

liberal düşünce

Yıl 27 Sayı 105 Kış 2022

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 27, Sayı 105, Kış 2022

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, Artuklu Üniversitesi, Mardin
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bil. Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik
info@liberte.com.tr

Baskı

Meteksan Matbaacılık
Beytepe Köyü Yolu No:3, 06800 Çankaya / Ankara
Tel: (312) 266 44 10 | Fax: (312) 266 41 50 | Sertifika No: 46519

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Alim Yılmaz

Yardımcı Editör

Abdulkadir Pekel

Yazı İşleri Müdürü

Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 23 Mart 2022

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Abdurrahman Yılmaz

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi

ASOS İndeks, Crossref,

İdeal Online ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

Editörden.....	5
MAKALELER / ARTICLES	
Ticari Liberalizm ve Ticari Liberalizm Literatüründe Güncel Tartışmalar <i>Commercial Liberalism and Current Discussions in the Literature on Commercial Liberalism</i> İnan Yıldırımıldal.....	7
Özel Yönetişim Formel Yasal Sistem Olmadan İktisadi ve Toplumsal Düzen Oluşturabilir mi? <i>Can Private Governance Create Economic and Social Order without a Formal Legal System?</i> Bahar Baysal Kar.....	29
Historical Development of Modern States and Police Organizations <i>Modern Devletlerin ve Polis Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi</i> Mehmet Demirbaş & Ozan Kavsıracı.....	61
Yıkımdan Mutlak Savaşa Bir Sonderweg: Carl Schmitt'in Politik Teolojisi <i>A Sonderweg from Destruction to Absolute War: Political Theology of Carl Schmitt</i> İbrahim Sarıtaş.....	83
Suriye Savaşı'nda Avrupa Birliği (AB)'nin Mülteci ve Sığınmacı Siyaseti <i>European Union (EU)'s Policy on Refugee and Asylum in Syrian War</i> Gülşen Şeker Aydın.....	107
Sünnilerin Aleviliğe Bakışında Üç Farklı Perspektif: Türk, Müslüman, Alevi <i>Three Different Perspectives of Sunnis Towards Alevism: Turk, Muslim, Alevi</i> Nigar Tuğsuz.....	135
Turgut Özal ve Yeni Kamu Yönetimi: 1983 – 1993 Arası Yıllarda Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu <i>Turgut Özal and the New Public Management: Public Administration Reform in Turkey Between 1983-1993</i> Mücahit Bektaş & Hamza Ateş.....	147
KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW	
Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945 Sevda Nur Çevik.....	177
YORUM / COMMENTARY	
Kâzım Berzeg Makale Yarışması Ödüllü Yazıları	
Türkiye'de Mülkiyet Hakkı ve İhlâlleri: Varlık Vergisi Örneği <i>Property Rights and Violations in Turkey: The Wealth Tax Case</i> Rabia Nur Kartal.....	181
Zenginliğe Giden Yolda Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Özgürlüklerin Rolü: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme <i>The Role of Property Rights and Economic Freedom on the Way to Prosperity: A Review of the Turkish Economy</i> Dilek Tuğlu Dur.....	201

Türk Anayasa Hukukunda Mülkiyet Hakkının Kullanımının Durdurulması <i>Suspension of the Use of Property Right in Turkish Constitutional Law</i> Hülya Egeli	223
ÇEVİRİ / TRANSLATION	
Harrison Bergeron Kurt Vonnegut, Jr.	237
Kurt Vonnegut'un "Harrison Bergeron"unda Özgürlüğe Karşı Eşitlik: Distopik Ortam Üzerine Bir Çalışma <i>Equality versus Freedom in 'Harrison Bergeron' by Kurt Vonnegut: A Study of Dystopian Setting</i> Abdol Hossein Joodaki & Hamideh Mahdiany.....	243

Modern siyasal sistemlerin oluşumunda en önemli kilometre taşlarından biri olan Vestfalya Barışı 1648'den sonra Avrupa'da ulusal egemenlikler çerçevesinde uluslararası statüleri belirlemiştir. Bu hadiseye bağlı olarak gelişen tarihsel süreçler, Avrupa'da artık savaşların son bulduğu ya da bulunması gerektiğine dair umudu beslemekle beraber, sonraki yüzyıllarda büyük hayal kırıklıkları yaratmıştır. Zira her iki dünya savaşı da Avrupa merkezli olmuş ve bu yönüyle şiddetin en sistematik formu olarak savaş olgusunu dünyanın geri kalan kısmına yaymıştır.

20. yüzyılda yaşanan ve büyük oranda sol ideolojilerin etkisiyle oluşturulan totaliter rejimlerin gölgesinde yürüyen siyasal hayat, daima tehdit ve temerküz edilme (ölüm toplumu) duygusu gölgesinde gelişmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği ve Çin gibi sosyalist totaliter rejimlerin ulusal ölçekte uyguladıkları baskının çeperinde yer alan yayılmacı eğilim, şiddeti uluslar üstünde sürekli kılma pratiği olarak gerçekleşmiştir.

Anılan bu kutba karşı olarak konumlanan ve ABD etrafında örgütlenen blok kendisini özgürlük savunucusu olarak konumlandırılmış ve görece refahı yaygınlaştırırken demokratik ideallere bağlı olduğunu da gösterme çabası içinde olmuştur. Görece daha özgür ve demokratik olan Batı bloğu, etkisi altına aldığı ve Sosyalist Diktatöryal tehdide karşı koruduğunu söylediği ülkelerde müdahaleci ve bozucu olmaktan geri durmadığı gibi, Güney Amerika, Orta Doğu ve benzeri etki alanlarında teşekkül eden despotik rejimleri desteklemekten imtina etmemiştir.

Nitekim 21. Yüz yılda uluslararası ilişkilerin daha ziyade hukuk, müzakere ve diplomatik unsurların dikkate alınarak yürütüleceğine dair inanç, mevcut durumda Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla başlayan hadise bağlamında anlamını yitirmiştir. Sert güç kullanım siyaseti beraberinde insanî dramları getirdiği gibi, küresel ölçekte fakirliğe ve barışın süreksizliği endişesine de neden olmaktadır. Güçlü devletlerin ne kadar güçlü olduklarını, insan haklarını hiçe saydıkları ve ulusal çıkarların ötesinde, iktidar sahiplerinin arzu ve fantezilerini tatmin etmeye yönelik eylemlerin gerçekleştiğini de tecrübe etmekteyiz.

Devlet yöneticilerinin son çeyrek yüzyılda sahip oldukları nitelikler ve psikolojik halleri ile siyasal olaylar arasında ciddi münasebetler kurmak mümkündür. Öyle ki Biden öncesi ABD'de Başkan olan Trump'ın ruh halleriyle siyaset arasındaki ilişki "post-politics" kavramıyla izah edilir hale gelmiştir. Aynı şey İngiltere Başbakanı Johnson için de geçerlidir. Özellikle İngiltere'yi AB üyeliğinden ayıran Brexit sürecinde... Post-politics veya post-truth olarak ifade edebileceğimiz mezkûr durum, doğrunun çarpıtılması ve bireysel arzunun tatmini amacıyla küresel siyasetin manipülasyonunu içermektedir.

ABD'de ortaya çıkan yeni iktidar Biden karakterinde flu bir tarz icra ederken, otoriter yönetimlerin mümessili olarak değer kazanan Putin Rusya'sı yayılmacı eğilimlerini maskeleyecek "hakikat" söylemini, yalan siyaseti esasında başarılı olarak gerçekleştirmektedir. Ukrayna halkının çektiği acılar, bir çocuğun cansız bedeninin gözü yaşlı bir annenin ellerindeki son yolculuğuyla somutlaşırken, Batı'nın yine merhametsizce acıları araçsallaştırması da reel politik olarak meşrulaştırılmaktadır.

Yaşatmaktan ziyade öldürmenin değer bulduğu bu kanlı hadisenin faileri bu çerçevede açıkça gülümsemektedirler. Gerçekçi siyasetin psikolojik rahatsızlığa kurban edildiği bu süreçte, üzerinde yer aldığımız zeminin güçlendirilmesi, daha yaşanır hale getirilmesi mekânın yerlileri kadar misafirlerine de iyilik sağlayacağı aşikârdır.

Bu karmaşık ve trajik hadiselerin yarattığı ve yaşattığı karmaşık duygularla dergimizin yeni sayısından yararlanmanız dileğimle!

Alim Yılmaz

Editör

Ticari Liberalizm ve Ticari Liberalizm Literatüründe Güncel Tartışmalar

İnan Yıldırımıldal*

Öz

Bir dizi uygulanabilir hedef ve ideallerden oluşan liberalizm, en eski ve köklü siyasi düşünce akımlarından biridir. Klasik liberalizmin uluslararası ekonomik ilişkilere bakışının merkezinde serbest ticaret yer almaktadır. Ticaretin karşılıklı bağımlılığı arttırarak barışa katkı sağlayacağı düşüncesi de klasik liberal düşüncenin uluslararası ticarete ilişkin kabullerinden biridir. Liberal perspektif, uluslararası barış, refah ve işbirliğini serbest ticaretin sonuçları olarak görmektedir. Ticari liberalizm olarak adlandırılan alanın erken dönem çalışmaları teorik bir betimleme üzerinden argümanlar ortaya koymaktayken, yakın dönem çalışmalar verilere dayalı, ekonometrik modeller yardımı ile çıkarımlar yapmaktadır. Ticaret, çatışma, barış ve demokratik rejimlerin varlığı söz konusu çalışmaların odak noktasındaki değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makalenin amacı, ticari liberalizm literatürüne ilişkin bir değerlendirme yapmak ve yurt dışı literatürde gelişen bir tartışmanın Türkçeye kazandırılmasına katkı sağlamaktır. Çalışmada klasik liberal kuramın kökleri ve temel argümanları ile ticari liberalizme ilişkin erken dönem çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, yakın dönem çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Liberalizm, Ticari Liberalizm, Barış, Ticaret, Demokrasi.

Commercial Liberalism and Current Discussions in the Literature on Commercial Liberalism

Abstract

Consisting of a set of viable goals and ideals, liberalism is one of the oldest and most established currents of political thought. Free trade is at the center of classical liberalism's view on international economic relations. The idea that trade would contribute to peace by increasing interdependence is one of the main arguments of classical liberal thought regarding international trade. The liberal perspective considers international peace, prosperity and cooperation as the results of free trade. While the early studies of the field called commercial liberalism put forward arguments through a theoretical description, recent studies make inferences with the help of econometric models based on data. Trade, conflict, peace and the existence of democratic regimes emerge as the variables at the focus of these studies. The purpose of this article is to make an assessment of the commercial liberalism literature and to contribute to the translation of a debate in the foreign literature into Turkish. In this study, information about the roots and basic arguments of classical liberal theory and the early studies on commercial liberalism is given and recent studies have been examined.

Keywords: Liberalism, Commercial Liberalism, Peace, Trade, Democracy.

*Doktora Öğr. | Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü | inanyildirimildal@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4757-287X | DOI: 10.36484/liberal.945870

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 7-28.

Gönderim Tarihi: 31 Mayıs 2021 | Kabul Tarihi: 8 Mart 2022

Giriş

Ticari Liberalizm ve Demokratik Barış Teorileri

Karşılıklı bağımlılık, ticaret, demokrasi ve barış gibi kavramlar arasındaki ilişkinin anlaşılması liberalizmin önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Bu alan, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte daha da önemli bir hale gelmiş, araştırmalar modellere dayandırılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde ticari liberalizm kuramının genel argümanları açıklanacak, devamında ise söz konusu alandaki literatüre yer verilecektir. Bahse konu literatür ticari liberalizme ilişkin erken dönem yaklaşımlar ve ticari liberalizme ilişkin güncel çalışmalar olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. Ticari liberal kurama ilişkin güncel çalışmalar ise liberal ticaretin barışçıl bir etkiye sahip olduğunu savunan/destekleyen çalışmalar ve liberal ticaretin barışçıl bir etkiye sahip olduğunu sorgulayan çalışmalar olarak iki alt başlıkta tasnif edilmiştir. Devamında, söz konusu güncel çalışmaların yöntemine ilişkin bazı tartışmalara da yer verilecektir. Çalışmanın ana motivasyonu ve amacı, özellikle yakın dönemde yurt dışında gelişen ticari liberalizm literatürünün Türkçeye kazandırılmasıdır.

Çatışmanın ve çatışmasızlık halinin pek çok sebebi bulunmaktadır. Çatışan çıkarlar, erişilmek istenen doğal kaynaklar veya üçüncü bir bölge üzerindeki nüfuz mücadelesi devletler arasında çatışmalara yol açabilmektedir. Aynı şekilde sınır komşuluğu, kültürel ve tarihi yakınlık ve karşılıklı bağımlılık gibi sebepler de çatışmasızlık halinin nedeni olabilmektedir. Bu çalışmada incelenen literatür, ticari bağlar yoluyla oluşan karşılıklı bağımlılığın getirdiği barışı konu edinmektedir. Çalışmalarda bağımsız değişken olarak ticaret hacmi ve ihracat gibi unsurlar ele alınırken, bağımlı değişken olarak çatışma ve barış hali incelenmiştir.

Ticari Liberalizm

Liberaler de tıpkı realistler gibi savaşın uluslararası politikanın belirleyici olgularından biri olduğunu kabul etmektedir. Benzer şekilde uluslararası arenadaki anarşi durumu ile devletler arasındaki şüphe ve güvensizliğin varlığı da liberaler ile realistlerin mutabık olduğu konular arasındadır. Ancak liberalerin realistlerden ayrıştığı önemli noktalardan biri, nasıl ki bireyler arasında çıkar uyumu mevcutsa, devletler arasında da bir çıkar uyumunun mevcut olduğudur. Bu çıkar uyumu da ilişkilerin gelişmesini ve uzlaşının sağlanmasını mümkün kılmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2016: 134).

Liberal devletlerde savaş, arzu edilen bir durum değildir, çünkü savaşların getirisi maliyetinden düşüktür. Ayrıca savaş ve çatışma tüm toplumu etkilemektedir. Devletler arasındaki olumlu ekonomik ilişkiler ve işbirliği ise büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarının korunması gibi amaçların gerçekleştirilmesine katkı vermektedir. Bu sebeple, karşılıklı ekonomik bağımlılık savaş olasılığının azalmasına katkı sağlamaktadır. Devletler, ekonomik olarak bağlı oldukları bir ülke ile çatışmaya girmekten kaçınmaktadır, çünkü böylesi bir çatışma toplumsal grupların neredeyse tamamını etkileyecek olumsuzluklar doğuracak, liberal devletin ülkesindeki desteğini olumsuz etkileyecektir (Arı, 2008: 364-365).

Bu çalışma için anlamlı olan barışa ilişkin bir başka yaklaşım ise özgürlüğün gelişmesi ile barışın tesisi arasındaki ilişkidir. Özgürlüklerin gelişmesi barışın da gelişmesi anlamına gelecektir. Otoriter liderler ile totaliter partilerin savaşa daha fazla başvurduğu, liberal devletlerde ise savaşın yükünü ifade özgürlüğü, mülkiyet vb. haklara sahip özgür bireyler yani vatandaşlar çekeceğinden, vatandaşların seçtiği liderlerin savaş ve çatışma konusunda daha temkinli davrandığı belirtilmektedir. Liberal devletlerin birbirleri ile savaşma ve çatışma olasılığının düşük; liberal devletler ile liberal olmayanlar arasında ise bu ihtimalin yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir (Arı, 2008: 366; Doyle, 1983, s. 213).

Ticari Liberalizme İlişkin Erken Dönem Yaklaşımlar

Ticari liberalizm, liberal kuramın önemli tartışmaları arasında yer almaktadır. Kant ve onun Ebedi Barış yaklaşımı bu başlığın ilk köşe taşlarından biridir. Savaşın kaçınılmaz olmadığını belirten Kant, *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch (Ebedi Barış: Felsefi Bir Taslak)* isimli eserinde, uluslararası toplumun ebedi ve kalıcı bir barışa ulaşmasının iki aşamada mümkün olduğunu belirtir. İlk aşama savaşa sebep olan anlaşma maddeleri, devletlerin başka devletlerin hakimiyetine girmesi, orduların varlığı, dış borçlar, güç kullanımı ve savaş sırasında uyulması gereken kurallardan oluşan “siyasi konuların” çözümüdür (Kant, 2020: 31-38).

İkinci olarak Kant, kalıcı barışın temini için bütün ülkelerin sivil anayasalarının cumhuriyetçi nitelikte olması, devletler hukukunun hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanması ve her devletin özgürlük ortamına sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Kant, 2020: 39-54). Kant, cumhuriyetler birliğinin barışa daha meyilli olduğunu ve cumhuriyetlerin sayısı arttıkça kalıcı barışa daha fazla yaklaşılacağını belirtmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016: 134).

Kant, *Ebedi Barış*'ta "ticaretin ruhundan", yani ticaretin devletlerin çıkarlarını birbirine bağlayıcı, dolayısıyla savaşları azaltıcı etkisinden bahsetmektedir. Savaşların tümünden ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını belirten Kant, barışın sağlanabilmesinin cumhuriyetçi anayasa ve bundan kaynaklanan benzer değerlerin yanında karşılıklı iktisadi bağımlılığın da sağlanmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir (Yanık, 2015: 37).

Cumhuriyet olmayan rejimler arasındaki ticari ilişkilerin adaletsizlik, sömürü ve kesin bir şiddet karakterinde vuku bulduğunu belirten Kant, cumhuriyet rejimleri arasındaki ticaretin ise farklı etkilere sahip olacağını söyler. Ona göre kendi halklarının çıkarlarını koruma konusunda sorumluluk hissedilen cumhuriyet rejimleri arasındaki ticaret ise barış yanlısı kozmopolitan halkların gelişmesini destekleyecektir (Gelpi ve Grieco, 2006: 46).

Liberal düşüncenin bir başka önemli savunucusu olan Hobson ise "Emperyalizm" adlı çalışmasında, Avrupa ve Avrupa dışı bölgelerin rekabetine bakarken yönetici ve tüccar sınıfın ilişkisini de ele almış, barışın tesisi ve bu çatışmaların/rekabetin sona ermesi için demokratik rejimlerin yaygınlaştırılması gerektiğini savunmuştur. Hobson'a göre siyasal reformlar barışın yolunu açmaktadır ve serbest ticaret devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırarak savaşı daha maliyetli kılmakta, barışa katkı vermektedir (Arı, 2008: 351).

Yine ticari liberalizmin gelişmesinde önemli katkısı olan düşünürlerden bir diğeri ise Richard Cobden'dir. Cobden, savaşların devletlerin merkantilist politikalarının sonucu olduğunu belirtir ve merkantilizmin sebep olduğu savaşları ancak serbest ticaretin önleyebileceğini dile getirir. Çünkü Cobden'e göre serbest ticaret, iktisadi olarak çıkarları birbirine ilintilemekte ve insanların birbirini tanımalarını ve birbirlerine karşı önyargılarının yok olmasını sağlamaktadır (Yanık, 2015: 38).

Cobden'in öne sürdüğü iddiaların arka planında ticaret ve ticaretin getirdiği etkileşimin meyveleri yer almaktadır. Şöyle ki, kapitalist sistemin bir parçası olan ticaret, liderler için, ulusal zenginliği arttıracak etkin ve barışçıl bir yoldur. Serbest ticaretin gelişmesinin bir sonucu olarak insanlar arasında ilişki ve iletişim de artacak, bu durum da barışın tesisine katkı verecektir (Vioti ve Kauppi, 2016: 135).

Cobden, sınırlanmayan kapitalizmin barışa daha fazla katkı sunacağını belirtmiş, Kant ise demokrasinin varlığına işaret etmiştir. Bu iki yaklaşım Joseph Schumpeter'in (1883-1950) çalışmalarında bir araya getirilmiştir. Schumpeter'e göre savaş sermayeyi, yani ekonomilerin üretken potansiyelini yok etmektedir. Bu üretken potansiyelin (sermaye) asıl sahibi olan kapitalistlerin ise esas amacı sermayeyi yok etmek değil, korumaktır. Schumpeter bu

yaklaşım, barışın; hamaset, yiğitlik, şan ve şöhret gibi “modası geçmiş savaş odaklı değerleri” yerinden eden ticari değerler eliyle tesis edilebileceğini belirtmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016: 135).

Toplumların demokratikleşmesiyle bireylerin daha rasyonel düşünmeye başlayacağını belirten Schumpeter, daha rasyonel düşünen bireylerin demokratik hükümetleri iş başına getireceğini, demokratik hükümetlerin ekonomik çıkarları da göz önüne alacağını ve demokratik kapitalizmin yayılmasının barışı teşvik edeceğini savunmaktadır (Arı, 2008: 367).

Özel mülkiyet, serbest piyasa ve sınırlı devlet müdahalesi ilkeleri çerçevesinde eserler sunan C. Frederic Bastiat (1801-1850) ise devletin kendi asli işleriyle tahdit edilmesi gerektiğini, sadece bu sınırlar içerisinde meşruiyet kazanacağını belirtir (Dilorenzo, 2015: 150).

“Eğer sınırlardan mallar geçmezse, ordular geçecektir” sözü ile tanınan Bastiat, serbest ticaretin refaha ilâveten barış için de en güvenilir yol olduğunu kuvvetli bir şekilde savunmuştur. Tarifelerin her zaman savaşların başlıca nedeni olduğunu belirten yazar, korumacılığı, hükümetler tarafından, düşmanlarının savaş zamanında vermeye teşebbüs ettikleri aynı tür zararları, barış döneminde kendi vatandaşlarına verme girişimleri olarak görmüştür (Dilorenzo, 2015: 151). Ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini ısrarla savunan Bastiat, sözde bir ticari denge için uğraşmanın “aptalca” olduğunu belirtir, ticaretin sözde bir denge için kısıtlanmasını reddeder (Formaini, 1998: 3).

Temelini Kant’ın liberal cumhuriyetlerin birbirleri ile savaşmayacağı fikrinden alan ve bu tezi niceliksel ve epistemolojik olarak kanıtlama amacındaki çalışmaların ilk örneklerinden biri ise, 1964 yılında Dean Babst’ın “*Elective Governments: A Force for Peace*” isimli makalesidir. Babst halkın yönetiminde söz sahibi olduğu rejimlerin, birbirleri ile savaşma konusunda daha temkinli olacağı savını test etme amacıyla hazırladığı makalesinde, belirli bir dönemde yapılan savaşların katılımcı taraflarını incelemiş ve demokratik, özgür seçimlerle iktidara gelmiş tarafların birbirleri ile savaşıp savaşmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Söz konusu çalışma neticesinde liberal bir rejime haiz, seçimle iş başına gelen iktidarların varlığının, savaşların önlenmesi ve barışın sağlanmasında önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur (Babst, 1964: 63).

Modern ve gelişmiş devletler aynı zamanda refah devletleri olduğundan güç ve prestij yerine ekonomik gelişme ve sosyal güvenlik hizmetleri önem kazanmaktadır. R. Keohane’e göre devletler uluslararası alanda piyasadaki firmaların davranışlarına benzer davranışlar sergilemektedir. Devletler de tıpkı piyasadaki firmalar gibi kâr-zarar hesabı yapıp kazancını maksimum kılma gayretinde olduğundan, zararına yol açacak her durumdan kaçınma eğilimi göstermektedirler (Arı, 2008: 359).

Devletler arasında artan ticaretin barış ile olan ilişkisini ortaya koyan bir başka önemli çalışma ise Richard Rosecrance'ın "*The Rise of the Trading State*" isimli çalışmasıdır. Rosecrance, ticaretin kazancının askeri rekabet ve bölgesel büyümenin getirilerinden çok daha fazla olduğunu belirtmekte ve "yeni bir ticaret yapan dünyanın ortaya çıkışıyla birlikte" anlaşmazlıklardan ve çatışmalardan kaçınmanın hâkim olduğu yeni bir düzene erişmenin mümkün olduğunu dile getirmektedir (Viotti ve Kauppi, 2016: 152).

Günümüzde gelişen serbest ticaret, artan karşılıklı bağımlılık ve yayılan demokrasinin uluslararası ilişkilerde barışın güvencesi olduğu ifade edilmektedir. Bugün dünyada başlıca büyük ekonomik ve askeri güçler çok partili demokratik bir sisteme sahip ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmış ülkelerdir (Arı, 2008: 370). Dolayısıyla ticaret, demokrasi, liberalizm ve barış eksenindeki araştırmalar daha da önemli hale gelmiştir. Buraya kadar anlatılan liberal perspektifteki barışa ilişkin teorik yaklaşımlar sadece ticaretin artışı ile değil, aynı zamanda demokratik rejimlerin varlığıyla da çatışma ve savaştan uzaklaşılacağını ve barışın temin edilebileceğini belirtmektedir.

Ticari Liberalizme İlişkin Güncel Çalışmalar

Demokrasilerin varlığı ile barışın tesisi arasındaki ilişkiye yönelik bir önceki başlıkta tartışılan argümanlar, özellikle 1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte önem kazanmış, demokrasilerin daha barışçıl olup olmadığı yönündeki tartışmaya deneysel olarak cevap verme çabası ön plana çıkmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği, demokratik rejimlerin ekonomik karşılıklı bağımlılık sebebiyle çatışmadan kaçınmaya daha istekli olduğu yönündeki kabulü ekonometrik modeller, veriler ve ikili zaman serileri ile test etmeleridir.

Ticaret-çatışma ilişkisine dair mevcut akademik çizgi, ticaretin liberal tasvirini uluslararası ilişkilerde "barışçıl bir etkiye sahip" kabul edenler ile bu görüşü sorgulayanlar arasında çizilmiş durumdadır. Liberal barışı savunanların karşısındaki yazarlar bugün tek bir çatı altında toplanamamaktadır. Realist, Marksist veya bu teorik geleneklerin bazı "neo" yaklaşımlarından oluşan bu karşı kamp, en iyi şekilde liberalizmin "eleştirmenleri" veya "şüphecileri" olarak tanımlanabilir (Barbieri, 2006: 208).

Demokrasinin barışa katkı sağladığına ilişkin değerlendirmeler, yakın zamana kadar karşılıklı bağımlılık değişkeni üzerinden yönetim şekli ile barışı ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Ancak bugün ekonomik karşılıklı bağımlılığı da sayısallaştırılmış olarak inceleyen ve bu bağın çatışmanın önlenmesine olan katkısını araştıran çalışmalarla da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu yaklaşım devletin birey gibi hareket ettiği varsayımından temel almaktadır.

Dolayısıyla, tıpkı refahı artan birey gibi serbest ticaret ve piyasa ile refahını arttıran devletin de maliyetli çatışmalardan kaçınacağı varsayılmaktadır (Oneal ve Russett, 1997: 267).

Devletler arası ticaret hacimlerine ilişkin yeni ve ulaşılabilir verilerin ortaya çıkması, gelişen modelleme ve tahmin yöntemleri sayesinde, en karışık ilişkilerin bile sayısallaştırılarak hesaplanabilmesi ve hesaplama tekniklerinin çok büyük veri setleriyle bile başa çıkmaya başlamasıyla devletler arasındaki ticaret ile çatışma arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların sayısında keskin bir artış yaşanmış, aynı zamanda epistemolojik ve metodolojik bir dönüşüm tecrübe edilmiştir (Pevehouse, 2006: 239; Yanık, 2015: 47). İstatistikî yöntemlerin uluslararası politika analizlerine dahil edilmesi ekonomik karşılıklı bağımlılık ile devletlerarası çatışmalar arasındaki ilişkinin araştırılmasında zengin bir kaynakça oluşmasına imkân sağlamıştır (Gartzke, 2006: 96).

Liberal Ticaretin Barışçıl Bir Etkiye Sahip Olduğunu Savunan/ Destekleyen Çalışmalar

John M. Owen'ın "*How Liberalism Produces Democratic Peace*" isimli makalesinde liberal fikirler ve liberal kurumların barışı koruma ve savaştan kaçınmada oynadığı rol irdelenmiştir. Owen'a göre, "demokratik barış" varsayımı, bu alanda deneysel bir yasa olmaya en yakın varsayımdır. Owen liberal yasaların ve kurumların demokratik ülkeleri birbiriyle savaştan alıkoyduğunu, ama aynı zamanda liberal ve demokratik olmayan ülkelerle savaşılmaya yönlendirdiğini belirtmektedir (Owen, 1994: 87-88).

Liberallerin bireyleri özgür ve eşit olarak görmelerinin bir sonucu olarak, bireylerin esas gündemi kendini koruma ve refahını arttırmadır. Dolayısıyla, bireylerin her birinin barış konusunda bir "çıkar uyumu" vardır. Barış konusunda çıkar uyumu olan bireylerin yönetiminde söz sahibi olduğu devletler, nihai amaçlardaki bu uyumdan dolayı birbirlerine güvenir ve saldırgan davranışlarda bulunmazlar. Nihai amaçlardaki bu uyum, liberal demokrasileri barış içinde yaşamaya ve tehlikeli hedefleri olan liberal olmayan rejimlerle mücadele etmeye yönlendirmektedir (Owen, 1994: 89).

Liberal demokrasilerin rasyonel, öngörülebilir ve güvenilir olmasını, bireylerin gerçek çıkarları olan güvenlik ve refahı odağına alan rejimler olmasına bağlayan ve liberal demokratik devletlerin kendisi gibi liberal ve demokratik olarak gördüğü/algıladığı ülkelere karşı savaştan kaçındığını belirten Owen, argümanını 1796-1798 yılları arasında Fransız-Amerikan ilişkileri ile 1803-1812, 1861-1863 ve 1895-1896 dönemlerindeki İngiliz-Amerikan ilişkilerini inceleyerek desteklemeye çalışmıştır (Owen, 1994: 96-118).

Owen'ın çalışması liberal demokrasilerin varlığı ile barış arasında uzun yıllardır kurulan bağın kuvvetlendirilmesi yönünden anlamlıdır. Owen, liberal fikirler ve kurumlarla şekillenmiş demokratik bir rejimin, kendisi gibi liberal ve demokratik olduğuna inandığı rejimlerle kurduğu ortak bağa dikkat çekmektedir. Bu ortak bağ, bireyi merkeze alan bu rejimlerin en nihayetinde bireyin güvenliği ve refahını sağlamak zorunda olduğudur. Aynı amaca ulaşmayı hedefleyen rejimler birbirlerini bu hedeften uzaklaştıracak süreçlere girmekten kaçınacaktır. Liberalizmin ideolojik kabulleri demokrasilere karşı savaşmamayı salık vererek ve devleti bu şekilde çatışmadan uzak tutarken, liberal kurumlar ifade özgürlüğü ve yöneticiyi seçmeyerek cezalandırma gibi enstrümanlarla devleti çatışmayı ve savaşı seçmekten uzaklaştıracaktır.

Bu alanın bir başka önemli çalışması McDonald tarafından gerçekleştirilmiştir. McDonald, kapsamlı bir literatür taramasının ardından dört sonuca ulaşmıştır. Bunlardan ilki ticaretin savaş maliyetini arttırdığıdır. İkinci olarak, modern dünyada kaynaklara ulaşmanın kolaylaşması sebebiyle savaşın ticaret karşısında daha az tercih edilebilir bir seçenek olduğuna dikkat çeken McDonald; ticaret ile gelişen ve yoğunlaşan toplumlararası ilişkilerin ortak çıkarlar oluşturacağını belirtmekte ve bu ortak çıkarların devletleri savaştan uzaklaştıracığını kaydetmektedir. Son olarak yazar, ülkelerin ticaretin ekonomi üzerindeki etkilerini kullanarak, bir pazarlık sürecine gireceğini ve sorunların çatışma boyutuna ulaşmadan, bir tarafın geri adım atmasıyla sonuçlanacağını belirtmektedir (Özşahin, 2013: 99; McDonald, 2004, s. 549).

Polachek'in çalışması ise demokrasilerin birbirleri ile daha az çatışmaya girdiği ve işbirliğine daha yatkın olduğu yönündeki kabule yönelik ekonomi temelli getirilen bir yorumdur. Polachek, demokratik rejimlerin birbiriyle daha az savaşmasının arka planında, kurdukları ticari ilişkinin yattığını belirtir. Devletlerin dış ticaret yoluyla elde ettikleri kazanımları koruma gayretinde olduklarını dile getiren Polachek, demokratik devletlerin birbirleri arasında daha fazla ticaret yaptığını, dolayısıyla barışı korumaya da daha istekli olduğuna vurgu yapar. Ticaret hacminin artması ticaretin getirisinin artmasına; ticaretin getirisinin artması ise çatışmaların daha maliyetli hale gelmesine sebep olmaktadır (Polachek, 1997: 296).

Polachek'in çalışması "demokrasinin kendiliğinden barışı getirmediğine" ilişkin önemli bir tespittir. Demokrasinin barışı tesis eden en önemli çıktısı karşılıklı ticaretin gelişmesine uygun zemini oluşturmasıdır. Devletler kazanımlarını korumak için siyasi sorunlara barışçıl çözümler arama eğilimi göstermektedir. Kısacası demokratik rejimler ticareti teşvik etmekte, ticaret hacmi bu devletler arasında artmakta, dolayısıyla bu devletler çatışma yerine

barışçıl çözümlerle sorunları çözerek ticaretin getirdiği kazanımları korumaya çalışmaktadır (Polachek, 1997: 306).

Oneal ve Russett'in çalışmalarında ise demokratik rejimlerde ticaretin getirileriyle refahı artan grupların, siyaseten de kuvvetlendiği ve politikalara müdahale edebilme kapasitesine ulaştığı belirtilmektedir. Demokratik rejimlerin ticari anlaşmalarının da daha uzun ömürlü olmasını refah düzeyi yüksek olan kesimlerin devlet yönetimindeki etkisine bağlayan yazarlar, demokrasilerin birbirleri ile ekonomik bağlar kurmada da daha istekli olduklarını belirtmektedirler. Çalışmada ülkelerin ticaretinin kendi ekonomilerindeki önemi göz önüne alınmış, ticaretin gayri safi yurt içi hasılaya (GSYİH) oranına bakılmıştır (Oneal ve Russett, 1997: 270-271).

Oneal ve Russett'in çalışmasının ana hedefi, klasik liberallerin ekonomik karşılıklı bağımlılığın çatışmayı önleyeceği yönündeki kabullerini 1950-1985 yılları arası döneme ilişkin olarak lojistik regresyon analizi yöntemi ile test etmektir. Yazarlar demokrasi ve serbest ticaretin sadece bireysel refah ve özgürlüğü arttırmadığı, aynı zamanda çatışma ihtimalini de azalttığı yönündeki liberal varsayımı doğrulamışlardır. Ekonomisinde ticaretin önemli bir ağırlık teşkil ettiği ülkelerin ve açık ekonomi modeli benimseyen, serbest ticareti destekleyen ülkelerin çatışmadan kaçınma konusunda daha istekli olduğunu belirten yazarlar, demokratik rejimlerin ticaretin getirdiği refaha ulaşma konusunda da otoriter rejimlere göre daha istekli olduklarını tespit etmişlerdir (Oneal ve Russett, 1997: 287-288).

Edward D. Mansfield ise ticaret ile barış arasındaki ilişkiyi deneysel metotlarla ele alan çalışmaların ticaret hacmi ve çatışma ilişkisine odaklanırken, dış ticaretin yapısal unsurlarının barışa verdiği katkıyı göz ardı ettiğini belirtir. II. Dünya Savaşından bu yana Tercihli Ticaret Anlaşmalarının (TTA) dış ticaretin önemli unsurları haline geldiğini belirten yazar çalışmasında, aynı TTA'ya taraf olan ülkelerin çatışmadan kaçınma konusunda diğer ülkelere nazaran daha istekli olduklarını belirtir. Yazar, TTA'ların ortaya çıkardığı kurumsal rejimleri görmeden yapılan tespitlerin yanıltıcı olacağını vurgular. (Mansfield, 2006: 222- 224).

Bir TTA'ya katılmanın, taraflar için diğer üyelerinin önümüzdeki günlerde giderek daha korumacı hale gelme olasılığına karşı bir sigorta olduğuna dikkat çeken Mansfield, aynı zamanda yabancı yatırımların gelmesini de kolaylaştırdığını belirtir. Bir tercihli rejime üyeliğin gelecekte daha fazla getiri elde etme beklentisi oluşturduğunu ve anlaşmalar kapsamında tesis edilen tahkim mekanizmaları ve teknik forumların da sorunların çözümü için yeni

kanallar açtığını kaydeder. Tüm bu kazanımlar, çatışmadan kaçınmak için güçlü bir caydırıcılık yaratmaktadır (Mansfield, 2006: 226).

John R. Oneal bir başka çalışmasında, birden fazla deneysel çalışmanın verisine dayanarak liberal barış teorisini ispatlamaya çalışmıştır. Çalışma 1886-1992 dönemini kapsamakta, ilgili ülkeler özelinde belirlenmiş zaman serilerinin analizlerini içermektedir (Oneal, 2006: 190-191).

Oneal'ın literatüre en önemli katkısı, birden fazla araştırmayı birlikte değerlendirerek vardığı sonuçtur. Buna göre askeri çatışma, liberallerin beklediği gibi, devletlerin ticari ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber ekonomik açıdan önemli miktarlardaki ticaret hacmi barış için her zaman güçlü bir gerektirir (Oneal, 2006: 2002).

Bruce Russett ise bir başka çalışmasında devletlerarası silahlı çatışmaları tıbbi literatürden ödünç aldığı teşvik edici unsurlar (*inducements*) ve baskılayıcı unsurlar (*suppressors*) üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Russett çalışmasında asimetrisi, coğrafi yakınlığı ve gelişmişlik düzeylerini, demokratik rejimlerin varlığını, ikili ticaret hacminin büyüklüğünü, açık bir ekonomik rejimin olup olmadığını, benzer uluslararası örgütlere üyelik durumunu ve müttefiklik ilişkisi gibi koşulları da göz önüne almıştır (Russett, 2006: 159-165).

Anarşik dünya düzeninin bölgesel rakipler ve küresel güçler için çatışmayı hızlandırıcı etkiye sahip pek çok “teşvik unsuru” barındırdığını belirten Russett, bir çatışmanın ortaya çıkmasının iki olguya bağlı olduğunu kaydeder. Bu olgulardan ilki teşvik edici unsurun varlığı, ikincisi ise ticaret gibi “bastırıcıların” zayıflığıdır (Russett, 2006: 167).

Liberal Ticaretin Barışçıl Bir Etkiye Sahip Olduğunu Sorgulayan Çalışmalar

Buraya kadar özetlenen literatür, ticaret ile birlikte gelişen bağların, pek çok vesileyle, karşılıklı bağımlılığı kuvvetlendirdiğini belirtmekte ve ticaretin bu yönüyle çatışmanın önlenmesine ve barışın korunmasına katkı verdiğini savunmaktadır. Liberal temelli bu yaklaşıma en kuvvetli ve sarsıcı itiraz Katherine Barbieri'den gelmektedir.

The Liberal Illusion (2005) isimli kitabında ticaret ve çatışma ilişkisini konu edinen literatürü kapsamlı bir şekilde tarayan Barbieri, kendi modeliyle verileri test etmiş ve ticaretin barışı teşvik ettiği kabulünün her durumda geçerli olmadığını iddia etmiştir. Bunun yerine Barbieri, yoğun ilişkilere dayalı bağımlılıkların, devletleri çatışmaya daha da yaklaştırdığını, gelişmiş ve özellikle asimetrik durumda olan ticari bağların da bu yoğun ilişkilerin tesisinde önemli payı olduğunu belirtir. Barbieri, bağımsız ilişkilere sahip

ikililerin, birbirlerine yoğun karşılıklı bağlarla bağlı ikililere göre çatışmaya daha uzak olduğunu savunur (Barbieri, 2005: 121).

Barbieri'nin (2005) çalışması iki ayrı dönemi kapsamaktadır. İlk olarak 1870-1938 yılları arasındaki çatışmaları inceleyen ve lojistik regresyon yöntemini kullanan yazar, aşırı karşılıklı bağımlılığın açıkça çatışmaya yol açtığını tespit etmiş; 1870-1992 yıllarını kapsayan ve sıralı lojistik regresyon tekniğinin kullanıldığı daha yakın tarihli bir çalışmasında da aynı sonuçları elde etmiştir. Özşahin, Barbieri'nin (2005) bu çalışmalarının ticari liberalizm literatürü açısından şekillendirici olduğunu ve klasik çalışmalardan biri olarak kabul edildiğini belirtir (Özşahin, 2013: 102).

Barbieri'nin işaret ettiği bir başka çarpıcı durum ise ekonomik olarak daha güçlü olan devletlerin mevcut sistemde çatışmaya daha yatkın olduğu yönündeki iddiadır. Barbieri'nin kurduğu model ve topladığı sonuçlar, sistemin ekonomik olarak güçlü aktörlerinin, bu gücü ve avantajı koruma konusundaki hassasiyetlerine dikkat çekmektedir. Bahse konu sonuçların, ticaretin barış ve refahı arttırdığı yönündeki kabulü zıtlık taşıdığına dikkat çeken Barbieri, ticari barış teorisinin temel varsayımlarının doğruluğuna ilişkin daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ifade eder (Barbieri, 2005: 122).

Dixon, Barbieri'nin (2005) çalışmasının; (1) dağınık haldeki bir çalışma alanında tutarlı ve detaylı bir yaklaşım olması, (2) ticaret ve çatışma ilişkisini kendinden önceki metinlere göre daha kapsamlı bir teorik yaklaşımla sunması ve (3) genel kabulün aksine bir görüşü (ticaretin devletlerarası çatışmayı teşvik edebileceğini) verilerle ve bir modelle savunması sebebiyle önemli ve anlamlı görmektedir (Dixon, 2003: 364).

Barbieri'nin (2005) argümanı basit ve açıktır; asimetrik bir ticari ilişkide taraflardan biri daha az bağımlı iken, diğerinin bağımlılık seviyesi daha yüksektir ve bu durum, belirli bir seviyenin üzerine çıkarsa çatışmaya yol açabilir. Çalışmanın pek çok değerli çıktısıyla beraber Dixon'a göre en önemli sonucu, ticaret dengesinde uyumun ne kadar önemli, asimetrinin ise tehlikeli olduğunu göstermesidir (Dixon, 2003: 366).

Xiang, Xu ve Keteku (2007: 646-663) tarafından Barbieri'nin (2005) çalışması yeniden değerlendirilmiş, modelde bazı değişkenlerin kullanılmasından kaynaklı olarak pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu savunulmuştur. "Dışlanmış değişken yanlılığı" olarak adlandırılan bu durumu tersine çeviren yazarlar, kurdukları düzeltilmiş regresyon ile Barbieri'nin tam tersi sonuçlara ulaştıklarını belirtirler.

Oneal ise Barbieri'nin (2005), çoğu araştırmacının tercih ettiği ticaret-GS-YİH oranı yerine, karşılıklı bağımlılığı ölçmek için iki devletin ikili ticaretinin

tüm ticari ortaklarla toplam ticaretine oranı olan ticaret yoğunluğunu kullandığını belirtmekte, ticaretin ekonomik önemine değil, ticaretin yoğunluğuna baktığına dikkat çekmektedir (Oneal, 2006: 194).

Küresel pazarlara erişim ve globalleşmenin barışı teşvik ettiğini savunan Erik Gartzke ve Quan Li ise Barbieri'nin (2005) argümanını tek başına yeterli bulmaz. Yazarlara göre asimetrik bir entegrasyon ülkelerin kendi iç gerilimlerini hızlandırabilir, ancak asimetri tek başına çatışmaya yol açmaz. Esas olan küresel pazarlara entegrasyondur. Ticari asimetriler, entegre olmuş devletleri, küresel pazarlara şüpheyle yaklaşan devletlerden daha tartışmalı hale getirmemelidir (Gartzke ve Li, 2003: 562).

Gartzke'nin Li ile beraber, Barbieri'ye ilişkin yukarıda açıklanan yaklaşımı, klasik liberal yaklaşımı benimsediği anlamına da gelmemektedir. Ticari entegrasyonun çatışmaya yol açtığı yönündeki varsayımı reddeden Gartzke, bir başka makalesinde klasik liberallerin "haklı" değil "şanslı" olduğunu ve klasik liberalizmin ulaştığı istatistiki kanıtların tesadüf olduğunu belirtmektedir. Gartzke bir hipotezin teori haline gelebilmesi ve doğrulanabilmesi için aynı alandaki diğer tüm hipotezlerin geçerli olmadığının ispat edilmesi gerektiğini belirtir (Gartzke, 2006: 96-97).

Gartzke, küreselleşme çalışmalarını işaret eder ve klasik liberal yaklaşımın *fırsat maliyetine* bağladığı çatışmadan kaçma halinin, sadece karşılıklı bağımlılığın değil, aynı zamanda caydırıcılığın da sonucu olduğunu belirtir. Karşılıklı bağımlılığın sadece ticaret ile ilgili olarak görülmesinin de hatalı olduğunu, sermaye akışı, para transferi, yatırımlar gibi diğer konuların da ekonomik karşılıklı bağımlılık araştırılırken göz önüne alınması gerektiğini vurgular. Son olarak, çatışmadan kaçınmaya ve barışa ülkeleri yönlendirenin karşılıklı bağımlılıktan ziyade küreselleşme ve küresel sisteme entegre olma olduğunu belirten Gartzke, devletlerin maliyetli bir savaşa ilişkin iletişim kurmasına imkân sağlayan kanalların mevcudiyetini de en az karşılıklı bağımlılık kadar önemli görür. Küreselleşme çalışmalarının aynı zamanda devletlerin sadece ticari değil, diğer bağlarını ve iç politikalarını da konu edindiğini belirtir ve bu alanın daha tutarlı sonuçlar vereceğini iddia eder (Gartzke, 2006: 99-106).

Arthur A. Stein ise ticaretin çatışmayı azalttığı yönündeki iddiaların, hem ticaretin temellerini hem de yarattığı gerilimleri ve çatışmaları görmezden geldiğini belirtir ve ticaretin hem havuç hem de sopa olarak kullanılan bir devlet aracı olduğuna dikkat çeker (Stein, 2006: 111). Stein ticaretin çatışmaları azaltmadaki etkisini reddetmez ancak bunun sadece ticaretin getirilerinden mahrum kalma ile açıklanamayacağını kaydeder. Stein'e göre ticaret, devletlere herhangi bir siyasi ihtilafta taahhütlerini göstermeleri ve çatışmayı önleyebilmeleri için bir dizi zorlayıcı araç verir (Stein, 2006: 112).

Stein devletler tarafından ekonomik amaçlardan ziyade siyasi amaçlarla pek çok kez ekonomik yaptırım uygulandığını hatırlatır ve kapsamlı ekonomik bağları olan ülkelerin, başkalarının politikalarında bir değişikliği zorunlu kılmak için bu tür bağları kesmeye meyledebileceğine dikkat çeker. Ticaret ve çatışma üzerine yapılan çalışmaların, ticaretin devlet politikasını yansıttığını; bir baskı aracı olarak veya niyetlere ilişkin sinyal olarak kullanıldığını ve ticari hacim ve dağılımının toplumsal çıkarları yansıttığı gerçeklerini de göz önüne alınması gerektiğini vurgular (Stein, 2006: 122).

James D. Morrow da yaygın olarak devletlerin ticareti kaybetme korkusuyla çatışmalardan kaçınmaya yöneldiğini belirtir, çünkü kaybedilen ticaret, savaşın maliyetini arttırmakta ve dolayısıyla caydırıcılık etkisi yükselmektedir. Morrow kendi çalışmasında bu argümanla ilgili iki noktaya değinmektedir. Bunlardan ilki ticaret kaybı ve savaştan kaynaklanan yüksek savaş maliyetleri arasındaki ilişkinin belirsizliğidir. İkincisi ise sinyalleşme ile ilgilidir. Morrow da Stein gibi masraflı sinyalleşme kuramına atıfta bulunarak, yüksek ticaret akışlarının, maliyetli sinyalleşmenin etkinliğini artırarak savaşı daha az olası hale getirebileceğinden bahsetmektedir (Morrow, 2006: 89).

Morrow'a göre daha yüksek bir ticaret hacmine sahip olan devletlerin, daha az ticaret hacmine sahip olan ve dolayısıyla çatışmaya girmenin riskini önemsiz gören devletlere nazaran, çatışmadan kaçınmaya daha meyilli olduğuna ilişkin bir yorum yapılması doğru değildir. Yani belirleyici olan sadece ticaret hacmi değildir, kurulan bağımlılık ilişkisinin taşıdığı riskler de belirleyicidir (Morrow, 2006: 90).

İkinci olarak devletler, yalnızca tehditlere ve güç gösterilerine bel bağlamaz, çeşitli ticari yaptırımlar yoluyla da politikalarını muhataplarına iletebilirler. Bu gibi durumda ortaya çıkan sinyalleşme, ticaret hacmi arttıkça daha verimli hale gelmektedir. Çünkü daha geniş ticaret hacmi daha fazla sinyal kanalı anlamına gelmektedir. Ayrıca, daha yüksek ticaret hacmi demek, iletilen sinyallerin daha ikna edici hale gelmesi demektir çünkü barış konusunda ortaya çıkacak bir başarısızlığın maliyeti daha yüksek olacaktır (Morrow, 2006: 91).

Oneal ve Russett'in ekonomik bağımlılığın barışı teşvik ettiğini belirten görüşleri ile Barbieri'nin "esasında çatışmayı teşvik eder" yaklaşımı ticari liberalizmin iki farklı kutbunu oluşturur. Bahsi geçen yaklaşımların ortak kabulü ekonomik bağımlılık ile çatışma arasında bir ilişki olduğudur. Bu çalışmalarda demokrasi, ticaret ve barış üçlüsüne ilişkin organik bir bağ kurulmaya çalışılmaz, ekonomik bağımlılığın demokrasileri teşvik edici yönüne değinilir.

Christopher Gelpi ve Joseph M. Grieco ise çalışmalarında Oneal ve Russett ile benzer bir yaklaşım sunmakta, bununla beraber tartışmaya "ticaret ve

demokrasi arasındaki” bağı irdeleyerek katkı vermektedir. Yazarların iddiası, liberal barış teorilerinde, liderlerin çatışmaya girme eğilimi ve yerel siyasi kurumların bu eğilimi nasıl şekillendirdiğinin de hesaba katılması gerektiğidir (Gelpi ve Grieco, 2006: 44).

Kant’ın *Perpetual Peace* eserinde de dile getirdiği “karşılıklı bağımlılığın devletler arasındaki çatışma riskini düşürmesi için devletlerin geniş bir kitlenin çıkarlarının temsilcisi olması ve çatışmadan kaçınmaya istekli olması gerekmektedir” varsayımı Gelpi ve Grieco’nun çalışmasının merkezinde yer almaktadır. Bu varsayımda geçen “geniş bir kitlenin ve çıkarlarının savunucusu olan hükümetler” bugünün demokrasileridir. Karşılıklı bağımlılığın çatışmayı önleyici etkisinin varlığından söz edebilmek için tarafların demokratik yönetimlere sahip olması ve çatışmadan kaçınmayı tercih etmesi önemlidir (Gelpi ve Grieco, 2006: 46).

Gelpi ve Grieco uluslararası çatışmaların liderlerin fayda/maliyet hesabının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve siyasi liderlerin diğer bütün değişkenlerden bağımsız olarak, iktidarını sürdürmek amacıyla hareket ettiğini kabul eder. Yazarlar bu noktada Bueno de Mesquita ve diğerlerinin ülkelerin siyasal rejimlerin karakteristiğini araştırdığı çalışmaya başvurmuşlardır.

Mesquita vd., liderlerin iktidarını korumak için mutlaka bir “kazanlar koalisyonuna” yani liderlerin iktidarda kalmasını sağlayan ve bunun karşılığında çeşitli imtiyazlar elde eden güçlü bir sınıfa ihtiyaç duyduğunu iddia eder. Otoriter rejimlerde kazanan koalisyon dardır. Liderler daha dar bir kitleyi kamu kaynaklarından sundukları imtiyazlarla kendi tarafında tutmaktadır. Oysa demokrasilerde liderlerin iktidarlarını koruyabilmeleri için daha geniş bir seçmen kitlesini memnun etmesi gerekmektedir. Otoriter rejimlerdeki dar kazanan koalisyonu memnun etmek için kamu imtiyazları yeterli olurken, demokratik rejimlerde liderler daha geniş çaplı kazanımlar oluşturmak zorundadırlar. Dolayısıyla demokrasilerde geniş bir kamu kitlesini memnun edecek büyüklükte bir getiri ancak ekonomik gelişme ve büyüme yolu ile elde edilebilir (Gelpi ve Grieco, 2006: 47).

Bueno de Mesquita vd.’nin kurmuş oldukları modellerle destekledikleri pek çok argümandan bu çalışma için önemli olanı “iktidarı elde tutmak için kamu politikalarında başarılı olması gereken demokratik liderlerin, ekonomik gelişmeye ulaşma konusunda, otoriter liderlere göre daha istekli olduğu” düşüncesidir. Daha geniş bir kazanan koalisyonun seçtiği liderler, kamu politikalarında başarılı olmak zorundadır. Demokratik liderler, otoritelerini devam ettirebilmek için tüm vatandaşlarına refah sağlamak zorundadırlar (Gelpi ve Grieco, 2006: 48).

Yazarlar bu argümanları Oneal ve Russett ile Barbieri’nin topladığı verileri kullanarak doğrulamışlardır. Çalışma sonucunda, karşılıklı bağımlılığın

ülke refahını arttırmak zorunda olan demokrasiler arasında çatışma riskini azalttığı, otoriter liderlerin ise ticaretin bozulmasından doğacak olan zararlar konusunda “daha umursamaz” oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla, liberallerin ticaretin bozulmasından kaynaklanacak olan zararın çatışmaları önlemede etkili olduğu yönündeki kabullerinin “demokratik rejimlerin varlığı ile doğrudan ilişkili olduğu” ortaya çıkmıştır (Gelpi ve Grieco, 2006: 52-54).

Jack S. Levy fırsat maliyeti temelli barış analizlerinin doğası gereği tek yönlü olduğunu ve bu nedenle ekonomik karşılıklı bağımlılığın savaş veya diğer uluslararası çatışma biçimleri üzerindeki etkisini açıklamaktan uzak olduğunu savunur. Bunun yanında, bugünün çok faktörlü sisteminde ekonomik karşılıklı bağımlılığın savaş olasılığı üzerindeki etkisini, sadece savaşın fırsat maliyeti üzerinden açıklamayı zayıf bir argüman olarak görür (Levy, 2006: 140).

Levy ayrıca rakiplerin stratejik çıkarları, ekonomik karşılıklı bağımlılığın ittifak davranışının dinamikleri üzerindeki etkisi ve savaş sırasında ticaret kaybının doğuracağı sistemik güvenlik sorunları gibi uluslararası güvenlik konularının da göz önüne alınması gerektiğini kaydeder (Levy, 2006: 140).

Yönteme İlişkin Bazı Tartışmalar

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan ticaret ile barış arasındaki ilişkiyi istatistiksel modellemelere dayalı olarak yorumlayan yakın dönem çalışmalarda bazı fikir ayrılıkları olduğu aşikârdır. Ortaya çıkan fikir ayrılıklarının bazıları temellerini seçilen yöntemden ve kullanılan verilerden almaktadır. İki ülke arasındaki ilişkide ticaretin taşıdığı özgül ağırlığın tespit edilmesinde “ticaret hacminin gayri safi hasılayla oranına” mı yoksa “iki ülke arasındaki ticaret hacminin ülkelerin kendi ticaret hacmine oranına” mı bakılması gerektiği önemli bir tartışmadır. Benzer şekilde, denklemin bağımlı değişkeni olan çatışma olgusunun tespiti ve sayısallaştırılması da önem arz etmektedir.

Barbieri, ticaret-barış ilişkisini konu edinen temel çalışmaların, ana değişkenlerin ölçümü konusunda farklı yöntemleri benimsediklerini aktarır. Çok sayıda ve farklı ölçüm yönteminin mevcudiyeti çalışmaların birbirleri ile karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. En çok başvurulan iki ölçüm ise ihracat modeli (bir ülkeye ihracat/toplam ihracat) ve gayrisafi yurt içi hasıla modelidir (İhracat/GSYİH) (Barbieri, 2005: 58; 2006: 212).

Barbieri araştırmasında, “partner bağımlılığı” ve “ekonomiye bağımlılık” ölçümleri olarak adlandırdığı iki tür ölçüm geliştirmiştir. Bu ölçümlerden ilki toplam ticareti göz önüne alırken, ikincisi ise GSYİH verilerine de bakmaktadır (Barbieri, 2006: 213).

Oneal ve Russett ise (1997) çalışmalarında karşılıklı bağımlılığı ticari bağımlılık kavramını kullanarak açıklamaktadır. Buna göre, ticaret yapan iki ülke için ayrı ayrı ticari bağımlılık hesabı yapılmakta, iki ticari bağımlılık oranından düşük olanı, bu iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığı ifade edecek şekilde ele alınmaktadır.

1970-1997 dönemini çalışan Dorussen (1999: 443-462) ise analizin sektörel bazda yapılması gerektiğini belirtir. Sanayi sektörü çatısı altındaki bazı ürünleri değerlendiren Dorussen, belirli sektör ve ürün gruplarında ticaretin çatışmayı önleme konusunda daha etkin olduğunu kaydeder.

İkinci önemli ölçüm tartışması ise çalışmaların bağımlı değişkeni olan çatışma olgusu üzerinedir. Ticaret ve çatışma arasındaki bağa ilişkin yakın zamanlı çoğu çalışmanın, MID (*Militarized Interstate Dispute*) projesi olarak bilinen ve çatışmayı bir devletin en azından başka bir devlete, onun topraklarına veya temsilcilerine karşı askeri güç tehdidini yönlendirdiği vakaların ölçüldüğü bir veri setine dayandığını belirten Jon C. Pevehouse, bu veri setini baz alan çalışmaların bazı çatışma benzeri durumları kaçırabileceğine dikkat çekmekte ve etkin sonuçlara ulaşabilmek için çatışma olarak tanımlanan durumların daha geniş bir yoruma tabi tutulmasını önermektedir. Pevehouse'un iddiası, karşılıklı bağımlılığa ilişkin çalışmaların bağımlı değişkeni olan çatışma durumunun tespitinde "olay verilerinin" kullanılmasının daha etkin olacağıdır (Pevehouse, 2006: 240).

Benzer bir yaklaşım Rafael Reuveny tarafından da ortaya konmuştur. Reuveny 1970'lerin başında, Çatışma ve Barış Veri Bankası (COPDAB) ve Dünya Olay Etkileşim Anketi (WEIS), girişimlerinin sırasıyla Edward Azar ve Charles McClelland'ın öncülüğünde hayata geçtiğini belirterek, 1970'lerden 1990'ların başlarına kadar, bu girişimlerin işaret ettiği "olay veri setlerinin" ticaret-çatışma araştırmalarında yaygın olarak kullanıldığını hatırlatmaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren ise istatistiksel ticaret ve çatışma araştırmaları ile çatışma çalışmalarının büyük çoğunlukla MID projesinin veri setini kullandığına dikkat çeken yazar, bu değişimin çatışma süreçlerine ilişkin anlayışı da şekillendirdiğini belirtmektedir (Reuveny, 2006: 255).

MID verilerinin askeri unsurların kullanıldığı, çatışmaya dönüşmüş gerginlikleri konu edindiğini hatırlatan Reuveny, olay veri setlerinin daha geniş bir çatışma verisi üretebilme kapasitesinde olduğunu belirtir (Reuveny, 2006: 255).

Reuveny, MID verilerinin zayıflığını bir örnek ile açıklamaya çalışmış, herhangi bir çatışmanın yılın son gününde ortaya çıktığını varsayarak, bu

çatışmanın o yılın dış ticareti ile değerlendirilmesinin hatalı olacağına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak yazar, MID veri setleriyle birlikte olay veri setlerinin de kullanılması gerektiğini dile getirmiştir (Reuveny, 2006: 263).

Son olarak araştırmacıların siyasi ve teorik yönelimlerinin de çalışmaların sonuçları üzerinde etkili olduğunu ifade eden Barbieri, ticaret-çatışma ilişkisine dair değişen kavramların araştırma bulgularını ve sonuçlarını nasıl etkileyebileceğini açıkladığı bir makalesinde, bir akademisyenin teorik yönelimini anlamanın, araştırmanın sonraki aşamalarını şekillendirebileceği için önemli olduğunu ifade eder (Barbieri, 2006: 208).

Sonuç

Klasik Liberalizm ve Ticari Liberalizm Literatürüne İlişkin Genel Değerlendirme

Kökleri Antik Yunana kadar uzanan klasik liberal düşünce, Aydınlanma Döneminde modern düşüncenin de merkezi haline gelmiş, hem siyasal hem de iktisadi bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Locke ile siyasal alanda başlayan liberal düşünce, Smith ile birlikte ekonomik argümanlar da üretmeye başlamış, siyasal ve iktisadi liberalizm bu dönemden itibaren köklü bir birliktelik içermiştir. XX'nci yüzyıla kadar klasik liberalizm, birey-devlet ilişkisini akıl temelli açıklamış, akılcılığın insan refahını arttıracığı kabulünün doğal sonucu olarak birey refahını arttırmayı da gündemine almıştır.

Klasik liberalizmin devletler arası ekonomik ilişkilere bakışının merkezinde serbest ticaret yer almaktadır. Ticaretin karşılıklı bağımlılığı arttırarak barışa katkı sağlayacağı düşüncesi de klasik liberal düşüncenin uluslararası ticarete ilişkin öngörülleri arasındadır. Liberalizmde demokratikleşme ve özgürlüklerin arttırılmasının doğal sonucu bireylerin zenginleşmesidir. Ticaret, bağları kuvvetlendirmekte, çatışmanın maliyetini arttırmaktadır. Yine liberalizmin önemli argümanlarından biri de otoriter liderler ile totaliter partilerin savaşa daha fazla başvurduğudur. Özgür, ifade özgürlüğüne ve mülkiyet haklarına sahip bireylerin yönetiminde söz sahibi olduğu liberal rejimler ise savaş ve çatışma konusunda daha temkinli davranmaktadır.

Ticari liberalizmin erken dönem örneklerinde teorik bir betimleme üzerinden ortaya konan argümanlarla karşılaşılmaktayken, yakın dönem çalışmalarda verilere dayalı, ekonometrik modeller yardımı ile çıkarımlar yapıldığı görülmektedir. Bu değişimde gelişen teknoloji ve küreselleşmenin daha fazla ve büyük miktarda veriyi ulaşılabilir kılmasının ve modelleme tekniklerinin gelişmesinin etkisi olduğu aşikârdır.

Erken dönem çalışmalarda devletin müdahalesinin azaltılması, demokratik rejimlerin yaygınlaştırılması ve demokratik kapitalist rejimlerin yayılmasının barışa katkı sunacağı kabulü önemli yer tutmaktadır. Yakın dönemde ortaya konan çalışmalar ise temellerini bahsi geçen erken dönem ticari liberalizmden almakta, bir nevi burada dile getirilen argümanların ispatlanması/sorgulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yakın dönem çalışmalarda lojistik regresyon başta olmak üzere pek çok model kullanılmıştır. Çalışmaların ortak noktası ticaret ve çatışma arasındaki ilişkinin analizidir ancak odaklandıkları noktalar ve çıktıları farklılaşmaktadır. Owen, McDonald ve Polachek demokratik rejimlerin varlığının ve demokratik olarak algılanmanın önemine dikkat çekerken; Oneal ve Russett modelleme ile demokrasilerin ticari kazançları koruma konusunda daha istekli olduklarını ispatlamaya çalışmış, Mansfield ise TTA'ların önemli bir unsur olduğunu hatırlatmıştır.

Barbieri karşılıklı bağların asimetrik olduğu durumlarda ticaretin çatışmaya da sebep olabileceğinden bahsetmiş, Dixon, Xiang, Xu, Keteku, Erik Gartzke ve Quan Li bu çıkarıma itiraz etmişlerdir. Gartzke globalleşmeyi, Stein ticaretin bir yaptırım unsuru olarak da kullanılabilirliğini, Morrow ise maliyetli sinyaller kuramını öne çıkarmıştır. Gelpi ve Grieco ise ticaretin tek başına ve kendiliğinden barışı desteklemeyeceğini belirtmiş, demokratik rejimlerin varlığının belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Levy, Dorussen, Pevehouse ve Reuveny gibi yazarlar ise seçilen yöntem, kullanılan veri ve kurulan modelin de sonuçları belirlediğini ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın ana motivasyonu ve amacı, yurt dışı literatürde gelişen ve ortak noktası ticaret ve çatışma arasındaki ilişkinin modeller yardımı ile analiz edilmesi olan yakın dönem çalışmalara ilişkin literatürün Türkçeye kazandırılması ve önümüzdeki dönemde ticaret ve barış arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin sahadaki etkilerine (ticaret diplomasisi vb. faaliyetlere) dair çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Erken Dönem	
Erken dönem çalışmaların ortak özelliği demokratik rejimlerin ekonomik karşılıklı bağımlılık sebebiyle çatışmadan kaçınmaya daha istekli olduğu yönündeki görüşü teorik betimlemeler ve ülkelerin ikili ilişkileri üzerinden çalışmalarıdır.	
Yazar	İçerik
Immanuel Kant	Barışın sağlanabilmesinin cumhuriyetçi anayasa ve bundan kaynaklanan benzer değerlerin yanında karşılıklı iktisadi bağımlılığın da sağlanmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir.

John Hobson	Serbest ticaret devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırarak savaşı daha maliyetli kılmakta, barışa katkı vermektedir.
Richard Cobden	Serbest ticaretin gelişmesinin bir sonucu olarak insanlar arasında ilişki ve iletişim de artacak, bu durum da barışın tesisine katkı verecektir.
Joseph Schumpeter	Toplumların demokratikleşmesiyle bireyler daha rasyonel düşünmeye başlar. Daha rasyonel düşünen bireyler demokratik hükümetleri iş başına getirir, demokratik hükümetler ekonomik çıkarları da göz önüne alır ve demokratik kapitalizmin yayılması barışı teşvik eder.
Frederic Bastiat	Serbest ticaret refaha ilâveten barış için de en güvenilir yoldur. Ticarete ilişkin kısıtlamaların kaldırılması gerekir.
Dean Babst	Liberal bir rejime haiz, seçimle iş başına gelen iktidarların varlığı, savaşların önlenmesi ve barışın sağlanmasında önemli bir belirleyicidir.
Robert Keohane	Devletler uluslararası alanda piyasadaki firmaların davranışlarına benzer davranışlar sergiler, kâr-zarar hesabı yapıp kazancını maksimum kılmak ister. Zararına yol açacak her durumdan kaçınma eğilimi gösterir.
Richard Rosecrance	Ticaretin kazancı askeri rekabetin getirilerinden çok daha fazladır. Bu sebeple devletlerce ticaret askeri rekabete tercih edilir.
Ticari Liberal Kuramda Yakın Dönem	
Yakın dönem çalışmaların ortak özelliği demokratik rejimlerin karşılıklı bağımlılık sebebiyle çatışmadan kaçınmaya daha istekli olduğu yönündeki görüşü ekonometrik modeller, veriler ve ikili zaman serileri ile test etmeleridir.	
Ticari liberalizme ilişkin yakın zamanlı çalışmalar ticaretin liberal tasvirinin uluslararası ilişkilerde “barışçıl bir etkiye sahip” kabul edenler ile bu görüşü sorgulayanlar olarak iki alt başlık altında toplanmaktadır.	
Liberal Ticaretin Barışçıl Bir Etkiye Sahip Olduğunu Destekleyen Çalışmalar	
Yazar ve Çalışma	İçerik
John M. Owen <i>“How Liberalism Produces Democratic Peace”</i>	Liberal demokratik devletlerin kendisi gibi liberal ve demokratik olarak gördüğü/algıladığı ülkelere karşı savaştan kaçındığını savunur. 1796-1798 yılları arasında Fransız-Amerikan ilişkileri ile 1803-1812, 1861-1863 ve 1895-1896 dönemlerindeki İngiliz-Amerikan ilişkilerini incelemiştir.

McDonald	Ticaret savaş maliyetini artırır. Ticaretle gelişen ilişkiler devletleri savaştan uzaklaştırır. Ticaret devletlere bir pazarlık ortamı sağlar.
S. W. Polachek <i>"Why Democracies Cooperate More and Fight Less: The Relationship Between International Trade and Cooperation"</i>	Demokrasinin barışı tesis eden en önemli çıktısı karşılıklı ticaretin gelişmesine uygun zemini oluşturmasıdır. Devletler kazanımlarını korumak için siyasi sorunlara barışçıl çözümler arama eğilimi göstermektedir.
J. R Oneal ve B. M. Russett <i>"The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence and Conflict"</i>	Demokratik rejimlerde ticaretin getirileriyle refahı artan gruplar, siyaseten de kuvvetlenir ve politikalara müdahale edebilme kapasitesine ulaşır. Çalışmada ülkelerin ticaretinin kendi ekonomilerindeki önemi göz önüne alınmış, ticaretin gayri safi yurt içi hasılaya oranına bakılmıştır. 1950-1985 yılları arası döneme ilişkin olarak lojistik regresyon analizi yöntemi ile test etmektedir.
Edward D. Mansfield <i>"Preferential Peace: Why Preferential Trading Arrangements Inhibit Interstate Conflict"</i>	Aynı TTA'ya taraf olan ülkeler çatışmadan kaçınma konusunda diğer ülkelere nazaran daha istekli olur.
John R. Oneal <i>"Empirical Support for the Liberal Peace"</i>	1886-1992 döneminde ilgili ülkeler özelinde belirlenmiş zaman serilerinin analizlerini yapmıştır. Ekonomik açıdan önemli miktarlardaki ticaret hacmi, barış için güçlü bir gerektir.
Bruce Russett <i>"Violence and Disease: Trade as a Suppressor of Conflict when Suppressors Matter"</i>	Devletlerarası çatışmaları teşvik edici unsurlar ve baskılayıcı unsurlar üzerinden açıklamaktadır.
C. Gelpi ve J. M. Grieco <i>"Economic Interdependence, The Democratic State and the Liberal Peace"</i>	Karşılıklı bağımlılığın çatışmayı önleyici etkisinin varlığından söz edebilmek için tarafların demokratik yönetimlere sahip olması ve çatışmadan kaçınmayı tercih etmesi önemlidir. Bueno de Mesquita ve diğerlerinin ülkelerin siyasal rejimlerin karakteristiğini araştırdığı çalışmaya başvurmuşlardır.
Liberal Ticaretin Barışçıl Bir Etkiye Sahip Olduğu Kabulünü Sorgulayan Çalışmalar	
Katherine Barbieri <i>"The Liberal Illusion"</i>	Yoğun ilişkilere dayalı bağımlılıklar, devletleri çatışmaya yaklaştırır. Gelişmiş ve özellikle asimetrik durumda olan ticari bağlar bu yoğun ilişkilerin tesisinde önemli paya sahiptir. Bu tespiti ulaştığı çalışmada 1870-1938 yılları arasındaki çatışmaları incelemiş ve lojistik regresyon yöntemini kullanmıştır. 1870-1992 yıllarını kapsayan ve sıralı lojistik regresyon tekniğinin kullanıldığı daha yakın tarihli bir çalışmada da aynı sonuçları elde etmiştir.

E. Gartzke “ <i>The Classical Liberals Were Just Lucky: A Few Thoughts about Interdependence and Peace</i> ”	Devletleri çatışmadan kaçınmaya ve barışa yönlendirenin karşılıklı bağımlılıktan ziyade küreselleşme ve küresel sisteme entegre olma olduğunu belirtir.
A. Stein “ <i>Trade and Conflict: Uncertainty, Strategic Signaling and Interstate Disputes</i> ”	Ticaretin hem havuç hem de sopa olarak kullanılan bir devlet aracı olduğuna dikkat çekmektedir. Ekonomik yaptırımları ele alır.
J. Morrow “ <i>Assessing the Role of Trade as a Source of Costly Signals</i> ”	Çatışmadan kaçınma ve ticaret ilişkisinde belirleyici olan sadece ticaret hacmi değil, aynı zamanda kurulan bağımlılık ilişkisinin taşıdığı risklerdir.
Jack S. Levy “ <i>Economic Interdependence, Opportunity Costs, and Peace</i> ”	Fırsat maliyeti temelli barış analizlerinin doğası gereği tek yönlüdür. Bu nedenle ekonomik karşılıklı bağımlılığın savaş veya diğer uluslararası çatışma biçimleri üzerindeki etkisini açıklamaktan uzaktır. Uluslararası güvenlik konularının da göz önüne alınması gerekir.

Tablo yazar tarafından bu makale kapsamında taranan çalışmalardan derlenmiştir.

Kaynakça

- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Babst, D. V. (1964). Elective Governments: A Force for Peace. *The Wisconsin Sociologist*, 3 (1), 55-58.
- Barbieri, K. (2005). *The Liberal Illusion: Does Trade Promote Peace?*. The University of Michigan Press.
- Barbieri, K. (2006). Models and Measures in Trade-Conflict Research. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 207-221). The University of Michigan Press.
- Dilorenzo, T. J. (2015). Frederic Bastiat: Fransız Devrimi ve Marjinalist Devrim Arasında. (çev. Ünsal Çetin). *Liberal Düşünce*, 20 (78), 145-154.
- Dixon, W. J. (2003). Commercial Liberalism on Trial. *International Studies Review*, 5, 364-366.
- Dorussen, H. (1999). Balance of Power Revisited: A Multi-Country Model of Trade and Conflict. *Journal of Peace Research*, 16 (4), 443-462.
- Doyle, M. W. (1983). Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, 12 (3), 205-235.
- Formaini, R. L. (t.y.). Frédéric Bastiat: World-Class Economic Educator. *Federal Reserve Bank Of Dallas* 3 (1).
- Gartzke, E. (2006). The Classical Liberals Were Just Lucky: A Few Thoughts about Interdependence and Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 96-110). The University of Michigan Press.
- Gartzke, E. ve Li, Q. (2003). War, Peace and the Invisible Hand: Positive Political Externalities of Economic Globalization. *International Studies Quarterly*, 47, 561-586.

- Gelpi, C. ve Grieco, J. M. (2006). Economic Interdependence, The Democratic State and the Liberal Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 44-59). The University of Michigan Press.
- Kant, I. (2020). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı*. (çev. Celal Yeşilçayır) Ankara: Fol Kitap.
- Levy, J. S. (2006). Economic Interdependence, Opportunity Costs, and Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 127-147). The University of Michigan Press.
- Mansfield, E. D. (2006). Preferential Peace: Why Preferential Trading Arrangements Inhibit Interstate Conflict. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 222-236). The University of Michigan Press.
- McDonald, P. J. (2004). Peace Through Trade or Free Trade?. *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 48, Sayı 4.
- Morrow, J. D. (2006). Assessing the Role of Trade as a Source of Costly Signals. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 89-95). The University of Michigan Press.
- Oneal, J. R. (2006). Empirical Support for the Liberal Peace. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 189-206). The University of Michigan Press.
- Oneal, J. R. ve Russett B. M. (1997). The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence and Conflict, 1950-1985. *International Studies Quarterly*, 41, 267-294.
- Owen, J. M. (1994). How Liberalism Produces Democratic Peace. *International Security*, 19(2), 87-125.
- Özşahin, M. C. (2013). Barışın Ekonomi Politikası: Uluslararası İlişkilerde Liberal Kuram ve Ticari Liberalizm. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9 (35), 85-113.
- Pevehouse, J. C. (2006). Trade and Conflict: Does Measurement Make a Difference?. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 239-253). The University of Michigan Press.
- Polachek, S. W. (1997). Why Democracies Cooperate More and Fight Less: The Relationship Between International Trade and Cooperation. *Review of International Economics*, 5(3), 295-309.
- Reuveny, R. (2006). Measuring Conflict and Cooperation: An Assessment. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 254-269). The University of Michigan Press.
- Russett, B. (2006). Violence and Disease: Trade as a Suppressor of Conflict when Suppressors Matter. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 159-174). The University of Michigan Press.
- Stein, A. A. (2006). Trade and Conflict: Uncertainty, Strategic Signaling and Interstate Disputes. E. D. Mansfield, B. M. Pollins (Ed.), *Economic Interdependence and International Conflict içinde* (s. 111-126). The University of Michigan Press.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, (çev. Metin Aksoy). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Xiang, J., Xu, X. ve Keteku, G. (2007). Power: The Missing Link in the Trade Conflict Relationship. *Journal of Conflict Resolution*, 51 (4), 646-663.
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 35-55.

Özel Yönetişim Formel Yasal Sistem Olmadan İktisadi ve Toplumsal Düzen Oluşturabilir mi?

Bahar Baysal Kar*

Öz

Bu makale özel yönetim veya özel yasal sistemler hakkındadır. İşlem maliyeti iktisatçıların vurguladığı doğal kısıtların yanı sıra (bilgiye erişim kısıtları, uygulama mekanizmalarının sınırlı olması vb.) gelişmekte olan ülkelerde yasal sistemin yetersizliği özel yönetişimin önemini arttırmaktadır. Spontane ve merkezileşmiş özel yönetim olarak iki farklı biçimden bahsedilmektedir. Spontane özel yönetimde bilgi toplumsal ağlar aracılığı ile kolaylıkla yayıldığından tarafların davranışları çoğunlukla toplumsal normlar aracılığı ile kontrol edilmektedir. İstenmeyen davranışlarda bulunanlar kolektif bir cezalandırmaya maruz kalmaktadır. Merkezileşmiş özel yönetimde topluluğun nitelikleri, doğru bilginin elde edilmesini ve kolektif cezalandırmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle birlikler, piyasa araçları gibi çeşitli organizasyonlar öncülüğünde ekonomik ve toplumsal düzen sağlanmaktadır. Üstün yanlarına rağmen, etkin bir yönetim sağlayıp sağlayamayacağına ilişkin ortak uzlaşma özel yönetim biçimlerinin formel hukuk sistemin ikamesi değil, tamamlayıcısı olabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Özel Yönetişim, Formel Yasal Sistem, İşlem Maliyeti, Kurumlar.

Can Private Governance Create Economic and Social Order without a Formal Legal System?

Abstract

This paper is about private governance or private legal systems. In addition to the inherent constraints (difficulty to access to information, limited enforcement mechanisms, etc.) emphasized by advocates of transaction cost economics, the inadequacy of the legal system in developing countries increases the importance of private governance. There are two different forms of private governance, spontaneous and centralized. In spontaneous private governance, since information is easily disseminated through social networks, the behavior of parties is mostly controlled by social norms. Those who engage in undesirable behavior are subject to collective punishment. The characteristics of the group in centralized governance make it difficult to obtain accurate information and collective punishment. Thus, economic and social order is provided under the leadership of various organizations such as associations and market intermediaries. Despite their advantages, the common consensus on whether private forms of governance can provide effective governance is that they can complement, not replace, the formal legal system.

Keywords: Private governance, Formal Legal System, Transaction Cost, Institutions.

*Dr. Öğr. Üyesi | Bursa Uludağ Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
bhrbysl@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2335-6299 | DOI: 10.36484/liberal.959112
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 29-60.
Gönderim Tarihi: 29 Haziran 2021 | Kabul Tarihi: 6 Aralık 2021

Giriş

Piyasa ekonomilerinde fırsatçılık (opportunism) ve mülkiyet haklarının güvenliği ile ilgili sorunlar yaygın risklerdir (Coase, 1960; Dixit, 2004; Dixit, 2009). İktisadi bir işleme taraf olanlardan biri veya birkaçı toplam karşılıklı faydayı azaltarak, ek özel getiri elde etmek için sözleşme şartlarını ihlal edebilmektedir (Dixit, 2003). Birbirlerinin eylemleri üzerinde kontrol gücü olmayan taraf veya taraflar bu durumda yükümlülüklerin yerine getirilmesinden dolayı zarara uğramakta, elde etmeleri muhtemel olası getiriden mahrum kalmaktadır (Aviram, 2003). Benzer biçimde mülkiyet haklarının güvence altına alınmaması da bireylerin tasarruf ve yatırım teşviklerini ortadan kaldırmaktadır. Piyasa ekonomilerinin başarısı bireysel olarak kârlı ancak toplumsal olarak işlevsiz olan bu davranışları caydırılacak ve böylelikle yatırım, üretim ve ticaret için yeterli teşvikleri sağlayıp sürdürecektir düzgün işleyen, tarafsız bir yasal sistemin varlığına bağlıdır (Dixit, 2004; Benson, 1989; Greif, 1997). Böyle bir yasal sistem sözleşme belirsizliğini ortadan kaldırarak ve özel mülkiyeti teminat altına alarak yalnız yerli firmalara değil, yabancı firmalara da yatırım yapılabilir bir ortam yaratarak iktisadi gelişmeyi sürükleyici bir güç haline gelmektedir (Woodruff, 1998).

Yasal merkezîyetçilik (legal centralism) geleneği piyasaların başarılı işleyişi için mülkiyetin korunması ve sözleşmelerin uygulanmasında gerekli bu yasal çerçevenin devlet tarafından oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Buna göre devlet yasal kuralları oluşturmaktadır ve uygulamaktadır (Williamson, 2005: 2). Çeşitli uyuşmazlıklarla ilgili devlet iktidarı üzerine temellenen etkili yasal kurallar yürürlüğe konulmakta ve bunlar mahkemeler tarafından gerekli bilgiler elde edilerek ve düşük maliyetli bir biçimde uygulamaktadır (Williamson, 1983: 520). Bu gelenek hukukçular, geleneksel iktisat teorisyenleri ve hatta ekonominin pek çok alanında devletin rolüne karşı çıkan Milton Friedman gibi en liberal ekonomistler¹ tarafından bile benimsenmiştir. İktisat teorisinde asimetrik bilginin ve işlem maliyetlerinin önemi anlaşılana kadar da, devlet iktidarı üzerine temellenen formel yasal sistemin maliyetsiz bir biçimde işlediği varsayılmıştır (Dixit, 2004). Ancak geleneksel ekonomik teorinin tasvir ettiği aksine, gelişmekte olan pek çok ülkede formel yasal sistem, “maliyetli, yavaş işleyen, yanlı, yozlaşmış ve zayıf” niteliktedir (Dixit, 2004; Richman, 2012). Hatta en gelişmiş formel yasal sistemlere sahip toplumlarda

¹ Devlete yasa koyucu rol atfeden en ilginç isimlerden biri de Ronald Coase'dur. Akademik kariyeri boyunca merkezi bir koordinatörün yardımı olmadan, bireylerin her iki tarafa da fayda sağlayan düzenlemeler yapabilme yeteneğine sahip olduğunu vurgulamasına rağmen, kendi adı ile anılan Coase teoreminde mülkiyet haklarının iyi tanımlanması şartını koşmaktadır (Ellickson, 1991; Dixit, 2004).

bile mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin uygulanması konusunda devletin bilgiye erişimi kısıtlı olduğu gibi koruma ve uygulama ile ilgili mekanizmaları da sınırlıdır (Williamson, 2005: 14)². Formel yasal sistemle ilgili hem sözü edilen bu doğal kısıtlar, hem de anlaşmazlıkların çözümünde devletin iktidar alanı içindeki yasal kurumların yetersizliği, iktisadi faaliyetleri destekleyici, ticaretten karşılıklı kazançları arttırıcı alternatif özel yönetim (private governance) biçimlerini³ veya özel yasal sistemleri (private legal systems) öne çıkarmaktadır (Williamson, 2005: 14; Dixit, 2004).

Özel yönetim biçimleri⁴ veya özel yasal sistemler bireylerin potansiyel anlaşmazlık durumlarını karşılıklı fayda sağlayacak şekilde çözme çabalarının ürünüdür. Bu amaçla kuralların belirlenmesi ve uygulama mekanizmaları üzerinde uzlaşa sağlanması ile kişisel çıkar hedefi taraflar arasında işbirliğine öncülük etmektedir (Boettke, 2015: ix). Özel yönetim, sözleşmeleri güvence altına almak ve özel mülkiyeti korumak için devletin otorite alanı dışında zorlayıcı araç veya mekanizmalara sahip olan sistemler olarak tanımlanabilir (Richman, 2012: 742; Hodgson, 2015: 84). Alternatif bir tanım daha vermek gerekirse, devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kuralların hiç olmadığı veya bu kuralların etkin olmadığı (McMillan ve Woodruff, 2000) varsayımıyla bu tür yasal kurullarla aynı işlevi yerine getiren devletin otorite alanı dışındaki alternatif kurullar sistemidir (Dixit, 2004). Bu sistemlerin temel amacı, üyelerinin davranışlarını düzenlenmek (Aviram, 2004: 4), onları “iktisadi etkileşimlerinde karşılıklı fayda sağlayan sonuçlar elde etmek ve sürdürmek için işbirlikçi veya dürüst eylemlerde bulunmaya teşvik ederek, topluluk refahı pahasına kendi çıkarını destekleyen fırsatçı eylemlerde bulunmalarının önüne geçmektir” (Dixit, 2004: 59). Formel yasal sisteme karşı

2 Stringham (2015: 12-18) devlet iktidarına dayalı yasal sistemi dolayısıyla yasal merkeziyetçiliği üç açıdan eleştirmektedir. Birincisi, sorunların veya anlaşmazlıkların bu sistem yoluyla çözümü maliyetlidir. İkincisi hangi kuralların veya uygulama prosedürlerinin piyasaları genişlettiği ve onlara neyin zarar verdiği konusunda yeterli bilgiye erişimleri mümkün değildir. Ve son olarak bu sistemin işleyişini sağlayan bireyler toplumun faydasını değil, kendi bireysel çıkarlarına odaklanmaktadır.

3 Literatürde özel yönetim (private governance) (Stringham, 2015) yerine, özel düzen (private ordering) (Williamson, 2005; McMillan ve Woodruff, 2000; Katz, 1996), spontane düzen olarak hukuk (law as spontaneous order) (Hodgson, 2015), özel yasal sistemler (private legal systems) (Aviram, 2004), hukuk olmadan düzen (order without law) (Ellickson, 1991) gibi farklı kavramsallaştırmalara rastlanmaktadır.

4 İnsan ilişkilerini yöneten özel yönetim, sözleşmelerin uygulanmasında ve mülkiyet haklarının korunmasında üçüncü taraf kontrolü anlamına gelmektedir. Birinci taraf kısıtlamasında kurallar, bireyler tarafından içselleştirilmiş etik kurallardır. İstenmeyen bir eylem sonrası birey vicdani bir suçluluk duygusu ile kendi kendini cezalandırmaktadır. İkinci taraf kısıtlamasında bireyin kendisine karşı yapılan bir hatalı davranışı, misilleme yaparak cezalandırması beklenmektedir. Üçüncü taraf kısıtlamaları ise özel yönetim literatürünün kapsamındadır. Üçüncü taraf kısıtlamasında fırsatçılık gibi istenmeyen bir davranış toplumsal güçler tarafından toplumsal normlar aracılığı ile kontrol edilebileceği gibi ticari birlikler gibi organizasyonlar tarafından da kontrol edilebilir. Üçüncü taraf kısıtlamasında devletin iktidar alanı içindeki yasal kurumlar da yer almaktadır (Ellickson, 1991: 131; 2016).

en çok zikredilen üstün yanı bilgi akışıdır. Tarafların birbirleri ile doğrudan ve enformel olarak iletişimi veya ticari birlikler gibi formel organizasyonlar yoluyla bilgi akışı araştırma maliyetlerini ve bilgi asimetrisini azaltarak özel yönetişimin temelini oluşturmaktadır (Pyle, 2005).

Özel yönetişim, bazı istisnalar olmakla birlikte iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır (Clay, 1997: 212; McMillan ve Woodruff, 2000: 2425). Ademi-merkeziyetçi (decentralized) özel yönetişim, spontane ilişkiye dayalı sözleşme (spontaneous relational contracting) veya spontane düzen (spontaneous order) olarak adlandırılan birincisinde itibara dayalı bir mekanizma devrededir. Bireylerin yakın etkileşim ve iletişim içerisinde olduğu, gerçekleşen bir eyleme ilişkin bilginin kolaylıkla yayıldığı toplumlarda yaygındır (Ellickson, 1991). Bu toplumlarda, uzun vadeli çıkar söz konusu olduğu için bireyler belirlenen sosyal işbirliği normlarına bağlı kalmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000). Belirlenen davranış kurallarına uymayanlar, topluluktan dışlanarak uzun vadede elde edilmesi muhtemel getiriden mahrum kalacağından, taraflar işbirliği yapmaya yönelmektedir ve böylelikle davranışları da disipline edilmektedir. Spontane yönetişimin yaygın olduğu toplumlarda anlaşmazlıkların çözümü için formel yasal sistem tarafından da kurallar belirlenmiş olsa bile, bireyler ya bu kurallardan habersiz veya bilinçli olarak bu sistemden yararlanma yanlısı değildir. Hatta bu sistemde resmi hukuk kurallarına nazaran toplumsal normların daha etkin olduğu iddia edilmektedir (Strahilevitz, 2003).

İkinci yönetişim biçimi, merkezileşmiş (centralized) özel yönetişimdir. Bazı çalışmalarda örgütlenmiş ilişkiye dayalı sözleşme (organized relational contracting) (McMillan ve Woodruff, 2000: 2425) olarak da adlandırılmaktadır. İtibar (reputation) mekanizmasının işleyişinin sektöre uğradığı büyük topluluklarda hakimdir. Toplumsal normlar bu toplumlarda alternatif üyeler arasında güçlü bağların olmaması nedeni ile etkili değildir. Bu durumda toplumsal yaptırımlar ticari birlik (trade associations), piyasa aracısı (market intermediary) gibi formel bir organizasyon veya özel bir üçüncü taraf öncülüğünde işlemektedir (Bernstein, 1992; Williamson, 2002; McMillan ve Woodruff, 2000; Dixit, 2004; Hodgson, 2009). Birinci yönetişim biçiminde, topluluk üyeleri belirlenen davranış normlarına uymayanları bilgi iletim ağı sayesinde belirleyebilir ve her ne kadar cezalandırma topluluğun tüm üyeleri tarafından eş anlamlı olarak gerçekleşse de, üyeler cezanın gerekliliğine bireysel olarak karar vermektedir. Oysa ikinci yönetişim biçiminde fırsatçı davranışlar özel bir üçüncü tarafça tespit edilmektedir ve yine kolektif bir cezalandırma mekanizması devreye girsede, bu üçüncü taraf topluluğun uygun davranışı sergilemeyenlere karşı yaptırımlarını da denetlemektedir (Clay, 1997: 202).

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, her iki yönetim biçiminin ortak noktası, “Coase teoreminden ilham alarak ihmal edilebilir işlem maliyeti varsayımını ve başta Friedrich von Hayek⁵ olmak üzere Avusturya okulu iktisatçılarının spontane düzen fikrinin genişletilmesiyle, devlet tarafından yerine getirilmeyen veya getirilemeyen yönetim ihtiyacına yanıt olarak kendiliğinden ortaya çıktığını vurgulamalarıdır” (Aviram, 2004: 6). Yukarıdan aşağı doğru (top-down) işleyen yasal merkezîleşmenin aksine, yasal veya hukuki gelişme süreci aşağıdan-yukarıya doğru işlemektedir ve kendiliğinden ifadesinin karşılığı kuralların devlet otoritesi olmadan uygulanmasıdır⁶ (Hodgson, 2015: 83-84).

5 Hayek, yasal kuralların “aynen dil, para ve sosyal hayatın dayandığı pratikler ve teamüllerin çoğu gibi herhangi bir zihin tarafından tasarlanmamış” (Hayek, 1960 [2011]: 234) olduğunu ve bireylerin bu “soyut kurallara göre davranmalarının onları ifadelendirmeden çok önce geldiğini” (Hayek, 1960 [2011]: 235) ileri sürmektedir. Burada işaret ettiği kurallar spontane bir süreçte geleneklerden (custom) evrilen kurallardır ve Hayek bu kuralları özgürlük hukuku (the law of liberty) anlamında *nomos* olarak adlandırmaktadır (Skoble, 2006: 171). “Bu kuralların çoğu asla bilinçli bir şekilde icat edilmiş olmayıp, müteakip kuşaklara ait tecrübenin, bu kuralların şimdiki durumlarının oluşmasına yardım ettiği tedrici deneme-yanılma süreciyle” (Hayek, 1960 [2011]: 246) gelişmiştir. Buna göre yasal kuralları ortaya çıkaran süreç bireylerin yeni sorunlara çözüm bulma arayışı ile başlamaktadır. Bu bireylerin eylemleri diğerleri tarafından örnek alınmakta ve yeni bir gelenek (custom) veya kural ortaya çıkmaktadır. Bu kural veya geleneklerden sadece etkin olanlar hayatta kalmakta ve zaman içinde sürdürülmektedir (Leathers, 1989: 363). Bireylerin birbirlerine karşı davranışını düzenleyen, amaç bağımsız (purpose-independent), bilinmeyen çok sayıda duruma uygulanması amaçlanan bu kurallar, toplumla eş zamanlı olarak gelişmiştir (Hayek, 1973 [1994]). Hayek’in tanımladığı ikinci tür hukuk yasama hukukudur (the law of legislation). *Thesis* adı verilen bu kurallar bütünü bir otorite veya egemenin bilinçli tasarımıdır. Amaç bağımlı (purpose-dependent), bireysel eylemleri hakim otoritenin istekleri ile uyumlu belirli amaçlara yönlendiren kuralları temsil etmektedir (Skoble, 2006: 171-174; Leathers, 1989: 366). *Thesis* otoritenin çıkarlarını yansıtırken, *nomos* eylemlerini daha etkin biçimde koordine etmek, anlaşmazlıkları barışçıl biçimde çözüme kavuşturma arayışında olan bireylerin tekrarlı eylemlerinin ve aralarındaki etkileşimin ürünüdür. Hayek’e göre bir toplumda bireyler arası etkileşimlerin gerçekleştiği çerçeveleri tanımlayan kurallar ve kuramlar, rekabetçi bir seçim sürecinin sonucu oldukları için başka türlü farkında olmadığımız bilgiyi somutlaştırır. Bu çerçevede mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukuku kuralları gibi kendiliğinden oluşan düzenlerin oluşumuna katkıda bulunan soyut çerçeveler evrimsel bir sürecin kasıtlı olmayan yani tasarlanmamış ürünleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Van der Hauwe, 2005: 549).

Hayek, Anglosakson Hukuk Sistemi’ni (Common Law) bu çerçevede daha önceden açıklanmamış davranış kurallarının kodlaması olarak gördüğü gibi spontane düzenin oluşabileceği bir çerçeve sağlayıcısı olarak da yorumlamaktadır (Van den Hauwe, 2005: 549). Zira bu sistem, herhangi bir bireyin iradesinin ürünü değildir, yani tasarlanmamıştır. *Bağımsız mahkemeleri bağlayan ve onlar tarafından geliştirilen bir hukuk sistemidir*. Ayrıca bu sistem, parlamentonun nadiren müdahale ettiği ve bu müdahalenin mevcut bir hukuk organı içinde tartışmalı noktaları netleştirmek için yapıldığı, İngiliz toplumunun özgürlüğünün temelini oluşturan bir hukuk sistemidir (Hayek, 1973 [1994]: 129). Hükümet otoritesine karşı toplumda, toplumun içinden doğan bir kısıtlama geleneğidir ve Kıta Avrupa’sı Hukuk Sistemi’ne (civil law) nazaran kapitalist piyasa ekonomisine daha uygundur (Milhaupt ve Pistor, 2008: 1).

6 Özel yönetimden bahsederken adı zikredilmesi gereken önemli iki isim yasal ilişkilerin toplumsal normlardan bağımsız analiz edilmemesi gerektiğini vurgulayan Emile Durkheim ve Max Weber’dir. Öte yandan ticari faaliyetlerin yürütülmesinde toplumsal normların önemine vurgu yapan Stewart Macaulay ve özel yönetim (private ordering) kavramını ilk defa kullanan, devletin otorite alanı dışında gelişen toplumsal normları belirli bir yere özgü yasa (indigenous law) olarak adlandırılan Marc Galanter bu alanın öncü isimleridir (Grisel, 2021a: 5).

Bu çalışma, devlet iktidarı üzerine temellenen formel yasal sistemden daha etkin olduğu ileri sürülen özel yönetişimin analizine yöneliktir. Takip eden ikinci bölüm özel yönetişimin temelini oluşturan öz-düzenleme (self-regulation) mekanizmalarını, özelliklerini ve işleyiş şartlarını ortaya koymaktadır. Üçüncü bölüm, spontane yönetişimi analiz etmektedir. Ortaçağ Avrupa'sından günümüze pek çok örneği bu bölümde incelenmektedir. Dördüncü bölüm merkezleşmiş yönetişim hakkındadır. Beşinci bölüm özel yönetişim biçimlerinin eleştirisi ile ilgilidir ve son bölüm ise değerlendirme bölümüdür.

Tekrarlı Oyun, İtibar ve Ağ Etkisi: Öz-Düzenleme Mekanizmaları

Ekonomik ve toplumsal yaşamda düzen sağlama amacına yönelik özel yönetişim ile ilgilenen literatür, devletin otorite alanı dışında bir işleme taraf olanların davranışlarını ve işlemlerini yönetmek için oluşturdukları kurumları incelemektedir (North, 1990: 57; Aviram, 2003). Bu kurumların oluşturulmasının nedeni eksik bilgidir. Bilgi eksik ise taraflar arasında yapılan sözleşmeden sapmayı denetlemenin yolu, oluşturulacak bu kurumlar aracılığı ile bilgi üretmektir ve böylelikle işbirlikçi çözümler yaratmaktır. Bu kurumlar işbirlikçi çözümleri iki şekilde desteklemektedir. Bir yandan cezanın ne zaman gerekli olduğuna dair bir iletişim mekanizması oluştururken, diğer yandan cezalandırmanın bireysel olarak maliyetli olduğu durumlarda ortaya çıkabilecek bedavacılık sorununun çözümünü için cezanın uygulanmasına yönelik teşvikler sunmaktadır (North, 1990: 57-58). Bu kurumları incelemenden önce, taraflar arasında ortaya çıkabilecek olası ihlallere karşı üç önemli mekanizmanın açıklanması gerekmektedir:

Bunlardan ilki *tekrarlı oyundur*. Bu kavramı tanımlamadan önce mahkumlar açmazının açıklanması gerekmektedir. Pek çok ticari işlem mahkumlar açmazı (prisoner's dilemma) niteliğindedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2424). Bu açmaz, iki suç ortağının polis tarafından tutuklanması ve bağımsız olarak sorguya alınması sonrasında olası sonuçlarla ilgilidir ve aslında bireysel çıkar ile toplumsal fayda arasındaki çelişkiyi ortaya koymaktadır. İktisat teorisinde yaygın varsayımın aksine kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin etkileşiminin her zaman toplum çıkarına hizmet etmeyeceğini ortaya koymaktadır (Grisel, 2021: 5). Öyle ki örnek olay bağlamında, tarafların her ikisi de suçu inkar edebilir ya da kabul edebilir. Ancak suçlulardan birinin suçu inkar etmesi veya kabul etmesi halinde alacağı ceza, diğerinin susmak veya kabul etmek biçimindeki davranışına bağlıdır. Mahkumlar açmazında en iyi strateji işbirliği yani her ikisinin de susmasıdır. Bu baskın strateji dengesi ise Nash dengesidir (Stringham, 2015: 28). Özel yönetişim literatüründe pek çok teorisyen (Greif,

1993; Clay, 1997; Dixit, 2004; Milgrom, North ve Weingast, 1990) etkileşim halindeki bireylerin oyunda Nash dengesinin oluşması ile devletin otorite alanı dışında kendi kendilerine uyguladıkları kural, norm ve kurumların nasıl ortaya çıktığını açıklamak için oyun teorisine başvurmaktadır (Hodgson, 2015; North, 1990: 56). Ancak bir noktanın vurgulanması gerekir ki o da oyunun işbirliği ile sonuçlanmasının izahı açısından mahkumlar açmazının tek seferlik değil, uzun dönemli etkileşime dayalı olmasıdır. Bu haliyle oyun teorisinin daha komplike bir versiyonunu temsil etmektedir (Grisel, 2021: 6).

Doğrudan karşılıklılık (direct reciprocity) mahkumlar açmazı oyunun çözülmesinde en faydalı durumdur. İki ya da daha fazla oyuncu tekrarlı biçimde mahkumlar açmazı oyununu oynamaktadır (Dixit, 2004: 59). Doğrudan karşılıklılık yoluyla Nash dengesine ulaşmak ve fırsatçı davranışların önüne geçmek için taraflar arası işbirliğinin ortaya çıkması birkaç şarta bağlıdır (Dixit 2004: 60-61). Birinci şart tarafların gelecekteki etkileşime yeteri kadar önem vermesidir. Bu önem parasal açıdan işbirliğinin uzun dönem getirisinin, fırsatçı davranmak durumunda elde edeceği getiriden fazla olması ile ilgilidir (North, 1990: 56; Milgrom, North ve Weingast, 1990: 1). Ancak gelecekteki etkileşim yalnız parasal açıdan önem taşımamaktadır. Taraflar arasındaki etkileşimin devam edip etmeyeceğine ilişkin belirsizliğin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Yani oyun tekrarlı olmalıdır (Richman, 2006: 400).

Tekrarlı oyun, tarafların gelecekte yeniden işlem yapma olasılıkları nedeni ile bugün yaptıkları işlemde davranışlarını düzeltmeleri açısından önemlidir (Aviram, 2003) ve umulana uygun hareketin sağlanmasına aracılık etmektedir (Woodruff, 1998: 980). Eğer tekrarlı etkileşim varsa ve geleceğe bugüne nazaran yeterince yüksek paha biçiliyorsa uzun dönemli ilişkinin ortadan kalkma olasılığı kısa vadeli kazanç elde etme eğilimini kontrol edecek ve fırsatçılık ortadan kalkacaktır (Dixit, 2004; Milgrom, North ve Weingast, 1990). Çünkü bu tekrarlanan ticaret ilişkisinde, taraflar geçmişteki dürüst davranışları ödüllendirecek ve hile yapmayı cezalandıracak bir araca sahiptir. Bugünkü işlemde yapılacak bir taahhüdü yerine getirmemenin tarafların gelecekteki işlemleri açısından sonuçları olacaktır. Zarara uğrayan taraf gelecekte aynı kişiye karşı hem ceza olarak hem de benzer bir biçimde yükümlülüğü yerine getirmeme olasılığına karşı temkinli davranması nedeni ile ya işlem yapmaktan vazgeçecek yada daha az elverişli koşullarda işlem yapmayı kabul edecektir. Böylelikle zarar veren taraf açısından ortaya çıkan maliyet, mevcut fırsatçılığının faydasından büyükse sözünden vazgeçmede tereddüt gösterecektir (Aviram, 2003; Stringham, 2015: 40-41).

İkinci şart, grup içinde fırsatçı davranan tarafın hızla ve doğru biçimde tespit edilmesi ve bu üyenin bu davranışına ilişkin bilginin hızlı ve doğru biçimde grup üyelerine iletilmesidir. Ayrıca cezada hızlı ve doğru biçimde uygulanmalıdır. Son olarak üçüncü şart, cezalandırmaya katılım bazıları için bireysel olarak maliyetli olsa bile, grup içindekilerin tamamının fırsatçı davrananı cezalandırmaya yönelik istekli olmasıdır (Woodruff, 1998).

Taraflar arasında ortaya çıkabilecek olası ihlallere karşı önemli ikinci unsur itibardır. *Geçmiş davranışları, onların gelecekteki getirilerine bağlayan mekanizma* olarak tanımlanabilir (Clay, 1997: 203). Veya farklı bir ifade ile *temel eylem ve özelliklerin ölçülemediği ve yasal bir anlaşmanın temelini oluşturmadığı durumlarda toplumsal aktörlere birbirlerinden ne beklmeleri gerektiğini ortaya koyan toplumsal bir özelliktir* (Morrison ve Wilhelm, 2015: 371). İtibar, bir işleme taraf olanların güvenilirliğini ortaya koyarak ve bu işleme taraf olmayanların bu bilgiye göre hareket etmesini sağlayarak aslında bugünkü işlemin sonuçlarının kapsamını genişletmektedir (Aviram, 2003: 1179). Örneğin bir işlemde taraflardan biri diğerine hile yapmışsa, buna ilişkin haber hile yapanın gelecekteki potansiyel iş yapma olasılığı olanlara iletilirse, bu itibar kaybı dışlanmaya veya başka cezalandırma stratejilerine başvurularak hile yapanın gelecekte daha büyük zarara uğramasına neden olabilmektedir. Ancak bu sürecin işlemesi, toplumda güvenilir bilgi ağlarını ve çok taraflı cezalandırma stratejilerini gerektirmektedir (Dixit, 2004; Greif, 1993: 530; Richman, 2006: 401). Dolayısı ile itibar bireylerin yükümlülüklerini gelecekte yerine getireceğine dair iyi bir gösterge olarak algılanmaktadır ve üçüncü kişileri ilgilendirmektedir (Aviram, 2003: 1179). İtibara dayalı enformel yasal sistemin, herhangi bir maliyete neden olmadan davranışları disipline etmesi nedeni ile formel yasal sisteme nazaran daha etkin olduğu ileri sürülmektedir (Greif, 1997: 240).

Son unsur ağ etkisidir. Ağ (network) bir mal veya hizmeti kullananlar arasındaki etkileşimi kolaylaştıran kural ve imkanlar bütünüdür (Aviram, 2004: 5). Örneğin, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk (kırsal bir yerleşim yeri veya belirli bir üretim alanındaki firmalar vb.) gücün tüm üyelere dağıtıldığı, bireylerin davranışlarını kontrol etmek için gerekli bilginin kolaylıkla dolaştığı bir ağdır (Strahilevitz, 2003: 359; Ellickson, 1991; Pyle, 2005). Bu ağ kullanmak, talep yanlı ölçek ekonomileri olan ağ etkilerinin (network effects) gerçekleşmesini sağlar. Ağ etkisi, bireysel kullanıcının bir mal veya hizmetten elde ettiği fayda, ek bir kullanıcı onu kullandığında artıyorsa ortaya çıkmaktadır. Özel yönetim sistemlerinde ağlar toplumsal etkileşim, malların satış fırsatı gibi çeşitli faaliyetleri kolaylaştıran normların uygulanması yoluyla üyelerine fayda sağlamaktadır. Ağlar, bilginin kolaylıkla yayılması yolu ile davranışları

düzenlemenin yanı sıra, ters seçim riskini azaltarak piyasaların tahsis etkinliği sağlamasına da aracılık edebilmektedir (Aviram, 2004: 5-6; Pyle, 2005).

Spontane veya Ademi-Merkeziyetçi Özel Yönetişim

Kendi kendini yöneten (self-governing) ademi merkeziyetçi (decentralize) sistemler itibar, genel ahlak ve güvene dayalıdır (Greif, 1997) ve bu sistemlerde toplumsal normlara bağlılık bireyler arasında uzun vadeli çıkarların varlığına bağlıdır. Tarafların işbirliği kararı, fırsatçı davranma ile elde edilecek kazancın, gelecekte elde edilmesi beklenen getiriden az olmasına bağlıdır. Öyle ise umulan davranışın yerine getirilmesi beklenmektedir (McMillan ve Woodruff, 1999: 644-645). Eğer bu toplumda bireyler arasında sıkı bir etkileşim varsa, davranışları ile ilgili bilgi kolaylıkla yayılıyorsa ve uzun vadeli çıkarları da söz konusu ise bu sosyal normlara bağlılıktan bahsedilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2422). “Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir grubun veya toplumun üyelerinin, içeriği üyelerinin birbirleri ile olan işlerinde elde ettikleri toplam refahı maksimize etmeye hizmet eden normlar geliştirip bunları sürdürmesi” literatürde refahı maksimize edici normlar hipotezi veya işbirlikçi normlar hipotezi adı ile anılmaktadır (Ellickson, 1991: 167).

Spontane yönetişim biçimi iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, iki taraflı etkileşim yoluyla gerçekleşmektedir. Aynı iki taraf arasında tekrarlı etkileşimin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018). Bu etkileşim biçiminin işleyişi iki tarafın birbirine bağımlı olmasına (lock-in effect) bağlıdır. Bu bağımlılık ve bunun sonucu ortaya çıkan etkileşim tarafları disipline ederek, kısa vadeli fırsatçı eylemlerde bulunmalarının önüne geçmektedir. Satıcının tek olması, satıcının emsalsiz bir ürün satması, bilginin eksik olması veya bilgi sağlayıcı mekanizmaların bulunmaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000: 2422). Genellikle güvene dayalı ilişkililerdir. Bu güven, uzun süreli iş ilişkileri veya iş dışı gelişen bağlar sonucu ortaya çıkmış olabilir. Taraflar gelecekte birbirleri ile sorunsuz bir biçimde ticaret yapmanın her iki tarafında çıkarına olduğunun farkındadır (Hendley ve Murrell, 2003). Genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygındır.

Romanya’da firmaların satış sözleşmelerinin yerine getirilmesini destekleyen mekanizmaları araştıran Hendley ve Murrell (2003), katılımcıların çeşitli mekanizmalara verdikleri öneme ağırlıklandırılmış puanlar vermiş ve elde ettikleri sonuçlar ağırlığın neredeyse üçte ikisinin iki taraflı mekanizmalara dayalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katılımcı firmaların değerlendirdikleri “kişisel ilişkiler ve güven” ile “birbirlerinin teşviklerine güvenmek”

mekanizması, tedarikçi ve müşterinin sözleşmenin yerine getirilmesinde ve ortaya çıkabilecek sorunları karşılıklı fayda sağlayacak biçimde çözümünde birbirlerine güveni temsil etmektedir ve firmaların bu mekanizmaya verdikleri öneme göre ağırlıklandırılmış puanı sırasıyla 27.27 ve 28.20'dir.

Clifford Geertz, Fas pazarlarında bilgi sağlayıcı mekanizmaların yokluğu nedeni ile iki taraflı etkileşimin yaygınlığından bahsetmektedir. Alıcılar bu pazarlarda aldatılma endişesi ile genellikle tanıdıklık olgusuna dayalı olarak alış-veriş yapmaktadır. Diğer satıcılar daha düşük fiyat teklifinde bulunsa bile, alıcı bildiği satıcıya yönelmektedir. Bu davranış aldatılmaya karşı bir teminat işlevi görmektedir. Benzer bir durum ürün kalitesini değerlendirmenin hemen mümkün olmadığı durumlarda da ortaya çıkabilmektedir. Ammar Siamwalla, Tayland pazarında pirinç ve kauçuğun satışını buna örnek olarak göstermektedir. Pirincin kalitesi alıcı tarafından hemen değerlendirilebildiğinden kişisel olmayan mezat pazarında satılmaktadır. Buna karşın kauçuğun kalitesini hemen değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle kauçuğun satışı, alıcı ve satıcı arasında uzun süredir devam eden, güvene dayalı ikili ilişkiler yoluyla yapılmaktadır (McMillan ve Woodruff, 2000).

Spontane yönetişimin ikinci biçimi ise çok taraflı etkileşime dayalıdır. Bu etkileşim türünde genellikle işbirliği belirli bir grup aidiyeti veya kolektif kimlik ile sağlanmaktadır. Hatta işbirliğinin temel kriteri bu homojen toplum yapısıdır. Bir birey, grup içinde her defasında farklı bir birey ile etkileşim halindedir (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018). Taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda, çok taraflı bir mekanizma devreye girmektedir. Diğer bir deyişle, topluluk içindeki birinin fırsatçı davranması halinde diğer tüm bireyler tarafından belirlenen topluluktan dışlama gibi cezalandırma mekanizmalarıyla cezalandırılmaktadır. Çok taraflı etkileşim, tarafları disiplinle ederek uzun vadeli kazançları garanti ederken, kısa vadeli fırsatçı eylemlerde bulunmayı engellemektedir. Yönetişim bütünüyle devletin otorite alanının dışındadır ve özeldir (Stringham, 2015: 41; Hodgson, 2015).

Ortaçağ Avrupa'sından günümüze çok taraflı etkileşime dayalı yönetişimin pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Taraflar sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet haklarının korunmasında devlete dayalı formel hukuk sistemine başvurmak yerine sosyal normlar geliştirip uygulamaktadır. Greif (1993) ticarete özgü bir sorun olan taahhüt problemini aşmada modern öncesi dönemde, 11. yüzyılda, Müslümanların gelenek ve dillerini benimseyen Yahudi tüccar grubu olan Mağripli'lerin topluluk içi normlarını, bu normlara bağlı kalmayan üyelere veya asil-vekil teoremi çerçevesinde vekillere karşı geliştirilen iletişim ağı sayesinde uygulanan cezalandırma mekanizmalarını analiz etmiştir

(Greif, 1993: 526). Buna göre tüccarlar farklı ticaret merkezlerine mal sattıklarında çeşitli hizmetlerin (malların yüklenmesi, boşaltılması, ulaşım ve gümrük masraflarının ödenmesi vb.) sunulmasına da gereksinim duymuştur. Bu hizmetleri bizzat kendileri sunmak yerine, ticaretin maliyetini azaltan vekil tüccarlardan (agency) faydalanmışlardır. Ancak bu noktada bir taahhüt problemi doğmaktadır. Vekil tüccarın sahibi olmadığı bir sermaye ile işlem yapması etkinlik sağlasa da, sermayenin sahipliğinin (possession) ona geçmesi ile irtikap olasılığı doğmaktadır. Bu noktada vekil tüccarın fırsatçı davranmasının önüne geçen destekleyici mekanizmalar, formel yasal sisteme ait değildir. Tekrarlı etkileşim, topluluk içi iletişim ağı ve itibardır. Taraflar arasındaki ticari ilişki ne doğrudan tüccar tarafından ne de yasal sistem tarafından tam olarak izlenememektedir. İzlemenin tam olarak yapılamadığı (imperfect monitoring) taraflar arasında, tekrarlı etkileşim taahhüt sorununu şöyle çözmektedir: Tüccar, dürüst olarak bildiği, hizmetini talep ettiği vekil tüccara her bir dönem için yeteri kadar yüksek bir ücret ödemiş ve gelecekte onun tekrar istihdamını geçmiş davranışına bağlı kılmıştır. Bu durumda tüccarın fırsatçı davranarak ve işsiz kalma olasılığı ile karşı karşıya kalarak elde edeceği getiri, dürüst davranarak yaşam boyu elde edeceği faydanın bugünkü değerinden küçük olacağı için tüccar dürüst davranmayı tercih etmiştir (Greif, 1993: 530).

Bu tercih, teorik olarak şöyle açıklanabilir: Ticari işlemler çoğunlukla mahkumlar açmazı niteliği taşıdığı varsayıldığında doğrudan karşılıklılık (direct reciprocity) bu açmazın çözülmesi yani taraflar arası işbirlikçi eylemlerin ortaya çıkmasına aracılık eden en önemli unsurdur (Dixit, 2004). Ancak çok taraflı etkileşimlerde çoğunlukla grup içindeki belirli iki taraf arasında etkileşim sınırlı ve seyrek. Yani grubun her bir üyesi farklı zamanlarda farklı bir üye ile etkileşim halindedir. Bu da doğrudan karşılıklılığın discipline edici etkisini zayıflatmaktadır (Clay, 1997: 212). Buna rağmen işbirlikçi davranışın ortaya çıkması yani tarafların dürüst davranmayı tercih etmesi, fırsatçı davranışın davranışından doğrudan etkilenen bir yaptırım uygulayamasa bile onun grup içinde çok taraflı bir cezalandırma mekanizması ile karşı karşıya kalmasından ve uzun dönemde getiri kaybının artmasındandır. Nitekim Magripli tüccarlar da fırsatçı davranışı topluluktan dışlamış, onunla ticari ilişkilerini kesmiştir (Greif, 1993: 533).

Çok taraflı etkileşime dayalı işbirliği, 1830'larda ve 1840'ların ilk yarısında Kaliforniya'daki tüccarlar arasında da yaygındır (Clay, 1997). Kaliforniya'da kıyı şeridindeki şehirlerde yaşayan tüccarlar, Meksika ve Havai adalarında mal satın almak ve ticaret ilgili diğer faaliyetler için birbirlerini aracı veya yine asil-vekil teoremi bağlamında vekil (agency) olarak istihdam etmektedir. Greif'in (1993) analizine benzer biçimde, bu toplulukta da tüccarlar arası

işbirlikçi ilişkiler ve ortaklıkların başarısı dikkat çekicidir. Çünkü iktisadi faaliyetlerin gerçekleştiği çevrede hakimdir ve tarafların birbirlerinin eylemlerini izleme imkânı sınırlıdır. Bu başarının sırrı, birbirleri için eylemde bulunurken onları dürüst davranmaya iten, teşvik sağlayan bir kurumun varlığıdır (Clay, 1997). Bu kurumun en temel özelliği gelecekteki getirileri geçmiş davranışa koşullu kılan itibar mekanizmasıdır. Tüccarlar ticari işlemlerle ilgili hizmetlerde aracı veya vekil olarak diğer tüccarlardan faydalanmayı ve kendisinden de bir aracı olarak faydalanılmasının avantajlarının farkındadır. Aralarındaki ticari ilişkinin sürmesi ve bu avantajların elde edilmesi belirlenen davranış standartlarına ve örtük sözleşme düzenlemelerine göre eylemde bulunmaya bağlıdır. Aksi biçimde eylemde bulunanlar bilgi aktarım mekanizması ile itibarını zedeleyecektir. Tekrarlı ve sık etkileşim ile topluluğun küçük boyutlu olması itibarın etkisini arttırmaktadır. Ayrıca bilgi aktarım mekanizması birbirlerinin faaliyetleri hakkında bilgi sağlayarak asimetrik bilgi sorununu azaltmakta ve tüccarları dürüst davranmaya itmektedir (Clay, 1997).

Özetlemek gerekirse, tarihsel bu iki örnekte merkezi olmayan (decentralize), koalisyon (coalition) adı verilen iktisadi bir kurum (Greif, 1993; Clay, 1997) çok taraflı etkileşim tarafından desteklenmektedir. Etkileşim homojen bir toplulukta gerçekleşmektedir. Asil-vekil teoremi çerçevesinden değerlendirildiğinde bu topluluklarda asil tüccar, hizmetini talep ettiği vekil tüccarın fırsatçı davranmaması, dürüst olması açısından çeşitli teşvikler sumaktadır. Birinci teşvik, vekil tüccarın geçmişte grupta hiçbir tüccarı aldatmamış olması koşulu ile grubun diğer üyeleri ile gelecekte etkileşime girme taahhüdüdür. İkinci teşvik ise vekil tüccarın dürüst olması halinde gelecekteki kazançlarının beklenen değerinin en az fırsatçı davranması ile elde edeceği gelir kadar yüksek olmasını sağlayıcı bir ücret ödemektir (Clay, 1997: 212). Bu grupta belirli birey çiftleri sınırlı süre için ve seyrek olarak etkileşim içinde olsa bile, grup üyeleri arasındaki etkileşim sürekli ve sıktır.

Bu topluluklarda, kolektif bir kimlikten bahsedilmektedir. Etnik kökenin (dil, din, kültür vb) önemli olduğu nispeten daha homojen gruplardır (Stringham, 2015: 31). Nitekim Greif'in (1993: 536) sözünü ettiği Mağripler Müslüman dünyanın içinde, onların gelenek ve dillerini benimsemiş Yahudi tüccar topluluğudur. O dönemde Hristiyan dünyası ile ticaretin daha karlı olmasına rağmen, İtalya'nın yükselen ticaret merkezlerindeki bu toplumlarla ticari ilişkileri gelişmemiştir. Ayrıca yine o dönemde aktif olan İtalyan Yahudi tüccarlarla da ticari ilişkileri olmamıştır (Greif, 1993: 536). Bu durum aralarında oluşturdukları iletişim ve etkileşim ağlarının, farklı etnik kökenlerden gelen tüccarlarla iletişim sağlamada etkisinin sınırlı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Chavance, 2019: 101). Ancak toplumsal norm ve yaptırımların etnik ağlarda

daha güçlü olduğunun da altı çizilmelidir. Çünkü bu ağlar yalnız ticari çıkarlar açısından önemli değildir. Daha geniş bir etki alanına işaret etmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2433). Son olarak, fırsatçı davrananlar, bu toplulukta diğer üyeler tarafından bağımsız olarak tanımlanmasına rağmen, kolektif olarak cezalandırılmaktadır (Clay, 2013: 212). İtibar mekanizması ve gelecekteki istihdamı geçmiş davranışa koşullandıran tüccarlar toplumsal bir cezalandırma mekanizmasına başvurmuş, zarar gören taraf tazmin edilene kadar hile yapan veya fırsatçı davranan aktörler dışlanmışlardır (Greif, 1993).

Bazı özellikleri ile spontane yönetişimin karakteristik özelliklerini taşımasa da, Amsterdam'daki dünyanın ilk hisse senedi piyasasında da taraflar sözleşmelere yasal zorlama ile değil, uzun vadeli çıkarlarından dolayı işbirliği yapmayı teşvik eden normlarla bağlı kalmıştır (Stringham, 2015). Farklı çıkarları olan insanlar arasında karmaşık alım satımların yapıldığı bu piyasada, taraflar geliştirdikleri itibar mekanizması ile sürekli işlem disipliniyi genişletmiştir. Borsada her bir taraf için mevcut müşteriler aynı zamanda potansiyel müşteridir. Bu nedenle taraflar fırsatçı davranmak yerine uzun vadeli ilişkiler sürdürmeyi tercih etmiştir. Borsada simsar sayısı 17. yüzyıl sonunda bine yaklaşmış olmasına ve işlem yapmak için tarafların piyasaya kolaylıkla girebilmesine rağmen, taraflar arasındaki işbirliği ortadan kalkmamıştır. Fırsatçılığın maliyeti yalnız aldatılan tarafla ilişkilerin bozulması değildir. Tarafların davranışları hakkında işleyen bilgi mekanizması yolu ile bu durumu öğrenen herkesle ilişkilerin bozulmasıdır. Kötü itibara sahip olan borsa simsarının çoğu işlemi engellenmiş, yani bir toplumsal bir cezalandırma maruz kalmıştır (Stringham, 2015).

Günümüz kırsal toplumlarını yansıtan, spontane özel yönetişimin bir başka örneğini Ellickson (1991) sunmaktadır. Shasta kırsalında, aralarındaki ilişki ve etkileşim yoğun olan ve bu etkileşimin yıllar boyu sürmesini bekleyen bölge sakinlerinin anlaşmazlıklarını işbirliğini teşvik eden toplumsal normlar ile çözdüğünü ortaya koymaktadır. Coase'un (1960) *Sosyal Maliyet Sorunu* (*The Problem of Social Cost*) başlıklı makalesinde ele aldığı çiftçiler ve sığır yetiştiricileri arasındaki ilişkiyi analiz eden Ellickson'un (1991) temel vurgusu burada yaşayan insanların kendi aralarında ortaya çıkan sorunları çözmek için devletin otorite alanı içerisindeki hukuk kurallarına ve kurumlarına değil, karşılıklı ve işbirliğine dayalı toplumsal normlara başvurduklarıdır. Bu toplumun üyeleri Coase'un (1960) makalesinde ortaya koyduğu çiftçi-sığır yetiştiricisi örneğindeki gibi bir davranış sergilememektedir. Sıkı bir işbirliği içerisinde olan bölge sakinleri yüksek işlem maliyetleri nedeni ile resmi yasal kurallara dayalı olarak pazarlık yapmamaktadır. Komşuluk ilişkilerine dayalı normlar geliştirilmiştir ve bu normları uygulayarak bölge halkı

işbirlikçi sonuçlar elde etmektedir (Ellickson, 1991; Richman, 2012: 746). Örneğin, sığır yetiştiricisinin sığırlarının çiftçilerin mülklerine izinsiz girişi ve zarar vermesi durumunda burada yaşayan herkes tarafından benimsenen özel norm, bu zarardan hayvanın sahibinin sorumlu olmasıdır ve bu bölgede yaşayan pek çok hayvan sahibi bu normu ahlaki gerekçelerle ifade etmektedir (s. 53). Ayrıca bazen çiftlik sahipleri de çeşitli şekillerde sığır yetiştiricilerine zarar verebileceği gerçeğini (örneğin çiftlik sahibine ait bir köpeğin, sığırlara saldırması vb.) görmezden gelmeyip zararlara karşılıklı katlanmanın faydalı olacağını düşünmektedir. Bu karşılıklı katlanmanın avantajı ise anlaşmazlıkları çözüme zaman ve para harcamak zorunda kalmamaları, işlem maliyetlerini azaltmalarıdır (s. 54). Başka bir toplumsal norm, sığırların mülklere zarar vermesini engellemek için temel araç olan sınır çitleri oluşturma ve bunun maliyetlerine katlanma ile ilgili olarak Shasta kırsalında yaşayanların bir orantılık normu takip etmesidir. Bu norma göre, çit maliyeti bitişik arazi sahiplerinin, sınır çizgisinin ilgili taraflarında bulunan ortalama hayvan yoğunluğu ile orantılı olarak paylaşılmaktadır (s. 71).

Normlar, tarafların davranışlarını yönlendiren kısıtları tanımlarken, belirlenen bu kurallara uymayanlara karşı geliştirilen mekanizmalar devletin gücü üzerine temellenen resmi yasal yaptırımların uzantısı değil alternatifidir (Richman, 2012: 747). Bir ihlal durumunda hem çözüm hem de yaptırım mekanizmaları formel hukuk sisteminin dışındadır (Ellickson, 1991). Topluluk üyeleri, açık bir koordinasyon olmaksızın, bireysel olarak kendiliğinden tepki vermektedir. Belirli davranışlara üyelerin kolektif tepkileri, yerleşik normları ihlal edenlere hem iktisadi hem de psikolojik maliyetler yüklemektedir (Richman, 2012: 750). Para cezaları gibi resmi yaptırımlar uygulamak zordur. Taraflar, Magripli ve Kaliforniya'daki tüccarlar gibi (Greif, 1993; Clay, 1997) gruptan dışlama benzeri sosyal yaptırımlara güvenmektedir. Shasta kırsalında da insanlar sorunlarını kendi başlarına çözüme eğiliminde olup, kamu görevlilerinden yardım isteme durumu nadirdir (Ellickson, 1991). Bu bölgede yaşayan birinin "iyi komşular olmak dava açmamak demektir" ifadesi ile anlaşmazlıkların çözümüne yaklaşımını özetlemektedir. Tarladaki ürünleri defalarca zarar görmüş biri için parasal tazmin talebi de yaygın değildir (Ellickson, 1991). En fazla başvuru yapılan yaptırım mekanizması bilgilerinin ağıdan ağıza yayılması yani zarar ile ilgili negatif dedikodu ile itibarın zedelenmesidir. Bölge sakinleri, geleneksel davranış kurallarını ihlal eden bireyleri hor görme, karşılıklı ilişkiyi kesme gibi yöntemlerle cezalandırmıştır (Ellickson, 1991: 57).

Çok taraflı spontane yönetişimde ihlal ile ilgili bilgi resmi bir kurumun yardımı olmadan topluluğa yayılmaktadır. Zaten bu yönetim sisteminin işleyişinin temel kriteri de topluluk içinde istenmeyen davranışlarda

bulunanlar hakkındaki bilginin, resmi olmayan iletişim kanalları ile diğer üyelere duyurulması ve bu davranıştan zarar görmeyenlerin bile cezalandırılmaya dahil olmasıdır (Dixit, 2004: 63-64).

Gelişmekte olan ülkelerde formel yasal sistemin yetersizliğinin yerini dolduran alternatif, ağ ilişkileri olmuştur. Vietnam'daki firmaların sözleşmelerin yerine getirilmesinde iş bağlantıları veya sosyal bağlantılara dayalı olarak gelişen ilişkilerin, ağ bağlantılarının, işbirliğine ön ayak olduğu ve ticaret ortakları ile ilgili bilgi elde edilmesinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan bir ankete göre (McMillan ve Woodruff, 1999: 637) belirli bir ticaret ortağı hakkında ilk bilgiler "benzer ürünler üreten diğer iş adamları" veya "diğer tedarikçilerden" elde edilmişse bu bir iş ağını veya iş ilişkilerini, bir "aile üyesi veya arkadaş" tarafından sahip olunan veya aile üyeleri aracılığıyla tanınan ticaret ortakları ise sosyal ağı veya sosyal ilişkileri temsil etmektedir. Anket sonuçlarına göre firmaların müşteri ilişkilerinin %46'sı ve tedarikçi ilişkilerinin %58'i iş veya toplumsal ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Aile ve arkadaşlık bağı gibi piyasa dışı araçların kullanılması varlığı bu piyasa kurumlarının az gelişmişliğinden kaynaklanmaktadır (McMillan ve Woodruff, 1999: 650-651).

Spontane yönetişimin temel kriteri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı topluluklar olmasına rağmen, değişen toplum yapısının, kentleşmenin vs. doğal sonucu olarak daha az tekrarlı etkileşimin gerçekleştiği ve bireylerin birbirlerine yakın olmadığı örnekler de literatürde yer bulmaktadır. Strahilevitz (2003) spontane yönetişimin mevzubahis tipik özelliklerini taşımasına rağmen işbirliği ile sonuçlanan iki farklı yönetişim biçiminden ve buna bağlı olarak iki farklı gruptan bahsetmektedir. Gevşek bağlı grupların (loose-knit groups) hakim olduğu yönetişim biçiminde bireylerin davranışlarının kontrolünde gerekli olan bilgi kolaylıkla yayılmaz. Tekrarlı etkileşim yoktur veya olsa bile toplulukta yer alan bireylerin itibarı hakkında bilgi elde edilememektedir (Strahilevitz, 2003: 359-360). Yazar örnek olarak ABD'de işe gidiş dönüşlerde kendi araçlarını veya metroyu kullanan bireylerin davranışlarını vermektedir. İşe gidiş dönüşlerde etkileşimin varlığına rağmen, belirli bir zamanda bir bireyin diğeri ile etkileşiminin tekrarlama olasılığı veya istenmeyen bir davranışı sergileyenler hakkındaki bilginin geleneksel mekanizmalarla yayılma ve böylece ilgili bireyin bundan zarar görme olasılığı düşük olmasına rağmen hepsi belirli davranış kurallarına uymaktadır (Strahilevitz, 2003: 362). Orta düzeyde bağlı gruplarda (intermediate-knit groups) kendi içinde iki ayrı grup vardır. Birincisi, birbirleri ile yakın bağları olanlardır (örneğin arkadaşlar). Bunlar arasında tekrarlı etkileşim vardır ve birbirlerinin davranışlarını gözlemleyebilmektedir. Bireylerin davranışlarının kontrolünde etkili olan bilgi

de bu grup üyeleri arasında kolaylıkla yayılabilmektedir. Ancak ikinci alt grupta etkileşim tekrarlı değildir ve bilgi akışı da güçtür. Tartışmalı bir mahkeme kararı veya siyasi karar sonrası ortaya çıkan protestolar, bir tören sırasında sorun çıkaran bir grup gibi örnekler verilebilir (Strahilevitz, 2003: 366).

Bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişimi spontane yönetişimin temelini oluşturan itibar mekanizmasının işleyişini çeşitli kanallarla kolaylaştırmıştır. Günümüzün çeşitli online alışveriş sitelerinde müşteriler satın aldıkları ürün, ürün satıcısı vb. hakkında yorum yaparak veya oylama ve yıldız sistemini kullanarak güvenilirlik hakkında bilgi paylaşımına yardımcı olmaktadır. Örneğin, açık arttırma web sitesi eBay bu anlamda çok taraflı bir itibar mekanizması kullanmaktadır. Bu siteyi kullananlar başkalarının güvenilirliği, vaat ettiklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda bilgi vermektedir. Böylelikle örneğin belirli bir satıcıdan mal satın almak isteyen kişi bu işlemde önce bilgi sahibi olmaktadır. Satıcı hakkında yapılan kötü yorumlar veya oylama sisteminde verilen kötü puanlar satıcının potansiyel müşterilerini kaybetmesine neden olacaktır. Bu nedenle böyle bir sistemi kullanmanın maliyetinin istisnaları saklı kalmak koşulu ile formel yasal sistemi kullanmasının maliyetinden düşük olduğu ileri sürülmektedir (Stringham, 2015). Morrison ve Wilhelm Jr (2015: 368) de yatırım bankacılığı endüstrisinde bilgi teknolojisi ve finansal mühendislikteki son gelişmelerle itibar ve güvene dayalı mekanizmaların aşındığını ve yerini devlet iktidarına üzerine inşa edilen kurumlara dayalı sözleşmelere bıraktığını ileri sürmesine rağmen, Birleşme ve Satın alma (Merger and Acquisition) danışmanlık işleri ile İlk Halka Arzlar (Initial Public Offerings) gibi geleneksel yatırım bankacılığı işlerinde kritik bir mekanizma olmayı sürdürdüğünü ileri sürmektedir.

ABD Orijinal Malzeme Üreticileri (OEM) ile tedarikçiler arasındaki işbirliği de spontane yönetim özelliklerini taşımaktadır (Bernstein, 2016). Farklı yönetim tekniklerine başvurulmakla birlikte üreticiler ve tedarikçiler arasındaki güvene dayalı ilişkiler formel yasal sisteme en az düzeyde bağımlılığa aracılık etmektedir. Güvene dayalı ilişkileri destekleyen unsurların başında tarafların tekrar eden işlem ilişkisini destekleyen koşullar yaratması gelmektedir. Bu tekrarlı ilişkiler güvenin ortaya çıkması ile ilişkilendirilen norm ve etkileşimleri kolaylaştırmaktadır. Bu yapı içerisinde güven kavramını tanımlamak gerekirse bir işleme taraf olanların kabul edilebilir bir biçimde davranacağı beklentisi ve tarafların birbirlerinin zayıflıklarından faydalanmayacağı düşüncesidir.

Önemli sermaye yatırımları içeren Hollywood film projelerinde taraflar arası ilişkiler (Barnett, 2015) gibi daha pek çok akademik literatüre

kazandırılmış örneklerin yanı sıra, günlük hayatın akışı içinde de formel yasal sistemin dışında itibar mekanizmalarına dayalı olarak ortaya çıkan ilişkilere rastlamak mümkündür. Hepsinin ortak yanı spontane biçimde gelişmesi ve devletin baskıcı gücüne ihtiyaç duymadan insan davranışlarını disipline etmesidir. Belirlenen davranış kurallarına uymayanların bilgi iletim ağı ile açık edilmesi ve geliştirilen çeşitli cezalandırma mekanizmalarının iktisadi ve toplumsal düzeni sağlamak için devlet öncülüğündeki yasal zorlayıcılığa alternatif olmasıdır (Richman, 2012).

Merkezileşmiş veya Örgütlenmiş Özel Yönetişim

Enformel düzenlemelere dayalı yukarıdaki mevzubahis itibar sistemi ya da spontane yönetim sistemi bazı durumlarda istenmeyen davranışı ortadan kaldırmada yeterli değildir. İşlem veya eyleme taraf olanlardan oluşan grubun veya pazarın büyüklüğünün artması ve homojenliğin azalması halinde sözleşmelerin uygulanması, mülkiyetin korunması, haksız fiilin engellenmesinde toplumsal yaptırımların yönetilmesine ihtiyaç duyabilmektedir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 1-2; McMillan ve Woodruff, 2000). Zira grubun veya pazarın büyümesi veya homojenliğin azalması itibar sisteminin işleyişi, uygun davranış kurallarının ortaya çıkması için gerekli olan bilgi iletim mekanizmasını zayıflattığı gibi uygun davranış sergilemeyenleri cezalandırma konusunda hem koordinasyon hem de bedavacılık (free-riding) sorunu ortaya çıkarabilmektedir (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018: 93). Bu durumda toplumsal yaptırımların işleyişi veya yönetimi formel bir organizasyona ihtiyaç duymaktadır. Bu organizasyon, ticari bir birlik (business association)⁷ olabileceği gibi (Prüfer, 2016), toptancı gibi bağımsız üçüncü bir taraf veya piyasa aracı (market intermediary) da olabilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000). Bu organizasyonlar itibar sisteminin ikamesi değil, onu daha etkili hale getirmenin araçlarıdır (Milgrom, North ve Weingast, 1990). Genişleyen ve homojenliğin azaldığı bir toplulukta bilgi üretmek ve iletmek maliyetli hale gelmektedir. Bu organizasyonlar, bir yandan doğru koşullarda yeterli bilgi iletmeyen yanı sıra, uygun davranış kuralları sergilemeyenlere karşı toplumun tepkisini koordine etmektedir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 3; McMillan ve Woodruff, 2000: 2427). Spontane yönetim biçiminden bu yönü ile farkı belirlenen davranışa uygun davranmayanlara yönelik cezanın

7 Ticari birliklerin (business association) temel kuruluş amacı üyelerinin ortak ticari çıkarını desteklemektir. Bu amaçla tasarlanmış özel, formel ve ticari olmayan bir organizasyondur. Pek çok işlevinden (üyeler arası görüş alışverişi, kolektif eylem, ticari işler hakkında bilgi sağlama vb.) bahsedilmekle birlikte, bu makalenin konusu açısından en önemli işlevleri hakemlik (arbitration) hizmeti sunması, anlaşmazlıkların çözümüne aracılık etmesi ile işlem maliyetlerini azaltmasıdır (Prüfer, 2016).

düzenlenmesi ve teşvik edilmesi noktasındadır. Spontane yönetişimde fırsatçı davrananları belirli bir gruptaki üyeler bağımsız olarak tanımlamakta ve cezalandırma konusunda bireysel olarak karar almaktadır. Aksine merkezileşmiş yönetişimde ise ticari birlik gibi formel bir organizasyon fırsatçı davrananları belirlemektedir. Hatta bir adım daha ötesi yaptırımları uygulamayanları yani bedavacı davrananları cezalandırabilmektedir (Clay, 1997).

Merkezileşmiş özel yönetim biçimlerinin modern dünyada pek çok örneğine rastlanabilir. Ancak tarihsel birkaç örnekten bahsetmek gerekirse, Milgrom, North ve Weingast (1990), Erken Orta Çağ'da Avrupa'da ticaretin canlandığı dönemde anlaşmazlıkların çözümü için tüccarların kendi kurallarını (Ticaret Hukukunu) geliştirdiklerinden ve anlaşmazlıkların yerel bir yetkili veya özel bir tüccar olabilecek bir yargıç tarafından karara bağlandığından bahsetmektedir. Ticari toplumun genişlemesi ve bölgeler arası ticaretin gelişmesi ile belirlenen davranış kurallarına uymayanlar için boykot mekanizmasının etkinliği tüccarlar hakkında bilgi sağlanmasını gerektirmektedir. Büyük bir toplulukta tüm ticari ilişkilerde neler olup bittiği hakkında bilgilendirme maliyetlidir. Ayrıca bu toplulukta tüccarların bazıları, fırsatçı davrananlarının cezalandırılmasına katılmayı kendi çıkarlarına uygun bulmayıp bedavacı (free-riding) davranmayı, işbirlikçi davranışın aksi yönünde hareket etmeyi tercih edebilmektedir. Bu durumda hem bilgi deposu hem de hakem (adjudicator) olarak görev yapan uzmanlaşmış bir aktörün -bir yargıç veya hukuk tüccarının (law merchant)- varlığına dayalı bir sistem sorunların çözümüne aracılık etmiştir. Bu uyuşmazlıklarda bilgi sisteminin merkezileştirilmesi daha düşük maliyetin nedenidir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 15). İki taraf arasındaki ticaretten sonra, taraflardan birinin diğerini fırsatçıkla suçlaması durumunda hukuk tüccarına başvurulmaktadır. Uyuşmazlıklar burada karara bağlanmaktadır. Ayrıca davalının davacıyı zarara uğrattığı tespit edilirse, tazminat ödemesi talep edilebilmektedir. Kusurlu davranış sergileyenlerin kaydını tutan hukuk tüccarına başvurmadan, bir tüccarın mevcut ortaklarının ticaret geçmişi hakkında bilgi elde etmesi de mümkün değildir (Milgrom, North ve Weingast, 1990: 10). Bedavacılık sorununun önüne geçmek için sağlanan teşvik ise, belirli bir işlemden önce ticaret ortağının durumunu kontrol etmeyen tüccarın hakim önünde dava açamayacağı kuralının benimsenmesidir (McMillan ve Woodruff, 2000). Milgrom, North ve Weingast (1990: 20) 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar geçen dönemde Kuzey Avrupa'da büyük ticaret kasabalarında ve şehirlerindeki ticaretin sorunsuz işleyişini sağlamak için devletin otorite alanı dışında oluşturulan kurumları analiz ettikleri modelin, o dönemde düzenlenen panayırlardaki uygulamalara karşılık geldiğinin de altını çizmektedir. Panayırlarda tüccarların birbirlerinin

geçmişini araştırmaları gerekli değildir. Çünkü iyi bir itibara sahip olmayan tüccar panayıra giremediği gibi panayırdaki istenmeyen bir davranışı sergileyenler de panayırdaki kuralları uyarınca cezalandırılmaktadır.

Volckart ve Mangels (1999: 439-440) uzun mesafeli ticaretin başladığı 10. ve 11. yüzyılda loncaların anlaşmazlıkların çözümünün yanı sıra mülkiyet haklarının korunmasındaki rolüne vurgu yapmaktadır. Günümüz modern ticari birlikleri bölgesel yasal sistemler arası farklılıkları ortadan kaldırmaya veya ağır işleyen yasal sistem karşısında sorunların daha hızlı ve daha düşük maliyetle ortadan kaldırılmasına aracılık etmektedir. Orta Çağ loncaları da üyeler arasındaki anlaşmazlıkları feodal veya dini bir yargı yetkisine başvurmadan çözmüştür. Belirli kural ve kurumlar benimsenmiş ve bunları ihlal edenler itibarını kaybederek topluluktan dışlanmıştır. Ama daha da önemlisi loncaların üyelerinin mülkiyet haklarını üye olmayanlara karşı koruyucu olması, istenmeyen davranış sergileyenlerin topluluktan dışlanması ile bu fiziksel güvenlikten de mahrum kalmasına neden olmuştur.

Merkezileşmiş yönetişimin bir başka örneğini Grisel (2019; 2021a; 2021b) Marsilya'da Fransız devletinin otorite alanı içindeki yasal sistemin desteği olmadan, balıkçıların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen, 15. yüzyılda kurulan ve hala varlığını sürdüren Prud'homie de Peche adlı bir kurum örneği ile sunmaktadır. Bu kurumun temel amacı, uzun dönemde karşılıklılık normlarının desteği ile kolektif eylem sorunlarına çözüm getirmektir. Prud'homie'nin, Orta Çağ'dan itibaren Marsilya'da balıkçıların arasındaki ilişkileri düzenleyen benzersiz bir kurum olarak kuralların belirlenmesi, kuralların derlenmesi ve kuralların uygulanması olarak üç temel işlevi vardır. Balıkçılar o dönemde kendi aralarından dört kişiyi Prud'homie'nin üyesi olarak bir yıllığına seçmekteydi. Üyeler, bu topluluğun kendi aralarındaki davranışlarını düzenleyen normların (diğer balıkçıların tarafından oylanacak kararlar ve anlaşmazlıkların sunumu, toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların belirlenmesi, belirli dönemlerde av yasakları vb.) yaratılmasına aracılık etmektedir. Ancak topluluğun tüm sakinlerinin de Prud'homie üyelerinin seçimine ve tartışma ve oylama yoluyla kuralların değiştirilmesine katılma hakkına sahip olduğunun altı çizilmelidir. Prud'homie kural belirlemenin yanı sıra balıkçı topluluğunun kurallarını içeren çok sayıda belgeyi derleyerek korunmasına aracılık etmiş ve bu belgeleri bazı anlaşmazlıkların çözümünde üyeler için referans kaynak olarak sunmuştur. Anlaşmazlıkları karara bağlayan ve hükümlerin uygulanmasına da dahil olan bu kurum, çatışma çözme mekanizmaları da sağlayarak kararları hızlı alabildiğinden formel yasal sistemin ortaya çıkardığı işlem maliyetlerini büyük ölçüde azaltmaktadır. Kararlara uymayanlara yönelik yaptırımlar topluluktan dışlanma ve sosyal statü kaybının

yanı sıra, oy haklarından mahrum bırakma, sonraki dönemlerde uygulanamasa da para cezası gibi farklı yaptırımlardır (Grisel, 2019: 3).

New York elmas endüstrisinde Yahudi tüccarların elmas işlemlerini formal yasal kural ve kurumlara başvurmadan kendi aralarında etkin biçimde organize etmeleri de literatürde sıklıkla vurgulanan ve tipik bir merkezileşmiş yönetim biçiminin örneklerindedir (Richman, 2006). Elmas ticareti, sektörde faaliyet gösteren oyunculara fırsatçı davranması için olağanüstü bir ortam sunmasına rağmen, geliştirdikleri merkezîleşmiş özel bir sistem tarafları işbirliği yapmaya ve sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeye teşvik etmektedir (Richman, 2006: 384-385). Elmas endüstrisindeki işlemlerin ayırıcı özelliği kredili satıştır. Likidite kısıtlamaları, mevsimsel talep gibi gerekçelerle bireysel elmas tüccarlarına ödeme yapmadan ciddi meblağlara varan elmas teslim edilmektedir (s. 384). Böylece ortaya çıkan mühletli anlaşmalardan (executory agreements) doğan yükümlülükler aile, endüstri ve toplum kurumları⁸ ile desteklenen itibar mekanizması aracılığı ile yerine getirilmektedir. İtibar mekanizmasının işleyişi yeterli, doğru bilgiye ve istenmeyen davranışları sergileyenlerin kolektif biçimde cezalandırılmasına ihtiyaç duymaktadır (s. 401). Elmas endüstrisinde bu koşullar endüstrinin ticari birliği olarak hizmet veren, ayrıca elmas denetimi ve satışı için güvenli bir alan sunan Elmas Satıcıları Kulübü (Diamond Dealers Club-DDC) öncülüğünde sağlanmaktadır (s.395). Bu kulüp endüstride satışların yönetimi için kural belirlemekte ve bu kuralları yayınlamaktadır. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olarak ise özel bir hakemlik (arbitration) sistemi sağlamaktadır. Hakemlik yapmak üzere seçilen üyeler en yüksek itibara sahip ve kulüp içinden üyelerdir (s. 395). DDC elmas satıcılarına potansiyel iş ortakları hakkında bilgi sağlamanın yanı sıra, hakem heyeti tarafından alınan kararlar ile yükümlülüklerini yerine yetirmediği tespit edilen isimleri de kamuoyuna duyurmaktadır. Borcunu ödemeyen, hakem kurulu kararına uymayan üye DDC'den ihraç edilebilmekte, bu husus endüstrideki üyelerle paylaşılmakta ve hakem kurulu para cezası verebilmektedir (s. 395). Bu mekanizma toplulukta herhangi bir üyeye potansiyel iş ortaklarının geçmişine ait bilgi elde etme olanağı sağlamaktadır (s. 401). Endüstri içinde itibar mekanizmasının etkin işleyişi istenmeyen bir davranışta bulunan bir üyenin grubun tüm üyeleri tarafından cezalandırılması, diğer bir deyişle sözleşmeden

8 New York'taki elmas endüstrisindeki Yahudi tüccarlar arasında yakın aile ve topluluk bağları dikkat çekicidir. Bu anlamda farklı işlevler üstlenen iki farklı kimlik kategorisi ön plana çıkmaktadır. Birinci kategoride uzun vadeli oyuncular yer almaktadır. Bu nitelemenin nedeni bu oyuncular arasındaki güçlü aile bağlarının varlığıdır. Bu gruptaki bir üye, ailenin referansı ile sektöre girmekte ve aile mesleğini devralmaktadır. Yani üye tüm hayatı boyunca aile şirketine çalışmakta ve sonra bunu kendinden sonraki nesle devretmektedir. İkinci kategoride dini kimlik ön plandadır. Bu gruptakiler aşırı Ortodoks Yahudi topluluklarına mensuptur (Richman, 2006: 398-399).

doğan yükümlülüğünü yerine yetirmeyen bir üyeye karşı, diğer tüm üyelerin iş yapmayı reddetmesi gerekmektedir. Bu noktada bedavacılık sorunu gündeme gelebilmektedir. Ancak grup içinde bir üyenin daha önce şahsi olarak sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesinin itibar kaybının tek kriteri olmaması bu sorunun çözümüne aracılık etmektedir. Eğer bir üyenin istenmeyen davranış sergilemiş bir üye ile iş yaptığı tespit edilirse, bu onun itibarının zedelenmesine neden olmaktadır (s. 402).

Buraya kadar tartışılan merkezileşmiş yönetim de, hem bilgi sağlama hem de davranış kurallarını ihlal edenlere karşı cezanın koordinasyonu dikkat çekmektedir. Ancak Woodruff (1998) Meksika'da ayakkabı üreticilerini temsil eden ticari birliğin ayakkabı endüstrisinde toplum tepkisinin koordinasyonundan ziyade itibar mekanizmasının etkinliği açısından bilgi sağlama rolünün altını çizmektedir. Coğrafi olarak belirli bir alanda kümelenmiş ayakkabı üreticilerinin ticari birliği itibar mekanizmasının temeli olan bilgi toplanmasında etkili bir rol oynamış ve bu sistem devletin otorite alanı içindeki hukuk kurallarının yerini almıştır (s. 979). Mahkemelere başvurmanın zorluğu⁹ ticari birliklerin öncülüğünde özel çözümlere aracılık etmiştir. Bu bağlamda üreticiler, bir işlemten önce perakendecilerin ödeme geçmişleri, kalite sorunları nedeni ile kendilerine teslim edilen malları ne sıklıkla iade ettiklerine dair davranışları hakkında kapsamlı bir veri tabanına sahip olan ticari birliklerinden yararlanmışlardır (s. 985). Bu ticari birlikler, iki ayda bir üyelerine borcu olan ve ödemeyi ret eden perakendecilerin listelendiği bir bülten göndermektedir. Ödeme yapmayan perakendecilerin adının bu bültene veya deyim yerinde ise kara listeye eklenmesi onlar açısından caydırıcı bir araçtır. Ayrıca birliklerin istihdam ettikleri avukatlar da sözleşme esaslarını yerine getirmeyenlere karşı bu kara listeye alma tehdidinde başvurarak anlaşmazlıkların büyük kısmını formel sisteme başvurmadan kolaylıkla çözmüştür. Aslında bu ticari birliklerin kara listeye alınmış perakendecilere satış yapılmasını yasaklayan resmi bir anlaşması olmamasına rağmen, itibar kaybı perakendeci için üreticilerin kendisinden peşin ödeme yapmasını talep etmesi biçiminde bir ceza olarak yansımıştır. Çünkü peşin ödeme yapmak, malın karar verilen tarihten sonra teslim edilmesi durumunda veya malın kalitesinin standartların altında olması

9 Mahkemelere başvurmanın bir kaç yönden sorunların çözümüne katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Birincisi perakendecilere teslim edilen malların siparişe uygunluğu ve kalitesi ile ilgilidir. Perakendeciler teslim aldıkları malı uygun kalitede olmadığı gerekçesi ile iade edebilmektedir. Bu gerekçenin doğruluğunun mahkeme tarafından tespit edilmesi güçtür. Çünkü işçilik kalitesinin sipariş formlarında tanımlanması zordur. Mahkemeler malların kusurlu olduğu gerekçesi ile iadeyi gözlemleyebilse bile, gerçekte bunu doğrulaması mümkün değildir. İkinci olarak formel yasal sisteme başvurmak özellikle perakendecinin bulunduğu şehirde dava açmak ve davalının da bu süreci yavaşlatma yeteneği gibi sebeplerle maliyetlidir. Son olarak perakendeciler çeşitli yollarla yasal sorumluluktan kaçınmanın bir yolunu bulmaktadır (Woodruff, 1998: 985).

durumunda ödemeyi durduramama veya malı iade etme gibi alternatifleri ortadan kaldırarak perakendecinin pazarlık gücünü azaltmaktadır (s. 986).

Merkezileşmiş özel yönetim sisteminde genel olarak bazı ortak nitelikleri vurgulamak gerekirse, öncelikle bu sistemlerde tahkim veya hakemlik sistemi kapsamlı ve gelişmiştir. Belirli bir endüstride alanda uzman bir kişi tarafından hakemlik görevi üstlenilmektedir. O alana özgü kurallar ve yaptırımlar söz konusudur ve hızlandırılmış prosedürlere başvurulmaktadır. İkinci olarak, tahkim sistemleri, belirli bir endüstrideki tüm tarafların herhangi bir anlaşmazlık durumunda erişebileceği endüstride özel bir otoriteye sahiptir. Son olarak tahkim kararına uyulmaması birlikten ihracı beraberinde getirmektedir. Bu cezalandırma yöntemi tek başına değerlendirildiğinde maliyetli görülmesi bile, ilgili tarafın belirli bir topluluktan koordineli boykotunu tetiklediği, itibar kaybına ve güvensizliğe neden olduğu için gelecekte elde etmesi muhtemel kazancını tehlikeye düşürdüğü dikkate alındığında ciddi bir yaptırım olduğu dikkat çekmektedir (Richman, 2012: 754-755).

Belirli bir alanda davranış kuralları belirleyerek, bunların uygulanmasına aracılık eden birlikleri Ellickson (2016) daha genel olarak üyelik birlikleri (membership associations) olarak adlandırmaktadır. Formel biçimde yapılandırılmış olan bu birlikleri, belirli davranış kurallarının tanımlanması ve bunların uygulaması açısından farklı kategorilerde (güçlü birlikler, yarı zayıf birlikler, zayıf birlikler vb.) incelemektedir (Ellickson, 2016).

Amerika Yazarlar Birliği'ni (Writers Guild of America-WGA) Ellickson (2016) güçlü birlikler kategorisine dahil etmektedir. Bu birlik, film ve televizyon senaryosu yazarlarını temsil etmektedir. Bu yazarların karşılaşmaları muhtemel sorun şöyle açıklanabilir: Bir Hollywood senaryosuna çok sayıda yazar katkıda bulunabilmektedir. Bu yazarların her birinin temel amacı jenerikte adının yer almasıdır. Senaryonun yazarlarından biri olarak ekranda tanınması onun gelecekte istihdam fırsatlarını artırır ve ona daha fazla parasal getiri sağlamaktadır. WGA'nın rolü jenerik tahsisinde devreye girmektedir. Bu tahsis yönetimine ilişkin bir dizi kural belirlemiştir ve üyeler arasında olası anlaşmazlıklar için hakemlik (arbitration) prosedürleri oluşturmuştur. Hakem heyeti üç WGA üyesinden oluşmaktadır ve bu heyetin önüne yılda yüzden fazla anlaşmazlık gelmektedir. Formel yasal sisteme başvurmak yerine anlaşmazlıkların çözümünde bu sisteme başvurmada hem hakem kurulumundaki üyelerin alan bilgisinin hem de işlem maliyetlerini azaltma çabasının (daha hızlı ve ucuz çözüm getirme) etkisi vardır.

Taraflar arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde WGA gibi itibar mekanizmasının çok sınırlı rolü olan bir başka örnek Uluslararası Futbol Federasyonları

Birliğidir (FIFA). Bu birlik, dünyanın en popüler sporunun, futbolun, küresel çapta sorumlu kurumudur. Merkezi Zürih'te olan birlik, 209 üye adına Dünya Kupası etkinlikleri düzenlemektedir (Ellickson, 2016). Anlaşmazlıkların çözümünde devlet mahkemelerine nazaran işlem maliyetlerini azaltıcı en önemli özelliği bilgi ve alanda uzmanlığıdır. FIFA Disiplin Kurulu, Etik Kurul ve Temyiz Komitesi anlaşmazlıkların çözümüne aracılık eden iç yargı organlarıdır. Bunlardan Disiplin kurulu belirlenen davranış kurallarına uymayanlara yönelik yaptırımlardan sorumludur. Etik Kurulu, FIFA etik yönetmeliğinde (the Ethics Code) yaptırımları duyururken, Temyiz Kurulu ise anlaşmazlık durumunda tarafların itirazlarını muhakeme etmektedir. Anlaşmazlıkların çözümünde bu kurullar FIFA düzenlemelerine başvurmaktadır. Ancak belirli bir anlaşmazlık ile ilgili düzenleme yoksa, bu durumda ilk olarak gelenekler ve ikinci olarak yasa koyucu olarak hareket edeceklerse belirlenen kurullar etkili olmaktadır (Gomtsian, Balvert, Hock ve Kirman, 2018: 103-104). Ellickson (2016) FIFA'nın anlaşmazlık durumunda eylemlerine örnek olarak 2014 yılında Brezilya'daki Dünya Kupası maçında yaşanan bir olayı vermektedir. Uruguay milli takım futbolcusunun, İtalyan milli takım oyuncusuna yönelik kasıtlı aykırı eylemini (fiziksel şiddet) cezalandırmıştır. Maçı denetleyen hakem olaya şahit olmadığından oyun içi ceza verilememiştir. Ancak maçtan sonra FIFA Disiplin Komitesi, dört ay boyunca FIFA denetimindeki maçlarda ve Uruguay milli takımında da dokuz maçta oynamasını yasaklamıştır. Böylelikle 2014 yılında Dünya Kupasının kalan maçlarında oynaması men edilmiştir. Para cezası da alan oyuncu, Temyiz Kuruluna itiraz etmesine rağmen cezası onaylanmıştır. İkinci bir temyiz Spor Tahkim Mahkemesine (CAS) yapılmasına rağmen, o da FIFA yaptırımlarının tamamını onaylamıştır (Ellickson, 2016).

Özel Yönetişimin Eleştirisi

Özel yönetişimin veya özel yasal sistemlerin öncelikle faydalarından bahsetmek gerekirse daha etkin olduklarının altı çizilmektedir. Özel yönetişim biçimleri devlet iktidarı üzerine temellenen kurumlara göre daha düşük işlem maliyeti içermektedir (Katz, 2000: 2482). Etkinlikle kast edilen hüküm verme (adjudication) etkinliğidir. Bu sistemlerde önemli meblağlara ulaşan dava maliyetlerine katlanılmaz. Belirgin gerekçeler ve öngörülebilir kararlar söz konusudur. Hızlı karar vermeyi sağlayan hızlandırılmış prosedürler de takip edilmektedir (Richman, 2012: 763). Gerek spontane yönetişimde gerekse merkezileşmiş yönetişimde karar alıcılar söz konusu alanın örneğin, belirli bir endüstrinin uygulamalarına yakın ve dolayısıyla bilgi ve tecrübe sahibidir. Formel yasal sistemde kabul edilemez delilleri değerlendirme konusunda daha geniş bir özgürlük alanına da sahip olması daha incelikli kararlara

aracılık edebilmektedir (Katz, 2000: 2482). Bu nedenle formel yasal sisteme nazaran daha ucuz, daha hızlı ve daha doğru karar alındığını söylemek yanlış olmaz (Richman, 2012: 764).

Özel yönetim sistemleri veya özel yasal sistemlerin ilke olarak mümkün olduğu hem tarihsel hem de modern dünya örneklerinden hareketle kolaylıkla ispat edilebilmektedir. Ancak faydaları ortaya çıkardığı maliyetlerden fazladır demek mümkün değildir. Ayrıca ortaya çıkışları, süreklilikleri ile ilgili sorunlardan da bahsedilmektedir (Deakin, Gindis, Hodgson, Huang ve Pistor, 2016: 190; Richman, 2012: 764; Katz, 2000).

Her şeyden önce özellikle spontane yönetişimde belirlenen davranış kurallarına aykırı davranışlar hakkındaki bilginin yayılması ve uygulanacak cezanın caydırıcılığı topluluğun küçük, etkileşimin yoğun olmasına bağlıdır. Yalnız coğrafi yakınlık tek kriter değildir. Aynı tür faaliyetler veya taraflar arasındaki etnik bağlar da ortak hareket etmeyi, işbirliğini kolaylaştırmakla birlikte, bu veya benzeri kriteri taşımayanlar topluluk dışında kalmaktadır (Dixit, 2003). Spontane özel yönetim sistemleri giriş ve çıkışın zor ve hatta imkânsız olduğu etnik (dil, din vb.) veya toplumsal gruplar gibi kapalı ağlara veya bağımlı (lock-in) ilişkilere dayalı olduğundan bu sistemlerde bir gruba veya topluluğa dahil olan ve o topluluktaki iyi bir itibarın korunmasına değer verenler denetlenebilmekte, onlara belirli davranış kuralları dayatılabilmektedir. Bu nedenle bu sisteme işlem yapmaya ve bunu güvenilir bir biçimde sürdürmeye kararlı uzun vadeli oyuncular dahildir (Richman, 2012: 764; Hodgson, 2015: 87-88). Bu sistemin iktisadi olarak en önemli sonucu potansiyel girişleri engellemesi, bu engelin ise girişimci becerilerin atıl kalmasına ve büyüme potansiyeline ket vurulmasına neden olması yani etkisizliktir (McMillan ve Woodruff, 2000: 24-54). McMillan ve Woodruff (2000:2 455) formel sistemin zayıf olduğu, bu nedenle spontane yönetişimin yaygın olduğu Vietnam ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaptıkları anket sonuçları dışlama etkisinin varlığını doğrular niteliktedir. Görüşükleri yöneticiler daha önce iş yapmadıkları ticaret ortakları ile iş yapmaktan çekindiğini dile getirmiş, hiç mal satın almadığınız yeni bir firma bir girdiyi mevcut tedarikçinizden %10 daha düşük fiyata satmayı teklif etse yeni firmadan satın alır mısınız sorusuna Vietnam'daki yöneticilerin yalnız %29'u tamamen yeni tedarikçiden alacağını ifade etmiştir. Yeni tedarikçinin güvenilirliği konusundaki belirsizlik bu durumda, itibar ve sosyal ağların etkisi ile daha düşük fiyat teklifine rağmen işbirliğini kabul etme istekliliğinin düşük olmasına neden olduğu gibi piyasada etkisizliğin varlığına da işaret etmektedir. Ayrıca böyle bir toplulukta ticaret bilgi ve iletişim kanalları ile birbirlerine bağlı tüccarlar arasında gerçekleştiğinden ve bu topluluk dışı nispeten kapalı olduğundan gizli anlaşma olasılığı

yoluyla da etkinsizlik yaratabilmektedir (Richman, 2012: 764). Hatta bazen iş fırsatlarının kaybının ötesine geçerek, ayrımcılığı da tetikleyebilmektedir.

Merkezileşmiş yönetişimde ise giriş çıkış serbest olduğundan alıcı ve satıcıların değişen pazarlık gücü yoluyla ekonomik etkinsizlik ortaya çıkabilmektedir (McMillan ve Woodruff, 2000: 2454-2455). Ayrıca merkezileşmiş yönetişimde, tahkim veya hakemlik sisteminde verilen cezaların bireyler üzerindeki caydırıcılığı, bireyin ilgili toplulukta işlem yapmaya devam etme istekliliğine bağlıdır. Örneğin, New York elmas endüstrisinde elmas satıcıları kulübü (DDC) tahkim kurulu para cezası verebilmesine, belirlenen davranış kurallarına aykırı davranışların kulüp üyeliğini iptal edebilmesine rağmen bu yaptırımlar ancak ilgili kişi uzun vadede elmaslarla ilgili işlem yapma niyetinde ise etkilidir. Aksi taktirde verilen cezaların caydırıcılığı yoktur (Richman, 2006: 396).

Grisel (2019;2021a; 2021b) merkezileşmiş yönetişim bağlamında geliştirilen toplumsal normların küreselleşmenin tetiklediği toplumsal değişime uyum sağlayamayarak bu yönetişim biçiminin başarısız olma olasılığının altını çizmekte, özel yönetişim sistemlerinin statik bir resminden ziyade dinamik doğasının araştırılmasının daha gerçekçi bir analize aracılık edeceğini vurgulamaktadır. Grisel (2019; 2021a; 2021b) altı yüz yıldır Marsilya'daki balıkçıların davranışlarının disipline edilmesinde varlığını sürdüren Prud'homie isimli kurumun küreselleşmenin ilk aşaması olarak adlandırılan proto-küreselleşme (proto-globalization) çağında değişime uyum sağlayamayarak başarısız olduğunu ve bu başarısızlığın nedenlerini tartışmaktadır. Yazar küreselleşmenin etkisini analiz etmede teknolojik yenilikleri ve bu bölgeye göçleri incelemektedir. İlk olarak *madraque* adı verilen yeni bir balıkçılık teknolojisinin bu yönetişim biçimi üzerindeki etkilerini analiz eden Grisel (2019b) bu yeni balık tuzağının inşası, bakımı, gerekli malzemeyi depolama alanı gereksinimi gibi nedenlerle aşırı maliyetli bir teknik olduğunu ve bu maliyet sorununun eşitlikçilik modeli ve kira modeli ile aşılıp çalışıldığından bahsetmektedir. Ancak bu çabalara rağmen bu maliyetin tetiklediği borç artışının önüne geçilemediğini vurgulamaktadır. Yerel toplum dışındakilerin de bu teknikten yararlanma çabaları ile topluluğun bölünmesi, içerdekilerin kısa vadeli kazançlara odaklanması gibi diğer sorunlarla Prud'homie başa çıkamamış, devletin iktidar alanı içindeki formel yönetişim kurumlarına ihtiyaç gerekliliği doğmuştur.

18. yüzyılda Katalanların ve 20. yüzyılda İtalyanların bölgeye göç etmesi de teknolojik gelişme gibi Marsiya'daki balıkçılar arasında Prud'homie öncülüğündeki özel yönetişimin etkinliğine zarar vermiştir. Katolanya'lı balıkçılar balıkçılığın korunmasına ilişkin masraflardan kaçınarak bedavacılık yapımları, Prud'homie öncülüğünde belirlenen kurallara uymamaları, yeni bir balık

tutma tekniğini agresif biçimde uygulamaları gibi sorunları da beraberinde getirmişlerdir. Prud'homie, Katalanlara karşı net bir strateji belirlememiş, dışlama ve asimilasyon stratejisinin bir bileşimine başvurmuştur. Onlardan kaynaklanan rekabet sosyal uygulamaları etkilese de, topluluğun sosyal normları varlığını sürdürmüştür. İtalya'dan gelen göçmeler ise daha bireyci ve kısa vadeye odaklı hareket etme eğilimindedir. Prud'homie'nin toplulukçu (communitarian) ve uzun döneme odaklı davranışları nedeniyle bu iki grubun sosyal normları arasındaki uçurum Prud'homie'nin yabancılaşmasına aracılık etmiştir. Özetle, Prud'homie topluluk içindekilerin davranışlarını disipline etmede başarılı, ancak topluluk dışındakilerin içeri nüfuz etmesini engellemede başarılı olamamış (2021b: 184), küreselleşmenin etkisi ile yaygınlaşan yeni uygulamalar toplumsal rolünü işlevsizleştirmiştir (Grisel, 2019; 2021b).

Oyun teorisi temelli açıklamalar özel yönetim sistemlerinin işleyişini belirli varsayımlarla ve basite indirgenmiş koşullarda açıklamaktadır. Buna göre belirli bir topluluktaki tarafların tam bilgi sahibi olduğu varsayımı veri iken, oyunun sürekli tekrarlandığı ve aynı oyuncular arasında oynandığı durumda işbirlikçi çözümler ortaya çıkmaktadır. Yani Nash dengesi sağlanmaktadır. Bu varsayıma dayalı işleyiş, özel yönetim sistemleri ile ilgili bir diğer eleştiri noktasıdır. Zira gerçek dünyada bir oyuncu, çok sayıda oyuncu ile etkileşim halindedir ve onlar hakkında da sahip olduğu bilgi varsayıldığı gibi tam değildir. Tek sorun eksik bilgi sorunu da değildir. Bir oyuncunun sahip olduğu bilgi de oyuncudan oyuncuya farklılık göstermektedir. Ayrıca gerçek dünyada oyun tekrarlanmaz, çoğu kez bir defa gerçekleşmektedir. Dolayısıyla taraflar arasında işbirlikçi sonuçların dış denetim olmaksızın ancak sınırlı ortamlarda gerçekleşmesi mümkündür. Modern dünyada ticaretten kazanç sağlamaya izin veren sözleşmelerin uygulanması devlet gibi üçüncü bir tarafın varlığını gerektirmektedir (North, 1990: 57). Benzer bir eleştiriye Hardin (1997:30) ve Hodgson (2015: 88) da vurgulamaktadır. Mahkumlar açmazının tekrarlı ve iki oyunculu olması durumunda işbirliği ile sonuçlanabileceğini, ancak North'un (1990) açıklamasına benzer biçimde modern dünyada çok sayıda oyuncunun olduğu karmaşık ve belirsiz durumlarda mahkumlar açmazının işbirliği ile sonuçlanması için devlet iktidarı üzerine temellenen hukuk kurallarına ve bunların sürekli uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Etkileşimin yoğun olduğu küçük toplumlarda taraflar arasında işbirliği gerçekleşebilmesine rağmen, toplumun ölçeği büyüdükçe fırsatçı davranışları cezalandırmak için üst bir otoriteye ihtiyaç vardır.

Özel yönetim biçimlerinin özellikle de spontane yönetimin ilk ortaya çıkış aşamasında taraflar arasında uyumu sağlamak için önceden var olan (pre-existing) kurumsal düzenlemelere dayalı olduğu yönündeki eleştiri de

örtük de olsa devletin rolüne işaret etmektedir (Hodgson, 2015: 88). Buna göre önceden var olan devlet veya başka güçlü bir kurum olmadan spontane bir kurallar sisteminin ortaya çıkması mümkün değildir. Aviram'ın (2004) analizinden destek alan Hodgson'a (2015: 88) göre dışlama, hor görme tehdidi gibi mekanizmaların işbirliğine aracılık etmesi üyelerinin ondan fayda sağlamasına bağlıdır. Yeni ortaya çıkan bir sistem, onu işler hale getirecek sosyal birliktelik anlamında kritik kütleden yoksun olduğundan bu avantajı sağlayamaz. Ona göre spontane oluşmuş olduğu ileri sürülen sistemlerin çoğu devletin iktidarı üzerine temellenen hukuk sistemlerine sahiptir. Hodgson (2015: 78-79) bu noktada spontane özel yönetim literatürünün temel varsayımı olan kişisel çıkar motivasyonuna da eleştiri getirmektedir. Ona göre kuralların uygulanmasında farklı karmaşık güdüler devreye girmektedir, tek etkili unsur kişisel çıkar değildir. Hukuk ancak biyolojik, kültürel ve kurumsal miras bağlamında açıklanabilmektedir. Öyle ki bireyler doğuştan gelen kuralları çiğneyenleri cezalandırmak, otoriteye saygı duymak gibi değer sezgilerine sahip olduğu gibi kültürel ve ahlaki eğilimlerde taşımaktadır.

Olson (1996: 22) özel yönetişimin iktisadi gelişmede tek başına yeterli olmadığını vurgulamakta ve bu makalenin başlığındaki sorunun cevabını da vermektedir. Ona göre bazı toplumlardaki yoksulluğun nedeni, kazançlarının çoğunu kendi kendini uygulayan (self-enforcing) ticaretten elde etmeleri, sözleşmeleri tarafsız bir biçimde uygulayan kurumların yokluğudur. Uzmanlaşma ve ticaretten elde edilebilecek en yüksek kazancı spontane yönetişimin kurum, kural ve normları sağlayamamaktadır. Bu kurumlara sahip olmadıklarından sermaye piyasaları üçüncü bir tarafın (örneğin devletin) uygulaması gereken işlemlerden elde edilecek kazançlardan mahrum kalmaktadır. Tek sorun sözleşmelerin uygulanması da değildir. Mülkiyet haklarını güvence altına alan kurumların da eksikliği sermaye yoğun üretimde elde edilen kazanımların çoğunun kaybına ön ayak olmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin itibar mekanizmasının işleyişini çeşitli yollarla kolaylaştırmasına rağmen, bu teknolojilerin spontane yönetim sisteminin işleyişini aşındırdığına ve yerini işleyişi devlet iktidarı üzerine temellenen kural ve kurumlara dayalı sözleşmelere bıraktığına dair örnekler dikkat çekmektedir. Morrison ve Wilhelm Jr (2015) yatırım bankacılığı endüstrisinde toplumsal ve iktisadi düzenin temelini oluşturan itibar ve güvene dayalı mekanizmaların bilgi teknolojisi ve finans mühendisliğindeki son gelişmelerle tarihsel olarak dönüşümünü incelemektedir. Geleneksel yatırım bankacılığında temel rol bilgi alışverişinin sürdürülmesidir. Yatırım bankaları güven ve itibar yaratılmasını teşvik eden ilişkiler kurarak bunun başarılmasına aracılık etmiştir. Bilgi teknolojisindeki gelişmeler ve finans

mühendisliği yatırım bankacılığını dönüştürmüş, güven ve itibara dayalı uzun süreli ilişkiler, yerini işlem odalarında (dealing rooms) mesafeli ilişkilere (arm's length) bırakmış ve bu durum regülasyon gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Hatta yatırım bankacıları arasında itibar kaygılarının azalması 2008-2009 küresel finans krizinin de nedeni olarak gösterilmiştir. Tarihsel olarak kısaca bahsetmek gerekirse yatırım bankacılığı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Transatlantik ticaretinden doğmuştur. Teknolojik nedenlerle bu ticarete hem satışa konu olan mallar hem de karşı taraf hakkındaki bilgiler karmaşık ve doğrulanması zordur. Ayrıca devlet iktidarına dayalı formal yasal sistemde hala gelişme aşamasındadır. Bu nedenle tüccarlar formal yasal sisteme güvenmek yerine adil ticaret için itibar geliştirip, korumayı bir araç olarak görmüştür. Teknolojik ve kurumsal yenilikler günümüz yatırım bankacılarını finans alanında uzmanlaşmaya itmiş, itibar mekanizması 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın büyük kısmında varlığını sürdürmüştür. Bilgi teknolojisindeki son gelişmelerle bankacıların ve müşterilerin itibardan ziyade formal kurallara dayalı sözleşmelere güvenmeye başlaması ile yakın ilişkiler sürdürme teşviki azalmıştır. Ayrıca emek mobilitesi yeni sorunları gündeme getirmiştir. Örneğin, geleneksel yatırım bankacılığı koşullarında çalışanların yerel kültürel geleneklere uyması ve firmayla ilişkilere değer vermesi muhtemel bir havuzdan seçilirken, yeni teknolojiler yasal sözleşmeleri iyileştirmiş, bankacıları izlemeyi kolaylaştırmıştır. Bu da belirli bir sosyal ve kültürel çevreye ait çalışanı seçmek yerine teknik zekanın önemini arttırmıştır.

Fiziksel şiddet tehdidi de (McMillan ve Woodruff, 2000: 2457) bu eleştirilere dahil edildiğinde, özel yönetişime ilişkin ortak uzlaşma tek başına toplumsal ve iktisadi düzen sağlayamayacaktır. Özel yönetişim ve devlet iktidarı üzerine temellenen hukuk kurallarının birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ortaya koymak için Hodgson'un (2015) yasal sızdırmazlık alanı (the zone legal impermeability) kavramını sonuca uyarlamak daha net bir çerçeve ortaya çıkaracaktır. Yasal sızdırmazlık alanı, devletin formal yasal sisteminin kullanımının maliyetleri, beklenen faydasını aştığı durumda ortaya çıkmaktadır. Bu alanın büyüklüğü gelişmekte olan ülkelerde yasal kurumların zayıf, güvenilmez ve yozlaşmış niteliği nedeniyle doğal olarak daha fazladır. Ancak en gelişmiş toplumlarda bile bu alanın formal yasal sistemin karşı karşıya kaldığı doğal kısıtlar nedeni ile bütünüyle ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bu noktada özel yönetişim devreye girmektedir. Özel yönetişimin yukarıda belirtilen olumsuz yanları nedeni ile devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kurum ve kurallara başvurma maliyetli olduğu veya formal yasal sistemin yetersiz olduğu durumlarda devreye giren ve onu faydalı bir şekilde tamamlayan bir sistem olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Sonuç

Piyasa ekonomilerinde iktisadi işlemlerde ortaya çıkabilecek fırsatçılık, mülkiyet haklarının zarar görmesi gibi olası risklerin engellenmesi düzgün işleyen bir yasal sisteme ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş toplumlarda devlet iktidarı üzerine temellenen yasal kurumlarla bu ihtiyaç büyük ölçüde karşılanmasına rağmen, formel yasal sistemin doğal olarak yetemediği durumlar ortaya çıkabilmektedir. İşlem maliyeti iktisadi çerçevesinde vurgulanan en önemli sorunlar bilgiye erişiminin sınırlı olması yanında mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin uygulanmasında başvurulabilecek mekanizmaların kısıtlı olmasıdır (Williamson, 2005). Zira işleme taraf olan ve belirlenen davranış kurallarına aykırı davranışların izlenmesinde mahkemeler o alanda, endüstride veya piyasada faaliyet gösterenlere nazaran daha az deneyim ve uzmanlığa sahiptir. Ayrıca alana özgü, daha çok izlenime dayalı bilgilerin mahkemelere sunulması güçtür (McMillan ve Woodruff, 2000). Gelişmekte olan toplumlarda bu doğal sorunlara devletin otorite alanı içerisinde belirlenen yasal kurumların yetersizliği ve hatta yokluğu da eklenince alternatif özel yönetim biçimlerine veya özel yasal sistemlere ihtiyaç doğmaktadır.

İnsan davranışlarını yöneten, potansiyel anlaşmazlık durumlarını karşılıklı fayda sağlayacak biçimde çözüme arayışında olan bu kurumların, formel yasal sisteme nazaran daha etkin bir yönetim sağlayıp sağlayamadığı ise hala tartışma konusudur. Spontane yönetim biçimlerinde ortaya çıkan dışlama etkisinin girişimci becerilerin atıl kalması yoluyla hem iktisadi büyümeye hem de iktisadi gelişmeye olumsuz etkisi, rekabet dışı davranışların yaygınlaşmasına etki ederek kaynak dağılımında etkinliği bozması, ayrımcılığı tetikleme ihtimali, merkezileşmiş yönetimde tarafların değişen pazarlık güçleri aracılığı ile etkinsizlik yaratma ihtimali, çoğunlukla itibara dayalı olarak işleyen mekanizmaların itibarının korunmasına değer vermeyenlerin istenmeyen davranışlarının caydırıcılığına etkisi olmaması, küreselleşmenin tetiklediği toplumsal dönüşümlere uyum sağlamada başarısızlıkları gibi pek çok olumsuz yanı özel yönetimin işlem maliyetlerini azaltmadaki üstünlüğü ile devletin formel yasal sisteminin ikamesi değil, tamamlayıcısı olabileceğini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Aviram, A. (2003). Regulation by networks. *BYU L. Rev.*, 1179-1235.
- Aviram, A. (2004). A paradox of spontaneous formation: The evolution of private legal systems. *Yale Law & Policy Review*, 22 (1), 1-68.
- Barnett, J. M. (2014). Hollywood deals: Soft contracts for hard markets. *Duke LJ*, 64, 605-669.
- Benson, B. L. (1989). The spontaneous evolution of commercial law. *Southern Economic Journal*, 55(3), 644-661.
- Bernstein, L. (1992). Opting out of the legal system: Extralegal contractual relations in the diamond industry. *The Journal of Legal Studies*, 21(1), 115-157.
- Bernstein, L. (2015). Beyond relational contracts: Social capital and network governance in procurement contracts. *Journal of Legal Analysis* 7 (2), 561-621.
- Boettke, P. (2015). Foreword. Edward Stringham (Ed.). *Private governance: Creating order in economic and social life* in (p. xi-x). USA: Oxford University Press.
- Chavance, B. (2019). *Kurumsal İktisat*. (çev. Tuba Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clay, K. (1997). Trade without law: private-order institutions in Mexican California. *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 13(1), 202-231.
- Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. *Classic papers in natural resource economics* in (p. 87-137). London: Palgrave Macmillan.
- Deakin, S., Gindis, D., Hodgson, G. M., Huang, K., and Pistor, K. (2017). Legal institutionalism: Capitalism and the constitutive role of law. *Journal of Comparative Economics*, 45(1), 188-200.
- Dixit, A. (2003). Trade expansion and contract enforcement. *Journal of Political Economy* 111 (6), 1293-1317.
- Dixit, A. K. (2004). *Lawlessness and economics: Alternative modes of governance*. Princeton: Princeton University Press.
- Dixit, A. (2009). Governance institutions and economic activity. *American economic review* 99 (1), 5-24.
- Ellickson, R. C. (1991). *Order without law*. Harvard University Press.
- Ellickson, R. C. (2016). When civil society uses an iron fist: the roles of private associations in rulemaking and adjudication. *American Law and Economics Review*, 18 (2), 235-271.
- Gomtsian, S., Balvert, A., Hock, B., and Kirman, O. (2018). Between the green pitch and the red tape: The private legal order of FIFA. *Yale J. Int'l L.*, 43, 85-142.
- Greif, A. (1993). Contract enforceability and economic institutions in early trade: The Maghribi traders' coalition. *The American economic review*, 83 (3), 525-548.
- Greif, A. (1997). Contracting, enforcement, and efficiency: Economics beyond the law. Michael Bruno and Boris Pleskovic (Eds.). *Annual World Bank conference on development economics* in (p. 239-265). Washington, DC 20433, U.S.A.
- Grisel, F. (2019). Managing the fishery commons at Marseille: How a medieval institution failed to accommodate change in an age of globalization. *Fish and Fisheries*, 20(3), 419-433.

- Grisel, F. (2021b). How Migrations Affect Private Orders: Norms and Practices in the Fishery of Marseille. *Law @ Society Review*, 55(1), 177-202.
- Grisel, F. (2021a). *The Limits of Private Governance: Norms and Rules in a Mediterranean Fishery*. Bloomsbury Publishing.
- Hardin, R. (1997). Economic theories of the state. Dennis C. Mueller (Ed.). *Perspective on Public Choice* in (p. 21-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayek, F. (1960 [2011]). *Özgürlüğün anayasası*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Ankara: Big-Bang Yayınları.
- Hayek, F. (1973 [1994]). *Kanun, yasama faaliyeti ve özgürlük*. (çev. Atilla Yayla). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hendley, K. and Murrell, P. (2003). Which mechanisms support the fulfillment of sales agreements? : Asking decision-makers in firms. *Economics Letters* 78 (1), 49-54.
- Hodgson, G. M. (2009). On the institutional foundations of law: the insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Issues*, 43 (1), 143-166.
- Hodgson, G. M. (2015). *Conceptualizing capitalism: Institutions, evolution, future*. University of Chicago Press.
- Katz, A. (1996). Taking private ordering seriously. *University of Pennsylvania law review* 144 (5), 1745-1763.
- Katz, E. D. (2000). Private order and public institutions: comments on McMillan and Woodruff's' Private order under dysfunctional public order. *Michigan Law Review*, 2481-2493.
- Leeson, P. T. (2009). The laws of lawlessness. *The Journal of Legal Studies* 38 (2), 471-503.
- Leathers, C. G. (1989). New and old institutionalists on legal rules: Hayek and Commons. *Review of Political Economy*, 1 (3), 361-380.
- McMillan, J., and Woodruff C. (1999). Dispute prevention without courts in Vietnam. *Journal of law, Economics, and Organization* 15 (3), 637-658.
- McMillan, J. and Woodruff, C. (2000). Private order under dysfunctional public order. *Michigan Law Review*, 2421-2458.
- Milgrom, P. R., North, D.C. and Weingast, B. R. (1990). The role of institutions in the revival of trade: The law merchant, private judges, and the champagne fairs. *Economics & Politics*, 2(1), 1-23.
- Milhaupt, C. J. and Pistor, K. (2008). *Law & capitalism: What corporate crises reveal about legal systems and economic development around the world*. University of Chicago Press.
- Morrison, A. D. and Wilhelm Jr, W. J. (2015). Trust, reputation, and law: the evolution of commitment in investment banking. *Journal of Legal Analysis*, 7(2), 363-420.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Olson, M. (1996). Big bills left on the sidewalk: Why some nations are rich, and others poor. *Journal of Economic Perspectives*, 10 (2), 3 -24.
- Prüfer, J. (2016). Business associations and private ordering. *The Journal of Law, Economics, and Organization* 32 (2), 306-358.
- Pyle, W. (2005). Contractual disputes and the channels for inter-firm communication. *Journal of Law, Economics, and Organization*, 21 (2), 547-575.

- Richman, B. D. (2006). How community institutions create economic advantage: Jewish diamond merchants in New York. *Law and Social Inquiry*, 31 (2), 383-420.
- Richman, B. D. (2012). Norms and law: Putting the horse before the cart. *Duke Law Journal*, 62 (3), 739-766.
- Skoble, A. J. (2006). Hayek the philosopher of law. Edward Feser (Ed.), *The Cambridge companion to Hayek* in (p. 171-181). Cambridge: Cambridge University Press.
- Strahilevitz, L. J. (2003). Social norms from close-knit groups to loose-knit groups. *The University of Chicago Law Review*, 70 (1), 359-372.
- Stringham, E. (2015). *Private governance: Creating order in economic and social life*. USA: Oxford University Press.
- Van den Hauwe, L. (2005). Friedrich August von Hayek (1899-1992). Jürgen G. Backhaus (Ed.), *The Elgar companion to law and economics* in (p. 545-558). Edward Elgar Publishing.
- Woodruff, C. (1983). Contract enforcement and trade liberalization in Mexico's footwear industry. *World Development*, 26 (6), 979-991.
- Williamson, O. E. (1983). Credible commitments: Using hostages to support exchange. *The American Economic Review*, 73 (4), 519-540.
- Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38 (3), 595-613.
- Williamson, O. E. (2002). The theory of the firm as governance structure: from choice to contract. *Journal of Economic Perspectives*, 16 (3), 171-195.
- Williamson, O. E. (2005). The economics of governance. *American Economic Review*, 95 (2), 1-18.

Historical Development of Modern States and Police Organizations

Mehmet Demirbaşı* & Ozan Kavsıracı**

Abstract

New political and economic structures entered our lives with the rise of modern states in continental Europe in the 15th century. The feudal political system's fragmented and layered authority structure has evolved to a single authority. These crucially important shifts in political life shaped today's state system. New elements of the state organizational structure have emerged. The state's use of physical violence, sovereignty in a single authority, taxation, and constitutionalism has gained importance. Modern states felt the need to establish new and professional organizations responsible for ensuring the peace and tranquility of its citizens and security within its borders in order to maintain the society's stability. This responsibility was given to police organizations to ensure public safety and order in cities. To ensure citizens' security, police organizations began operating under the authority of the legitimate state system, namely the laws. This study looked at important political scientists and the modern state system. Also discussed was the evolution of police organizations in England, France, and Turkey.

Keywords: Elements of the State, Modern State, Police Organizations.

Modern Devletlerin ve Polis Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Öz

15.yüzyıl Kıta Avrupa'sında modern devletlerin doğuşu ile birlikte yeni siyasal ve ekonomik yapıların hayatımıza girmesi de kaçınılmaz bir durum olmuştur. Feodal siyasal sistemin parçalı ve katmanlı otorite yapısı egemenliğin tek bir makamda toplanması ile bir çeşit evrim süreci geçirmiştir. Siyasal hayattaki bu önemli değişimler günümüz devlet sisteminin temelini oluşturmuştur. Devlet olarak tanımlanan organizasyon yapısının yeni unsurları ortaya çıkmıştır. Fiziksel şiddet kullanımının ve egemenliğin tek bir mercide bulunması, vergilendirme rejimi ve anayasallık gibi unsurlar devletin vazgeçilmez bir parçası olarak önem kazanmıştır. Sistematik bir şekilde bölgesinde barış ve istikrarı korumak için emek sarf eden modern devletler; vatandaşlarının barış ve huzur içinde yaşaması, toplumdaki istikrarı korumak için sınırları içinde güvenliği sağlamak ile sorumlu yeni ve profesyonel teşkilatlar kurma ihtiyacı duymuştur. Başta kent hayatında güvenliği ve asayiş sağlamak amacıyla polis teşkilatlarına bu sorumluluk verilmiştir. Polis teşkilatları vatandaşların huzur içinde hayatlarını devam ettirmelerini sağlamak için otorite ve gücünü meşru devlet sisteminden yani yasalardan alarak görev yapmaya başlamıştır. Bu çalışmada da siyaset bilimin önemli düşünürleri ile modern devlet sistemi incelenmiştir. Ayrıca, İngiltere, Fransa ve ülkemizdeki polis teşkilatlarının tarihsel süreci tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletin Unsurları, Modern Devlet, Polis Teşkilatları.

*Arş Gör. | Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü | mehmetdemirbas88@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9760-1130 | DOI: 10.36484/liberal.992358

**Dr. Öğr. Üyesi | Polis Akademisi Ulaşım Güvenliği ve Yönetimi Anabilim Dalı
ozankavsiraci@gmail.com | ORCID: 0000-0001-6351-3725
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 61-82.
Gönderim Tarihi: 7 Eylül 2021 | Kabul Tarihi: 1 Şubat 2022

Introduction

People have begun to live together to overcome the difficulties of living alone and to meet the security needs in a comfortable way. The people who started to live together needed a parent organization both in order to maintain the order within the social structure they created and to prevent possible attacks from outside, and we came across the upper authority we define as the state today. The state system has begun to be felt in the 12th century in Continental Europe. With the abandonment of the feudal system and the revival of the cities, new political structures started to be established. And by the 15th century, elements of the political system and the states that formed the basis of modern governments have entered our lives.

The need for security is one of the key elements that triggers the emergence of states. States are identified as a political organization that has the monopoly of legitimate use of violence on a certain piece of land and meets the basic needs of the community and presents the need for security as a basic state service. States have a monopoly on using violence against those who act against the legal rules to ensure public order. States have generally transferred the authority to use violence to the police in cities. In this context, we encounter security institutions such as police and military in the modern state understanding. Protection of citizens is a source of legitimacy for states, as one of the main reasons for the existence of states is security.

It is seen that police departments undertake important tasks within the historical process in order to eliminate potential risks and threats at the point where social life is a continuation of the order and the freedom of human rights. Police departments, which emerged as central and local organizations in particular for states, carried out their first activities in order to prevent the deterioration of the social order. With the establishment of the crime and punishment system over time, the duties related to crime and criminal have gained a scientific basis. The Ottoman Empire, which took the French police system as an example, especially aimed at strengthening the central government. Until the last period of the Ottoman Empire, the agencies responsible for the security of cities were often managed under military. The emergence of new institutions with the Imperial Edict of Gulhane and the influence of western countries, security is separated from the military wing. The first steps of the police force were taken in 1845 during this process.

Individual security is one of the main subject that is discussed by social contract theorists who explain the emergence of modern states. In this

context, social contract theorists who examine the reasons for the existence of states; At the point of maintaining public order, they discussed the states and the security units authorized by them to use legitimate force. For this reason, it is thought that it is important to analyze the emergence of the modern state and police organizations together with the views of social contract theorists. Modern police organizations were first laid a foundation in England and thereafter, important developments took place in France. In this context, it is seen that the studies on the emergence of modern police organizations started with the examples of England and France. Therefore, in the study; While the historical period of the development related the police organization in Turkey is explained, the developments in the Ottoman Empire as well as the examples of England and France are tackled.

In this study, the police departments, which are the legitimate power-using monopoly of modern states and denomities, will be investigated historically. The study consists of three sections. In the first part, the emergence of the modern state and elements of the state will be examined. In the second part of the study, the concepts of legitimacy, political obedience, legitimate power and the opinions of the social contracting thinkers on the state-security axis will be discussed. In the third part, the establishment process of the police force will be examined in the example of the UK, France, and the Ottoman Empire.

Modern State and Basic Elements

Modern state expression refers to a particular form of state expression within the historical process, not the beginning of states. There are many alternative methods of defining the state. While it is possible to define the state with long sentences, it is also possible to express state in a word. It is not wrong to say a system or organization for the state and summarizes it in one word. Although this definition is insufficient in explaining a massive system, it offers an idea for the state. People are assets with diverse and continuing needs. It is not possible to meet all these needs individually at the optimum level. These necessities have brought about the construction of societies over time, and the building of societies has also triggered the search for an environment of order, peace and stability. This search for the aforementioned served as the basis for the existence of the supreme authority, which we refer as the state.

Max Weber has defined the state system with the unique tools of the state, reducing the use of physical force to one hand. According to Weber, the state: "a mandatory organization with continuity; It is expressed as the structure that legitimately holds the monopoly of physical power to ensure

the obedience to the officers who carry out the administration and the establishes the order... ”(Pierson quoted from Weber, 2015: 22).

Thomas Hobbes uses the term contract to describe the state. The contract is essential to ensure peace, tranquility and security in the society which is inherently bad. People must pass on all their rights and wills to a single sovereign or executive by contract. It is essential for the good of all people in the community. Sovereignty emerges as a product of the contract (Hobbes, 2018: 136-137). In other words, the state system, according to Hobbes, is imperative to ensure the trust and peace in the community, to eliminate the environment of insecurity that exists in the state of nature.

John Locke explains the need for the state through the concepts of property, right to live and freedom. Conducting punishment by a fair mechanism as a result of the damage to natural rights forms the basis of Locke’s state thought. In addition, the state is also important to prevent attacks from outside. In this context, according to Locke, the state is a system that regulates property, makes and enforces laws, and works for the common good (Locke, 2012: 8).

Hegel states that the state is used by people as a tool. This is a subjective situation. He thinks that people run institutions to achieve their goals. On the other hand, he thinks that the state will become concrete in human nature (Beriş and Duman, 2017:812 and Hegel, 2019). For example, the revival of the system and trade, which began to emerge during the time of the clan or city states, forced people to make changes in the state system. People wanted to switch to the absolutist system for a state structure that would pave the way for trade and provide new possibilities, to the existence of a single ruler, to a system where power and authority were gathered in a sovereign. This has led to the rapid strengthening of the absolutist system in Europe.

Marx interprets the state ideologically. Similar thoughts are seen in Engels as well. According to Marx, the state is a mechanism that works for the benefit of the bourgeoisie. Marx explains the state as follows: “The bourgeoisie has finally captured political sovereignty in the modern representative state since the establishment of modern industry and the world market. The rulers of the modern state are nothing more than a committee that carries out the joint work of the entire bourgeoisie” (Marx and Engels, 1848: 15; Carnoy, 2015: 74-75).

As a result, the state can be defined from different angles. Studying the elements of the modern state helps us compare modern societies with pre-modern societies. Thanks to this comparison, it becomes more understandable

why today's political societies are defined as modern. It is possible to specify the elements that make up the modern state as follows: the monopoly of violence, sovereignty, constitution, bureaucracy, authority, legitimacy, and finally taxation.

The state can resort to the use of violence to ensure social order and to protect the public interest. One of the most important features that distinguish the modern state from previous periods is that it possesses the use of violence. Weber summarizes this situation as follows: "Monopolizing the use of power by the modern state is an essential element to ensure its continuity" (Pierson quoted from Weber, 2015: 22). Hobbes talks about absolute sovereignty in general. In absolute sovereignty, there is no division of management. Therefore, the use of violence is a tool that belongs only to the sovereign. The use of violence is also in the interest of society, as Hobbes' sovereign will always favor the interests of society and will not do it wrong.

The concept of sovereignty began to be used in the 16th and 17th centuries. One of the important names contributing to the development of the concept of sovereignty in political philosophy is Jean Bodin. Bodin gives the example of a ship to embody sovereignty. He says that only the outer parts of a ship built from wood appear and everyone thinks these pieces of wood keep the ship afloat. However, there is the backbone of the ship that is not visible from the outside and keeps the ship as a whole. In the elements that make up the state, sovereignty is just like the backbone of the wooden ship. Elements such as land and people are the parts that appear from the outside, but it is the sovereignty that holds these elements together (Beriş, 2017: 360-361).

The Constitution is illustrated as a product of the age of enlightenment. However, this fact is not a reason for the idea of the constitution to be taken down to the medieval societies (Friedrich, 2014: 19). The constitution, laws and courts also show their presence in feudal European political life and subsequent absolutist systems. The main difference between the two periods is that the laws are applied separately from arbitrary and central will. In feudal political systems, the vassals were able to establish their own courts and practice their own laws on their territory. The judgments made here do not reflect the will of the central government, as they do not comply with the laws and courts of the central government. In addition, there is a lack of confidence in justice with arbitrary practices. This situation is distinguished by the features of modern states. Today's constitutions were prepared as a result of the will of the people. Therefore, it represents the will of the people. The

principle of separation of forces also provides the balance between the powers. These features modernize the political society.

Public bureaucracy is an important indicator of modern political life. A strong central structure is needed for the serious implementation of public services. The development of the bureaucracy and its modern appearance in Europe begins in the 16th century. The central authority, which started to get stronger in this process, had to build a bureaucratic structure to meet the commercial and social needs of the people. Weber has similarly argued that the administrative order of the modern state can take place with the bureaucracy (Pierson, 2015: 37-38).

Political power takes decisions that concern the whole of the people and implements them, and the people must act in accordance with the decisions. The concepts we encounter at this point are legitimacy and authority. Why does the public have to abide the decisions of the political power? What is the legitimacy source of political power? While the source of legitimacy was accepted as gods and traditions in the past, gaining the public's consent through democratic elections in today's modern states constitutes the source of legitimacy. Max Weber mentioned three different sources of authority. Accordingly; Traditional authority is based on traditions and customs. The old habits and rules are decorated with holiness or divine power, and the people are expected to obey the ruler. At this point, obedience to the ruler has become a task. In charismatic authority, the public prefers to obey a leader because of its characteristics. It is a feature observed in both pre-modern states and modern political societies. It is possible to show the depiction of the ruler described by Machiavelli as an example of charismatic authority. In Legal-Rational authority, law is the prominent part. In this sense of authority, the people are expected to obey the people who come to the government by election (Gönenç, 2001: 134).

The concept of modern tax has become systematic with the emergence of modern states. The tax regime, which is a part of modern political life, functions based on the reason, logic, bureaucracy, and the law. Pre-modern states are known to collect taxes from the public at various times. What is important at this point is for what purpose, when and at what rate the taxes are collected from the public. In modern states, the tax regime is applied at a fair rate over income, without arbitrary purposes and to meet the needs of the people.

Legitimacy, Political Obligation and Legitimate Power

Legitimacy, which is among the basic elements of the state, means that those who are governed continue to be in the position of the rulers and agree to make forceful decisions that will affect all the people. In other words, citizens do not object to state authority and show consent to it (Yayla, 2018: 57). In this context, the principle of legitimacy empowers states to make decisions that will affect everyone living in a political geography. It is possible that individuals who do not want to comply with the state's decisions are forced to act in accordance with these decisions. This coercion is legitimate and belongs to the state. It is possible for the state to use force directly against individuals who do not want to comply with the decisions through law enforcement officers or indirectly through courts and tax systems (Yayla, 2018: 56). The obligation of political obedience is a concept that is intertwined with legitimacy. It expresses the need for the obedience of those individuals who live in that geography against the decisions of a legitimate political power in the administration. In the following, the views of the thinkers who express their views on the state system and its elements regarding the emergence of the state, the monopoly of using power and the obligation of individuals to obey the state will be mentioned.

Thomas Hobbes expresses his political power through a natural state construct. The same applies to Locke and Rousseau. All three philosophers, called social contractors, have established a laboratory in their minds and created a state of nature. In this nature, they examined why individuals enter under the roof of the state system from an environment where they live without a state system. In the nature of Hobbes, man is depicted with his negative aspects. According to him, man is a selfish and voluptuous being. In nature, there are people who are not satisfied with what they have and struggle to have more. There is also the idea that a person lives and struggles for feelings like glory and honor. In addition, people's passions of fear and pride are driving people to the wrong and turning the state of nature into a climate of maximum distrust (Hobbes, 2018; Demirci, 2017: 412-413, 419). In the case of nature, basic living items such as food and water are limited. People have to struggle not only for their desires or properties, but also for limited basic living items. Even a strong person can be killed by a very weak person for limited water during sleep. Therefore, in the case of nature, both strong and weak must live with the fear of death. Ending this situation and ensuring peace, tranquility and stability in social life is possible by building the state system.

Hobbes argued that living in a maximum distrust environment is quite difficult for the humans. Because it is stated that people do not have faith in each other and that they have to continue their lives with fear of being hurt by someone else at any time. Hobbes used those sentences in his book *Leviathan*; “*When people set off, they take weapons with them and even want a friend to come with them. They lock their doors before going to bed in their homes; they keep their drawers locked even when they are at home.*” In this way, Hobbes wants to show us the distrust of individuals towards other people (Hobbes, 2018: 102).

As a result of all people coming together and making a contract, a sovereign was created that is not a party to the contract. The sovereign will serve the benefit of the society. Let’s imagine that people are going by a road with two sides on a cliff. Hobbes’ sovereign draws fences on the sides of the road so that people do not fall off the cliff. The task of the sovereign is not to make people’s roads more difficult by putting stones on the road (Hobbes, 2018: 102). Hobbes’ sovereign is the product of a contract in society. Everyone is party to the contract, and as a result of the contract, the sovereign is not the party of the contract but the product of the contract, which represents the will of everyone. (Hobbes, 2018: 136. Thus, the sovereign will do nothing but think about the benefit of the society, and everyone will obey this power.

Locke explains why the state should exist over nature-state fiction, such as Hobbes and Rousseau. Locke advocated the existence of the state system through reason and logic like Hobbes (Monk, 2004: 114). The most important feature that distinguishes Locke from other community contractors is that he emphasizes a management approach based on the principle of separation of powers. In the case of Locke’s nature, the human being is positively portrayed. Humankind has been sent to the world as a masterpiece of God, and as long as he wishes, humankind will remain in the world. In this case, everyone is equal. God has equipped everyone with similar abilities. In the case of nature, everyone is obliged to protect their existence. In addition, it is the duty of every person to protect the existence of other individuals in the community, unless it endangers their existence (Locke, 2012: 10- 11). Why do people who live equally and happily in the state of nature need a government system?

People may sometimes violate the laws of nature and damage others’ property and lives. At this point, all individuals have the power to punish those who violate the law. (Locke, 2012: 12). People can behave unfairly when punishing those who violate the laws of nature. It is possible to give heavy penalties for minor violations. For this reason, the authority to judge people fairly must be transferred to a higher authority. The state will be tasked with

doing the punishment and execution work of individuals who harm their property and the lives of people (Oğuz and Tok, 2017: 478-479).

A ruling established by the consent of the society would naturally be a reflection of the society. People find themselves in Locke's social contract. Obeying the dominant power here is actually obeying itself. Compared to Hobbes and Bodin, it is possible to encounter a more democratic regime, instead of monarchy. Since the sovereign is in a softened position, there is no idea that all power should be gathered in one. This situation takes us to the principle of separation of powers. It is seen that the sovereign is equipped with a restricted authority. The system in which the legislature is made entirely by the public, and the executive power is transferred to a group or a person, expresses Locke's concept of government. The idea of public participation in government, the spread and division of sovereignty shows that the people, rather than the sovereign, are more prominent. At this point, if the sovereign will continue to execute outside the interests of the people, it is the right of people to completely rule out the sovereign.

Rousseau took part in the history stage as an important philosopher of the age of enlightenment. Rousseau's concept of natural state is different from other community contractors on the idea of how people who are sentenced to chains can liberate their lives again (Rousseau, 2012). In the case of nature, Rousseau describes humankind as neither bad nor good. His focus is on the freedom of man in the state of nature. Rousseau, man appears simple (Bayram, 2017: 588). Human beings have entered a path that cannot be returned to that simple and happy natural state. A person has declared their property by encircling the specific piece of land. Human has started to become civilized. This situation brings social unrest with it.

Rousseau's social contract depicts the parent institution that will represent the will of the people. As individuals obey this parent institution, they will actually be obeying themselves as well. The parent institution, in fact, represents the general will. When general will or sovereignty passes a law and people comply with this law, they will follow their own will, their own laws. The main purpose of the social contract is to find an institution to defend the property of the person. Through these institutions, the person will be united with everyone else and thus will be free as much as before (Rousseau, 2012: 15-19).

Rousseau's sovereign represents the general will of the people. Therefore, Rousseau has portrayed the public sovereignty of the people. The public sovereignty here is not the form of sovereignty that is passed on to the nation, after the French Revolution. Rousseau's public sovereignty is an absolute

sovereign, representing the will of the individuals. Like Hobbes, Rousseau speaks of indivisible, non-transferable and absolute sovereignty. The sovereign applies violence without hesitation when necessary. This situation is for mankind's freedom, and Rousseau's sovereign is just for the benefit of society, like Hobbes' sovereign. Rousseau discussed the existence of the state system in political life with a different natural state construct. He argued that the man who was born free, but then lost that freedom, could only be liberated again with the state system. He emphasized that everyone should be involved in the social contract. As a result, there will be a general will, meaning that the sovereignty will come out. The sovereign will assume an absolute and indivisible role.

When the introduction and development of the concept of sovereignty into political life is examined, Bodin appears. Bodin brought the concept of sovereignty to our lives in the 16.th century, when Continental Europe began to be reformed politically. Jean Bodin witnessed political turmoil and sectarian wars as of his time. He remained distant from Catholic and Protestant by seeing the civil wars. This situation is reflected in his ideas of the state administration. It is possible to cite the Huguenot events as an example of the extent of sectarian wars in France. In 1572 members of the Catholic sect attacked the Protestants in Paris. Tens of thousands of Protestants were killed in a few days in these attacks that spread all over France in a short time (Beriş, 2017: 355).

Having witnessed political and religious turmoil, Bodin put the concept of sovereignty on hard grounds. His concept of sovereignty appears as indivisible and absolute. By going down to the lower layers of sovereignty, he has studied legitimacy and has made sovereignty a theory. Bodin has explained why people obey the sovereignty, or whether it should, over the family example. According to him, the first obedience starts in the family. The child obeys the father, and the father's sovereignty within the family is limitless. He transferred this situation to state power. He emphasized that the sovereign has limitless and absolute power, just like the father in the family. Since Bodin's era was home to a patriarchal lifestyle, he explained this situation through the father (Ağaoğulları and Köker, 1991: 16).

Apart from going down to the source of sovereignty, Bodin also makes other depictions about it. According to him, no power or institution can be positioned over the sovereign. He also argues that sovereignty is more appropriate in monarchies. In other words, there is a single and indivisible ruler in the absolute management system. One of the conclusions that can be reached

with this thought is that the church came under the control of the sovereign power (Beriş, 2008: 58).

According to Bodin, it is possible for state to use force. But at this point, Bodin also draws attention to an important separation. His idea of force is not used only used by states, but also in other groups such as pirates. Thus, what's the difference between the state and the tyranny? In response, he talks about justice or law. The legitimate source of violence is law, and thus the tyrant is separated from the sovereign (Saygılı, 2014: 188). One of the important points of Bodin's concept of sovereignty is that sovereignty is not a person, it is an authority. Sovereign power is continuous. It does not depend on a physical body. The expression "King is dead, long live the new King" summarizes this situation (Herrup, 2006: 493; Saygılı, 2014: 190). As a result, Jean Bodin conceptualized sovereignty with a non-transferable, indivisible, absolute and permanent theory of sovereignty. At the same time, he made the analogy of the sovereign power and family by going down to the source of people's obedience to the sovereign. He supported these thoughts with a secular management approach like Machiavelli.

Historical Process of Police Agencies with Examples of England, France and Turkey

The transition to social life and subsequent economic developments led to the emergence of new institutions in the political field. (Pirenne, 1994: 27-29). Around 500 cities were established in Europe between the 12th and 15th centuries. In the cities, people have established parliaments that can participate in political life, and they have been involved in the administration with the king. In the 19.th century, cities in Europe have grown, and there have been increased demands for public order. In order to respond to these developments, police systems have emerged, especially after the Industrial Revolution and the French Revolution.

Developments in the 15th century have laid the foundations of today's modern state. Weber's use of physical force has begun to take place with the central authority. The need for new units has become an inevitable situation, especially at the point of ensuring social order. Law enforcement agencies have been set up to control ongoing internal turmoil in continental Europe and to ensure public order. France, England, Italy, Germany, and the Ottoman Empire are among the key examples for these institutions.

History of English County Police

The act of forming a police force in England first officialized in the year of 1829 with “The Metropolitan Police Act of 1829” law. Before then, there just had been attempts from unofficial regional wardens (mainly from churches) and volunteers. In 1749, Bow Street Runners forces had been formed under the leadership of Fielding Brothers, John Fielding and Henry Fielding. The force, which had just composed of six men, had reached 68 in number by 1800. The members of the force were taking regular salary from the government, working full-time and consisted of experts in their own subjects. This force was formed as a result of the increasing number of theft cases and generally fought against residential burglary (Colquhoun, 1803: xiii).

Before the Metropolitan Police Act, there had also been other attempts to make the police forces restore the order in England. In 1803, Patrick Colquhoun wrote a book named “*A Treatise on the Functions and Duties of A Constable*”. In his work, Colquhoun included numeric data about the forces in England. He clearly emphasized that there needed to be a regular county police. He elaborated on the duties of the officers who would be responsible in this possible county police. At the end of 1700s, local forces consisted of officers who were employed by the regions’ churches. Apart from these, there were also forces of central authority (which were located in London) and forces of volunteering troops. In the metropolises of the period, 832 church-related officers were on duty. In case of Bow Street Runners, which was formed to fight against theft, there were 77 volunteers working. A total of 1045 officers were responsible for the general police forces of all big cities in London (Colquhoun, 1803: xiii).

During economic recession periods, the number of crimes towards properties also increases proportionally with the increasing number of unemployment. It has been observed that the unemployed youngsters tend to commit crimes more. Not only during economic crisis or recession, it is also possible to have an increase in crime rates during the periods when there is a drop in domestic income (Yılmaz & Günayergün, 2009: 2). In 19th century, England was struggling with unemployment, economic crisis and denominational conflicts. Therefore, the existence of an educated, talented and in-state county police became compulsory. In this context, the general assembly introduced the law of “The Metropolitan Police Act of 1829”.

According to the general perception of the Englishman of all classes generally viewed the Continental monarchy as being based on a police tyranny. Consequently, any measure suggesting a strengthening of the power of the

central government was suspect. (Lyman, 1964: 141). Parliament, on the other hand, has been busy with Jacobian threats and foreign war threats in Continental Europe. Under these conditions and in this process developments in the field of law enforcement have been ignored. Although the system which have been needed has been ignored, changes and needs in city life were rapidly stand out. Rapidly increased migration, birth rates, low wages and difficult living conditions with the impact of industrialization made it necessary for churches and private enterprises to establish their own police systems in London (Lyman, 1964: 142).

In London the absence of a regular and professional police force has caused increasing crime rates after the Industrial Revolution. After the end of the England-France war and when Britain's economic prosperity was raised a regular, decentralized, professional, uniformed and full-time police force was established in 1829 to reduce crime rates. In the years that followed, police agencies continued to spread throughout the UK continued to be established with this new laws.

The History of the French Police Service

When the history of French law enforcement is examined, it is possible to encounter a deep-rooted bureaucracy. The law enforcement history of the country generally developed under two main roofs. The reason for this was Gendarmerie Units, which has a history dating back to the police force. (Gendarmerie Nationale). Although the French Gendarmerie Units were officially declared in 1791, their date goes back to 1337 as origin. Therefore, it is possible to start French law enforcement history researches from 1337. The regulations made on 25 January 1536 also the regulations arranged the Gendarmerie-civil relationship. With the institutional arrangements were made in 1791 and 1798, Gendarmerie could stand out itself as an indispensable law enforcement force (Gendarmerie.interieur.gouv.fr).

In the period up to the French Revolution, developments in the field of policing were very rare. Until the 18th century, there was no police agency that has provided its central and institutional unity. Instead of that, there were mostly civil servants in the municipal districts involved in the management and financing of the parliament and the municipality. Their number was quite insufficient. For example, the number of the personnel responsible for the security of Lyon did not exceed 200 (Merriman, 2006: 14).

With the French Revolution, new changes in the police field have become inevitable. The population in the cities has started to increase, anti-regime

uprisings have occurred, and crimes such as corruption and smuggling have increased. In order to combat these situations, there have been developments in the field of policing. Napoleon, who attaches great importance to the police force, created police zones for the cities. As an understanding of management, the police regions were determined through the divide and rule theme. In this way, Napoleon made the internal security method easier and determined the borders between the Gendarmerie and the Police. (Emsley, 1999: 62).

While the duty limits of the police were determined by the cities, the Gendarmerie was held responsible for the security of the rural areas. This determination was made according to the population of the cities or towns. The police were held responsible for the security of cities and towns with the population 5000 and above. Settlements with population less than 5000 were called rural areas and the responsibility for security was left to the gendarmerie (Emsley, 1999a: 34).

There were changes in the mission of the police after the French Revolution. During the old regime, the police dealt with general security. In addition, according to the municipality area, even the fire and cleaning of the streets were under the responsibility of the police. The new regime gave the police more modern and democratic tasks, such as the protection of individual rights, freedom and immunity of property (Merriman, 2006: 7).

With their new mission police officers working in metropolitan cities became a part of modern life. This made the job attractive for the public. Police officers became a prominent professional, such as a doctor and engineer. As a result of that, the demand for the profession has increased. New legal arrangements were made for the organizations due to the increasing number. Innovations such as hierarchy, professionalization and the understanding quality in education have started to be mentioned with the name of police organization.

In the early days of the French police system, the Ministry of the Interior was not the only authority responsible for the police. In the early days, both the governor and the mayor had the authority to appoint police. While the municipalities had the authority to appoint police in 1864, the mayor also undertook the responsibility of the police commander with the law that came into force in 1884. This situation caused a dual structure especially in the regions outside of Paris. With the birth of two different police units in a city, institutional conflicts have become inevitable. The negative situation resulted in the municipality's withdrawal from police appointment functions in a short period of time. By this means, a more central police force emerged (Emsley, 1999a: 34).

The perspective of police management in France continued to develop in line with the central system. Although it has different institutionalization like the municipality, the Ministry of the Interior was the roof of the police organization in general. Police appointments in the regions with the population 10,000 or more were carried out by the Ministry. In settlements with the population below 10,000, the mayor and city council had the authority to create their own police units. Apart from these two structures, there were also gendarmerie units responsible for rural areas. At this point, the responsible authority was the Ministry of Defense. In other words, while the police units are within the Ministry of the Interior, the gendarmerie units operated by the Ministry of Defense. In this case, the French Police structuring was centralized and be gathered under three different institutions (Bayley, 1975: 334).

As a result, although the development of the French police system was affected by political developments, the police union generally developed in proportion to the hierarchy of the cities. Therefore, the French Police Association took its place in western thought as an output of urbanization and modernity. The French Police Service, which faced many innovations from the 17th century to the present day, was named as the National Police (Police Nationale) in 1966. Today, it takes the responsibility of the internal security issues in France with around 150.000 personnel.

The History of Turkish Police Service

The foundations of the Turkish Police Service, with central structure and hundreds of thousands of personnel throughout the country, originally based on the Ottoman Empire. Both in the Turkish States before acceptance of Islam and the Seljuk States there were various structures in order to ensure the order of internal security. In this framework, there were military officials known as "subaşı" in order to ensure public order in the Turkish States. While the officers were working as a soldier in times of war, they took the responsibility of security of the cities and public order in times of peace.

Until the last periods of the Ottoman State, the organizations which were responsible for the security of the cities generally managed under a military roof. With the emergence of new institutions in the wake of Tanzimat Fermani and with the influence of western countries, and also the need for security the organization separated from the military wing and gained a new system. The first steps of establishing police force were taken in 1845 during this process.

In the Ottoman Empire, while the army named Janissary was responsible for the security and public order of Istanbul until the Tanzimat Fermani,

Derbent Organization was working for the security of commercial roads in rural areas. In addition, like feudalism system in Continental Europe, the organization called as Timarli Sipahi worked to ensure public order in the time of peace (Soytürk, 2012: 310).

The process leading to the establishment of the police force in the Ottoman Empire started with II. Mahmut. II. Mahmut was very uncomfortable with the politicization of the Janissary Army. II. Mahmut ended the Janissary Army with the event known as Vaka-i Hayriye. As a result of this, new structures were made in internal security and throughout the army. A new army system was established under the name of Asakir-i Mansure-i Muhammediy. In fact, in reality this newly established army is the revival of the Nizam-ı Cedid Army (Zürcher, 2017: 57).

The political movements that started with II. Mahmut aimed at the urgent restoration of backwardness in issues such as the effectiveness and efficiency of bureaucracy, strengthening the central structure, law, army and education. Changes have been conducted on army affected also international security. The need for a police force arisen in order to ensure security and public order in cities, especially in Istanbul. Police organizations in European countries were examined to meet this need. Especially the police structure in England and France were examined and the model of Paris was taken as a role. It is possible to summarize the reasons for why the Paris model accepted as model; (Soytürk, 2012: 311-312):

- The influence of French generally observed in the reform movements carried out that period. This process proceeded with the French effect until late of 19th century. When France was defeated to Germany in 1870, the French influence was replaced by Germany.
- The central structure of the Paris police system was effective in its application to the Ottoman system. In the UK, the police force with a decentralized structure was not suitable with the structure of the period. In this period, there were attempts to make the central government stronger and more effective.
- Separation of the gendarmerie and police system in France was more suitable for the Ottoman administration. This created an opportunity for the central government, which wanted to show its power in rural areas. Therefore, the gendarmerie model was also a reflection of France in the law enforcement structure.

Instead, places of duty narrowed down to specific territories. Galata and Tophane territories were the gates for the foreign guests to enter and exit Istanbul. Galata territory had alehouses at the same time, therefore incidents

were seen often. In this context, it is planned to satisfy the need for law enforcement at dense territories at first (Gülmez, 1983: 4-5).

With the effect of three factors above, it was aimed to create a security organization similar to the Paris Police Department affiliated to the central government. Thereupon, the Polis Nizamnamesi (Police Law) was published on April 10, 1845 (Egm.gov.tr). The general purpose of this law enforcement agency, which was established in Istanbul the capital city of Ottoman Empire, under the name of the police, was to fulfill its duties and responsibilities regarding the general safety, security of the people and the residents of the town. (Gülmez, 1983: 4).

The Regulation in 1845 was prepared by inspiring from the decree of the Paris Police Service. It contains 17 articles in total. These articles show the duties and authorities of this new law enforcement agency that would work in the capital. Some of the important articles of the regulation were as follows. (Sönmez, 2005: 263-264):

- The police will approve and oversee the necessary laws and regulations regarding the internal security and security of the country.
- The Assembly also has the authority to summon and employ the regular soldiers at the police stations in order to protect public order and public order.
- Hiding the passport or cocket in the hands of those coming from outside or from the provinces and to issue a residence permit instead of passport or cocket.
- Granting a license to hunters who uses firearms.
- Ensuring the protection of public buildings and public places.
- Preventing those who are able to work to beg and to disturb the public.
- Inspecting and attack casinos and casinos where bad people gather, and to prevent increasing of such places.
- Paying attention to the press and book houses to prevent the printing or selling of articles that would violate morality and ensuring of external books, newspapers, and other editions are reviewed before publishing or if they are not proper with the morality of the public.

While police forces were being established in the capital city of Istanbul, public order and security were ensured with the locals and Asakir-i Mansure Regiments established in many provinces. The Istanbul administration had taken action to remove the new law enforcement agency from the seraskier and to develop a more autonomous structure. Thereupon, "Directorate Zaptiye",

“Deputy Zaptiye “ and “Assembly Zaptiye” were established. Thus, security issues in Istanbul and other provinces were carried out through Zaptiye Müřiri. With the new arrangement made in 1879, the police and the gendarmerie were completely separated from each other and also “Zaptiye Müřirlięi” replaced the with the “Zaptiye Nazırlığı” (Presidency of Zaptiye) (Egm.gov.tr).

In the provincial organization, organization was provided in 15 provinces, depending on the Presidency of Zaptiye. These provinces were administered by the police director or serkomiser. Police organization continued increasingly in the provinces until the Presidency of Zaptiye was terminated in 1909. A new Police Ordinance was prepared in 1907. This time, the Regulation, which contains 167 articles, was issued independently of the influence of foreign countries. The regulation includes a wide range of subjects such as administrative, judicial, political duties, central and provincial organization, hierarchy, appointments and allowances of the police (Egm.gov.tr).

After the proclamation of the Constitutional Monarchy, the Zaptiye issues started to be discussed under the leadership of the parliament in 1909. This year, police directorate was established under the Directorate General of Police and Istanbul Governorship. In this way, the police officers in the provincial borders in Istanbul were assigned to the Istanbul Police Directorate under the order and administration of the governor of Istanbul (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 1911: 340-341).

In 1913, the General Directorate of Security was included in the Organization of the Ministry of Internal Affairs. In this way, the Police Department now functions within the Ministry of the Interior, as in the Paris model. With this new development, reorganization was made on many issues such as the duties and powers of the police, police stations and duties, uniforms and permits.

With the declaration of the Republic, there have been new developments in the field of policing. The Police Duty and Authority Law (PVSK) came into force in 1934. In 1937, the Law No. 3201 on the Police Department (ETK) was enacted for a modern and appropriate police force.

The foundation of the Turkish Police Service was laid in Istanbul. After the Janissary’ Army was closed, the need for a new structuring emerged in order to eliminate the negativities regarding the internal security and public order issues in the capital. In order to meet this need, a system was tried to be established under the influence of the Paris Police Department with the French influence. Since the decentralized police structure of the British model did

not match the Istanbul administration, the model in Paris, which highlighted the power of the central government, was taken.

Conclusion

In today's societies, it is a very common system to have regulatory rules for the peace and stability of social life and to apply sanction for violations of these rules. This system was technically applied for the first time in Europe in the 15th century. This new political system is called the modern state and it aims coexistence of societies after feudal political life and absolutist governments. At the point of administration, modern states have their own unique elements such as bureaucracy, legitimacy and constitutionality. As these elements are implemented extensively and harmoniously, they both distinguish the modern state from the previous political systems and ensure that the modern state develops and continues to exist.

With the occurrence of the modern state, different situations have emerged from the past feudal systems. These situations have emerged as new practices such as performing public services and the legitimate use of violence by law enforcement officers within the scope of public service. These developments have been started to use systematically by a single authority since 15th century.

States are the political organizations that aim to ensure peace, regulation and steadiness of social life. Existence of this organization is important, so that people maintain their life freely and in a safe environment, also use their fundamental rights. Social contract philosophers express that the existence of the state system is inevitable. In this scope, Hobbes, Locke, Rousseau support the idea that with a contract everybody in a society can constitute safer and more livable environment. Otherwise, in the hypothetical system called the situation of nature, they think that a chaos environment will prevail and fundamental rights and freedoms will be threatened.

As it can be understood from philosophers of social contract, state is an organization that ensure people safety. Especially, the basics of institutes that is currently called police force have constituted and it ensures the public order in the city life. Since the 15th century, people living in rural areas in Europe began to migrate to cities. The development of trade, the construction of new roads for logistics, and the natural increase of human population have lead to the existence of new institutions and this situation has become inevitable in the modern state system.

In modern states of law, the activities carried out by law enforcement units and they perform security services to establish social peace and public order in urban areas. That services is defined as “Labour Enforcement” and its practiced by the police. Labour enforcement, which concern the general public, appear as a part of internal security concept. At this point, labour enforcement ensure that social life continues in peace, tranquility and security. In summary, the labour enforcement undertake the task of keeping environment in the peace for society and arresting those who disturb this environment in order to punish them.

Just before the 1800s, it is not possible to talk about the legal regulations of the state that ensure public order in the cities of England. In the cities, people voluntarily officiate the duty of public order. At the beginning of the 1800s, the state made laws for the first time to ensure city safety in England and established the system that forms the basis of today’s police organization in the modern sense. After the Industrial Revolution and the French Revolution, modern police organizations were established in other countries.

The French Police Organization is established at about the time, It is seen that arrangements have been made to bring the power of the central authority to the forefront in the Turkish police organization within Ottoman Empire. It is seen that the mindset coming from the absolutist times in France shaped the police organization. The same mindset and organizational structure continued after the French Revolution. After the revolution, the police force served under the management of the central authority to suppress the rebellion in the cities and to fight against crimes such as corruption and smuggling. With the increasing in the number of police personnel, new regulations were made in the fields of education and professionalization.

It is possible to say that the police organization in the modern sense in Turkey was founded on the developments in the last period of the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire, the units which are responsible for the security of the cities in general were managed under a military roof. With the Tanzimat Edict, new legal arrangements were made and the security service structure was separated from the military and gained a new system. The first steps of the Turkish Police Organization were taken in 1845. The police organization in the Ottoman Empire was established by taking the example of France.

Political systems are constantly changing in line with people’s needs. Today’s modern states began to enter people’s lives in the 15th century. In the new political system, central authorities created law enforcement agencies in order to ensure the security of individuals and to maintain peace and stability

in the society. Police agencies have become an important part of the legitimate power, which is an element of the modern state. Legitimate force of the state has become a legitimate way as a part of law.

References

- Ağaoğullar, Mehmet, Ali and Köker, Levent, (1991), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Yayınları.
- Akat, Mehmet, (1974), "Machiavel – Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 40, S. 1-4, İstanbul, s. 553-587.
- Aydınlı, Halil, İbrahim ve Ayhan, Veysel, (2004), "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, Sivas, s. 67-84.
- Bayley, David, H., (1975), *The Police and Political Development in Europe*, Charles Tilly (ed.), *The Formation of National State in Western Europe*, Princeton University Press, New Jersey.
- Bayram, Kemal. Ahmet, (2017), "Jean- Jacques Rousseau", Beriş, H. E. ve Duman, F. (Ed.), *"Siyasal Düşünceler Tarihi"*, Ankara: Orion Yayıncılık, s. 579- 607.
- Beriş, Hamit, Emrah ve Duman, Fatih, (2017), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Orion Yayıncılık.
- Beriş, Hamit, Emrah, (2008), "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 1, Ankara, s. 55-80.
- Carnoy, Martin, (2015), *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Aykut Örküp, (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Colquhoun, P., (1803), *The Functions and Duties of A Constable; Containing Details and Observations Interesting To The Public*, London.
- Demirci, Fatih, (2017), "Thomas Hobbes", Beriş, H. E. ve Duman, F. (Ed.), *"Siyasal Düşünceler Tarihi"*, Ankara: Orion Yayıncılık, s. 401-462.
- Egm.gov.tr, (n.d.), Tarihte Polis, <https://www.egm.gov.tr/tarihce>, (E.T. 30.10.2019).
- Emsley, Clive, (1999), *Gendarmes and The State In Nineteenth-Century Europe*, Oxford University Press, New York.
- Emsley, Clive, (1999a), *A Typology of Nineteenth-Century Police*, *Crime History and Society*, Cilt: 3.
- Friedrich, J. Carl, (2014), *Sınırlı Devlet*, Mehmet Turhan (Çev.), Ankara: Liberte.
- Gendarmerie.interieur.gouv.fr, (n.d.), La Gendarmerie, Hérیتیère Des Maréchaussées, <https://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/Notre-institution/Notre-histoire/La-gendarmerie-de-sa-naissance-a-aujourd-hui/La-gendarmerie-heritiere-des-marechaussees>, (E.T. 29.10.2019).
- Gönenç, Levent, (2001), "Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 1, Ankara, s. 131-152.
- Gülmez, Mesut, (1983), Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: 16.

- Hegel, F. W.G, (2019), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, C. Karkaya (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Sümer Yayınları.
- Herrup, Cynthia, (2006), "The King's Two Genders", *Journal of British Studies*, Sayı: 45, Cilt: 3.
- Hobbes, Thomas, (2018), *Leviathan*, Semih Lim (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jandarma.gov.tr, (n.d.), Tarihçe, <https://www.jandarma.gov.tr/tarihce>, (E.T. 30.10.2019).
- Knutsen, L. Tarbjon, (2015), *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Mehmet Özay (Çev.), İstanbul: Açılım Kitap.
- Locke, John, (2012), *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Fahri Bakırcı (Çev.), Ankara: Ebabel Yayıncılık.
- Lyman, J., L., (1964), "The Metropolitan Police Act of 1829", *Journal of Criminal Law and Criminology*, Sayı: 1, Cilt: 55.
- Marx, Karl and Engels, Frederick, (1848), *Manifesto of The Communist Party*, Moscow: Progress Publishers.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, (1911), Yüzonbirinci İnikad 17 Mayıs 1327, Devre: 1, Cilt: 7, İçtima Senesi: 3.
- Merriman, John, (2006), *Police Stories: Building The French State, 1815-1851*, Oxford University Press, New York.
- Monk, L. Hamspher, (2014), *Modern Siyasal Düşünce*, A. Deniz Hakyemez (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Oğuz, M. Cem ve Tok, Nafiz, (2017). "John Locke", Beriş, H. E. ve Duman, F. (Ed.), "*Siyasal Düşünceler Tarihi*", Ankara: Orion Yayıncılık, s. 465-497.
- Parliament.uk, (n.d.), Metropolitan Police, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/laworder/policeprisons/overview/metropolitanpolice/> (E.T. 28.10.2019).
- Parliamentary History of England, (1815), *The Parliamentary Debates Vol. XXV*, Printed by T.C. Hansard Peterborough-Court, London.
- Pierson, Christopher, (2015), *Modern Devlet*, Neřet Kutluğ ve Burcu Erdoğan (Çev.), İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Rousseau, Jean-Jacques, (2012), "Toplum Sözleşmesi", İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Saygılı, Abdurrahman, (2014), "Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 1, Ankara, s. 185-198.
- Soytürk, Mehmet, (2012), *Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma Teşkilatı*, *History Studies: International Journal of History*, Sayı: 2, Cilt: 4.
- Sönmez, Ali, (2005), *Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırışı (1845-1850)*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, Cilt: 24.
- Türk, Bahadır, (2017), "Niccolo Machiavelli", Beriş, H. E. ve Duman, F. (Ed.), "*Siyasal Düşünceler Tarihi*", Ankara: Orion Yayıncılık, s. 309-350.
- Yılmaz, Ali ve Günay, Ergün, Semra, (2006), "Türkiye'de Şehir Asayiş Suçları: Dağılış ve Başlıca Özellikleri", *Milli Eğitim Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:35, Cilt:170.
- Zürcher, Erik, Jan, (2017), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıkımdan Mutlak Savaşa Bir Sonderweg*: Carl Schmitt'in Politik Teolojisi

İbrahim Sarıtaş**

Öz

Antik dönemden ulus devlete kadar güçlü bir politik mecra bulan teoloji, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin inşa ettiği seküler dönemde giderek zayıflar. Her ne kadar politik teoloji Almanya'da muhalif bir zeminde muhafazakâr ideoloji içerisinde dilendirilse de, muktedir olamama durumu modernin yaşadığı kriz anına kadar devam eder. Bu süreçte Carl Schmitt bu krizi fark eder ve bunu teolojinin politik olandan dışlandığı paradigmanın yansımaları olduğunu düşünür. Roma Katolik Kilisesi'nin temsil ettiği değerleri politik olan içerisinde yeniden ihya ederek inşa etmeyi düşündüğü politik teolojiyi bu krizin çözümü olarak görür ve bu doğrultuda devrimci muhafazakâr hissiyatın tam içerisinde modernin politik kavramlarını aşkın bir yapıya kavuşturur. Bu çalışma, bu bağlamda, Almanya özelinde politik teolojinin tarihsel seyrini ve Schmitt'in kendi teolojisini hangi temeller üzerine kurduğunu devrimci muhafazakârlığı göz önünde bulundurarak araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Sekülerleşme, Modernizm, Carl Schmitt, Politik Teoloji, Devlet, Devrimci Muhafazakârlık, Katolik Kilise.

A Sonderweg from Destruction to Absolute War: Political Theology of Carl Schmitt

Abstract

Theology, which had a strong political sphere from the ancient period to the nation state, has gradually weakened during the secular era established by the Enlightenment and the French Revolution. Although political theology is expressed in a conservative ideology on an opposing ground in Germany, its inability to become dominant persists until the modernity crisis. Carl Schmitt recognizes the crisis during this process and believes it is a reflection of the paradigm in which theology is excluded from the political one. He regards political theology as the solution to this crisis, which he intends to reconstruct by reviving the values represented by the Roman Catholic Church within the political one, and thus he transforms modern political concepts into a transcendent structure, precisely within the revolutionary conservative sentiment. This research examines the historical course of political theology in Germany, taking into account revolutionary conservatism, and the foundations on which Schmitt built his theology.

Keywords: Enlightenment, Secularization, Modernism, Carl Schmitt, Political Theology, State, Revolutionary Conservatism, Catholic Church.

*Sonderweg kelimesi "Kendine Özgü Yol" anlamına gelir ve geleneksel muhafazakâr akım ile bu anlamda zıt bir noktada duran devrimci muhafazakârların devrimi olumlayan yöntemini ifade etmek için kullanılır. Geri kalmışlık hissiyatıyla mündemiç şekilde Prusya'nın siyasi ve kültürel değerlerini yeniden ihya etmeyi amaçlayanların kullandığı mevcut paradigmadan oldukça farklı münhasır bir yoldur. Bu yönelim milliyetçilikle bezenmiş bir kültürel yenilenme ideali içerisinde Alman tarihinin ve kültürünün en iyi, Alman'a dair bilginin evrensel doğru ve Alman milletinin de dünyada en güçlü ırk olduğu düşüncesini kurmayı amaçlar.

**Doç. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli Üni., İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Böl.
isaritas@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-2841-0787 | DOI: 10.36484/liberal.1067713
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 83-106.
Gönderim Tarihi: 3 Şubat 2022 | Kabul Tarihi: 27 Şubat 2022

Giriş

Tanrı'nın hükümlerine üzerine kurulu geleneksel düzenden pozitivizme ya da Kilisenin bakış açısıyla kibre ve şirke varan süreç aslında tarihsel bir okumanın konusu olduğu kadar politik ve sosyolojik olarak da izaha muhtaçtır. Kadim olanın mutlağı/sonsuzu anlamında siyasal iktidar ve Tanrı/teoloji ilişkisi gerçekten de birçok farklı merhaleler geçirmiştir. Bu seyrirde politik teoloji Avrupa kıtasında özellikle Antik dönemden, tek tanrılı dinlere ve de dinin neredeyse yok sayıldığı seküler dönem dâhil bir şekilde önemini korumuştur. Siyasal iktidarın meşruiyetine dair her metin, yasa ve gelenek aslında teoloji ile zorunlu ya da varoluşsal bir bağ kurmuştur. Teoloji dünyada politik olanla karşılıklı ilişkisi dolayısıyla bu süreçte her daim başat aktörlerden biridir. Varlık, Tanrı, iman, iktidar, itaat ve benzeri kavramlar üzerinden tartışılabilir bu ilişki aynı zamanda tarih yazımının, teolojinin ve modern dünyada siyaset biliminin ortak sorunsalıdır. Bu anlamda politik teoloji Antik Yunan'dan günümüze kadar politik ve uhrevi tartışmaların ortak noktasıdır. Her ne kadar Aydınlanma ve modernite sürecinde teoloji uzun bir dönem yok sayılmış olsa ve Alman romantizminden devrimci muhafazakâr düşünceye kadar muhalif cepheden muktedir statükoyla savaşılmaya çalışsa da, yine de var olmayı başarır ve modernizmin kriziyle 20. yüzyılda da yeniden politik bir aktör olarak siyaset felsefesinin konusu haline alır.

Bu noktada özellikle Carl Schmitt, politik teoloji için ayrı bir öneme sahiptir. Kendisi modernliğin yaratmış olduğu dönüşüm safhalarında politik olanın anlam kaybına uğramasını romantik manada bir "kurtuluş" ve teolojik anlamda ise "kuruluş" sorunsalı haline getirmiş, hem de kadim olanın kaybettiği mevkileri yeniden kazanmak adına teolojinin politik olanla irtibatını güçlü bir şekilde yeniden kurmak istemiştir. Ancak Antik Yunan'dan sekülere kadar süregelen teoloji geleneği ve kavramlarını da modernin içine taşımayı istemiştir. Schmitt özellikle bu noktada incelenmesi gereken başat düşünürlerden birisidir çünkü o liberalizmin modern dünyada kurduğu düzene karşı teolojik formatta ve totalitarizme varan noktalarda radikal çözüm önerileri sunmuştur. Her ne kadar dili sade bir içerik sunar gibi dursa da, aslında o hermenötiğe en çok ihtiyaç duyulan düşünürlerden biridir. Bu öylesine kazanılmış bir sıfat değildir. Schmitt, dönemine kadar sıkça işlenmiş politik ve teolojik kavramlara modern dünyayı anlamlandırmak adına farklı işlevler yüklemiş, onları karmaşık hale getirmiş ve ters düz etmiştir. Böylelikle iki dünya savaşı arasında Tanrı'nın Kılıcı'nın politik teolojisini irrasyonel bir duruşla muhafazakârlığın kendi iç tutarlılığından yoksun bir şekilde devrimci bir hışımla ortaya koymuştur. Ancak aynı zamanda kendisinin Nasyonal Sosyalizme kayan bir düşünce dünyasının içerisinde olup olmadığı tartışmasının da kapılarını aralamıştır.

Bu çalışmada özellikle Schmitt'in modernleşmenin sonuçları hakkındaki düşünceleri irdelenmekte, ayrıca Weimar Cumhuriyeti'nden Nasyonal Sosyalizme doğru giden yolda politik olanın yeniden ihyası noktasında onun politik teolojisini hangi temeller üzerine kurduğu araştırılmaktadır. Bu güne kadar Schmitt'in politik teolojisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Schmitt'in politik teolojisi devrimci muhafazakârlık üzerinden çok sınırlı bir şekilde incelenmiştir. Hatta Schmitt üzerine yazılan birçok çalışmada, kendi ana dilindeki literatür yok sayılmış/yok sayılmak zorunda kalınmıştır. O açıdan bu çalışma farklı olarak Schmitt'in anayurdundaki devrimci muhafazakârlık ayrıntılı bir şekilde incelenerek onun oluşturmaya çalıştığı politik teolojiyi ele almayı hedeflemektedir. Bunu yaparken Almanya'nın Schmitt'in yaşadığı çağdaki felsefi, iktisadi ve siyasi durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak politik teolojinin modern dünyadaki seyri, onun bu süreçlere tepkisi ve onu bu ruh haline iten sebepler ortaya konulmuştur. Ayrıca Schmitt'in kadim olanın "kurtuluş"unun yapı taşı olarak gördüğü politik teolojisi Katolik Kilise, egemenlik, devlet ve demokrasi gibi siyasal iktidara dair kavramlar üzerinden ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Carl Schmitt'in Seküler Ruha İtirazı: İrrasyonel Bir Devrimci Muhafazakârlık mı, Nasyonal Sosyalizm mi?

Aydınlanma ve modernlik denilen vaka toplumsal hayatta mevcutları çözmekten ziyade onun yol açtığı hızlı değişim kaynaklı birçok yeni sorunu da beraberinde getirir. Buna dair yaşanan krizle bağlantılı politik ve manevi kurtuluş mücadelesi ekseninde ciddi bir savaş alanı doğar. Bu krize dair çözümler de birer varoluşsal dışavurum olarak yeniden gün yüzüne çıkar. Sonuç olarak politik teoloji 19. yüzyılın sonlarına doğru kurtuluşu hedefleyen bir mücadele aracına dönüşür ve özellikle politik teologlar krizin teologları olarak Tanrı'nın kılıcını yeniden kuşanırlar. Bu durum özellikle Schmitt için söz konusudur. Schmitt bu süreçte modern dünyanın artık bir çıkmaza girdiğini düşünen ve politik teoloji üzerinden "kurtuluşu" arayan öncü bir düşünürdür. Ancak onun politik teolojisini incelemeyen önce hangi düzlemde konuştuğunu net olarak ortaya koymak doğru bir yöntem olacaktır.

Schmitt'in Almanya için bir "Sonderweg" olarak okunması gereken politik teolojisini anlamak için öncelikli olarak onu derinden etkileyen toplumsal ve siyasi gelişmeleri incelemek gerekir. İlk olarak Schmitt'e göre yıkımla sonuçlanan toplumsal dönüşüme sebep olan gelişme, esas olarak modernizmin özne merkezli bakışı ile başlar ve reel politik açılarından Fransız Devrimi ile doruğa ulaşır (İnce, 2010:151-152). Aslında 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde Fransız Devrimi öncesinde Almanya'da Orta Çağ'dan kalan bölünmüş siyasal

yapı devam eder ve geleneksel yapı henüz bozulmamış niteliktedir. Bu süreç uzun yıllar devam eder. Almanya, Fransız Devrimi'ni takip eden yüzyılda liberal burjuva devrimlerinden herhangi birisini doğrudan yaşamaz, siyasal birliğini oldukça geç sağlar ve kapitalist pazar sistemine geç katılır. Ancak yine de hem monarşi hem Kilise hem de aydınlar bir müddet sonra bu tartışmanın içine sürüklenir çünkü Almanya'nın parçalanmışlığının etkisi ve birçok eyalette liberal anayasaların mevcudiyeti Fransız Devrimi'nin Almanya üzerinde yayılma tehlikesini artırır. Taç, otorite ve monarşinin tehlike altında olduğu korkusu gelişir ve bu tarihlerden itibaren devrime karşı reaksiyon bilinçli ve tutarlı bir hareket olarak yol alır. Sonuç olarak muhafazakâr tepkilerle başlayan bu kaygı yüz yıllık bir felsefi birikimi de beraberinde getirir. Aslında yüz yıl sonra Schmitt'i kaygıya ve eyleme iten esas durum Almanya özelinde 19. yüzyılda yaşanan bu yerel/ulusal gelişmelerin sonuçlarıdır. Gerçekten de Aydınlanma ve modernizmin pozitif aklıyla ilgili mevzu ulusalda da Almanya'nın kendi sorununa dönüşür. Zaten Schmitt için Almanya'nın kendisinden önceki kuşağı, henüz Dünya Savaşı öncesinde bile kültürel çöküşü bekleyen muhafazakâr bir ruh hali içindedir. Ona göre Bismark'ın Katolik Kilisesi'ne karşı yürüttüğü kültür mücadelesi (Kultur Kampf) ise İmparatorluğun mutlak anlamda egemen ve muktedir olmadığını gösterir (Schmitt, 2010:61,111-112). Versay'dan sonra ise devlet-toplum özdeşliği artık fiilen sona erer ve Almanya dış güçlerin zorlamasıyla homojen bir devlet olmaktan tamamen vazgeçmek zorunda kalır. Hobbes'un döneminin İngiltere'sinde gördüğü karmaşanın bir benzeri Schmitt'e göre ülkesi için geçerli hale gelir.

Weimar Almanya'sında yeni anayasa ile şekillenen siyasal ortam sayesinde devlet ile toplum arasındaki özdeşlik kesintiye uğrar, devlet merkezli bir toplumsal yapı yerine daha çoğulcu bir düzen ön plana çıkar. Ona göre bir anlamda adına ilerleme denen çağda artık devletin yasını tutma zamanı gelir (Çelebi, 2001:14-15). Bu süreçle, farklı ve yeni deneyimler olarak teknik ve toplumsal dönüşümler birer sorun ve belirsizlik olarak halkın önüne çıkar (Manemann, 2002:280). Schmitt bu sorunlu zamanlarda Weimar Almanya'sının içerisinde yaşadığı toplumun geldiği durumdan liberal demokratik rejimin ilke ve pratiğini sorumlu tutar (Oğuz, 2010:50). Schmitt'e göre Aydınlanma'nın getirdiği dini tarafsızlık, yüz yıl sonra teknik dönüşüm nedeniyle teolojik yokluk noktasına dayanır. İlk önce din ve teolojiden, ertesinde metafizik ve devletten vazgeçilmesinin ardından kültürel olan her şeyden de vazgeçilir (Schmitt, 2010:112). Modern ekonomik çark dönmeye başladığından beri kadim kurumlar koca makinenin hizmetkârları hâline gelir ve artık onların neyi temsil ettiklerini söylemek daha güçtür (Schmitt, 2021:31). Bu gelişmeler doğal olarak kültürel tepkiyi ve ortak anlamsızlık hissini doğurur (Manemann, 2002:279). Teknik,

nötrleştirme süreci bağlamında artık tarafsız bir alan değildir. Bu teknik alan “sanayicilik” olarak ekonomi ile sıkı bir ilişki içine girer (Schmitt, 2010:103-104,113). Böylelikle Schmitt pozitivizmin hukuka ve siyaset teorisine sirayetine de muhalif şekilde nötr devleti ve onun oluşturduğu hukuk düzenini eleştirir (Yıldız, 2009:XVI). Schmitt bu doğrultuda insanlığın kendi iradesi ve gücüyle barış ve adalet içinde yaşamayacağına inanır (Assmann, 2003:21). Siyasal birliğin yukarıdan tesis edilmesinin imkânsız hale geldiği noktada Schmitt yeni bir formül geliştirerek siyasal birliğin tabandan mümkün olup olamayacağının koşullarını araştırır. Böylece politik olan ile Alman halkını, devlet pasifizmi dâhil, her türlü pasifizm konusunda uyarma görevi üstlenir (Schmitt, 2010:14-16). Bu pasifizme itiraz şeklinde Machiavelli-Hobbes hattını takip eden Schmitt güvenlik ihtiyacı üzerinden iç barışın sağlanması sorununu temel politik bir mesele haline getirir ve mutlak surette korunması gerektiğini düşündüğü kadim devletin safında yer alır (İnce, 2010:143,151-152).

Aslında Schmitt özellikle bu krizi Roma Katolik Kilisesinin hâkim olmadığı bir dünyanın tezahürleri olarak okur. Eleştirisinin çıkış noktasını düşünsel hataların yapılmasının ve toplumsal yanlış yönelimlerin doğmasının kaynağı olarak Hristiyan dininin etkisini kaybetmesinde bulur (Schmitt, 2021: 25). Bunun müsebbibi olarak da Aydınlanma, liberalizm ve demokrasiyi hedef alır. Teolojik olarak politik olanı izah etmeye çalıştığı noktada Schmitt Protestan anlayışı liberalizmle ilişkilendirir. Ona göre Protestan bakış açısı monizmi ve dolayimsızlığı geriletir, tekçi dünya algısının yerine düalizmi ve temsil ilişkisini koyar. Protestanlık modern zamanların ruhu haline geldikçe hem Tanrı hem de dünyevi hayat makineleşmiş ve Tanrı dünyevi hayatın dışarısına çıkmış ve siyaset de liberalizm yoluyla sınırlanmıştır (Schmitt, 2005:10). Soyut “insan” kavramından beslenen ve evrensel bir “insanlık” ülküsüne işaret eden bu dünya görüşü politikaya yetenekli değildir ve politik birliğe karşı asıl tehdidi oluşturur. Bu hümanist düşünce parlamenter demokrasinin temel ilkelerini de çürütür. Kamusal ve müzakere esasına dayanan, tartışarak hükümet eden liberal temsili sistem, nitelik gözetmeden saf çoğunluğu hedefleyen pragmatik uygulamalara teslim olur ve yozlaşır. Böylece tüm hukuki düzenlemeler birer formaliteye dönüşür; doğal olarak parlamento çıkar mücadelelerine sahne olur, böylelikle kriz olağan hale gelir. Hatta dokunulmazlıklar suistimal edilir, temsil kaidesi anlamsızlaşır ve dolayısıyla politik birliği yani Schmitt'in en çok önem verdiği devleti tehdit eden bir kuruma dönüşür (Yelkenci, 2011:68). Ona göre bütün bu olumsuzluklar kesinlikle liberalizmin kendi bünyesinden türeyen kötü bir hastalığın sonuçlarıdır (Schmitt, 1996:23). Ne yazık ki doğası gereği devleti ve siyasalî inkâr eden liberalizm ve ekonomi artık siyasal bir unsura dönüşmüştür ve dolayısıyla bu hastalık “kaderimiz” halini almıştır (Schmitt,

2010:98). Böylelikle Schmitt, egemen siyaset ve kadim kurumların ekonomiye indirgenip nötrleştirildiği modern zamanı ve onun tüm araçlarını mahkûm ederek etkin mücadeleye girişir. Politik olanı iktisadî olandan arındırmak adına üretim ve tüketimden başka kategoriler arar. Onun doğasındaki geleneksel hâkimiyet alanını uhrevi sahanın kavramları ile yeniden inşa etmeyi arzular.

Schmitt Alman romantizminden beri var olan ancak politik olarak reel siyaset içerisinde çok dillendirilmeyen kötümser ve devrimci ruh halini doğrudan devralır ve ilerletir.¹ Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucu maruz kaldığı uluslararası muamele ve Bismarck'ın kudretli Reich'inin buna gerekli cevabı vermekten mahrum olması aynen Alman muhafazakârları gibi Schmitt'i de derinden etkiler. Böylelikle Schmitt tüm bu olumsuzluklara karşı reaksiyoner bir teori kurmak ister. Bu doğrultuda Katolisizm, milliyetçilik, egemenlik ve dost düşman kavramları üzerinden Johann Baptist Metz'in (1968) yeni teoloji olarak tanımladığı devrimin ve kurtuluşun teolojisini inşa eder (Korf, 2018:186). Bu yönüyle Reinhard Mehring'in devletçi, Katolik ve milliyetçi olarak tanımladığı Schmitt, düşünsel olarak Weimar döneminde "genç muhafazakârlar"ın arasında yer alır. Hatta Schmitt 1930'lu yıllarda muhafazakâr lider Papen'i de politik olarak destekler (Pfahl-Traughber, 1998:60) ve ilerleyen safhalarda bu hareketin "düşünsel babası" olmaya doğru hızlı adımlar atar. Schmitt özellikle *Politische Romantik* (Siyasal Romantik) ve *Der Begriff des Politischen* (Siyasal Kavramı) adlı eserleriyle muhafazakâr devrim ideolojisinin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayan iki temel eserini sunar. Bu açıdan Schmitt'in bu ruh halini anlamak için muhafazakâr devrim kavramını da irdelemek doğru ve hatta zaruri bir yöntem olacaktır.

Devrimci muhafazakâr çizgi; M. H. Boehm, E. Forsthoff, H. Freyer, H. Von Gleichen, A. E. Günther, E. J. Jung, A. Moeller van den Bruck, Oswald Spengler, W. Stapel, H. Zehler ve Tatkreis grubu mensupları dışında H. Franke, F. Hielscher, E.F.G. Jünger, E. Niekisch, F. Schauwecker gibi milliyetçi devrimcilerden oluşur. Hepsinin geleneksel muhafazakârlıktan temel farkı ileride muhafaza etmeye layık olacak yeni değerler yaratmak olarak özetlenebilir. Muhafazakâr devrimciler Wilhelm döneminin liberalizmine ve Weimar demokrasine karşı durmuşlardır. Bu hareket gerçekte kapitalist mülkiyet düzenine bürünecek bir "dilsel muhafazakârlık" üzerinde durmamış, aksine liberal düşünce dünyasına karşı sert bir mücadeleye girişmiş, Fransız Devrimi'ne ve Weimar parlamenter demokrasisine karşı olmuşlardır. Çünkü o döneme kadar muhafazakârlık, var olan, yerleşik toplumsal düzeni ve değerleri korumak anlamına gelirken, siyasal ve ideolojik bir hareket olarak Aydınlanma ve liberalizm öğretisinin yanı sıra sosyalist düşünce ve örgütlenme modellerine, modernlik öncesi bir

1 Schmitt her ne kadar Alman romantizmini eleştirse de ondan etkilenmiştir.

yaklaşımına karşı çıkmıştır. Ancak Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve 1918 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Kasım Devrimi neticesinde ortaya çıkan Weimar Cumhuriyeti'nin yarattığı ortam bazı muhafazakârlar tarafından eleştirilmeye başlanır (Baird, 2005:399-413). Bu esnada onlar da atomize olmuş liberal topluma, rasyonalizme, devletin maruz kaldığı pasifizme, parlamentarizme ve kapitalizme karşı çıkarlar (Gerstenberger, 1978:342). Bu yönüyle muhafazakâr devrimcilerin düşmanı aslında demokratik sistemdeki liberal vatandaşdır (Lenk, 1989:160). Yani muhafazakâr devrimcilerin amacı, modern devlet ve modern uygarlık sürecini temelden eleştirmek, sanayileşme ve sınıflı toplum oluşumuna bağlı gelişen heterojenliğe karşı, ortak değer bilincine sahip homojen bir halk yaratmaktır (Sontheimer, 1968:122). Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan toplumsal ve siyasal düzen, muhafazakâr düşüncenin korumaya değer bulduğu bir niteliğe sahip değildir. En önemlisi muhafazakârlar o güne kadar savundukları monarşiyi kaybederler ve Alman Reich'i artık bir cumhuriyete dönüşür. Savaşın sonrasındaki büyük hayal kırıklığı, modernizme, liberalizme, rasyonalizme dönük tepkileri alevlendirir ve muhafazakâr "duruşa" yeni bir irrasyonel dayanak kazandırır. "Altı Çağ"ın çöküşü anlamına gelen bu gelişme muhafazakârlığın kendisini geleneksel duruşundan saptırır ve irrasyonel biçimde devrimci yapar (Martin, 1978:147). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanlara dayatılan sistemi reddeden bu eğilimin temel amacı, çatışmalar içeren parti devleti yerine, homojen halk birliğini temel alan "Alman Yolu"nu gerçekleştirmektir. Bu bir anlamda başkasının "status quo"sunun yerine yeni bir durum oluşturma arzusudur (Pfahl-Traughber, 1998:48). Ancak bu "devrimciler" sadece iktidar olmak ve "Alman onurunun yeniden inşa edilmesi" ile yetinmezler. Mann'a göre devrim savunucuları, "sağ" ve "sol" kavramlarını eskimiş olarak değerlendirirler ve yeni sorular, yepyeni idealler oluşturmak isterler (Mann, 1992:734). Bu düşüncenin ise klasik anlamdaki muhafazakârlıkla hiçbir alakası yoktur. Muhafazakâr devrim kavramı esas olarak geleneksel muhafazakâr düşünce açısından bir zıtlık ve şaşkınlık yarattığı gibi klasik muhafazakârlığın reddi anlamına da gelen şizoid bir durumu ifade eder ve onun değerlerini ihtiva edip etmediği de tartışmalıdır.

Muhafazakâr devrimcilerin çıkış noktasının radikal değişimlere karşı aynı Schmitt'te olduğu gibi modern bir cevap bulmak isteği olduğu söylenebilir (Sieferle, 1995:25). Schmitt'le benzer şekilde devrimci muhafazakârlar da kuruluş felsefesindeki kurban ve değer ilişkisini tersine çevirerek yeni bir kuruluş hikayesi üzerinden devrim yoluyla insana anlam katacak yeni değerler inşa etme yolunu seçerler (Greifhagen, 1986:252). Muhafazakâr devrimcilerin bu hissiyatı doğru okunduğunda Schmitt'in teorisinin neden modernleşmenin sonuçlarına radikal bir tepki olarak şekillendiği de açık olarak anlaşılabilir.

(Manemann, 2002:283). Muhafazakârlar gibi² o da yine Kiliseye ve teolojiye yönelir. Onun Katolikliği savunmasının sebebi de aslında “muhafaza” etmeye çalıştığı ve o güne kadar kendisinin varlık sebebi olarak gördüğü “kadim olan” içindir (Yıldız, 2021:12). Ancak bu durum aralarında herhangi bir fark olmadığı anlamına da gelmez. Schmitt her ne kadar Katolikliğe vurgu yapsa da, onun tezleri ayrıca bir Hristiyanlık eleştirisi içermektedir. Yani Schmitt tam anlamıyla bir değer muhafazakârı değildir ve nihilizm krizinin sadece yeniden eski değerlere dönüşle aşılabileceğini savunmamaktadır (Manemann, 2002:280). O daha ziyade yeninin güçlerini kullanarak eskinin değerlerini modern dünyada yeniden ihya etmeyi ister (Greifhagen, 1986:64). Mohler’e göre ise muhafazakâr devrimcilerle Schmitt arasındaki ayrım onun devrimin düalizm (bölünme-ayırışma) yoluyla değil de ancak çatışma yoluyla olabileceğine inanmasıdır (Mohler, 1950:123). Yani Schmitt, politik teolojisini Antik dönem ve modern arasındaki ilişki üzerine kurmamaktadır ve bu anlamıyla onu mutlak bir muhafazakâr olarak tanımlamak da doğru değildir (Manemann, 2002:280). Gerçi bu irrasyonel Alman muhafazakârlığında olduğu gibi Schmitt’in politik teolojisi de modernizme ve Aydınlanma’ya duyulan tepki olmadan anlaşılabilir (Kondylis, 1998:23). Diğer taraftan muhafazakâr devrimcilerle Schmitt’i ayırtırmayı engelleyen en önemli noktalardan biri ise ikisinin de Nasyonal Sosyalizmle kurdukları benzer ilişkidir (De Vugt, 2017:49). Schmitt de aynen muhafazakâr devrimciler gibi Nasyonal Sosyalizme büyük umut bağlar. Hatta Schmitt “Anayasa Öğretisi»nde başlattığı tespitlerini, Nasyonal Sosyalizm içerisinde ve onlardan esinlenerek daha da radikalleştirir ve doğrudan siyasal pratiğine yansıtır (Hegmann, 1999:256). Böylelikle Schmitt de onlar gibi faşizme ve eyleme daha yatkın bir düşünceye sahip olur (Manemann, 2002:283). Bu doğrultuda kariyerinin doruk noktasına Nasyonal Sosyalizm ile doğrudan organik ilişkide olduğu zamanlarda ulaşır.³ Schmitt’i gerçek anlamda bir Nasyonal Sosyalist

2 Bu yüzden Schmitt’in *Politik Teoloji* adlı eserinde de Bonald, de Maistre ve Donoso Cortés gibi Katolik düşünürler özel bir konum edinir (Yelkenci, 2011:64).

3 Schmitt de Weimar Anayasası’nın güçlü devlet inşası için düzeltilebilecek bir imkân olarak gördüğü süre zarfında onu iyileştirmek yönünde çabalar. Ne zaman ki Nasyonal Sosyalist devlet hayat bulur, aynen muhafazakâr devrimciler gibi o da bu yönde ilerlemeyi tercih eder (Preuss, 1983:9); Bu dönemde Schmitt, Berlin Üniversitesi’nde Profesör ve aynı zamanda Prusya Bürokrati, “Alman Hukukçular Dergisi”nin Editörü, “Nasyonal Sosyalist Üniversite Elemanları” Grup Sözcüsü, «Alman Hukuku Akademisi»nin üyesi olarak görev yapar ve Hermann Göring’in özel himayesinde bulunur (İnce, 2010:130). Hatta 1933 yılında Nazi iktidarının başhukukçusu (Kronjurist) mertebesine yükselir. 1933 yılı sonrası ise resmi olarak da Nasyonal Sosyalistlere dâhil olur (Pfahl-Traugher, 1998:60). Berlin’de düzenlenen “Yahudi Düşüncesine Karşı Savaş” adlı kongreyi yönetir ve 1933-1936 yılları arasında NSDAP’nin Nasyonal Sosyalist hukuk anlayışının en önemli savunucusu, hatta propagandisti olur. Hatta 3 Aralık 1936 tarihinde Nasyonal Sosyalistlerin resmi gazetesi *Schwarzes Korps* (Siyah Birlik) tarafından, önceki yıllarda bir Yahudi dostu olduğu şeklinde suçlanmasının ardından, tüm parti görevlerinden ihraç edilse de 1945 yılına kadar Nasyonal Sosyalizme dair övgülerine devam eder (İnce, 2010:130). Siyaset sahnesinden isteksiz şekilde ayrılmasının ardından Hegel Kürsüsü’nde bilim hayatındaki faaliyetlerini sürdürür (Hegmann, 1999:241).

olarak tanımlamanın haksızlık olduğu söylenebilse de onun dönemin Almanya'sı içerisinde, Weimar Cumhuriyeti'ni korumak ve onun yanlışlarını düzeltmek uğruna aldığı politik konumlar/duruşlar kendisi ve ülkesi açısından fecaat olarak nitelendirilebilecek bir hale dönüşür (Kardeş, 2015:26-27).

Aslında Schmitt ve diğerlerinin Almanya'nın geleceğine dair kaygıları üzerinden kurdukları düşünceler birçok insanı aynı noktada buluşturur. Aydınlanma ve sekülerleşmenin kendi ülkesi açısından yıkımla sonuçlanması, Almanya'nın geri kalmış olduğu hissiyatı, Alman muhafazakârlığını milliyetçi bir idealizm içerisine sürüklediği gibi Schmitt'i de derinden etkiler. Muhafazakâr geleneğin kadim olarak gördüğü devlete mutlak bir otorite payesi biçmesi de aynen Schmitt'te tekrarlanır. Alman birliğinin sağlanmasının ardından "Büyük İmparatorluk" idealiyle mündemiç "efendi olma arzusu" aynen muhafazakârlar gibi Schmitt'i de emperyal bir düşünce dünyası içerisine hapseder. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte ise hem Alman muhafazakârlığı hem de Schmitt yitip giden tüm değerlerin farkında devrimci irrasyonelitenin içerisine düşer. Radikal, devrimci, milliyetçi ve halk söylemleriyle bezenmiş bir şekilde kadim devletin yeniden ihyası noktasında Nasyonal Sosyalizmin değirmenine su taşıyacak bu gelişme bir olağanüstü hal ve de facto durumu olarak hayat bulur. Bu yüzden Schmitt'in yaşadığı tüm bu hissiyatı incelemeyen onun politik teolojisini okumak gerçekten de yanlış bir analiz doğurur. Ancak tüm bu tartışmaların ötesinde onun politik teolojiye dair çalışmaları her şekilde incelemeye değerdir ve bugün dahi birçok mecrada önemini korumaktadır.

Modernizmin Krizinde Kadim Olanın Dayanağı: Yeniden Politik Teoloji

Schmitt'in politik teolojisi hem modernizmin doğurduğu yangına karşı yeşeren erken bir tepkiyi hem de onun yarattığı krize karşı bir çözüm önerisini ihtiva etmektedir (Manemann, 2002:279). Schmitt'in politik teolojisi modernizme karşı bizleri gerçekten farklı bir bakış açısına sevk eder ve onun hâkim bildik kavramlarını ters düz etmek için büyük fırsatlar sunar. Bu eksende Schmitt kadim olanın altını oyan kavramlara farklı anlamlar yükleyerek işe başlar ve sonrasında modern politik kavramlarla teolojik kavramlar arasında sanıldığı gibi köklü bir fark olmadığını ortaya koyar. Schmitt bu benzerlik ve sürekliliğin sadece tarihsel olarak değil, aynı zamanda yapısal olarak da anlaşılması gerektiğini söyler. Ona göre teoloji ve felsefe arasında tespit edilen yapısal benzerlik doğal olarak Aydınlanma'nın seküler politik felsefesini boşa çıkarır çünkü teoloji, modern politik kavramların doğasına zaten de facto olarak kazılıdır. Bu

nedenle teolojiden azade modern bir politik felsefe üzerinde ısrar etmek boşunadır (Yelkenci, 2011:64). Zaten pozitivistimin rüzgârında toplumu krize sürükleyen en büyük yanlışlık da budur. Ona göre uzun yıllar unutulmuş/dışlanmış teoloji yeniden ihya edilmeli ve politik olanın içerisine kazanmalıdır. Sadece böylelikle seküler devlet, liberalizm ve yeni zamanın temsil mekanizmalarının doğurduğu sorunlar geçek anlamda çözülebilir. Schmitt'e göre tüm bu sorunlar ancak yeni politik eylem alanları ile aşılabilecektir (Kardeş, 2015:35). Onun için önemli olan teolojinin politik olarak araçsallaştırılması değil, politik olanın doğrudan teolojiye dayanması ve bu birlikteliğin başat mesele olmasıdır (Assmann, 2003:21). Politik olana teoloji mutlaka gereklidir çünkü otoritesiz bir siyaset ve ikna ethosu olmayan hiçbir otorite asla var olamaz (Schmitt, 1925:28). Schmitt için teolojiye başvurmadan siyaset bilimi sadece bir karkas gövdeden ibaret kalacaktır. Doğa hukuku ekseninde gelişmiş olan siyasi etik dahi teolojiyle bir bağ kurulmadan anlamsız kalmaktadır (Utz, 1999:399). Schmitt'in Katolik inançla bezenmiş politik teolojisi sadece bir metafizik alanı değil, ayrıca toplumsal yaşamın bütün alanlarında da böyle bir ikircikli tercih durumunun söz konusu olduğu gerçeğini ima eder. Herkes böyle bir sorun karşısında kaldığında politik teolojinin zorunluluğu ortaya çıkar hatta ateist bile anti-teolojinin teoloğu olmak durumundadır (Biehler, 2006:400). Bu yönüyle ona göre bir bakıma Tanrı bizi politik olmaya mecbur eder (Çınar, 2006:15). Yani Schmitt için politik teoloji "Tanrı'nın Ölümü"nden sonra oluşmuş zaruri bir teolojidir. Onun meselesi din ile devleti mündemiç hale getirmek ya da siyaset ve inanç mefhumunu birleştirmek değildir. O daha ziyade politik olanın bir inanç meselesine dönüşmesini yani bizatihi bir din olmasını arzulamaktadır (Manemann, 2002:281). Aslında bu durum pozitivistimin kurguladığı "Yeni Din" in Tanrıyla buluşması olarak da tanımlanabilir. Nasıl ki Durkheim pozitivistimin dönüşümünde yeni bir din inşa etmektedir Schmitt de modernizmin krizinde teolojiyle bezenmiş politik bir din inşası yoluna başvurur.

Schmitt'in politik teolojisi parlamenter demokrasinin sebep olduğu ve nötrleşme bağlamında devletin doğrudan etkilendiği sorunları ortadan kaldırmayı hedefler. Buradan yola çıkarak Schmitt'in siyasal teolojisine bakmak bir anlamda demokrasiye karşı tutumunu ve çözüm önerilerini de irdelemeyi zorunlu kılar. Schmitt'in demokrasi eleştirisinin merkezinde parlamentarizm ve demokrasi ilişkisinde aşılması mümkün olmayan bir karşıtlığın olduğu varsayımı bulunmaktadır (Habermas, 1987:113). Schmitt için bütün demokratik teknikler bireysel düşüncenin toplandığı mekanizmalardır, ancak bunların tamamının kolektifin homojenitesi içerisinde oluşan gerçek halk iradesiyle hiçbir alakası yoktur (Hegmann, 1999:253). Demokrasi temsil ve eşitlik gücüne ancak ve ancak homojen toplumla mündemiç halde olduğu vakit kavuşabilir.

Yöneten ve yönetilen aynı düzlemde ele alınsa da sözü edilen eşitlik sadece devletin belirlediği sınırlar dâhilinde ve devlet içerisinde gerçekleşmek zorundadır (Schmitt, 1983:227) ve halkın homojenliği olmadığı takdirde bunun gerçekleşme şansı asla yoktur. Bu homojenitenin inşası ise gerekirse heterojenitenin yok edilmesiyle gerçekleşmek zorundadır. Sonuç olarak ulus ve egemen demokrasinin “kutsal” ruhunda bir birlik oluşturmalıdır (Hegmann, 1999:254). Hatta Schmitt'e göre demokrasinin bizzat kendisi içerisinde böyle bir politik teoloji oluşturulmalı ve demokrasiye farklı bir boyut kazandırılmalıdır. Böylelikle Schmitt modern demokrasinin hüküm sürdüğü bir devirde politik teoloji ile demokrasi arasında homojenite üzerinden yeniden bir bağ kurar ve demokrasi kavramının onun içerisinde eritir. Bu açıdan bakıldığında çoğulculuk ve azınlık kavramları modern demokrasinin kavramları da olsa, modern dünyada Schmitt'in ürettiği teoride herhangi bir şey ifade etmemektedirler. Politik olanın içerisinde demokrasi, ancak teolojik bir bağ ile güçlendirildiğinde ve eksiklikleri düzeltildiğinde bir anlam dünyasına kavuşmaktadır.

Schmitt bu doğrultuda demokrasi ile bağlantılı temsil kavramını da başka bir boyuta taşır. Çünkü bugünkü haliyle modern teknik bilincin temsil kavramı kadim devletin işlevsiz kalmasındaki başat aktörlerden biridir. Bu durum Schmitt'i temsil konusunda demokrasiden uzaklaştırır ve Katolik Kilise odaklı bir teolojiye iter. Bu açıdan hem temsil konusunda hem de egemenlik anlamında Schmitt'in düşünce dünyasını algılamak için Katolik öğeler anahtar niteliktedir. Schmitt için Almanya'da kurmakta olduğuna inandığı politik aktörlere ve onların dünya tasavvurları ile söylemlerine karşı Roma Katolik Kilisesinin temsil ettiği “ruh” ya da “duruş” gerçek çıkış yoludur. Bu duruşa dayalı çözüm yolu Katolik Kilisesinin kendisinde değil, onun temsil ettiği evrensellekte bulunmaktadır (Yıldız, 2021:10-11). Öncelikli olarak tarihsel, coğrafi ya da insan eliyle oluşmamış yani Tanrısal olan kelamın evrensel hitap kabiliyeti Schmitt'i cezbeder. Roma Katolikliğinin en güçlü yanı, tüm karşılıkların üstünde var olmak adına temsil ettiği aşkın tarafın bir otorite olarak her daim işletilebilmesidir (Rae, 2016:567). Milliyetçilikle de yakın bağ kurabilen bu evrensellek iddiası içerisinde Kilise sadece hakkaniyet fikrini değil, aynı zamanda İsa Mesih'in kendisini de temsil eder (Schmitt, 2021:40-41).

Kilise hem ulusal hem de evrenselde İsa Mesih'in çarmıha gerilerek kurban oluşu arasındaki tarihî irtibatı, aynı anda İsa Mesih'in kendisini ve de Tanrı'yı temsil etmektedir. Diğer taraftan hiç öyle algılanmasa da rasyonalitenin temsilinin sıkı bir şekilde uygulanması prensibi de ona göre Katolik siyasetin tipik bir özelliğidir. Rasyonalitenin ya da aklın temsili burada sıkı bir şekilde Tanrı'nın temsilcisi Papa'nın karar gücü ile bağlantılıdır (Utz, 1999:404). Böylelikle Schmitt modernin söylemlerine, araçlarına ve kurumlarına karşı Roma

Katolik Kilisesi'nin temsil ettiği ruh ve duruştan esinlenen/onları yeniden inşa eden bir kurtuluş/muhalefet teorisi oluşturur. Schmitt böylece Roma Katolizmi örneği üzerinden epistemik inancın insan eylemindeki politik olarak işlevini ortaya koyar. Bu doktrin mitsel gücünden dolayı değil, aynı zamanda politik olanla teolojik olan arasındaki bağı en iyi şekilde gösterdiğinden Schmitt için önemlidir. Roma Katolik Kilisesinin evrenselliği sağlamasının en temel özelliği ise epistemik inanca dayalı anayasal yapısı ve dogmalarıdır (Rae, 2016:566-569). Kilisede üyeler arasında bölünmüş iman mefhumu inanç cemaatinin içsel örgütsel yapısını meşrulaştırmaktadır. Hiçbir yerel norm, kurum ya da rekabet alanı tek başına bir anlam taşımamaktadır. Her şey bütünü dinsel amaçlarına tabi olarak bir anlam ifade eder (Hegmann, 1999:244). Roma Katolik Kilisesi epistemik inancın hakikati sağladığı yönündeki dogmalar üzerinden otorite sağlamaktadır. Kilisenin politik otoritesi belirli fikir setlerini meşrulaştırmakta ve bu fikirlerin haklılığı ise yine bu fikirlerin kendi gücüne olan inançtan kaynaklanmaktadır. Bu anlamıyla Schmitt'in düşüncesinde temsile dayalı politik teoloji dinin değil inancın alanıdır (Rae, 2016:565,570). Schmitt'e göre normların ve siyasal düzenlerin yaratıcısı olan insan, reddedilmek zorundadır ve sadece dünya dışında, insan dışında ve zaman ötesi olan bir güç, yani aşkın bir kuvvet, siyasal düzeni normatif olarak meşrulaştırabilir. Böylelikle genel bir insanlık kavramına dair koşulsuz iyimserlik olanaksız⁴ hale getirilir (Schmitt, 2010:85). Diğer taraftan Schmitt Roma Katolik Kilisesinde dinin açık bir şekilde epistemik inançla bağlantılı *complexio oppositorum*⁵ tarafından oluşturulmuş karşıtlık üzerine kurulu olduğunu söyler. Politik anlamda düşünüldüğünde Katolik Kilisenin *complexio oppositorum*'unun insan yaşamı üzerindeki üstünlüğü Roma İmparatorluğu öncesi hiçbir imparatorluğa nasip olmamış önemli bir özellik olarak karşımızda durmaktadır (Utz, 1999:404). Roma Katolikliğinin bu kendine haslığı temsil kaidesinin sıkıca icrasına dayanmaktadır (Schmitt, 2021:20). Roma Katolikliğinin gücünün kaynağında anayasal yapılar ya da dinsel dogmaların temellendiği epistemik inanç yatmaktadır. Schmitt'i en çok etkileyen bu özellik inancı sağlamak noktasında iki karşıtın bir aradalığını yıkmadan aklı aşmak noktasında işlevsel bir araç haline gelir (Hegmann, 1999:246). Bu aslında Roma Katolik dininden bağımsız bir şekilde oluşan rasyonel aklı aşmak noktasında inanç formunun gücünü ifade

4 Schmitt de bundan dolayı insanı kötü bir varlık olarak kabul eder. Hatta bütün gerçek siyaset teorilerinde insanın kötü olduğu savını dile getirerek kendi konumunu düşünce tarihi bakımından alternatif okumalara göre çok daha değerli görür(Öztürk, 2017:75). Ona göre iyi insan idealinin özgürlükler içerisinde gelişeceği inancı bir şekilde komünistler ve anarşistlere aittir(Biehler, 2006:412).

5 İlk olarak Nicolaus Cusanus'un kullandığı bu kavram karşıtlıkların örtüşmesi ve uyuşması anlamında kullanılır. Buna göre Tanrı karşıtlıkların örtüşmesidir. Cusanus'a göre sonluda çelişen sonsuzda birdir. Dünyanın kendisi de Tanrı'da örtüşen karşıtlıkların dışlaşması olarak belirir.

etmektedir. Bu anlamıyla Schmitt inançla politik karar arasında aynen teoloji ile olduğu gibi sıkı bir bağ olduğunu söyler. Diğer bir ifade ile Schmitt politik teolojinin metafizik düşüncesinden sıyrılmakta ve insan aklının eylemsellikte inanca dayalı olduğu ve aklın sınırlılığını dinden değil bundan azade bir inançla olduğunu anımsayan politik teolojinin epistemolojik tarafına doğru kayar. Bu ise Kilisenin kendi özgün rasyonalitesini işaret eder.⁶

Böylece Tanrısal vahiyle temellenen *complexio oppositorum* bir dinden gücünü almaz ancak epistemolojik inancın uyum özelliğine muhtaçtır. Schmitt politik olanı belli bir dine yönlendirmemekte, ancak onu belli bir dini epistemik inancın politik olan açısından önemini ortaya koymak adına kullanmaktadır (Rae, 2016:561-569). Katolik Kilisenin bu vasfı bir anlamda dünya çapındadır ve tüm insanlığı kapsamaktadır (Utz, 1999:406). Böylelikle Schmitt bu cevherin inşa ettiği homojeniteye sıkı bir şekilde sarılır. Demokrasinin modern dünyanın ve teknikleşmenin eksikliklerini gören Schmitt için temsil mefhumunu yine teolojik olarak yani Kilisenin kendine has bu vasıfları üzerinden inşa etmek radikal ancak bir o kadar da elzem bir durum olarak ortaya çıkar. Bu açıdan Schmitt politik teolojiyi inşa etmek adına demokrasi kavramının kendisini dahi ters düz etmekten çekinmemiştir. Demokrasinin temsil mekanizmasına inanç üzerinden kurgulanan bu teolojik öneri aslında yine Schmitt'in muhafazakâr düşünce geleneğinden aldığı bir durum olarak hayat bulmuştur. Ancak Schmitt muhafazakârların aksine bu duruma oldukça radikal ancak kendi içinde tutarlı bir teori ürettiğine emindir. Bunun aksi yönünde bir konuyu da hiçbir şekilde tartışma konusu etmez.

Schmitt'in teolojisine göre politik olanın hâkimiyet alanı bir şekilde devlete eski itibarını ve işlevini kazandırmaktan yani ona yeniden teolojik bir güç katmaktan geçmektedir. Bu ise ona göre devletin tam olarak neyi ifade ettiği sorusunu karşımıza çıkarır. İlk olarak Schmitt'in politik teolojisi Protestanlıktan esinlenen Weber'in iktisadi sistem ve onun devlet yönetimine karşı egemen tarafından yönetilen bir Katolik devlet tasarımı oluşturur (Biehler, 2006:400). Schmitt politik teolojiye dair yargılarını devlet kuramının geleneksel anlayışı ile bütünleştirir ve burada 1920'li yıllarda daha kesin hatlarla savunacağı otoriter devlet metafiziğinin ana parametrelerinin ipuçlarını sunar (İnce, 2010:155). Ona göre kolektifin homojenitesi üyelerinin politik birlik iradesini kurar. Bu birlik ise ancak devlet eliyle homojenitenin⁷ halk iradesinin birliğinin temeli olarak savunulduğu sürece güvence altında olabilir (Hegmann,

6 Kilise aynı anda en yüksek mercide itiraz edilebilen, ancak her hâlükârda birlik halinde karar veren bir özelliğe sahiptir (Utz, 1999:404).

7 Utz'a (1999:413) göre Schmitt'in olağanüstü hal mevhumundaki homojenite düşüncesi kendisi tarafından nasıl mümkün olur tartışılmamıştır. Özellikle devlet içerisindeki otoritenin kendisinin de bir günahkâr olduğu gerçeği atlanmıştır.

1999:251). Schmitt teolojisinde, yasal ve toplumsal eşitlik mücadeleleri, vatandaşlık haklarına yönelik talepler ve devlet egemenliğine karşı her türlü eleştiriyi, devlet içerisindeki “siyasi olana” karşı bir tehdit olarak değerlendirir (Schmitt, 1922:67-68). Hobbes gibi Schmitt için de devlet politik olanın salahiyeti için bu doğrultuda her şeyin üstündedir.⁸ Bu tür egemenlik, Tanrı'nın teolojik olarak her şeyin üstünde tutulması inancıyla eşdeğerdedir ve birliği sağlayan asli unsurdur. Bu politik düzen aşkın bir deneyime dayanır; bu dayandıktan yoksun bir politik birlik yani devlet kurmak ise imkânsızdır (Heimes, 2009:123,26).⁹ Aslında bu, Leviathan'dan yola çıkan iktidar algısının demirlediği modern devlet düşüncesi ile tam olarak çelişen bir modeldir. Böylelikle “Modern dünyada devlete bu kadar mutlak bir güç vermek ne kadar doğrudur?” sorusu karşımızda durmaktadır. Ancak Schmitt diktatörlüğe yakın bir devlet yapısı kurmak istediğini söyleyerek bu tartışmanın da önünü kapatır.

Schmitt'in teorisindeki politik olanın üstünlüğü iddiası ise devlete iktidar gücünü veren egemenlik kavramıyla birlikte anılır ve onunla birlikte incelenmelidir. Schmitt devlete üstün vasıflar vermesinin hemen ardından daha ilk anda politik olanın asli unsurunun olağanüstü hal konusunda karar veren bir egemen olduğunu söyler (Schmitt, 1922:13). Muhafazakâr gelenekte egemenliğin Tanrının mülkü olduğu söylemine yakın bir şekilde Schmitt de egemenliği teolojik bir düzlemde ele alır ve onun iktidarını Tanrı'nın lütfu ile aldığına atıf yapar (Utz, 1999:401). Schmitt'e göre egemen nihai noktadır; kararıyla hukuki düzeni mümkün hale getiren aşkın koşuldur. Egemene ait bütün bu özellikler, Schmitt'in modern devlet teorisine ve hukuk felsefesine temel oluşturan bu kavramın onun dünyasında doğası gereği teolojik olduğunun bir kanıtıdır (Yelkenci, 2011:66). Bundan dolayı egemenlik kavramı Schmitt için saf hukuki bir kavramdan ziyade aşkın bir felsefenin ürünüdür. Politik olanın yaşam enerjisinin kendisi egemenlik noktasında daha üstün hukuk ve yasaların varlığını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle Schmitt politik teolojisinde egemeni, dini, tarihsel ya da demokratik meşruiyeti üzerinden değil onun siyasi ve hukuki işlevi üzerinden bir tanımlamayla ortaya koymaktadır. Egemenin hukukiliği de içsel ve dışsal düşmanlara karşı kolektifi bir arada tutmayı başardığı ölçüde meşrudur. Bundan dolayı anayasa Schmitt tarafından tarihsel olarak oluşan kolektifin şahsiyeti olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle egemen kolektifin

8 Philip Gray'e göre Schmitt politik teolojinin 16. yüzyıldan çok daha öncelere dayandığı gerçeğini atlamıştır. Gray bu anlamıyla Schmitt'in teorisinin Bodin, de Maistre ve Hobbes'un egemenlik teorilerinden çok daha öncesine dayanan bir analize ihtiyaç duyduğunu söylemekte ve bunları atlayarak gerçekleştirdiği çabasını hırsa bağlamaktadır (Gray, 2017:189-191).

9 Hatta Schmitt hukukun üstünlüğünden de öncelikli olarak siyasetin üstünlüğünü göstermek istemektedir (Lieber, 1993); Bu yönüyle devlet siyasal olan tarafından yaratılır ve sadece siyasal olan söz konusu olduğunda görece ikincil bir varlık olur. Sadece siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir (Schmitt, 2010:39); Birliğin sağlanması için devlet değil, politik olan tarafından belirlenen hukuk gücüne sahip olmalıdır (Schmitt, 2005:29).

anayasasının garantörü durumundadır. Anayasa da halkın kendi eşitleriyle birlikte yaşamasını mümkün kıldığı için değerlidir. Nasıl ki Kilise içi örgüt meşruiyetini inananların cemaatindeki işlevine borçludur, anayasasının somut parçaları da kolektif için işlevi oranında değerlidir. Nasıl ki Tanrı *creatio continua*¹⁰ ile kesintisiz olarak dünyayı yaratandır, egemenin kararı da mevcut varlığı ile anayasasının birliğini sağlamaktadır. Egemen sadece olağanüstü karar zamanlarında değil, aynı zamanda politik istikrar dönemlerinde düzenin garantörü olarak durmaktadır. Egemen bu noktada tek bir şahıs olmak durumunda değildir. Egemen inananların toplamı ya da bir konsül olabilir. Hangi devlet formu Kilise nezdinde tercih edilirse edilsin, egemenin her zaman doğru ve kamusal karar verdiği gerçeği karşımızda durmaktadır. Schmitt'in egemeni doğru argümanlara sahip olduğu için değil, mutlak şekilde halkın ortak mütabakatı sağlanmasa bile onun kararının toplamı temsil ettiği gerçeği var olduğu için itaati hak etmektedir. Katolik Kilisede Papa'nın sahip olduğu güce yakın bir egemenlik anlayışı Schmitt'in politik teolojisinde karşımızda durmaktadır.

Schmitt'in gözünde modern egemen yani siyasetçi de tıpkı modern Tanrı'nın biz ve onlar, kurtarılanlar ve lanetlenenler arasında belirgin bir hat çizmesi gibi dostlar ve düşmanlar arasında derin ayrım çizgisi çeken kişidir (Çınar, 2006:15). O kararın doğruluğu ile ilgilenmez. Onun için önemli olan her ne şekilde görülürse görülsün egemenin etrafında oluşacak güçlü ve birlikte yaratılan kolektiftir. Bunun dışında düşünen biri ne kadar büyük bir kitleyi etrafında toplarsa toplansın halk iradesini temsil etmemektedir (Hegmann, 1999:254-259). Bu yönüyle egemen otoriter ve hatta totaliter özelliklere sahiptir. Papa Katolik Kilisenin egemeni olarak öznel kararı Tanrı kelamından kaynaklanıp kaynaklanmadığını kanıtlamak zorunda değilse ve Tanrının temsilcisi olduğunu her defasında sunması gerekmezse, egemen de iktidarının meşruluğunu kanıtlamak ya da verdiği kararlarda görünen iradeye uygun davranıp davranmadığını göstermek durumunda değildir (Hegmann, 1999:254). Böylelikle tıpkı Weber'in¹¹ gittikçe bürokratikleşen kapitalist toplum karşısında karizmatik otoriteyi bir seçenek haline getirmesi gibi Schmitt de kriz karşısında aşkın bir otoriteyi diktatörlük üzerinden destekler (McCormick, 1998:225-226). Schmitt'te diktatör, politik birliğin, modern hukuki sistemin ve devletin mantıksal bir gereğidir (Yelkenci, 2011:65). Tehditlere ve "radikal kötülöklere karşı" devlet kendisini "diktatörlükle" korumak zorundadır.¹² Schmitt'in bu teoriyi Nasyonal Sosyalizmi öngörerek kurduğu iddia

10 Sürekli yaratım/devinim.

11 Weber'in karizmatik meşruluk teorisiyle Schmitt'in egemen diktatör kavramlaştırması arasında ciddi paralellikler vardır.

12 Bu yönüyle diktatörlük müzakerenin karşıtıdır (Schmitt, 1922:67-68) belirlemesinde bulunan Schmitt, müzakereyi zayıflık ve karakter bozukluğu olarak tanımlar (İnce, 2010:176). Şirketleşen ve güç yitiren devletin yol açtığı müzakereci anarşi tehdidine karşı çıkmak için diktatörlük reel bir zorunluluktur (Schmitt,1922:34).

edilebilir. Ancak o daha ziyade devletin düştüğü durumu devrimci bir muhafazakâr olarak “restore” etmeye çalışmış ve burada Nasyonal Sosyalizmle herhangi bir şekilde kendisini ayırtırmayı başaramamıştır.

Schmitt'in politik teolojisinde devleti eski gücüne döndürecek bu egemenlik düşüncesi olağanüstü hal/istisna hali, karar ve Tanrısal meşruiyet üzerine kurulur (Schmitt, 1922:37). Bu açıdan olağanüstü hal Schmitt için elzem bir durumdur. Olağanüstü hal egemenliğin gerçek zeminidir; karar ise egemenliğin açık bir şekilde görünmesini sağlayan somut fiildir (Yelkenci, 2011: 65; McCormick, 1998:225-226). Olağanüstü halde kolektifi bir arada tutan egemen her zaman demokratik olarak meşrudur. Ona göre deist dünya görüşünün mucizeyi kovduğu gibi, modern devlet anlayışı da olağanüstü hali son yüzyılda işin içinden çıkarmıştır. Kısacası Aydınlanma rasyonalizmi, olağanüstü halin her şeklini reddetmiştir (Çınar, 2006:12-13). Ancak bundan daha yanlış bir hal yoktur. Bu durumdan derhal dönülmelidir çünkü aslında bu varoluşsal ve anayasal bir meseledir. Schmitt'e göre anayasa kolektifin birliğini düzenlediği için meşrudur. Kolektifin birliği mevzu bahis olduğu vakit içeriksel olarak belirlenmiş tüm normlar tali unsura dönüşür. Olağanüstü hal söz konusu olduğunda bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Normal zamanda her türlü irade fraksiyonunun demokratik etiketiyle algılanması mümkün iken, olağanüstü hal¹³ durumunda politik olarak varolan halkın tek bir arzusu vardır, o da politik birlik arzusudur (Hegmann, 1999:245-254). Bu açıdan olağanüstü hal durumu politik bir olgu olarak diğer tüm değerlendirmelerin üstündedir.

Schmitt'in egemenlik ve karar arasında bulunan yakın irtibata olağanüstü hali kurucu bir unsur olarak dâhil etmesinin temel nedeni son kararın gerçek anlamıyla ancak olağanüstü halde ortaya çıkıyor olmasıdır (Yelkenci, 2011:65).¹⁴ Böylelikle olağanüstü hal, devlet otoritesinin özünü en net şekliyle ortaya koyar. Burada karar, hukuki normdan ayrılır ve otorite, hukuk üretmek için haklı olmak gerekmediğini kanıtlar (Schmitt, 2005:20). Bir şekliyle Schmitt'in teolojisinde olağanüstü halin hukuk için taşıdığı anlam, mucizenin teoloji için taşıdığı anlama dönüşür (Schmitt, 2005:41). Katolik Kilisede mucizenin varolan

13 Olağanüstü hal durumunda kolektifin var olup olamayacağı mevzu bahis olduğu için diğer tüm ikincil değerlendirmeler anlamsız hale gelmektedir. İstisna, normal durumdan daha ilginçtir. Normal olan, hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna her şeyi kanıtlar. Yalnızca kuralı kanıtlamakla kalmaz, kural, yalnızca istisna sayesinde yaşar. Olağanüstü hale işaret ederek Schmitt sofistik metafizik alandan üç emri dünya'ya yeniden indirmiştir. Buna göre tebaa bir çatışma halinde diğer tüm bireysel ve kolektif hedefleri kenarda bırakarak kendi için belirlenmiş kolektif yönünde dayanışma sergilemelidir. İkinci olarak egemene bu noktada şartsız ve koşulsuz itaat etmelidir. Üçüncü olarak ise tanımlanmış düşmana karşı tüm imkânlarını kullanarak savaşmalıdır (Hegmann, 1999:255). İstisna, sadece prensibi kanıtlamakla kalmaz, prensip sadece istisna sayesinde yaşar (Çınar, 2006:11). İstisnada gerçek hayatın gücü olarak tekrardan katılmış mekanizmanın kabuğunu kırar (Schmitt, 2005:22).

14 Schmitt'in olağanüstü hali anarşi ve kaostan farklı bir şeydir. Ona göre olağanüstü hal bir hukuk düzeni değilse de, hukuki anlamda bir düzendir. Bu halde hukuk düzeninden söz edilemeye de hukukî anlamda bir düzeninin olduğu bir gerçektir (Schmitt, 2005:19).

bütün düzenin Tanrı'dan geldiği şartını göstermesi gibi kolektifin varoluşunda da politik olmayan görecenin anlamsızlığını ortadan kaldırır. Mucize içerisinde açığa çıkan Tanrı rasyonel izah edilebilen ile anlamsız dünya ve anlam arayan insanlar arasındaki bağı kurar. Schmitt'in tanımlamasında da olağanüstü hal durumunda kolektif, soğuk doğa yasalarında insanların dost aramaları ve düşmanla savaşmaları suretiyle hayatlarına anlam katmaya yardımcı olur. Nasıl ki mucize insanları inanca tekrar geri götürmekte ise olağanüstü hal de insanları karmaşık gerçeklik içerisinde doğru yola yöneltir. Görüldüğü üzere Schmitt olağanüstü hale büyü bir metafizik anlam yüklemekte ve bireyin kolektife aidiyeti en yüksek değer olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Kilisedeki inanan cemaat temsilcilerine itaati Kiliseye itaat olarak gören sıradan inananların durumu gibi halk kavramı da ulus kavramıyla öyle bütünleşmektedir. Bu noktada artık inanç meselesi önemsizleşmekte ve cemaat içerisinde yaşama meselesi gibi olağanüstü halde homojenite varoluşsal olarak ön plana çıkmaktadır. Böylelikle de Schmitt'te uhrevi kavramının yerine olağanüstü hal anında politik olanın mutlak varlığı konulur (Hegmann, 1999:248-252). Politik eylem bundan dolayı devlet içerisinde değil, potansiyel bir düşmanın varlığı noktasında hayat bulmaktadır. Devlet içindeki politik olarak adlandırılacak ayrılıklar sadece birer metafor olarak varolurlar. Olağanüstü durumda bunlar da iktidar gücü vasıtasıyla karar vereceklerdir. Bu karar gücü mantıksal olarak güç kavramının tek bir kişide odaklanmasıyla sonuçlanacaktır. Schmitt güç kavramının tekilliği ekseninde şekillenen bu kapalı tanımlamayı Antik Yunan'dan Orta Çağ devlet felsefesi üzerinden şekillenen Avrupa devlet düşüncesinin tarihsel gelişimi üzerinden inşa etmektedir. Bu ise kısaca "Tek Tanrı, Tek Halk ve Tek Kral" şeklinde tanımlanabilir (Utz, 1999:403)

Burada Schmitt'in teolojisini üzerine kurduğu bir başka kavram daha ortaya çıkar: Dost ve düşman ayrımı. Özellikle politik olanın olağanüstü hal durumunda önceliği meselesi Schmitt'in dost düşman kavramlaştırmasını politik olanın özü olarak ilan ettiğinde net olarak ortaya çıkmaktadır (Hegmann, 1999:247). Gerek Tanrı'nın hem genel hem de özel iradesini tekrar var etmek için ve somut varoluşa dokunmak için Schmitt dost/düşman ayrımını elzem olarak görür (Çınar, 2006:14). Ona göre siyasal eylemlere ve güdülere indirgenebilecek olan siyasal ayırım aslında dostla düşman arasındaki ayırmadır (Schmitt, 1996:26). Siyasal olan gücünü düşmanlara karşı birlik olma ve dostlarla bir bütün oluşturma sayesinde kazanır (Deveci, 2002:43). Bu noktada karşımıza çıkan diğer bir soru ise modern dünyada dost-düşman tanımlamasının neyi ve kimleri ifade ettiğidir. Schmitt'in teolojisinde dost ve düşman ayrımı sadece pratik olarak ya da bilimsel olarak oluşmuş bir zorunluluk değildir. Bu

teolojik bir sorundur¹⁵ çünkü Kilisenin düşmanı diğer bir devlet değil antichrist'tir (Utz, 1999:412). Schmitt'in politik mutlakçılığı, düşmanın önceliğini varsaymaz, daha ziyade Tanrı'nın itiraz eden isyankârlara karşı hışmını, ya da diğer bir ifade ile Tanrı'ya itaat edenlerin dünyevi iktidarın koruması altında oldukları önceliğini görür (Meier, 1994:16). Bu anlamıyla Schmitt'e göre dost düşman ilişkisi modern devletin de uyması gereken ilişki biçimidir çünkü aslında bu Tanrı ve Şeytan arasındaki ilişkidir. Bu durum mutlaklıktır çünkü bunun nihai vesilesi Tanrı ve Şeytan arasında bir ayırım yapma zorunluluğudur (Biehler, 2006:400). Savaş, adalet, ekonomik açıdan karlı ya da ahlaki açıdan iyi olduğu için değil Tanrı'nın emrinin bir sonucudur (Kaya, 2010:85). O halde siyasal varlığa sahip bir halk ve de devlet gerektiğinde tehlikelerini de göze alarak dost-düşman ayırımını yapmaktan kesinlikle imtina edemez (Schmitt, 2010:70). Böylelikle Schmitt'in kolektifin varoluşunu tehdit altında hissettiren her fark, bir "dost-düşman" ilişkisi halini alır (Yıldız, 2009:XVIII). Dost-düşman ayırımı ortadan kalkarsa, siyasal yaşam da uhrevi varoluş da ortadan kalkar (Schmitt, 2010:71). Bundan dolayı Schmitt'e göre dost-düşman ayırımı hem ontolojik bir zorunluluk hem de bizatihi siyasetin tam olarak kendisidir çünkü bu ayırım ortadan kalkarsa toplumsalın hayat enerjisi ve kadim siyaset de yok olur (Çelebi, 2001:130). Ancak bunun için ön koşul içteki düşmanı devre dışı bırakmış güçlü bir devlettir çünkü aksi durumda savaş bir iç çatışmaya dönüşebilecektir.¹⁶ Savaş hali ise her hâlükarda herkesin kendini politik olana göre yönlendireceği ciddi bir durumdur. Esas soru daima, dost-düşman ayırımının mutlak bir olasılık ya da gerçeklik olarak, kendisini doğuran insani saiklerden bağımsız biçimde varolup olmadığıdır. Siyasal anlamda düşmandan bireysel düzlemde nefret etmeniz gerekmez ve ancak özel alanda "düşmanını, yani hasmını sevmek"¹⁷ bir anlam kazanır (Schmitt, 2010:50,56). Siyasal düşmanın ahlaki olarak kötü, estetik açıdan çirkin, iktisadi anlamda rakip olması gerekmez. O basit bir şekilde "öteki"dir. Onun bu anlamda varoluşsal olarak yabancı yani öteki olarak çatışma yaratılabilecek bir şekilde orada bulunması yeterli-dir. Bu tespit ile modern dünyada Schmitt'in politik teolojisinde esas düşman

15 Ancak bu birlik fikri "apriori" olarak teknik süreçlerin ya da bireyciliğin kararının bir ürünü değil, partizanlığı ve zaman mevhumunun üzerinde aşkın bir halde olması gerekir. Bu ise ancak uhrevi bir doğaya sahip olduğu vakit hayat bulabilir. Bu uhrevilik ise ancak tek Tanrılı bir dinde bulunabilir (Utz, 1999:407).

16 Siyasal olan mutlaka polemik anlam dolayısıyla dost düşman gruplaşmasına varacak olan bir karşıtlık barındırır. Siyasal olanın bu anlamda savaş durumunun ortaya çıkmasıyla meydana geldiği düşünülemez. Siyasal olan savaş olma ihtimalinin reel bir şekilde bulunmasıyla mevcuttur (İnce, 2004:85). Ona göre savaş düşmanlığın en uç noktada somutlaşmış halidir. Savaşın gündelik, normal bir şey olması, ideal ya da istenen bir durum olarak algılanması gerekmez. Ancak düşman kavramının bir anlamı olduğu sürece, savaşın gerçek bir olasılık olarak varlığını sürdürmesi gerekir (Schmitt, 2010:52).

17 İncil'deki bu alıntı, iyi ve kötü ya da güzel ve çirkin arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmak istediği için siyasal karşıtlıkla alâkalı değildir. Cümlelerin kesinlikle ifade etmediği diğer şey de, halkın düşmanlarını sevmek ve kendi halkına karşı düşmanlarını desteklemek gerektiğidir (Schmitt, 2010:50).

liberalizm olur, çünkü bu ideoloji daha için en başında politik olanı inkâr etmektedir (Gerstenberger, 1978:333-334).

Schmitt'in dost düşman ayrımı üzerinden kurduğu liberalizm eleştirisi reel siyaset açısından konuşulacak olursa aslında kara ve deniz metaforu üzerinden kurulur. Kara ve deniz Schmitt'in politik teolojisinde varoluşsal karşılıklar olarak aşırı anlamlandırılmış kavramlardır. Bu durum aslında Tanrı¹⁸ ve Şeytan arasındaki sonsuz bir karşıtlığın ve çatışmanın eserdir. Bu yönüyle deniz hükümranlığı ve kara devleti Schmitt'te kadim teolojik tartışmaların kökeni olarak ortaya konulur (Biehler, 2006:407-410). Bu haliyle kara üzerinde ortaya çıkan kadim politik örgüt formu olarak Schmitt egemen devleti ortaya koyar. Bunun karşısında ise deniz güçleri kara devletinin düşmanı olarak var olmaktadır. Denizin devletsiz oluşu ile özgürlük idealleri ise bir şekilde liberal düzenle bağlantılıdır. Bir tarafta kadim egemen devlet homojen bir halka ve toprağa bağlı olarak durmakta, diğer tarafta ise devletsiz bir düzen olarak sözde özgürlük savunucuları denizle bağlantılı bir şekilde bulunmaktadır (Schmitt, 2018:406). Modern dünyada barış, özgürlük ve piyasa ekonomisi, sivil-liberal anayasacılık peşinde olan liberal devletler işte bu deniz güçleridir (Schmitt, 1922:55). Liberal iktisadi düşüncenin yayıcı unsurları olarak Schmitt'in kastettiği asıl düşman onlardır. Varoluşsal tezahürleriyle egemen devlete saldıran ve anticrist'in savlarını bu dünyaya yayan ve negatif bir dünya ve insan algısı oluşturan güçler bu güçlerdir. Kendini Tanrı yerine koyan bu güçlerin desteklediği birey bilim, teknoloji ve politika üzerinden kendini merkez haline getirerek aslında Şeytan'a yönelişin yansımaları olarak onun tasavvur ettiği modern dünyada yer almaktadır (Biehler, 2006:412-414). Böylece Schmitt liberalizm ve deniz arasındaki teolojik bağı dost-düşman ekseninde kurarak karayla bağlantılı olarak Tanrı tarafından doğrudan ya da dolaylı şekilde oluşmuş bir politik teoloji talebiyle karşımızda durur.

Schmitt'in ortaya koymaya çalıştığı felsefi düşünce incelendiğinde sonuç olarak modernliğe, demokrasiye, teknik gelişmeye ve en başında da liberalizme karşı muhalif hissiyatla dolu bir politik teoloji karşımıza çıkmaktadır. Alman idealizminin devleti tanrılaştırma çabası, Alman romantizminin edebi metinlerinin her bir dizesindeki kaybolmuşluğu/yitirilmişliği dışa vuran aşkınlık, muhafazakârlığın modernleşmeye ve değişime karşı geleneksel kaygıları, savaştan malup olarak çıkmış ve "dünya devleti" olamamış Alman toplumun ruh hali, bu ruh haline bir isyan biçiminde devrimci muhafazakârlığın yeni değerler üretmek adına kurucu olma iddiası Schmitt'in politik teolojisinde tam

18 Denizi politik teolojinin bir parçası haline getiren onun hayatın kökeni olduğu tezini ilk kuran Thales'tir. Böylelikle Thales Schmitt'in deniz güçlerinin durumunu metafizik bir düşmanlık olarak algıladığı bilimin ve ekonominin bugün yapmış oldukları sınırsız eylemlerini öncü olarak düzenlemiştir. Ancak Schmitt'e göre bu durum Thales'ten de daha eski ve sonsuz/aşkın bir düzenlemedir. Bu durum sonsuz bir karşıtlığın, yani Tanrı ve Şeytan arasındaki çatışmanın bir ürünüdür (Biehler, 2006:408-409).

olarak birleşir. Her hâlükârda ortaya koymaya çalıştığı teolojinin Roma Katolik anlayışına sıkı bir şekilde sarılması bir sonuç doğurmuş mudur sorusu boşlukta kalsa da nihai olarak şu söylenebilir ki Schmitt'in politik teolojisi Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilgiyi kabullenmiş/kaybolmaya yüz tutmuş Alman muhafazakârlığına yeni bir heyecan ve felsefi zemin sunmuştur. Söylendiği üzere hem Schmitt'in hem de devrimci muhafazakârlığın Nasyonal Sosyalizmi hangi noktalarda etkilediği, yön verdiği ve yardımcı olduğu sorunsalı ise başka bir çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlı ve karmaşıktır.

Sonuç Yerine

Siyasal iktidar, devlet ve egemenlik kavramları ekseninde politik olanın teoloji ile ilişkisi Antik Yunan'dan günümüze kadar birçok merhale geçirir. Politik teoloji kavramı doğal bir sonuç olarak hayat bulmuş ve günümüze kadar uzanan tarihsel bir gelişme gösterir. Antik Yunan'dan ulus devletin hayat bulduğu dönemlere kadar politik teoloji güçlü bir yaşam alanı bulsa da Aydınlanma, Fransız Devrimi ve sekülerleşme süreçleri modern dünyaya giden yolda bu alandaki hareket kabiliyetini zayıflatır. Politik ve toplumsal olana dair tüm kurum ve yapılar da aynı doğrultuda bir dönüşüm yaşar ve modern dünyada teker teker geleneksel yapılarından koparlar. Ancak medeniyetin siyasi ve toplumsal olarak mükemmelliğe doğru yürüdüğü anlayışı çok uzun sürmez ve kadim olandan kopuşun krizlerinin ayak izleri duyulmaya başlar. Devlet ve iktidar anlayışının köklü bir şekilde değişmesi, Avrupa'da devrimci düşüncelerin birer tehdit olarak görülmesi ve sanayileşme/kentleşme ekseninde ortaya çıkan sosyokültürel sorunlar bu yöndeki tepkiselliği de hat safhaya vardırıır. Almanya özelinde modernizmin bir kriz içerisinde olduğunu ilk görenlerden biri olarak Carl Schmitt bunun müsebbibini Aydınlanma, liberalizm ve demokrasi anlayışının yaratmış olduğu siyasi, toplumsal ve kültürel ortamda arar. Toplumsal yapı ve siyasi iktidar alanındaki nötrleşmeyi sorgulayan bir noktada, Schmitt anarşizm dalgasına ve liberalizmin kurduğu iktisadi ve felsefi sisteme karşı Almanya'da güç kaybetmiş devleti yeniden kadim vasıflarıyla ön plana çıkarır. Bu doğrultuda pozitivizm rüzgârında toplumu krize sürükleyen en büyük yanlışlığın teolojinin yüzyıllardır politik mecradan dışlanması olduğunu düşünür. Böylece moderne karşı teolojiyi politik alanda yeniden ihya etmeyi hedefler. Ona göre seküler devletin, liberalizmin ve modernin temsil mekanizmalarının doğurduğu büyük sorunlar bu hamle ile gerçek anlamda çözülebilecektir.

Bu amaçla Schmitt 20. yüzyılın başında Katolisizm, milliyetçilik, egemenlik ve dost düşman gibi kavramlar üzerinden "devrimin" ve "kurtuluş"un teolojisini politik olarak inşa etmeye çalışır. Böylelikle doğrudan ya da dolaylı

şekilde Kilise'nin gelenekleri ve onun iktidar alanına dair kavramlar eski gücüne kavuşturularak oluşturulmaya çalışılan homojen bir toplum ideali Schmitt'in politik teolojisinde karşımızda durur. Bu teolojiyi Schmitt Alman Romantizmi ile bezenmiş, klasik muhafazakârlığın Alman idealizmi ve milliyetçi düşünceleriyle birleşen bir türevi yani "devrimci muhafazakârlığın" ruh dünyasının tam içerisinde inşa eder. Schmitt özellikle muhafazakârlığın devrimcilik ve milliyetçilikle birleştiği ve o ana kadar hiç var olmayan bir münhasır yol oluşturma çabasına girer. Onun politik teolojisini döneminin diğer birçok düşünüründen özgün kılan da aslında bu yöntemdir. Modernizmin 20. yüzyıldaki krizinin içerisinde birçok düşünürün postmodern düşünceler ortaya koyduğu dönemde farklı bir yol izleyerek Schmitt geleneksel düşünceye dönüş yapar. Schmitt Kilise ve muhafazakârlıkla güçlü bir bağ kurar ve Katolik Kilisenin değerlerine sınıksız sarılır. Roma Katolik Kilisesinde Papa'nın sahip olduğu güce yakın bir siyasi iktidar anlayışını Kilisenin temsil ettiği "ruh" ya da "duruş"la bezemenin gerçek çıkış yolu olduğunu düşünür.

Kilisenin evrenselliği ve homojenitesini ilham alarak devlet, iktidar ve egemenlik anlayışını bu doğrultuda düzenler. Ona göre politik olanın içerisinde demokrasi düşüncesi dahi bu geleneksel teolojik bağ ile güçlendirildiğinde ve eksiklikleri düzeltildiğinde bir anlam dünyasına kavuşacaktır. Böylelikle Schmitt diktatörlük üzerinden devletin içerisinde o döneme kadar var olmayan homojen bir devlet ve toplum anlayışı geliştirir. Schmitt bir şekliyle geleneksel kavramların modern sistemin içerisinde yaşayabileceği bir teori üretmeye çalışır. Bu doğrultuda muhafazakârlığın "tedrici değişim" ve "eski rejime dönüş" söylemi onun teolojisinde "devrimci kuruculuk" noktasına vardırırlır. Schmitt klasik muhafazakârlar gibi geçmişe dönmek gibi mutlak bir arzu içerisinde olmaz ve moderne ait hiçbir kavramı/kurumu yok etmez, daha ziyade onların mahiyetini kendi değer dünyası ekseninde değiştirir. O modernin tüm unsurlarını kendi düşünceleri doğrultusunda ciddi bir dönüşümden geçirmek noktasında kurucu bir felsefe üretme iddiasında olur. Ayrıca muhafazakârlığın toplumsal yapıya dair koruma/muhafaza etme hissiyatı Schmitt'in hiçbir çalışmasında gözlemlenmez. Wagner'in kültürel alandaki "kuruculuk iddiası"na benzer şekilde Schmitt'te de Roma Kilisesinin inanç, temsil ve iktidara dair kavramlarının muhafazakârlar hissiyatla bütünleşik bir şekilde politik alanda kurucu unsur olarak hayat bulmalarını arzular. Ancak burada Schmitt'in teorilerine dair paradoksal birkaç durum ortaya çıkar. Schmitt de aslında bir şekilde pozitivizmden beslenir ve aynı toplum mühendisliği rüzgârına kapılır. Geliştirdiği tepkisellik bu açıdan pozitivist anlayıştan farklı değildir. Diğer taraftan Schmitt Nasyonal Sosyalist ideolojinin bir düşünürü müdür yoksa devrimci muhafazakârlıkla bütünleşik bir Alman idealisti mi sorusu da ayrı bir çelişkili durum olarak karşımızda durmaktadır. Gerçekten de Schmitt'in bu

teoriyi Nasyonal Sosyalizme münhasır kurduğunu söyletebilecek ciddi emareler bulunabilir. Onun en büyük hatası da aslında budur çünkü Schmitt Nasyonal Sosyalizmle herhangi bir şekilde kendisini ayrıştırmayı başaramamış ve totalitarizme giden yolda kendisini Almanya özelinde araçsallaştırmaktan kurtaramamıştır. Sonuç olarak Nasyonal Sosyalizm içerisinde ne kendisine ne de Birinci Dünya Savaşı sonrasında “devrimci” ideallerle yanıp tutuşan diğer muhafazakârlara dair bir politik emare kalmıştır. Devletin düştüğü durumu devrimci bir muhafazakâr olarak modernin içinde yeniden inşa etmeye çalışan Schmitt’in en büyük teorik hatası da belki budur.

Ancak tüm bu tartışmalardan öte Schmitt’in politik teolojisi yine de bugün için özgün, zamanının paradigmasından oldukça farklı ve bütüncül bir teori olarak karşımızda durmaktadır. Modern dünyada Schmitt’in düşünceleri hâlâ varlığını korumakta ve değer görmektedir. Schmitt’in bu fikirleri üzerinden hem totaliter/otoriter hem de demokratik devletlere dair okumalar/analizler yapmak mümkündür. Kara ve deniz güçleri metaforuyla giriştiği liberalizm ve iktisadi sistem kavgasının bugünkü politik mecrada antiemperyalist bir eleştiri ortamını sunduğu da söylenebilir. Diğer taraftan günümüz dünyasındaki birçok otoriter/totaliter devlet yapısı da aynı düzlemde Schmitt’in teorileri üzerinden okunabilir. Schmitt’in siyaset felsefesindeki bu konumu düşündüğünde 20. yüzyılda hâlihazırda var olan Tanrı devlet/Hikmet-i Hükümet algısı da hâlâ Schmitt üzerinden yapılacak teolojik yorumlara muhtaçtır. Bugün dahi modern devletle sorunu olan, demokrasiyi özümseyememiş ve onu ortadan kaldırmayı düşünen çevrelerin bu politik teolojiden doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ne kadar etkilediği konusu da araştırılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Assmann, J. (2003). “Monotheismus als Politische Theologie, Politische Theologie-Formen und Funktionen im 20. Jahrhundert”, *Studien zu Judentum und Christentum*, Hürgen Brokof, Jürgen Fohrmann(ed.), Paderborn, 13-27.
- Baird, Jay W.(2005). “Die faschistische Aesthetik von Eberhard Wolfgang Möller”, *Völkische Bewegung, Konservative Revolution, Nationalsozialismus, Aspekte einer politisierten Kultur*, Walter Schmitz und Clemens Vollnhals(ed.), Dresden: Eckhard Richter&Co. OHG, 399-413.
- Biehler, B. (2006). *Theologische Elemente in Carl Schmitts politischer Philosophie und in seinem Verständnis von «Land» und «Meer»*. Leviathan : Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 34(3). 400-418.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. Çev. E. Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Çelebi, A. (2001). “Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme”, *Defter*, S:42, Yıl 14, 109-146.
- Çinar, A. (2006). “Politik Teoloji”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:15, Sayı:2, 1-20.

- Deveci, Cem. (2002). "Faşizmin Yorumlanması ya da Carl Schmitt'in Saf Siyaset Kuramı", içinde. *Liberalizm, Devlet ve Hegemonya*, Fuat Keyman(ed), İstanbul: Everest Yayınları.32-87.
- De Vugt, G. (2017). "Philia and Neikos: Huizinga's 'Auseinandersetzung' mit Carl Schmitt", *World Literature Studies*, Vol.9, 48-59.
- Gerstenberger, H.(1978). "Konservatismus in der Weimarer Republik", in: Gerd Klaus Kaltenbrunner, *Konservatismus in Europa*, Freiburg: Verlag Rombach, 331-348.
- Gray, P.W. (2017). "Political theology and the theology of politics: Carl Schmitt and Medieval Christian political thought", *Humanitas*, 20(1-2), 175-200.
- Greifhagen, Martin (1986), *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1987). "Die Schrecken der Autonomie. Carl Schmitt auf Englisch", *Eine Art Schadenabwicklung*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Harwich, W.D. (1987). "Nachwort", in: *J. Taubess, Die politische Theologie des Paulus*, München: Brill, 143-181.
- Heimes, C. (2009). *Politik und Transzendenz: Ordnungsdenken bei Carl Schmitt und Eric Voegelin*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Hegmann, H. (1999). "Berichte und Kritik, Sophistische Metaphysik-Carl Schmitts Politische Theologie", *Der Staat*, 338(2), 241-259.
- İnce, H.O. (2004). "Carl Schmitt'in Siyaset Anlayışının 11 Eylül Sonrası ABD Güvenlik Politikasına Yansımaları Üzerine Düşünceler", *Türkiye Günü*, Sayı: 79, 80-98.
- İnce, H.O. (2010). *Muhafazakâr İdeoloji-Din-Siyaset: Korumacılıktan Totalitarizme Alman Ekolü*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Kardeş, E. (2015). *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, G. F. (2010). *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında Schmitt ve Strauss'ta "Politik Olan"* İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Korf, B. (2018). "Wir sind nie saekular gewesen: Politische Theologie und die Geographien des Religiösen". *Geographica Helvetica*, 73(2),177-186.
- Kondylis, P. (1998). *Konservatismus Geschichtlicher Gehalt und Untergang*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Lenk, Kurt (1989). *Deutscher Konservatismus*, Campus Verlag: Frankfurt.
- Lieber, H.J. (1993). "Zur Theorie totalitärer Herrschaft", *Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart*, Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 881-990.
- Mccormick, J. (1998). "The Dilemmas of Dictatorship: Carl Schmitt and Constitutional Emergency Powers", in. *Law and Politics, Carl Schmitt's Critique of Liberalism*. David Dyzenhaus(ed). Durham and London: Duke University Press, 225-226.
- Manemann, J.(2002). "Politische Theologie als Theologie der Krise. Die politische Theologie von Carl Schmitt im Horizont reflexiver Modernisierung", *Carl Schmitt und die Politische Theologie, Politischer Anti-Monothismus(Münsterische Beiträge zur Theologie)*, Manemann, J.(ed), Münster: Aschendorff, 277-290.
- Mann, G.(1992). *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mannheim, K., (2004). *İdeoloji ve Ütopya*. Çev. M. Okyavuz, Ankara: Epos Yayınları.

- Martin, Alfred von (1978). "Weltanschauliche Motive im altkonservativen Denken", Rekonstruktion des Konservatismus, Der.: Gerd-Klaus Kaltenbrunner, Paul Haupt Verlag: Stuttgart, 139-180.
- Meier, H. (1994). *Die Lehre Carl Schmitts, Vier Kapitel zur Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie*, Stuttgart: J. B. Metzler, 49-105.
- Mohler, A.(1950). *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932: Grundriss ihrer Weltanschauungen*, Stuttgart: Friedrich Vorwerk Verlag.
- Oğuz, C. (2010). "Romantizm ve Carl Schmitt'de Desisyonizm Fikri", içinde. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*, Hilal Onur İnce(ed). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 49-91.
- Öztürk, A. (2017). "Schmitt'in Liberalliği", *Felsefe Arkivi*, Sayı 46, 2017/1, 71-88.
- Rae, G. (2016). "The Theology of Carl Schmitt's Political Theology", *Political Theology*, Vol. 17, No.6, November, 555-572.
- Pfahl-Traugher, A.(1998). *Konservative Revolution und Neue Rechte*, Opladen: Leske/Bubrcih Verlag.
- Preuss, U.K. (1983). "Die latente Diktatur im Verfassungsstaat", *Die Tageszeitung*, Carl Schmitt'in doğumunun 95. Yılı anısına dari yazı, 12.07.1983.
- Sieferle, R.P. (1995). *Die Konservative Revolution*. Fünf biografische Skizzen, Frankfurt
- Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin: Duncker und Humblot.
- Schmitt, C. (1983). *Verfassungslehre*, Sechste Auflage, Berlin: Duncker & Humblot.
- Schmitt, C. (1996). *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Berlin: Duncker&Humblot.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2010). *Siyasal Kavramı*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, C. (2018). *Land und Meer, Eine weltgeschichtliche Betrachtung*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Schmitt, C. (2021). *Roma Katolikliği ve Politik Form*, çev. Gültekin Yıldız, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sontheimer, K.(1968). *Das antidemokratische Denken in der Weimarer Republik*, München.
- Stahl, Friedrich Julius (1853). *Der Protestantismus als politischer Princip*, C.2, Berlin.
- Utz, A.F. (1999). "Die politische Theologie von Carl Schmitt", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, ARSP, Vol. 85, N: 3, 1999 398-415.
- Yelkenci, Taner(2011). "Din ve Devlet: Benedictus de Spinoza'nın Politik Teoloji Eleştirisi", *Felsefelogos*, Yıl 15, Sayı 40, 61-76.
- Yıldız, G. (2009). "Çevirenin Önsözü", içinde: *Carl Schmitt, Tarih ve Siyaset Üzerine İki deneme, Roma Katolikliği ve Politik Form Kara ve Deniz*, İstanbul: Paradigma, XI-XXI.

Suriye Savaşı'nda Avrupa Birliği (AB)'nin Mülteci ve Sığınmacı Siyaseti

Gülşen Şeker Aydın*

Öz

Çalışma, Suriye Savaşı'nın neden olduğu mülteci akınına karşı AB'nin izlediği mülteci ve sığınmacı siyasetini konu almaktadır. Literatürdeki yaygın yaklaşımdan farklı olarak, akına karşı AB'nin izlediği politikalar Avrupa bütünleşmesinin tarihsel perspektifi içine yerleştirilerek ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, bu siyasette AB'nin insan haklarına saygıdan ödün verdiğini göstermektir. Bu amaçla, ilkin, çalışmada kullanılan temel kavramlar üzerinde durulmakta, ikinci olarak Avrupa bütünleşme sürecinde mülteci ve sığınmacı siyasetinin tarihsel evrimine değinilmektedir. Üçüncü olarak, mülteci akını, AB'nin bu akın karşısında yaptıkları ve sorumluluk paylaşımının başarısızlığı incelenmektedir. Dördüncü olarak, AB'nin sorunu dışsallaştırması ve Türkiye ile yaptığı işbirliği ele alınmaktadır. Beşinci olarak, Göç ve İltica Üzerine Yeni Pakt tartışılmaktadır. Mülteci akınından önce AB mülteci ve sığınmacı siyasetinde güvenlikleştirme ve dışsallaştırmanın ağırlığının arttığı ve adaletsiz sorumluluk paylaşımına neden olacak düzenlemelerin yapıldığı, akın sırasında da adil sorumluluk paylaşımı sağlanamadığı, AB'nin güvenlikleştirme ve dışsallaştırmaya başvurması sonucunda insan hakları ihlallerinin yaşandığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye Savaşı, Avrupa Birliği, Mülteci, Sığınmacı.

European Union (EU)'s Policy on Refugee and Asylum in Syrian War

Abstract

This study focuses on the refugee and asylum policy of the EU in response to the refugee flow that the Syrian War caused. Unlike most studies, the issue is viewed from the historical perspective of European integration. The study aims to show that the EU compromised its respect for human rights in its response to the refugee flow. To this end, first, a discussion on the key concepts is provided. Second, the evolution of the EU's policy is explored. Third, the refugee flow, Brussels' initial reaction, and the failed responsibility-sharing are discussed. Fourth, the externalization of the problem through cooperation with Turkey is examined. Fourth, the New Pact on Migration and Asylum is analyzed. The study concludes that before the refugee flow, the EU had already leaned towards securitization, externalization, and unfair responsibility-sharing, and its recourse to securitization and externalization during the crisis in the context of failure of responsibility sharing resulted in human rights violations.

Keywords: Syrian War, the European Union, Refugee, Asylum Seeker.

*Dr. Öğr. Üyesi | Atatürk Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü | gulsenaydin@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1288-4053 | DOI: 10.36484/liberal.1009264
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 107-134.
Gönderim Tarihi: 13 Ekim 2021 | Kabul Tarihi: 12 Şubat 2022

Giriş

Suriye Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülen en büyük insani krize ve mülteci akınına neden oldu. Ülke nüfusunun yarısından fazlası yerinden oldu. 10 yıldan uzun süredir devam eden savaş, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine göre 6,6 milyon Suriyeliyi mülteci durumuna düşürdü; bu mültecilerin yaklaşık 5,6 milyonu komşu ülkelere sığındı (2021). Bu ülkelerden Türkiye, mültecilerin yarısından fazlasına (3.701.584) tek başına ev sahipliği yaptı. Lübnan'a 851.717, Ürdün'e 669.497, Irak'a 247.044, Mısır'a 133.568 savaştan kaçan Suriyeli sığındı (BMMYK, 2021a). 2021 yılında tüm AB çapında yaşayan Suriyeli sayısı ise 1 milyonun biraz üzerindeydi (BMMYK, 2021b). 2015 yılında mülteci akınının en yoğun olduğu dönemde AB, nüfusu 4,5 milyon olan Lübnan ile aynı sayıda mülteciye ev sahipliği yapıyordu; Türkiye ise tek başına neredeyse AB'nin iki katı kadar Suriyeli kabul etmişti (Thielemann, 2018: 63).

Avrupa Birliği üyesi ülkelere ulaşan mülteci sayısı yukarıda bahsedilen ülkelere göre çok sınırlı kaldı. Buna rağmen, mülteci akını, hem Birliğin hem de tek tek üye ülkelerin savaştan kaçan insanları kabul etme ve onlara koruma sağlama konusundaki isteklilikleri ve kapasiteleri açısından ciddi bir meydan okuma oluşturdu. Yunanistan birçok mültecinin AB topraklarına varış noktası oldu. Yunanistan'a ulaşan mülteciler Balkanları geçerek önce Macaristan gibi Schengen kapısı ülkelere, sonra da sığınma hakkına ve daha iyi hayat şartlarına kavuşacaklarını umdukları Almanya ve İsveç gibi ülkelere ulaşmaya çalıştılar. Yunanistan'a ulaşmaya çalışırken denizde hayatını kaybedenler, kimi ülkelerin sınırlarına ulaşan mültecileri tel örgüler önünde bekletmeleri ve Avrupa'da ırkçılığın yükselişe geçişi, mülteci akını ile ilgili akılda kalanlar oldu.

Bu çalışma, Suriye krizinin neden olduğu mülteci akınına karşı AB'nin izlediği mülteci ve sığınmacı siyasetini ve bu siyasetin AB bütünleşmesi sürecinde oluşan temellerini konu almaktadır. Konunun önemi bu siyaset nedeniyle AB'ye yönelen eleştirilere ve geliştirilen siyasetin Avrupa bütünleşmesine ve AB'nin aktörlüğüne olumsuz etkilerine bakılarak anlaşılabilir.

Çalışmanın temel tezi, bu siyasette sorumluluk paylaşımı başarısız olunca güvenleştirmeye ve dışsallaştırmaya başvurulduğu ve bu durumun insan hakları ihlallerine neden olduğudur. Bu tezin haklılığını gösterebilmek için çalışma ilk olarak mülteci, sığınmacı ve göçmen kavramlarının ayrımını yapacak, ikinci olarak Avrupa bütünleşme süreci içinde mülteci ve sığınmacı siyasetinin tarihsel olarak nasıl geliştiği inceleyecektir. Üçüncü olarak, mülteci akınının nasıl başladığına, AB'nin bu akın karşısında ilk olarak neler

yaptığına, güvenikleştirmeyi nasıl ön plana çıkardığına ve sorumluluk paylaşımının başarısızlığına ışık tutulacaktır. Dördüncü olarak, AB'nin sorunu dışsallaştırması ve Türkiye ile yaptığı mutabakat ya da basın açıklaması ele alınacaktır. Sonuçtan önceki bölümde ise, AB'nin 2020 yılı sonunda açıklanan iltica ve sığınmacı siyaseti yasama gündemi; yani Göç ve İltica Üzerine Yeni Pakt, incelenecektir. Sonuç bölümünde, çalışmanın temel tezi çerçevesinde bulgular özetlenecek ve değerlendirilecektir.

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde öncelikle mülteci, göçmen ve sığınmacı kavramları tanımlanarak, bu kavramların birbirlerinden ayrımı yapılacaktır. Daha sonra, çalışmada sıkça kullanılan güvenikleştirme ve dışsallaştırma politikalarının ne anlama geldiği tartışılacaktır.

Her ne kadar göçmen ve mülteci terimlerinin birbirinin yerine kullanılması sık karşılaşılan bir durum olsa da, bu durum mültecilerin haklarının ihlal edilmesine neden olabileceğinden ikisini birbirinden ayırmak önemlidir. Uluslararası hukuk mültecileri açık bir şekilde tanımlamıştır ve devletler mültecilere yönelik hukuki yükümlülükler taşır (BMMYK, 2016). Devletlerin bu yükümlülüklerinin kaynağını, 1951 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi (1951 Sözleşmesi) oluşturmaktadır (Öztürk, 2016: 394-395). Bu sözleşmenin 1A maddesi mülteci kavramının kapsamını şöyle belirlemektedir:

(İlri, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti olmayan ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır (BMMYK Türkiye Temsilciliği, 2016).

Mülteciler, ülkelerindeki eziyet, çatışma, saldırı ya da toplum huzurunu ciddi şekilde bozan diğer haller nedeniyle, başka ülkelere sığınan ve bu durum nedeniyle de 'uluslararası koruma' isteyen insanlardır. Bu insanlar o derece tehlike içindedirler ya da öyle katlanılmaz bir durumla yüz yüzedirler ki, ülkelerini terk edip başka ülkelere sığınır. Geri dönmeleri çok tehlikelidir. Bu yüzden devletler, BMMYK ve ilgili diğer kurumların desteğiyle uluslararası 'mülteci' statüsü edinirler. Bu statüyü edinenler talepleri reddedilmesi durumunda büyük olasılıkla ölümle karşı karşıya kalacak insanlardır (BMMYK, 2016). Sığınmacı ise, zulüm ya da ağır zarardan korunmak için ülkesinden kaçan ve sığındığı ülkede ulusal ve uluslararası belgeler

çerçevesinde yaptığı mültecilik başvurusunun sonucunu bekleyen kişi olarak tanımlanmaktadır (Perruchoud ve Redpath, 2009: 74). Bir insanın uluslararası korumaya ihtiyaç duyup duymadığını tespit etmek için ulusal düzeyde sığınma sistemleri vardır. Çatışma ve şiddet nedeniyle oluşan kitlesel mülteci hareketleri görüldüğünde sınırı geçenler ile tek tek görüşme yapmak her zaman için gerekli ya da olanaklı değildir. Bu durumdakiler genelde 'varışta' mülteci olarak kabul edilir (BMMYK Türkiye Temsilciliği, 2021). Bu noktada, mülteciliğin hukuki bir statü olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Aslında, mülteci de sonuçta göçmendir, ancak uluslararası hukuk içinde buldukları durum nedeniyle mültecilere diğer göçmenlerden farklı bir statü vermiştir. Suriye'deki savaştan kaçarak kitlesel şekilde çevredeki ülkelere sığınan ve Avrupa yoluna düşenler, durumları itibariyle uluslararası hukukta varışta mülteci statüsü edinmişlerdir.

Göçmenler ise eziyet ya da ölüm tehlikesi sebebiyle değil, daha iyi bir işte çalışarak hayat standartlarını iyileştirmek veya kimi hallerde eğitim, aile birleşimi ya da başka sebeplerle ülkelerinden ayrılmayı tercih ederler. Evlerine güvenli bir şekilde geri dönme imkânı olmayan mültecilerin aksine, göçmenler evlerine döndüklerinde hayati tehlike ile karşı karşıya kalmazlar (BMMYK, 2016). Mülteci ve göçmen arasındaki ayrımın can alıcı noktası burasıdır.

Düzensiz göçmenler ise, ulaştıkları ülkelere yasadışı yollardan ulaşan ya da yasal yollarla geldiği halde yasal çıkış süreleri içerisinde çıkmayan kişilerin yanı sıra, ülkesinden ayrılırken gerekli prosedürlere uymadan ülke sınırlarını geçenleri kapsar (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). Çalışmanın ileriki bölümlerde tartışacağı gibi, kimi AB belgelerinde Suriye'den gelenler, dönmeleri halinde hayati tehlike yaşayacakları bilinmesine rağmen, düzensiz göçmen olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bu insanların kendilerine uluslararası hukuk tarafından tanınan haklardan mahrum edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Mülteci, sığınmacı ve göçmen ayrımını bu şekilde yaptıktan ve mülteci ve göçmen kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasının sonuçlarını tartıştıktan sonra AB'nin göç ve iltica politikalarında ağırlığı göz önüne serilecek güvenlikleştirme ve dışsallaştırma kavramları üzerinde durmak da yerinde olacaktır.

Güvenlikleştirme, bir konuyu acil önlemler gerektiren hayati bir tehdit olarak sunarak normalin dışına çıkan tedbirleri haklı göstermeye çalışma sürecidir (Buzan ve diğerleri, 1998: 23-24). Göçün güvenlikleştirilmesi durumunda göçmenler ve mülteciler tehdit edici olarak görülmeye başlanır. Bu, sadece bireylerin kendini tehdit altında hissetmesi durumu değildir.

Toplumun kimliğinin ve kültürünün de ülkeye dışarıdan gelenler tarafından tehdit edildiği medya ve siyasetçiler tarafından dillendirilir (Huysmans, 1995: 53). Bunun sonucunda, göç ve iltica, etkin şekilde kontrol edilmesi ve azaltılması gereken bir sorun olarak görülmeye başlanır (Kostakopoulou, 2000: 508). Böylesi bir ortamda sınır kontrolleri artırılır, daha karmaşık hale getirilir ve sınırları geçmek zorlaşır. Sınırı geçenler kategorilere ayrılır ve sıkı takip altında tutulur. Sınırı geçenlere ait bilgiler ayrıntılı olarak toplanır ve saklanır. Dahası, bir sonraki paragrafta değinileceği gibi, dışsallaştırmaya başvurarak, sorunun sınırlara ulaşmasının engellenmesi sağlanmaya çalışılır (Benam, 2011:196). Çalışmanın sonraki bölümlerinde de görüleceği üzere, güvenlikleştirme ve dışsallaştırma iç içe ilerleyen süreçlerdir; bu nedenle ikisini ayırt etmek de zordur.

Göçün ve ilticanın dışsallaştırılması, devletlerin göçü kontrol etmek için kendi sınırları dışındaki kontrol mekanizmalarına başvurmalarıdır (Gammeltoft-Hansen, 2011: 2). Bu mekanizmalara, direkt ve dolaylı olarak başvurulabilir. Göçün dışsallaştırılması için bir ülke sınırlarından girişi direkt olarak yasaklayabilir ve engelleyebilir. Dolaylı olarak ise, göçün kontrol edilmesi için diğer ülkelere yardım ve destek sağlayabilir. (Frelick, Kysel & Podkul, 2016:193). Diğer ülkelere bu ülkelerdeki göçmen ve mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan yardımlar, yasa dışı ve yasal göç hakkında bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi, geri kabulleri artırabilmek için atılan adımlar, diğer ülkelere sınır kontrolleri konusunda sağlanan eğitim, teçhizat ve personel destekleri ve bilgi aktarımı dolaylı yoldan göçün dışsallaştırılması için yapılanların örnekleridir (Van Munster & Sterkx, 2006:237).

Çalışmanın kavramsal çerçevesi bu şekilde çizildikten sonra, bir sonraki bölümünde AB'nin mülteci ve sığınmacı politikasının tarihsel arka planı incelenecektir.

Tarihsel Arka Plan

Avrupa'da savaş sonrası mülteci koruma sisteminin temelini ikili bir yapı oluşturuyordu. Bu ikili sistemde genel prensipler ve normlar uluslararası alanda kabul edilirken, her bir üye ülke mülteciler için ulusal düzeyde koruma sağlıyordu. Uluslararası düzeyde 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü, mülteci tanımını yaptı; mültecilerin haklarını ve sorumluluklarını belirledi. Bu uluslararası düzenlemeler uluslararası dayanışma ve iş birliği ilkelerine dayanmaktaydı; korumaya ihtiyaç duyanın geri gönderilmesini yasaklıyordu (Lavanex, 2001: 856; Plender, 1990: 601). Ulusal düzeyde ise, tüm Avrupa Topluluğu üyesi

devletler sığınma hakkını kendi iç hukuklarında yasalaştırdılar; hatta kimileri bu hakkı anayasa kapsamına aldı. Böylelikle, Topluluk sınırlarında insan hakları üzerine temellendirilen bir mülteci rejimi oluştu (Lavanex, 2001: 857).

Mülteci rejimi bu şekilde oluşuktan sonra, iltica ve sığınma meselesi uzun süre Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) için önemli bir konu olmadı; temel odak noktası ekonomik bütünleşmeydi. Ekonomik bütünleşme süreci içinde bu konu gündeme geldiğinde de üye ülkeler, mültecilerin Topluluk içinde serbest dolaşımı konusunda isteksiz davrandılar. 1957'deki Roma Antlaşması'nda işçilerin serbest dolaşımı dört temel özgürlükten birisiydi. Serbest dolaşım için öngörülen geçiş dönemi 1968 yılında bitti. Mültecilerin de bu serbest dolaşıma dâhil edilmesi yönünde talepler vardı ancak üye devletler sadece bağlayıcılığı olmayan bir karar üzerinde anlaşmaya varabildiler. Bu karar çerçevesinde mültecilerin başka bir topluluk üyesi ülkede çalışma isteği mümkün olduğunca kabul edilecekti (Martin ve Guild, 1996: 235).

1980'li yılların ortalarına kadar bu ikili yapıyı devam etti. Ortak bir Avrupa mülteci ve göç politikasından bahsetmek zordu; üye ülkelerin mülteci politikaları arasında önemli farklılıklar vardı (Joly, 1996: 44). Serbest dolaşım için ortak bir alan oluşturulmasıyla birlikte, AB üyelerinin bireysel politikalarının uyumlu hale getirilmesi ihtiyacı oluştu. 1985'de Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg arasında Schengen Antlaşması imzalandı ve 1995'te anlaşma yürürlüğe girdi. Anlaşma ile imzacı devletlerin sınırlarındaki kontrollerin kaldırılması gündeme gelince, bunun bir güvenlik açığı oluşturacağı düşüncesi ortak Avrupa politikası oluşturulması konusunda talepleri artırdı (Atak ve Crépeau, 2014: 594).

Bu taleplerin sonucunda Schengen ile birlikte AET içinde göç güvenlikleştirildi ve suçla ilişkilendirilme eğilimi hız kazandı. Bu durum, üye ülkelerin mümkün olan her noktada güvenlik kontrollerini arttırmasına neden oldu. Göçün ve ilticanın güvenlikleştirilmesi; yani var oluşa yönelik bir tehdit olarak tanımlanması, bu sıra dışı güvenlik önlemlerinin meşru olarak görülmesini sağladı (Ceyhan & Tsoukala, 2002: 32). Güvenlikleştirme beraberinde kısıtlayıcı politikaları da getirdi (Huymans, 2000). Üye ülkeler AET içinde yer alan kendi sınırlarındaki kontrol haklarından vaz geçerken karşılığında Topluluğun dış sınırlarının güvenliği konusunda taleplerini arttırdılar. Mülteci politikalarının uyumlaştırılması üye ülkelerin mültecileri korumaya yönelik sorumluluklarından vazgeçmeleri ile sonuçlandı (Hathaway, 1993: 719).

1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması ise bu alandaki işbirliğini adalet ve iç işleri ile ilgili bir hükümetler arası sütun (üçüncü sütun) kurarak resmileştirdi. Bu sütun hükümetler arasıydı çünkü oy birliği ile karar alınıyordu.

Dahası, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu gibi ulus-üstü (supranasyonel) AB kurumlarına herhangi bir yetki tanınmıyordu (Boswell ve Geddes, 2011: 8). Maastricht ile birlikte üye ülkelerin adalet ve içişleri bakanlıkları Avrupa çapında bir iltica ve göç politikası için geçerli bir çerçeve oluşturmak için yetkilendirilirken, örgütün bu alandaki politikası yeterince etkin olmadığı ve adli ve demokratik kontrol açısından sorunlara yol açtığı gerekçesiyle eleştirildi (Badar, 2004: 165).

1992 yılında yaşanan başka bir önemli gelişme de hükümetler arası düzeyde gerçekleşen işbirliğinde üye ülkelerin göç bakanlarının 'güvenli üçüncü ülke' kararını almaları oldu. İlerde tartışılacağı gibi mülteci akınında da uygulanacak bu karara göre, AB üyeleri, koruma sorumluluklarını AB üyesi olmayan üçüncü ülkelere bu ülkelerin güvenli olduğuna dayanarak devredebileceklerdi (Tsourdi ve Costello, 2021: 796). Daha sonra tartışılacağı gibi, güvenli üçüncü ülke kararı, Suriye Savaşı sırasında mülteci ve sığınmacı politikasında AB'ye önemli kolaylık sağlayacaktı ve dışsallaştırmanın önemli bir aracı olacaktı.

1997'de yürürlüğe giren Dublin Tüzüğü, mülteci ve sığınmacı politikası konusunda başka bir önemli düzenleme oldu. Bu düzenlemenin temel odak noktasını, sığınma başvurularının değerlendirilmesi konusunda sorumlu olacak üye devletin belirlenmesi oluşturdu. Sözleşmeye göre, mültecilere AB topraklarına ilk ulaştıkları yerde sığınma başvurusunda bulunma hakkı tanındı (Boswell ve Geddes, 2011: 8). Dublin II (2003) ve Dublin III (2013) Tüzükleri de, aynı şekilde mültecilerin ilk ulaştığı ve parmak izinin alındığı AB ülkesini sığınma başvurusunun kabul ya da reddine karar verecek ülke olarak tayin etti. Böylelikle, mültecilerin ülke ülke dolaşarak çok sayıda sığınma başvurusunda bulunmaları engellenmeye çalışıldı.

Söz konusu düzenlemeler aynı zamanda 'yeniden kabul' hakkı tanıyordu; yani bir AB ülkesi bir mülteciyi ancak ilk kez AB topraklarına giriş yaptığı ülkeye gönderebilirdi (Constant ve Zimmermann, 2016: 4). Dublin Düzenlemeleri sorumluluk paylaşımı konusunda AB'nin sınırlarında yer aldığı için daha çok mültecinin giriş yapacağı ülkelere orantısız sorumluluk yükledi. Birlik üyeleri arasında dayanışmaya ket vurdu; AB sınırlarında yer almayan ülkeler için sorumluluğu paylaşmanın değil, sorumluluğu sınırlarda yer alanlarının sırtına yüklemenin zeminini oluşturdu (Maldini ve Takahashi, 2017: 61).

1997'de imzalanan ve 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması, mülteci politikasının üyeler arasında uyumlu ve ulus-üstü hale gelmesi için önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Maastricht mülteci politikasını hükümetler arası bir alan olarak konumlandırırken, Amsterdam üye ülke hükümetlerinin

bu alandaki yetkilerini belli sürelerle kısıtlamaya kararlı olduğunu gösterdi (Bačić, 2012: 46). Anlaşma ile birlikte üye ülkeler, sınır kontrolü ve vize konularında AB'nin yasama yetkisine sahip olması gerektiğini kabul ettiler (Juss, 2005: 774-75). Yine de, bu sadece bir başlangıçtı ve izlenecek prosedürlerle ilgili minimum standartlar belirlendi; üye ülkeler iltica alanında temel karar alıcı ve uygulayıcı olarak davranmaya devam ettiler (Bačić, 2012: 48).

AB'nin mülteci, sığınmacı ve göç politikalarının uyumlaştırılması alanında başka bir dönüm noktası ise 1999 yılı sonunda yapılan Tampere Konseyi oldu. Konsey, hem Ortak Avrupa İltica Sistemi'ni (Common European Asylum System) oluşturmak konusunda üyelerin kararlılığını, hem de mültecilerin vatanları olan ülkelerle iş birliği yapmak gerekliliğini ortaya koydu. Bu kararlar ile birlikte AB, mülteciler kendisine ulaşmadan mültecileri yerlerinden eden nedenleri ele almaya girişti; dışsallaştırma böylelikle oluşmaya başladı (Haddad, 2008: 192).

1999 yılından sonra AB, Ortak Avrupa İltica Sistemi'ni ve buna uygun hukuki çerçeveyi geliştirmek için çalıştı. 1999 ve 2005 yılları arasında üyeler arasında iltica alanında asgari standartları uyumlu hale getirmek için birçok hukuki düzenleme gerçekleştirildi. Mali alanda dayanışmayı kuvvetlendirmek için Avrupa Mülteci Fonu da yine bu dönemde kuruldu. 2001 yılında kabul edilen Geçici Koruma ve 2003 yılında kabul edilen Aile Birleşmesi Yönetmelikleri de ortak mülteci politikasına ilişkin düzenlemelerdi. 2008 yılında ise Avrupa Komisyonu, İltica Alanında Politika Planı'nı oluşturdu. Bu plana göre AB, Ortak Avrupa İltica Sistemini üç amaç çerçevesinde geliştirecekti: AB üyesi ülkelerin gerekli kanuni düzenlemeleri yapmasını sağlayarak koruma sağlama konusundaki düzenlemeleri uyumlu hale getirme, uygulamada etkin iş birliği sağlama ve üyeler arasında dayanışmayı ve sorumluluk paylaşımını artırma (Avrupa Komisyonu, 2020a).

2005 yılında AB'nin göçe ilişkin yaklaşımını kapsamlı şekilde ortaya koyan Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım Belgesi dışsallaştırmaya, Birlik göç politikasının bel kemiği olarak yaklaştı. Bu belgeye göre, Birlik, düzensiz hareketlilik, insan trafiği ve organize suçla karşı işbirliği yaptığı ülkelere kalkınma yardımını da içeren yollarla finansal destek sağlayacaktı. Böylelikle, hareketliliğin kaynaklandığı ülkeler ve geçiş ülkeleri ile önleyici mekanizmalar konusunda yapılan işbirliği Birlik politikasında ağırlıklı öneme sahip olurken insan hakları kaygıları geri planda bırakıldı (Baldwin-Edwards ve diğerleri, 2019: 2143). AB'nin gelecek beş yıldaki önceliklerini belirleyen 2004 yılındaki Lahey Programı ve 2009 yılındaki Stockholm Programı'nın

yanı sıra 2015'te açıklanan Avrupa Göç Gündemi de üçüncü ülkelerle ilişkileri tartışan uzun bölümler içerecekti (Hein, 2021a).

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, Amsterdam Antlaşması ile başlayan iltica alanında Avrupa bütünleşmesinin ilk aşamasını daha ileri bir aşamaya taşımayı hedefledi. Bu anlaşma ile Maastricht Anlaşması'nın hükûmetler arası üçüncü sütununda konumlandığı iltica ve sığınma ile ilgili konular, Avrupa Toplulukları sütununa kaydırıldı (Nugent, 2006: 97) ve Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi'nin ortak yetkiye sahip olduğu bir alan haline geldi (Hampshire, 2016: 537). AB Konseyi, artık, oy birliği ile değil, nitelikli oy çoğunluğu ile karar alacaktı. Böylelikle Lizbon Anlaşması, iltica ve sığınma rejiminin ulus üstü niteliğini biraz daha güçlendirdi (Hampshire, 2016: 537).

Sonuç olarak, 2015 yılında mülteci akını patlak vermeden önce AB, iltica standartlarını uyumlu hale getirmek için uğraş veriyordu ancak henüz yolun başındaydı. Schengen ile birlikte Birlik, iltica ve göçü güvenlikleştirdi; bunun sonucu olarak mültecileri uluslararası hukukun kendilerine tanıdığı haklardan mahrum edebilecek kısıtlayıcı politikalara yöneldi. Mülteci akınından önce, AB iltica ve göç alanında ulus-üstüçülüğe giden yolda mesafe kaydetse de bu alanda ulus-üstüçülük tam olarak yerleşmiş değildi. Öte yandan, Dublin Tüzükleri sığınma başvurusunu yapılacak ülkenin mültecinin giriş yaptığı ülke olacağı kuralını koyarak sorumlulukların eşitsiz paylaşımına neden olacak bir yapı oluşturdu. Dışsallaştırma AB politikalarında önemini giderek artırmıştı. Mültecilere koruma sağlama sorumluluğu 3. ülkelere devretmenin alt yapısı da krizden önce hazırды.

Sonraki bölümde, hazırlanan bu altyapının mülteci akınına yönetmede ne gibi sonuçlar doğurduğu ve AB'ye ne gibi araçlar sağladığı tartışılacaktır.

Mülteci Akını Karşısında AB

2015 yılında, 850.000'i Yunan adalarını geçerek gelenler olmak üzere, bir milyon kişi Avrupa'ya ulaştı; çoğu Suriye'deki çatışmalardan kaçan mültecilerdi. Yaz aylarında mülteci akını doruk noktasına ulaştı. Akın başlamadan önce, iki trajedi AB'ye erken uyarı olarak geldi. 3 Ekim 2013'te 300'den fazla insan İtalyan adası Lampedusa yakınlarında, 19 Nisan 2015'te ise 900 kişi yine İtalya açıklarında bindikleri teknelerin batması sonucu hayatını kaybetti. Bu üzücü olaylar gazetelerin manşetlerine taşındı; uzmanların yanı sıra Birleşmiş Milletler çatısı altındaki Uluslararası Göç Örgütü de AB'ye can kayıplarının önüne geçmesi için çağrılarda bulundu (Larivé, 2015: 3).

Mülteci sayısındaki artış, erken uyarılara rağmen AB'yi hazırlıksız yakaladı. Mültecilerin ilk giriş yaptığı ülkeyi sığınma başvurusu yapılacak ülke olarak tayin eden Dublin Tüzükleri, İtalya ve Yunanistan'ı çok zor durumda bıraktı. Tüzükler, yük paylaşımını sağlamak yerine Birlik sınırlarında bulunan ülkelere adaletsiz şekilde fazla sorumluluk yüklediği gerekçesiyle yoğun şekilde eleştirilmeye başlandı (Fisseha, 2017: 46). O zaman için Türkiye-Yunanistan sınırındaki hizmet birimleri yılda 40.000-50.000 geçiş ile ilgilenme kapasitesine sahipti. 2015 yazında sınırdan bir günde geçiş yapan insan sayısı 10.000'e ulaştığında Yunan ve AB otoriteleri mülteci akını karşısında çaresiz duruma düştü. 2 yaşındaki Aylan Kurdi'nin boğulmasından sonra mültecilerin içler acısı durumu medyada daha çok yer bulmaya başladı ve kamuoyu meseleye daha fazla odaklandı. Bu durum hemen bir mülteci yanlısı AB politikası üretme de otoritelerin sınırdan daha baskıcı bir tavır sergilemesini engelledi (Topak ve Vives, 2018: 67).

AB, soruna çare bulabilmek için, AB'nin İşleyişi Anlaşmasınının 78. maddesinin 3. fıkrasını işleme koyarak yeni bir acil durum mekanizması oluşturdu (Thielemann, 2018: 77). AB'nin bu tavrı kavramsal çerçeve bölümünde tartışılan güvenlikleştirme siyaseti ile örtüşüyordu; akın bir tehdit olarak görüldü ve olağanüstü tedbirlere başvuruldu. Akın ile başa çıkamayan İtalya ve Yunanistan'a yardım edebilmek için 'sıcak nokta' yaklaşımı benimsendi. Bu yaklaşım bütün göçmenlerin hızlı bir şekilde kimliklerinin belirlenmesini, kayıtlarının yapılmasını, parmak izlerinin alınmasını ve daha etkili bir şekilde AB üyesi ülkelere yerleştirilmesinin ya da geri dönüşlerinin sağlanmasını amaçlıyordu (Şalamon ve Şeruga, 2018: 30). Başlangıç noktası akının güvenlikleştirilmesi olan sıcak nokta yaklaşımı, daha sonraki aşamalarda, aşağıda anlatılacağı gibi, tamamen dışsallaştırmaya odaklandı. Mültecilerin AB ülkelerine yerleştirilmesi de sıcak nokta yaklaşımının kapsamındaydı ancak bu yöndeki adımlar çok yetersiz kalacaktı.

'Sıcak nokta' yaklaşımı çerçevesinde söz konusu ülkeler için Göç Yönetimi Destek Birimleri oluşturuldu. Bu birimler şu alanlarda çalışıyordu: İşlevsel sıcak noktaların oluşturulması, başka yere yerleştirme kararlarının uygulanması, uluslararası korumaya ihtiyaç duymadığına karar verilen göçmenlerin geri gönderilmesi, sınır yönetiminin ve sınır noktalarında karşılama kapasitesinin iyileştirilmesi. Bu alanlardaki görevlerin yerine getirilebilmesi için Avrupa Sınır ve Sahil Koruma Ajansı (Frontex), Avrupa Sığınmacı Destek Bürosu, Avrupa Polis Teşkilatı (Europol) ve Avrupa Birliği Adli İşbirliği Dairesi (Eurojust) gibi AB kurumları yerel otoritelerle işbirliği içinde çalıştılar. Yunanistan ve İtalya dışındaki ülkelere ise Göç Yönetimi Destek Birimlerinin

etkili çalışmasını sağlayacak uzman personel, teçhizat ve malzeme talep edildi (Niemann ve Zaun, 2018: 5-6).

Aslında AB, ilk başta, akına karşı dayanışma ve sorumluluk paylaşımı ilkelerine dayanan bir çözüm üretmeye de çalıştı (Saatçioğlu, 2020: 1). 2015 yılının Mayıs ayında koruma ihtiyacı duyan 40.000 kişinin İtalya ve Yunanistan'dan diğer AB üyesi ülkelere yeniden yerleştirilmesi kararı alındı. Eylül ayında bu rakam 160.000'e çıkartıldı ve Macaristan'dan da kabul edilecek mültecilere yeniden yerleştirme yapılmasına karar verildi. Yeniden yerleştirmenin iki yıl içinde tamamlanması öngörüldü (Avrupa Komisyonu, 2015a). İlk kararda yeniden yerleştirilmeler gönüllülük esasına göre yapılacakken, Eylül ayında alınan kararlara göre yeniden yerleştirmeler belli bir kotaya bağlı olarak zorunlu olarak gerçekleştirilecekti. Kotalar belirlenirken her ülkenin nüfusu, gayri safi milli hasılası, daha önce bu ülkeye yapılan sığınma başvuruları ve ülkedeki işsizlik oranı göz önünde bulundurulacaktı (Avrupa Komisyonu, 2015b: 10). Ayrıca, İtalya ve Yunanistan'a İltica, Göç ve Bütünleşme Fonu üzerinden kaynaklar aktarıldı. Diğer üye ülkelere de ülkelerinde yeniden yerleştirecekleri her kişi için 6.000 Avro ödenmesine karar verildi (Thielemann, 2018: 75).

Her bir AB üyesi ülkenin belli bir sayıda mülteci ve sığınmacı kabul etmesini öngören (İtalya ve Yunanistan üzerindeki yükü azaltmaya yönelik) yük paylaşımı ve yerleştirme çabaları çok fazla tartışma yarattı. Ağırlıklı olarak Müslüman olan mültecileri Avrupa kimliği için bir tehlike olarak gören Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, başından beri bu çabalara açıkça karşı çıktılar. İtalya ve Yunanistan'da bulunan sığınmacıları diğer üye ülkelere yerleştirmeye yönelik bir plan, oy birliği ile değil, nitelikli oy çoğunluğu ile kabul edildi. Macaristan, Çekya, Slovakya ve Romanya plana ret oyu verdi; Finlandiya ise çekimser kaldı (Archick, 2016: 10). Ekim 2015'teki seçimlerin ardından Polonya da zorunlu sığınmacı yerleştirme kotalarına karşı çıkan ülkeler arasında yer aldı ve mülteci akınına karşı güvenlik merkezli bir politika izlemenin gerekli olduğunu savunmaya başladı (Saatçioğlu, 2020: 6).

İlk tepki olarak güvenleştirme ve sonucunda dışsallaştırmaya başvurmayanlar da oldu. Almanya ve İsveç'in gönüllü olarak sorumluluk paylaşımında daha fazla sorumluluk aldığı görüldü (Thielemann, 2018: 64). Almanya Başbakanı Angela Merkel, insani kriz endişesi ile Ağustos sonunda Dublin kurallarına aykırı olarak mültecileri Avrupa Birliği içinde ilk ayak bastıkları ülkelere geri gönderilmeyeceğini açıkladı. Merkel'in bu açıklaması hem kendi ülkesinin vatandaşları hem de diğer AB üyeleri tarafından yoğun şekilde eleştirildi. Almanya baskılara yalnızca iki ay dayanabildi ve Dublin Tüzüklerini yeniden

uygulayacağını ancak sadece Yunanistan'dan ülkeye gelen Suriyeli mültecilerin bu uygulamanın dışında tutulacağını açıkladı (Ilsley, 2015). Almanya Dublin Tüzüklerini yeniden uygulasa da Birlik içindeki bir arada hareket etme duygusu sarsıldı ve AB daha kırılğan hale geldi (Beşgür ve Utkulu, 2019: 326).

Yeniden yerleştirmede AB'nin elde ettiği sonuçlara bakıldığında öngörülen iki yıllık süre tamamlandığında Yunanistan'dan 20.066, İtalya'dan 9.078, toplamda 29.144 kişinin yeniden yerleştirildiği görüldü (Avrupa Komisyonu, 2017: 1). Bu rakam AB'nin söz verdiği 160.000'nin çok gerisinde kaldı. Daha zengin ve daha fazla nüfusa sahip ülkelerin daha fazla sorumluluk alması sağlanamayınca mültecilerin bu ülkelere gidiş yolu üzerindeki daha küçük ve daha az gelire sahip ülkeler daha fazla mülteci ile baş başa kaldı (Kale, 2018: 72).

Bu durumda, AB'nin mülteci akınıyla en fazla yüzleşen üyesi olan Yunanistan'ın hemen güvenlikleştirmeye başvurdu; akın, Yunanistan'ın varlığını tehdit eden bir tehlike olarak gösterildi. Dışsallaştırma güvenlikleştirmeyi takip etti. Atina, mülteci akınının başlaması ile birlikte mülteci ve göçmenlerin Türkiye ile olan deniz ve kara sınırını aşmasını engelleyebilmek için milyonlarca Avro harcadı. Sınırı geçmeye çalışanları kimi zaman Türkiye'ye geri itti. Uluslararası Af Örgütü'nün yaptığı incelemeler, Yunanistan sınır ve sahil güvenlik görevlileri tarafından gerçekleştirilen geri itme uygulamalarının insan hayatını tehlikeye attığını ortaya çıkardı. Bazı mülteciler, güvenli olmayan botlar ile denizin ortasında ya da elleri bağlı olarak kara sınırının Türkiye tarafında bırakıldıklarını söylediler (Uluslararası Af Örgütü, 2013: 11-13). Avrupa Mülteci Hakları Örgütü (Refugee Rights Europe) ise, Avrupa'nın hem kara hem de deniz sınırlarında geri itmenin sistematik hale geldiğini belirtti ve mültecilerin sığınma başvurusu yapma ve geri gönderilmeme haklarının ihlal edildiğine, insani olmayan ve onur kırıcı muamele maruz bırakıldıklarına dikkat çekti (2020: 35). Yunanistan'ın dışsallaştırma çabaları, önemli insan hakları ihlallerine yol açtı.

Dışsallaştırmaya sadece Yunanistan başvurmadı. Daha önce de tartışıldığı gibi Schengen Antlaşması ve Dublin Tüzükleri sınır kontrolleri, polis eşgüdümü, adli mevzuat ve sığınma başvurularının değerlendirilmesi gibi konularda bütünleşmeyi gerektiriyordu. Suriyeli mülteciler Yunanistan'dan AB sınırlarına girdiklerinde, Almanya, İngiltere ve Fransa'ya ulaşmak için yol üzerindeki AB üyesi ülkelerin sınırlarını aşıyorlardı. Bunu engellemek için Bulgaristan, Hırvatistan ve Macaristan, sınırlarına mülteci geçişini engellemek için tel örgüler yerleştirdi. Almanya ise Avusturya ile olan sınırlarında kontrollere yeniden başvurdu. Diğer ülkeler de Alman modelini takip edince Schengen Antlaşması tehlikeye girdi (Larivé, 2015: 10). Schengen

Anlaşması, üye ülkelerin acil kamu yararı gereksinimleri ve güvenlik ihtiyaçları için ulusal güvenlik kontrollerini yeniden faaliyete geçirmesine izin veriyordu. Bu durumlar elbette istisnai ve geçici durumlar olarak düşünülmüştü ancak Suriye Krizi ile birlikte birçok AB ülkesi ulusal sınır kontrollerine başvurduğunda bunu sürekli olarak uzattı (Henrekson ve diğerleri, 2019: 5). Sadece Yunanistan değil, diğer AB ülkeleri de güvenlikleştirmeyi ön plana çıkardı.

Mülteci akını karşısında güvenlikleştirme ve dışsallaştırmaya başvurulmasını haklı göstermeye çalışanlar bunu 2015'te mülteci sayısında görülen rekor artışa, göçmenlerin de fırsattan yararlanmaya çalışarak mültecilerin arasına karışmasına, insan kaçakçılarının mülteci akınında oynadığı rollere, mülteci olarak gelenlerin arasında teröristlerin de olduğuna ve kimi mültecilerin ulaştıkları Avrupa ülkelerinde asayiş bozacak suçlar işlediklerine dikkat çektiler. AB, dışsallaştırmayı bu şekilde akını güvenlikleştirerek haklı göstermeye çalışsa da, bu nedenler gerçekten korumaya ihtiyaç duyan insanlara karşı AB üyesi ülkelerin sorumluluklarından sıyrılması için yeterli değildi (Bauböck, 2017: 148-149).

AB, bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi, dışsallaştırmayı daha da derinleştirerek krizin üstesinden gelmeye çalışacaktı

2016 AB-Türkiye Basın Açıklaması (Mutabakatı)

AB, kendi iç dinamikleriyle mülteci krizinin üstesinden gelemeyince sorunu dışsallaştırma yolundaki çabalarını daha da artırdı. Bir önceki bölümde akının başlarında AB'nin dışsallaştırma kapsamında yaptıkları tartışılmıştı. Bu bölümde akını dışsallaştırmak için AB'nin Türkiye ile yaptığı iş birliğine odaklanacaktır. Bu iş birliği dışsallaştırma siyaseti çerçevesinde en önemli boyutu oluşturmaktadır çünkü AB'ye yönelen mülteci sayısı Türkiye ile yapılan mutabakat sonrasında ciddi şekilde azalmıştır; Brüksel böylece amacına ulaşmıştır.

Brüksel'in Suriyeli mülteci akınına durdurmak için Ankara ile iş birliği yapma çabaları 2015 yılı ile birlikte yoğunlaştı. Ekim 2015'te AB ve Türkiye bazı konularda uzlaşmaya vardılar. Bu uzlaşma kapsamında Türkiye'nin iş gücü piyasasını geçici koruma altında bulunan Suriyelilere açması, sınır ve sahil güvenliği alanlarında çabalarını ve bilgi paylaşımını artırması, Türk karasularında yakalanan düzensiz göçmenleri ve Türkiye'den Yunanistan'a geçen ve uluslararası korumaya muhtaç olmayan göçmenleri hızlı bir şekilde geri kabul etmesi bekleniyordu. AB ise 17. Faslı görüşmeye açacak, vize serbestisi alanında çalışma başlatacaktı (BBC Türkçe, 2020). 2016'nın başlarında

Akdeniz'i geçerek özellikle de Yunanistan'a ulaşan mülteci ve göçmen sayısı artmaya devam etti. Bu durum karşısında AB, gelebilecekleri bu yolculuktan caydırmak için adımlar atmaya yöneldi. Mart 2016'da AB liderleri, Suriyeli-lerin Batı Balkanları geçip ulaştıkları AB ülkelerinde sığınma başvurusu yapabilmelerini sağlayan 'geçirme' yaklaşımını sona erdirdi (Archick, 2016: 11).

Dışsallaştırma çerçevesinde izlenen bu siyaset yeterince etkili olamayınca AB Türkiye ile iş birliği çabalarını yoğunlaştırdı. Bu çabalar, Türkiye ve AB'nin 18 Mart 2016'da birlikte yaptıkları, AB'nin ifadesiyle açıklama, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın ifadesiyle de mutabakat ile sonuçlandı. AB ve Türkiye esas olarak, "1'e 1" formülü üzerinde anlaşmışlardı. Yunan adalarından 4 Nisan itibarıyla Türkiye'nin alacağı her bir Suriyeli için, AB yine 4 Nisan'da başlamak üzere Türkiye'de geçici koruma altındaki bir Suriyeliyi Birlik ülkelerine yerleştirecekti. Yerleştirilecek Suriyeliler BM Kırılmalılık Kriterleri temel alınarak BMMYK ile işbirliği halinde belirlenecekti. Üye ülkelerin yaptığı taahhütler çerçevesinde yeniden yerleştirecekler için 72.000 kişilik kota açıklandı. Ancak, Yunan adalarından alınanların sayısı 72.000'i geçerse, AB yeni sayılar belirleyecekti (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016).

AB, ayrıca Suriyeli mülteciler için daha önce Türkiye'ye ödenmesi kararlaştırılan 3 milyar Avro'nun ödemesinin hızlandırılacağını ve 3 milyar Avro ilave ödeme sağlanacağını taahhüt etti. Yine AB ve AB'ye üye devletler, özellikle Türkiye sınırına yakın belirli bölgelerde, Suriye içindeki insani koşulları iyileştirmek ve yerel nüfusun ve mültecilerin daha güvenli alanlarda yaşamasını sağlamak için Türkiye ile her türlü ortak çabayı gösterecekleri güvencesini veriyorlardı. Bildiri ayrıca Türkiye'nin üyelik müzakere sürecinin yeniden canlandırmaya yönelik olarak AB ve Türkiye'nin kararlılığına gönderme yapıyor; 14 Aralık 2015 tarihinde 17. Faslın müzakereye açılmış olmasını takiben bir sonraki adım olarak Hollanda Dönem Başkanlığında 33. Faslın açılmasına karar verildiğini açıklıyordu. AB tüm beklentiler karşılandığında, en geç Haziran 2016 sonuna kadar Türk vatandaşlarına yönelik vize gerekliliklerinin kaldırılması amacıyla vize serbestisi yol haritasının katılan tüm üye devletler bakımından yerine getirilmesine hız verecekti. Yine, AB ve Türkiye, Gümrük Birliği'nin iyileştirilmesi yolunda devam eden çalışmalara ilişkin memnuniyetlerini açıklıyorlardı (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2016).

Bu bildirinın açıklanmasının üzerinden 5 yıldan fazla zaman geçtiği halde, sadece 29.427 Suriyeli AB üyelerine yerleştirildi (Deutsche Welle Türkçe, 2021). Söz verilen 6 milyar Euro'nun ise ancak yarısına yakını ödendi. Müzakere sürecinde yeni fasıllar açılmadı, Gümrük Birliği ile ilgili güncelleme

yapılmadı ve vize serbestisi konusunda ilerleme kaydedilmedi (Yılmaz-Elmas, 2020: 172). Her şeye rağmen Brüksel, basın açıklamasından sonra Avrupa'ya ulaşan mülteci ve göçmenlerin sayısını ciddi şekilde azaltmayı başardı. Doğu Balkan rotasının neredeyse tamamen kapatılması ve AB-Türkiye Bildirisi sonucu 2018 yılında AB'ye düzensiz göç yoluyla ulaşanların sayısı 2015 yılına kıyasla yüzde 95 oranında azaldı (Novotný, 2019: 116-117).

Mutabakat kabul edildiğinde, AB bunu, sınırlarında insani felaketleri önlemek ve kamu düzenini sağlamak amacıyla alınmış olağanüstü ve geçici bir tedbir olarak bir basın açıklaması şeklinde duyuruldu. Ancak ilanının üzerinden geçen 5 yıldan fazla zaman içinde AB alternatif bir politika geliştiremedi. Mutabakat, Birlik üyeleri arasında bir anlaşma olmadığı için, Lizbon Antlaşması'nın mülteciler, sığınmacılar ve geri dönüşleri konusunda öngördüğü demokratik ve hukuki denetimden uzak kalabildi. Avrupa Parlamentosu, mutabakatın hazırlanma sürecinde rol almadı. Avrupa Adalet Divanı ise 2017 yılında kendisine yapılan başvuru üzerine, mutabakat üzerinde yargı yetkisinin bulunmadığı yönünde hüküm verdi. Bu durumda, mutabakatın uygulanmasının doğurduğu insan hakları sonuçlarını da bu AB kurumları değil, sadece Avrupa Kamu Denetçiliği Kurumu sorguladı. Böylece Mutabakat AB anlaşmalarında yer alan kontrol ve denetim mekanizmalarından neredeyse tamamen bağımsız şekilde hazırlandı ve uygulandı (Carrera, den Hertog ve Stefan, 2019: 156-157).

AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle yoğun şekilde eleştirildi. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muiznieks, mutabakatın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı olduğunu çünkü bu sözleşmenin hilafına toplu sınır dışı etme hükümleri içerdiğine dikkat çekti. Ayrıca, anlaşma İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi tarafından garanti altına alınan sığınma başvurusunda bulunma hakkını da ihlal ediyordu (2016). Uluslararası Af Örgütü (2017: 5) de bu anlaşmayı AB'nin cesur bir yaklaşım sergileyerek Avrupa'da koruma altında olmaya çalışan insanlara bunun için güvenli yollar sağlamak yerine sınırlarını bu insanlara kapatmanın ve gelişlerini durdurmanın yollarını aradığı için eleştirdi. Anlaşma, geri göndermeme prensibini de ihlal ediyordu (Ceccorulli ve Lucarelli, 2017: 87). Mutabakata göre, Yunan Adaları'na geçerek AB'ye ulaşanlar Türkiye'ye geri gönderilecekti.

Kriz başından beri Birlik üyeleri arasındaki dayanışmayı, insan haklarını önceleyen bir güç olarak AB'nin imajını ve derinleşme sürecini simgeleyen politikalarını sarstı (Larivé, 2015, s. 3). AB uluslararası ilişkilerde medeniyeti ve demokrasiyi simgeleyen bir yumuşak güç merkezi olarak görülürken, kale gibi kendini korumaya alması ve ihtiyacı olan mültecilere kapılarını açmaması bu imajı zedeledi (Larivé, 2015: 9). AB'nin mülteci krizinde sorunu

dışsallaştırarak sorumluluğu bir üçüncü ülkeye; yani Türkiye'ye yüklemesi örgütün küresel bir aktör olarak rolüne daha ciddi bir zarar verdi (Yılmaz-Elmas, 2020: 168).

Türkiye, 27 Şubat 2020'de Suriye'deki hava saldırısı nedeniyle 33 Türk askerinin şehit olmasının ardından artık mültecilerin sınır dışına çıkmasına izin verileceğini duyurdu. Saldırı İdlib'de gerçekleşmişti; buradaki saldırılar binlerce Suriyelinin Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştu (Kennedy, 2020). Bu açıklamanın hemen ardından sınır kapıları göçmen ve mülteci akınına sahne oldu. Ankara Türkiye'den ayrılmak isteyenlere müdahale etmeme siyasetini izlemeye başlarken hayati tehlike taşıması nedeniyle deniz geçişlerini bu uygulamanın dışında bıraktı (Deutsche Welle, 2020).

Türkiye'nin açıklamasından hemen sonra yeni bir mülteci akını ile karşılaşan AB yine hazırlıksız yakalandı. Aslında 2016 Mutabakatı AB'ye daha adil ve insan haklarına saygılı bir göç ve iltica siyaseti oluşturabilmesi için zaman kazandırmıştı ama bu fırsat Avrupa'daki göçmen karşıtı tavır nedeniyle değerlendirilemedi (Khan ve Fleming, 2020). Bu süre zarfında da AB yine mülteci sayısı fazlaştığında insan hakları endişelerini bir kenara bırakarak güvenleştirme ve dışsallaştırmaya başvurmayı seçti. Hırvatistan'da yaşananlar AB'nin değişmeyen tavrının göstergesiydi. Batı Balkan rotasının kapatılmasının ardından mülteci ve göçmenler, Bosna Hersek üzerinden Hırvatistan'a geçerek Batı Avrupa ülkelerine ulaşmaya yönelmişti. Hırvatistan polisinin düzensiz göçmenlere şiddet uyguladığı haberleri, 2018 yılından beri sürekli gündeme gelmeyi sürdürürken, Hırvat hükümeti konu hakkında sessiz kaldı. Uluslararası Af Örgütü, Sınır Tanımayan Doktorlar, BMMYK ile Uluslararası Kızılhaç, Kızılay ve Danimarka Mülteci Konseyi (DRC) gibi birçok kuruluş, mültecilerin Hırvatistan tarafında maruz kaldığı şiddet ve işkenceleri belgeleriyle açıklamıştı. AB'nin tüm bu raporlara rağmen insan hakları ihlallerini engellemek için harekete geçmemesi tepki çekti (Arnautovic ve Bajric, 2020).

Değişmeyen bu tavır, Atina'nın mülteci akınıyla birlikte yeniden güvenleştirme ve dışsallaştırmaya başvurusuyla daha iyi anlaşıldı. Yunanistan, bir kez daha, sert önlemlere başvurarak sınırı geçmek isteyen mültecilerin haklarını görmemezlikten geldi. Atina, 1 Mart'tan itibaren sınırı düzensiz geçenler için sığınmacı başvurularının yapılmasını askıya aldığını açıkladı. Aynı zamanda, ülkeye düzensiz olarak girmek isteyenlerin geri itileceği ve sınırını geçenlerin hemen mümkünse geldikleri, değilse transit geçtikleri ülkeye sınır dışı edileceği de ilan edildi (Frelick, 2020). Yunan Hükümeti bu açıklamalarla birlikte, sınırdaki polislerini, askerlerini ve özel harekât kuvvetlerini

takviye etti. Bu takviye kuvvetler, Pazarkule Sınır Kapısına yaklaşan insanlara göz yaşartıcı gaz ve plastik mermilerle müdahale ettiler (Frontex, 2020).

Yunanistan-Türkiye sınırındaki durumu inceleyen İnsan Hakları İzleme Örgütü (2020), Yunan güvenlik güçleri ve kim oldukları belirlenemeyen silahlı kişilerin, mültecileri ve göçmenleri zorla alıkoyduklarını, dövdüklerini, taciz ettiklerini, eşyalarına el koyduklarını, giysilerini çıkarttıktan sonra Türkiye'ye zorla geri ittiklerini açıkladı. Frontex ise yaptığı basın açıklamasında Yunanistan'ın Avrupa dayanışması çerçevesinde duruma müdahale için yaptıklarını tamamen desteklediklerini, Atina tarafından talep edilen hızlı sınır müdahale gücünü harekete geçirdiklerini ve Yunanistan'a verdikleri desteği artırmaya da hazır olduklarını bildiriyordu (Frontex, 2020).

Almanya'nın Der Spiegel Dergisi, Yunan sınır muhafızlarının mültecileri Yunanistan'a ulaşmamaları için açık denize geri ittikleri ve Frontex'in de uluslararası hukuka aykırı bu operasyonlarda yer aldığını yayınlamıştı. Bunun üzerine AB Komisyonu Frontex'i bu iddialar nedeniyle acil toplantıya çağırdı. Spiegel'in ve diğer medya kuruluşlarının zorla geri göndermelerin birçoğunu tam olarak belgelemiş olmasına karşın Atina, mültecilerin Türkiye'ye zorla geri gönderildiğini yalanladı. Frontex ise AB'nin üye ülkelerle dayanışma ilkesi çerçevesinde Yunanistan'ın dış sınırlarının korunmasına destek vermekte "kararlı" olduğunu altını çizerek, operasyonların uluslararası hukuk temelinde yürütüldüğünü açıkladı (Euronews, 2020).

Atina 2020'de Meriç sınır bölgesine, muhtemel göçmen akınlarında kullanmak için taşınabilir, güçlü ses dalgaları yayabilen iki yeni cihaz yerleştirdi. Bu sistemler yön şaşırtıyor, sağır edebiliyor, dayanılmaz acılara neden oluyor ve tahmin edilemeyen başka sağlık sorunlarına neden olma tehlikesi taşıyor (Hatipoğlu, 2020). Yunanistan, ses cihazlarının yerleştirilmesinin hemen ardından, sınır bölgesinde toplam 27 km uzunluğundaki metal çitin inşasına da başladı (Hürriyet, 2020). Afganistan'daki krizin yeni bir göç dalgası yaratacağı endişesiyle Türkiye sınırının Evros bölgesine 40 km uzunluğunda çelik duvar örüldü ve yeni bir gözetleme sistemi faaliyete geçirildi (Goddard, 2021).

Güvenikleştirme ve dışsallaştırma, bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi, AB'nin yeni yasama gündeminde de geniş yer tutacaktı.

Göç ve İltica Üzerine Yeni Pakt

Avrupa Komisyonu, 23 Eylül 2020'de hazırlıkları uzun bir sürede tamamlanan Göç ve İltica Üzerine Yeni Paktı kamuoyuna sundu. 'Avrupa Paktı' fikri 2008 yılında AB dönem başkanı olan Fransa tarafından ortaya atıldı; 2019'da Avrupa

Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen tarafından yeniden gündeme getirildi. Aslında bu pakt, bir anlaşma taslağı değil, Avrupa Komisyonu'nun 'Ortak Avrupa Göç ve Sığınma Çerçevesi' için oluşturduğu gündem belgesiydi. Komisyon, hazırlanma süreci içinde üye ülkelere danışarak bu paktı oluştursa da pakt üzerinde hiçbir üye ülkenin imzası bulunmamaktaydı (Carrera, 2021: 2).

Avrupa Komisyonu, yasama sürecini başlatan AB organı olduğundan, paktın oluşturduğu çerçeve göç ve iltica ile ilgili AB'nin yasama gündemini belirleyemeye yöneliktir. Pakt incelendiğinde, gündemin AB'ye düzensiz göç üzerinde yoğunlaştığı; sığınma taleplerine düzensiz göçün bir parçası olarak yaklaşıldığı görülmektedir (Spijkerboer, 2021: 61). Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Schinas, bu paktı üç katlı bir binaya benzetti. Göç ve iltica yönetiminin dış boyutları, dış sınırların güvenliğini sağlama ve dayanışma bu binanın katlarını oluşturmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2020b). Burada dikkat çeken Schinas'ın paketi anlatmaya dış boyutlara vurgu yaparak başlamasıdır; AB bir kez daha dışsallaştırmayı ön planda tutarak ve göçmenlerin geldiği ve geçtiği AB'ye üye olmayan ülkelerle iş birliğini arttırarak göç ve ilticayı yönetmeye çalışmaktadır.

Yukarıda tartışıldığı gibi yeni yasama gündeminde ön plana çıkan dışsallaştırma beş alanı kapsamaktadır: Mültecilere ev sahipliği yapan ülkeleri ve toplumları desteklemek, özellikle gençler için anavatanlarında ekonomik fırsatlar yaratmak, göçmen kaçakçılığı ile mücadele etmek, gönüllü geri dönüşleri artırmak, geri dönenlerin yeniden toplumla bütünleşmesini sağlamak ve yasal göç için kurallara uygun yöntemler geliştirmek (Avrupa Komisyonu, 2020c). Avrupa'da ilticanın geleceği ile ilgili belgenin AB üyesi ülkelerin değil de, üçüncü ülkelerin sorumlulukları ile başlaması tedirgin edicidir ve dışsallaştırma çabalarının yoğunlaşacağına habercisidir (European Council on Refugees and Exile, 2021, s. 4). AB Üyeleri arasında anlaşma, dayanışma ve sorumluluk paylaşımı sağlanamayınca, iç dinamiklerden ümit kesilmiş, yine dışsallaştırmaya başvurulmuştur (Hadj-Abdou, 2021: 11).

AB'nin dışsallaştırma çabalarını eleştiren Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri Filippo Grandi, AB üyelerinin sorumluluklarını dışsallaştırmalarının ne yasal ne de uygulanabilir olduğuna dikkat çekti. Dışsallaştırmanın sorumluluğu daha az imkâna sahip olan ülkelerin sırtına yüklemek anlamına geldiğini ve sömürgeciliğe has bir yaklaşımı temsil ettiğini vurguladı (Hein, 2021b). Buna karşın, AB Konseyi'nin 24 Mayıs 2021 tarihli raporu, üye ülkelerin büyük çoğunluğunun Yeni Paktın dışsallaştırma politikasını desteklediğini gösterdi (Hein, 2021b).

Binanın ikinci katını oluşturan sınırların güvenliğini sağlama ise yeni giriş öncesi tarama/inceleme aşamalarını (kimlik saptama, sağlık kontrolleri, güvenlikle ilgili kontroller, parmak izinin alınması ve Avrupa Parmak İzi Veri Tabanına, yani Eurodac'a kaydedilmesi), daha hızlı yeni sınır işlemlerini, Eurodac vasıtasıyla bütünleşik ve modern göç ve sınır yönetimini ve insan ve mülteci hakları için hukuki garantileri kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2020c). İkinci kat, 'Avrupa Kalesi' yaklaşımı çerçevesinde mültecilerin AB ülkelerine sığınma hakkı için başvuru yapmasını ve korunma elde etmesini daha karmaşık ve zor hale getirmektedir (Kirişçi, Erdoğan ve Eminoğlu, 2020).

İsminde yeni kelimesini barındırmasına rağmen, Göç ve İltica Üzerine Yeni Pakt, AB'nin sıcak nokta yaklaşımının yeni bir paketle sunulmuş halidir (The Danish Refugee Council, 2020). Hâlihazırda, sıcak nokta yaklaşımı çerçevesinde Lesbos, Samos, Chios, Kos ve Leros adalarındaki aşırı kalabalık AB İlk Kabul ve Kimlik Tespit Merkezlerinde mülteciler gayri insani koşullarda beklemeye mecbur edilmektedirler (Sınır Tanımayan Doktorlar, 2021). 2016 Mutabakatından sonra, Yunanistan'a deniz yoluyla ulaşan mültecilerin sığınma başvurusu süreçleri sonuçlanıncaya kadar ana karaya geçişleri yasaklandı. Böylece, başvurusu olumsuz sonuçlanan kişiler adalardan Türkiye'ye iade edilebilecekti. Son verilere göre Yunan adalarında 40.000'den fazla mülteci kalmaktadır. Bu kişilerin arasında sığınma başvurusunda bulunduğu ve aradan uzunca zaman geçtiği halde henüz ilk mülakatlarına bile çağrılmayanların sayısı oldukça yüksektir. Aralarında kırılğan grupların da bulunduğu bu mültecilerin bekletildiği kamplar kapasitesinin dört-beş katı üzerinde insanı barındırmaktadır (Dalkıran, 2020). Bu merkezlerde yaşanan sıkıntıların bitirilmesi için Avrupalı liderlere bir milyondan fazla dilekçe ulaştırılmasına rağmen Yeni Pakt bu talepleri karşılamak yerine sorunlu yaklaşımı yeni bir isimle uygulamaya devam etmeyi amaçlamaktadır (Sınır Tanımayan Doktorlar, 2020). Yeni Pakta göre mülteciler yine sadece belirlenen merkezlerde kalabilecekler; inceleme süresi boyunca fiili olarak gözaltında tutulacaklar. Bu süre zarfında, hukuki süreçle ilgili bilgi ve yardım alma imkânlarından da yoksun olacaklar (Romeo, 2021: 7-8). Krizin başından beri yaşananlardan ders almamış görünen AB, yeni yasama gündeminde de insan haklarının ve mültecilerin korunmasına değil, dış sınırların korunmasına öncelik vermektedir (The Danish Refugee Council, 2020). Yeni Pakt, sınır kontrollerini, fiili gözaltıları ve sınır dışı etmeleri yoğunlaştıracak ve AB'yi insan haklarına saygıdan daha da uzaklaştıracak bir çerçeve sunmakta ve aşağıda anlatılacağı gibi Birlik içindeki dayanışma olmadığını da açığa vurmaktadır (Voet, 2021).

En son katta ise dayanışmayı sağlamak için esnek mekanizmalara vurgu yapılmaktadır. Dayanışma boyutu, AB sınırlarına yeni ulaşanlar için yeniden

yerleştirme uygulanmasını, geri dönüş sponsorluğunu, iltica işlemlerinde mevcut kapasitenin iyileştirilmesi için anında ve uzun vadede destek sağlanmasını içermektedir (Avrupa Komisyonu, 2020c). Geri dönüş sponsorluğunun nasıl işleyeceğini örnekle anlatmak gerekirse, sponsor olacak AB üyesi (örneğin Macaristan ya da Polonya), sponsorluktan faydalanacak üye için (örneğin İtalya ya da Yunanistan), sığınma başvurusu reddedilenlerin dönüşü için yapılması gerekenleri üstlenecektir. Bu noktada, temel olarak, sponsor olacak ülkenin AB üyesi olmayan ülkelerle ikili anlaşmalarını kullanarak iltica başvurusu reddedilenlerin 'gönüllü' geri dönüşlerini ya da sınır dışı edilmelerinin sağlanması beklenmektedir. Sponsor olan ülke kriz zamanlarında 4 ayda, diğer zamanlarda ise 8 ayda üstlendiği geri dönüşü gerçekleştirmezse, o zaman kendi ülkesinde yeniden yerleştirme yapması gerekmektedir (Vosyliūtė, 2021: 292).

Yeniden yerleştirme mekanizmasının başarıya ulaşma şansı düşük görünmektedir. Komisyon'un bu konuda belirlediği gündem açıklandığında Avusturya, Visegrad Dörtlüsü (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya), Estonya, Letonya ve Litvanya zaten yeniden yerleştirme alanında sorumluluk almayacaklarını açıkladılar. 2015-2017 arasında uygulanmaya çalışıldığında da yeniden yerleştirmede çok kısıtlı başarı sağlanmıştı (Romeo, 2021: 25). Pakt, aslında bu durum ışığında yeniden yerleştirme yerine üyelere diğer dayanışma mekanizmalarına destek sağlama imkânını tanımakta, yeniden yerleştirme alanında sorumluluk almak istemeyen üyeleri finansal olarak ya da resmi prosedürleri yürütme konusunda destek sağlamaya yönlendirmektedir. Bu haliyle Yeni Pakt, göçmen karşıtı ve kısıtlama taraftarı üyelerin önceliklerini dikkate almış görünmektedir (Kirişçi ve diğerleri, 2020). Kısacası, Pakt birlik içinde dayanışma yoksunluğunu ve fikir ayrılığını açığa vurmaktadır.

AB uzun süredir etkili bir şekilde geri dönüşlerin sağlanmasının üzerinde durmaktadır. Bu siyasetin arkasında düzensiz göçmenlerin AB üyesi ülkelere sınır dışı edileceklerini bildikleri zaman, Avrupa yoluna düşmenin onlara mantıklı gelmeyeceği ve böylelikle AB'ye gelenlerin sayısının azalacağı beklentisi yatmaktadır (Spijkerboer, 2021: 64). Yeni Pakt, dayanışmanın diğer türleri olan yeniden yerleştirme ve kapasite arttırma için koordinatörlük pozisyonunun oluşturulmasından bahsetmezken, geri dönüşler için bir koordinatör atanmasını önermektedir. Bu durum, dayanışma boyutu içinde geri dönüşlerin sağlanmasının merkezi öneme sahip olduğunu göstermektedir. Sponsor olan üye devletler geri dönüşünü sağlayacakları kişilerin uyruklarını seçebilecekleri için geri dönüş anlaşmalarının olduğu üçüncü ülkelere geri dönüşleri sağlamaları beklenmektedir. Yeni Paktın geri dönüşlere bu kadar odaklanması endişe doğurmaktadır çünkü daha önce AB'nin gerçekleştirdiği

geri dönüşler sık sık ciddi insan hakları ihlalleri ile sonuçlanmıştır (Romeo, 2021: 27-29).

Sonuç olarak Yeni Paktın oluşturduğu gündem yasa haline gelirse, mültecileri AB İlk Kabul ve Kimlik Tespit Merkezlerinde gayri insani koşullarda bir tür gözaltında tutmaya devam edecek, geri dönüşlerin artması geri gönderme ilkesinin daha ciddi şekilde ihlal edilmesine neden olacak ve geri gönderilenler ciddi insan hakları ihlalleri yaşama tehlikesiyle yüzleşecektirler.

Sonuç

AB'nin Suriye'deki savaşın yarattığı mülteci akınında izlediği mülteci ve sığınmacı siyasetini inceleyen çalışma, krizde temel olarak adil sorumluluk paylaşımı yapılamayınca güvenikleştirme ve dışsallaştırmaya ağırlık verildiği sonucuna varmıştır. Bu siyasetin tarihsel arka planını ele alan bölüm, örgütün kriz başlamadan önce bu yönelimin temellerini attığını ortaya koymuştur.

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları temelli bir mülteci rejimi oluşturulmuştu. Uluslararası dayanışma ve iş birliğine dayanan bu sistemde korumaya ihtiyaç duyanların geri gönderilmesi kabul edilmiyordu. Avrupa bütünleşmesi bu rejimi değiştirdi. Schengen Anlaşması bu bağlamda önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Bu anlaşma ile göç ve iltica güvenikleştirildi ve daha yoğun bir şekilde suçla ilişkisine odaklanıldı.

1990'larda Suriyeli mülteci akınında AB politikalarının önemli bir dayanak noktasını oluşturacak güvenli üçüncü ülke kararı alındı. AB böylelikle, mülteci koruma sorumluluğunu Birlik üyesi olmayan ülkelere devretmenin altyapısını hazırladı. Mültecilerin AB sınırına giriş yaptığı ülkeyi onların sığınma başvuru sonucuna karar verecek ülke olarak tayin eden Dublin Tüzükleri ise mülteci krizi sonucunda AB üyeleri arasında sorumluluk paylaşımının adaletsiz olmasının zeminini hazırlayacak bir adım olarak 1990'ların sonunda atıldı. Mülteci krizi ve sonrasında AB politikasının bel kemiğini oluşturacak dışsallaştırma siyaseti de 1999'daki Tampere Konseyi ile oluşmaya başladı ve Birlik mülteciler kendilerine ulaşmadan onları yerinden eden nedenlerle ilgilenmeye başladı. Dışsallaştırma AB mülteci ve sığınmacı siyasetinde giderek ağırlığını artıracaktı. Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım Belgesi, Lahey ve Stockholm Programı'nın yanı sıra 2015'te açıklanan Avrupa Göç Gündemi de üçüncü ülkelerle ilişkilere ağırlık verecek, insan haklarına dair endişeler geri planda kalacaktı.

2015 yılı ile birlikte patlak veren mülteci akınında AB mülteci ve sığınmacı siyaseti işte bu temel üzerine bina edildi. Dublin Tüzükleri, başta Yunanistan

olmak üzere, mülteci akınıyla karşı karşıya kalan AB üyelerini kapasitelerini aşan derecede sığınma başvurularının muhatabı yaptı. Birlik üyeleri arasında adil sorumluluk paylaşımı yapılamadı ve mültecilerin AB üyesi ülkelere yeniden yerleştirilmesi çok sınırlı kaldı. Bu durumda Yunanistan gibi ülkeler mülteci akınını güvenlikleştirdi, sınırlarını mülteci akınına karşı kapalı tutmak adına insan haklarını ihlal etmekten kaçınmadı. Mülteciler, sığınma başvurusu yapma haklarından mahrum edildiler ve belirsizlik içinde uzun süre Yunan adalarındaki kalabalık kamplarda bekletildiler. Sıcak nokta yaklaşımı çerçevesinde AB, Yunanistan'a Sorumluluk paylaşımı yapılamayınca AB dışsallaştırma siyasetini mülteci ve sığınmacı siyasetinin merkezine yerleştirdi. AB, mülteci akınını durdurmak adına Türkiye ile işbirliğine yöneldi. Mültecilerin Yunan adalarına yönelmek yerine Türkiye'de kalmalarını sağlamak için Brüksel, Ankara'ya mali yardım sağlama yoluna gitti. Güvenli üçüncü ülke yaklaşımı uygulanarak AB mültecilere koruma sağlama sorumluluğunu Türkiye'ye devretti. Bu AB girişiminin neticesinde Birlik sınırlarına ulaşan mülteci sayısında önemli oranda azalma görüldü. Bu adım AB'nin dünya politikasında insan hakları ve demokratikleşmeyi önceleyen aktör imajını daha da zedeledi. Mülteci krizi karşısında Birlik üyelerinin ferdi politikalara yönelip Schengen Anlaşması ve Dublin Tüzüklerini askıya alması Avrupa bütünleşmesinin derinleşme sürecine darbe vurdu.

AB, krizin başından beri eleştiri alan güvenlikleştirme ve dışsallaştırma politikasını sadece isminde yeni bulunan Göç ve İltica Üzerine Yeni Pakt ile de devam ettireceğinin sinyalini verdi. Birliğin yasama gündemini belirleyen belgeye göre AB, mültecileri güvenlik sorunu olarak görmeye devam edecek; güvenlik soruşturmaları daha da derinleştirilip uzatılacak ve mülteciler kapasitesinin çok üstündeki kamplarda bekletilmeye devam edilecek. Dışsallaştırma yine AB göç ve iltica siyasetinin bel kemiği olacaktır; Pakt AB üyelerinin sorumluluklarını değil, üçüncü ülkelerin sorumluluklarını ele alarak başlamaktadır. AB Afganistan krizi ile birlikte kendine yönelecek mülteci akınının önüne geçebilmek için Türkiye ile yeniden anlaşmanın yollarını aramaya girişmiştir. Adil sorumluluk paylaşımında AB'nin mülteci akınının başından beri sergilediği başarısızlığın ışığında Yeni Pakt yeniden yerleştirme konusunda isteksiz üyelere alternatif yollar göstermekte; yeniden yerleştirme yerine bu yollara yönelmektedir.

Kaynakça

- Alkan, G. (2020,10 Eylül). AB'yi Sarsan Mülteci Krizinde Hafızalara Kazınan Beş Olay. *Euro-news*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/09/10/ab-yi-sarsan-multeci-krizinde-haf-zalara-kaz-nan-bes-olay>
- Amnesty International (2017). *A blueprint for despair human rights impact of the EU-Turkey deal*. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/EUR2556642017ENGLISH.PDF>
- Archick, K. (2016). *The European Union: Current challenges and future prospects*. Washington: Congress Research Service (CRS) Report R44249.
- Arnautovic ve Bajric (2020, 26 Ekim). Reports of 'Brutal' Beatings By Croatian Police At Bosnian Border Spark Concerns For Migrants Seeking EU Refuge. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Erişim adresi: <https://www.rferl.org/a/bosnia-migrants-brutal-beatings-croatia-eu/30913284.html>
- Atak, I., & Crépeau, F. (2014). Managing Migrations at the External Borders of the European Union: Meeting the Human Rights Challenges. *European Journal of Human Rights*, 3(5), 591-622.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2016). *18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi*. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf
- Avrupa Komisyonu (2015a). *Refugee Crisis: European Commission takes decisive action*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5596
- Avrupa Komisyonu (2015b). *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:92b8154b-56cd-11e5-afb-01aa75ed71a1.0007.02/DOC_1&format=PDF
- Avrupa Komisyonu (2017). *Relocation – sharing responsibility within the EU*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2017-09/20170927_factsheet_relocation_sharing_responsibility_en.pdf
- Avrupa Komisyonu (2020a). *Common European Asylum System*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum_en
- Avrupa Komisyonu (2020b). *Speech by Vice-President Schinas on the New Pact on Migration and Asylum*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_20_1736
- Avrupa Komisyonu (2020c). *New Pact on Migration and Asylum: A fresh start on migration in Europe*, Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en
- Avrupa Komisyonu (2021). *New Pact on Migration and Asylum: Agreement reached on the new European Union Agency for Asylum*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3241
- Bačić, N. (2012). *Asylum policy in Europe-the competences of the European Union and inefficiency of the Dublin system*. *Croatian yearbook of European law & policy*, 8(1), 41-76.
- Baldwin-Edwards, M., Blitz, B. K. & Crawley, H. (2019). The politics of evidence-based policy in Europe's 'migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(12), 2139-2155.
- Bauböck, R. (2018). Europe's commitments and failures in the refugee crisis. *European Political Science*, 17(1), 140-150.

- BBC Türkçe. (2020a, 3 Mart). Mülteci krizi: Türkiye ile AB arasındaki 'göçmen anlaşması' neleri kapsıyordu? Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51724776>
- BBC Türkçe. (2020b, 7 Mart). Yunanistan Başbakanı: Türkiye ve AB arasındaki göçmen anlaşması öldü. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51781713>
- Benam, Ç. H. (2011). Emergence of "Big Brother" in Europe: Border Control and Securitization of Migration. *Insight Turkey*, 13(3), 191-207.
- Beşgür, E. C., & Utkulu, U. (2019). Esnek entegrasyon temelinde Avrupa Birliği'nin geleceği ve Türkiye'nin yeri: muhtemel senaryolar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18(2), 325-364.
- BMMYK Türkiye Temsilciliği (2016). *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*. Erişim adresi: <http://www.multeci.org.tr/wpcontent/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- BMMYK (2016). *Mülteci ve Göçmen? Sözcük Seçimleri Önemlidir*. Erişim adresi: https://www.unhcr.org/cy/wpcontent/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_TR.pdf
- BMMYK (2021a). *Syria Regional Refugee Response*. Erişim adresi: https://data.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.238257664.1221921441.1629883639-1570990414.1629883639
- BMMYK (2021b). *Syria Refugee Crisis – Globally, in Europe and in Cyprus*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/cy/2021/03/18/syria-refugee-crisis-globally-in-europe-and-in-cyprus-meet-some-syrian-refugees-in-cyprus/>
- BMMYK Türkiye Temsilciliği (2021). *Sığınmacılar*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/siginmacilar>
- Boswell, C. & Geddes, A. (2011). *Migration and mobility in the European Union*. Hampshire: Palgrave MacMillan.
- Buzan, B., Waeber, O. & De Wilde, J. (1998) *Security: A new framework for analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Carrera, S. (2021). "Whose Pact? The Cognitive Dimensions of the EU Pact on Migration and Asylum." S. Carrera and A. Geddes (Eds.), *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees* içinde (s. 1-25). Fiesole: European University Institute.
- Carrera, S., den Hertog, L., & Stefan, M. (2019). "The EU-Turkey deal: reversing Lisbonisation in EU migration and asylum policies." Carrera, S., Vara, J. S., & Strik, T. (Eds.). *Constitutionalising the external dimensions of EU migration policies in times of crisis* içinde (s. 155-174). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Ceccorulli, M. & Lucarelli, S. (2017). Migration and the EU Global Strategy: narratives and dilemmas. *The International Spectator*, 52(3), 83-102.
- Ceyhan, A. & Tsoukala, A. (2002). The securitization of migration in Western societies: Ambivalent discourses and policies. *Alternatives*, 27(1_suppl), 21-39.
- Constant, A. F. & Zimmermann, K. F. (2016). Towards a new European refugee policy that works. *CESifo DICE report*, 14(4), 3-8.
- Dalkıran, M. (2020). Türkiye, Yunanistan ve AB Kiskacında Mülteciler. *Perspektif*. Erişim adresi: <https://www.perspektif.online/turkiye-yunanistan-ve-ab-kiskacinda-multeciler/>
- Deutsche Welle. (2020, 7 Mart). EU-Turkey migration deal is 'dead,' warns Greek PM. Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/eu-turkey-migration-deal-is-dead-warns-greek-pm/a-52672983>

- Deutsche Welle Türkçe.* (2021, 24 Haziran). AB Komisyonu Türkiye'ye "sınır dışı sayısından" memnun değil. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/ab-komisyonu-t%C3%BCrkiye-s%C4%B1n%C4%B1r-d%C4%B1C5%9F%C4%B1-say%C4%B1s%C4%B1ndan-memnun-de%C4%9Fil/a-58025455>
- Euronews* (2020, 28 Ekim). AB, Ege'deki geri itmelerle ilgili Frontex'i "acil" toplantıya çağırdı. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/10/28/ab-ege-deki-geri-itmelerle-ilgili-frontex-i-acil-toplant-ya-cag-rd>
- European Council on Refugees and Exiles (2021). *ECRE comments on the Commission Proposal on Asylum and Migration Management*. Erişim adresi: <https://www.ecre.org/wp-content/uploads/2021/03/ECRE-Comments-RAMM.pdf>
- Fisseha, M. (2017). Syrian refugee crisis, from turkey to European Union-methods and challenges. *Jurnalul Practicilor Comunitare Pozitive*, 17(3), 34-57.
- Frelick, B., Kysel, I. M., & Podkul, J. (2016). The impact of externalization of migration controls on the rights of asylum seekers and other migrants. *Journal on Migration and Human Security*, 4(4), 190-220.
- Frelick, B. (2020, 5 Mart). Gunshots, Summary Trials, Deportations: The Reality for Refugees in the EU-Turkey Stand-off. *Euronews*. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2020/03/05/gunshots-summary-trials-deportations-reality-for-refugees-in-the-eu-turkey-stand-off-view>
- Frontex (2020, 3 Mart). *Statement by the Frontex Management Board*. Erişim adresi: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news-release/statement-by-the-frontex-management-board-z80tXy>
- Gammeltoft-Hansen, T. (2011). *Access to asylum: International refugee law and the globalisation of migration control*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goddart, E. (2021, 21 Ağustos). Greece erects fence at Turkey border amid expected surge in Afghan refugees. *Independent*. Erişim adresi: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/afghanistan-migrants-greece-turkey-taliban-b1906427.html>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019). *Düzensiz Göç Hakkında*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda#:~:text=D%C3%BCzensiz%20g%C3%B6%C3%A7%20bir%20yasad%C4%B1C5%9F%C4%B1,ayr%C4%B1%20de%C4%9Ferlendirilmesi%20gereken%20bir%20konudur,>
- Guarascio, F. & Emmott, R. (2021, 22 Temmuz). As war rages, EU weighs more funds to limit Afghans fleeing to bloc. *Reuters*. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/war-rages-eu-weighs-more-funds-limit-afghans-fleeing-bloc-2021-07-22/>
- Haddad, E. (2008). The external dimension of EU refugee policy: a new approach to asylum? *Government and Opposition*, 43(2), 190-205.
- Hadj-Abdou, L. (2021). From the Migration Crisis to the New Pact on Migration and Asylum: The Status Quo Problem. *BRIDGE Network Working Paper*, 11, 1-15.
- Hampshire, J. (2016). European migration governance since the Lisbon treaty: introduction to the special issue. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(4), 537-553.
- Hathaway, J. C. (1993). Harmonizing for Whom: The Devaluation of Refugee Protection in the Era of European Economic Integration. *Cornell International Law Journal*, 26 (3), 719-735.
- Hatipoğlu, M. (2020, 15 Ekim). Yunanistan Sığınmacılara Karşı Meriç Sınırına Sağlık Yapabilecek Ses Üreten Cihazlar Koydu. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yunanistan-siginmacilara-karsi-meric-sinirina-sagirik-yapabilecek-ses-ureten-cihazlar-koydu-/2007939>

- Hein, C. (2021a). *Old wine in new bottles? Monitoring the debate on the New EU Pact on Migration and Asylum*. Heinrich Böll Stiftung Derneği. Erişim adresi: <https://eu.boell.org/en/2021/06/16/old-wine-new-bottles-monitoring-debate-new-eu-pact-migration-and-asylum>
- Hein, C. (2021b). *And yet it moves: monitoring the debate on the New EU Pact on Migration and Asylum*. Heinrich Böll Stiftung Derneği. Erişim adresi: https://eu.boell.org/en/2021/07/28/and-yet-it-moves-monitoring-debate-new-eu-pact-migration-and-asylum?dimension1=international#_ftn1
- Henrekson, M., Öner, O. & Sanadaji, S. (2019). The Refugee Crisis and the Reinvigoration of the Nation State: Does the European Union Have a Common Refugee Policy? *IFN Working Paper Series*, 1265, 1-27.
- Huymans, J. (1995). Migrants as a security problem: dangers of "securitizing" societal issues. Dietrich Thrunhardt, *Migration and European integration: the dynamics of inclusion and exclusion içinde* (53-72). Londra: Pinter
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751-777.
- Hürriyet. (2020, 17 Ekim). Yunanistan insanlığa duvar örüyor: sınıra 27 km'lik çit yapımına başlandı. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yunanistan-insanliga-duvar-oruyor-sinira-27-kmlik-cit-yapimina-baslandi-41638674>
- Ilsey, N. (2015). Germany Backtracks on Decision to Suspend Dublin Regulation. *Newsweek*. Erişim adresi: <https://www.newsweek.com/germany-backtracks-decision-suspend-dublin-regulation-336377>
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) (2020). *Yunanistan: Sınırdaki Mültecilere Yönelik Şiddet*. Erişim adresi: <https://www.hrw.org/tr/news/2020/03/17/339568>
- Joly, D. (1996). *Haven or Hell?: Asylum Policies and Refugees in Europe*. Londra: Palgrave MacMillan.
- Juss, S. S. (2005). The decline and decay of European refugee policy. *Oxford Journal of Legal Studies*, 25(4), 749-792.
- Kale, B. (2017). The Limits of an International Burden-sharing Approach: The Syrian Refugee Protection Crisis and Its Consequences on Turkey's Refugee Policy. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 22(3), 55-84.
- Kennedy, R. (2020, 28 Şubat). Could the deaths of 33 Turkish soldiers in Syria spark another refugee crisis in Europe? *Euronews*. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2020/02/28/could-the-deaths-of-33-turkish-soldiers-in-syria-spark-another-refugee-crisis-in-europe>
- Khan, M. & Fleming, S. (2020, 2 Mart). EU migration pact with Turkey on brink of collapse. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/81e161e0-5ca3-11ea-b0ab-339c2307bcd4>
- Kirişçi, K., M. M. Erdoğan & N. Eminoğlu (2020). *The EU's "New Pact on Migration and Asylum" is missing a true foundation*. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/11/06/the-eus-new-pact-on-migration-and-asylum-is-missing-a-true-foundation/>
- Kostakopoulou, T. (2000). The 'Protective union'; change and continuity in migration law and policy in Post-Amsterdam Europe. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 38(3), 497-518.

- Larivé, M. H. A. (2015). A Crisis for the Ages the European Union and the Migration Crisis. *The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, No 15, Miami: European Union Center of Excellence.
- Lavenex, S. (2001). The Europeanization of refugee policies: Normative challenges and institutional legacies. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39(5), 851-874.
- Maldini, P., & Takahashi, M. (2017). Refugee Crisis and the European Union: Do the Failed Migration and Asylum Policies Indicate a Political and Structural Crisis of European Integration?. *Communication Management Review*, 2(02), 54-72.
- Martin, D. & Guild, E. (1996). *Free Movement of Persons in the European Union*. Londra: Butterworths.
- Muiznieks, N. (2016, 14 Mart). Stop Your Backsliding, Europe. *The New York Times*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2016/03/15/opinion/stop-your-backsliding-europe.html>.
- Niemann, A. & Zaun, N. (2018). EU Refugee Policies and Politics in Times of Crisis: Theoretical and Empirical Perspectives. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 56 (1), 3-22.
- Novotný, V. (2019). Reducing Irregular Migration Flows through EU External Action. *European View*, 18(1), 116-117.
- Nugent, N. (2006). *The government and politics of the European Union* (ikinci baskı). Durham: Duke University Press.
- Öztürk, N. Ö. (2016). 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme çerçevesinde mülteci statüsünün sona ermesine yönelik ölçütlerin incelenmesi ve Türk Hukuku üzerindeki yansımalarının değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(2), 393-448.
- Perruchoud R. & Redpath-Cross, J. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü.
- Plender, R. (1990). Competence, European Community Law and Nationals of Non-Member States. *International & Comparative Law Quarterly*, 39(3), 599-610.
- Refugee Rights Europe (2020). *Position paper: Pushback and violations at Europe's borders: the state of play in 2020*. Erişim adresi: https://refugee-rights.eu/wp-content/uploads/2020/07/RRE_PP_Pushbacks_English.pdf
- Romeo, G. (2021). *The New Pact on Migration and Asylum: the global impact*. Brüksel: Euro-Med Rights.
- Saatçioğlu, B. (2020). The EU's response to the Syrian refugee crisis: a battleground among many Europes. *European Politics and Society*, 1-16.
- Šalamon, N. K. & Šeruga, K. (2018). "Refugees and the "Disorganised State of Exception": EU and States' Responses to Mass Arrivals through the Western Balkans Migration Route." I. Ž. Žagar, N. K. Šalamon, & M. L. Hacin (Eds.). *The Disaster of European Refugee Policy: Perspectives from the "Balkan Route"* içinde (s. 29-54). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Sınır Tanımayan Doktorlar (2020). EU must stop trapping people in miserable conditions on the Greek islands. Erişim adresi: <https://www.msf.org/eu-must-stop-trapping-people-greek-islands>
- Sınır Tanımayan Doktorlar (2021). How we're helping in Greece. Erişim adresi: <https://www.doctorswithoutborders.org/what-we-do/countries/greece>

- Spijkerboer, T. (2021). 'I Wish There Was a Treaty We Could Sign'. S. Carrera & A. Geddes (Eds.), *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees* içinde (s. 61-71). Fiesole: European University Institute.
- Thielemann, E. (2018). Why refugee burden-sharing initiatives fail: Public goods, freeriding and symbolic solidarity in the EU. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 56(1), 63-82.
- Topak, Ö. E., & Vives, L. (2020). A comparative analysis of migration control strategies along the Western and Eastern Mediterranean routes: Sovereign interventions through militarization and deportation. *Migration Studies*, 8(1), 66-89.
- Tsourdi, L., & Costello, C. (2021). "The Evolution of EU Law on Refugees and Asylum." P. Craig & G. de Búrca (Eds.). *The Evolution of EU Law* içinde (s. 793-824). Oxford: Oxford University Press.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2016). *Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar*. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa
- Uluslararası Af Örgütü (2013). *Avrupa'nın Sınırında Yunanistan'ın Türkiye Sınırında İnsan Hakları İhlalleri*. Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları.
- Van Munster, R., & Sterkx, S. (2006). Governing mobility: The externalization of European migration policy and the boundaries of the European Union. Ronald Holzacker & Markus Haverland (Ed.). *European research reloaded: cooperation and Europeanized states integration among Europeanized states* içinde (s. 229-250). Dordrecht: Springer.
- Voet, L. (2021). EU migration and asylum pact abandons compassion and human rights. *Social Europe*, Erişim adresi: <https://socialeurope.eu/eu-migration-and-asylum-pact-abandons-compassion-and-human-rights>
- Vosyliūtė, L. (2021). "When principles are compromised: EU return sponsorship in light of the UN Global Compacts." S. Carrera & A. Geddes (Eds.). *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees* içinde (s. 291-314). Fiesole: European University Institute.
- Yılmaz-Elmas, F. (2020). EU's Global Actorness in Question: A Debate over the EU-Turkey Migration Deal. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(68), 161-177.

Sünnilerin Aleviliğe Bakışında Üç Farklı Perspektif: Türk, Müslüman, Alevi

Nigar Tuğsuz*

Öz

Gruplar arası ilişkilere etki eden mekanizmalardan biri sosyal ve politik bağlamın ürünü olan özcü bakış açılarıdır. Bu çalışmada Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken kullandıkları başlıca perspektiflerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bulguları ile ortaya çıkan perspektiflerden ilk ikisi sözü edilen özcü bakışa işaret etmektedir. Aleviliği herhangi bir referans noktasını sabit tutmaksızın çoklu tanımlamaları ile anlayanlar ise bu özcü bakışın dışında kalmaktadır. Kendisini Sünni Müslüman olarak tanımlayan kişilerin Alevilik hakkındaki düşüncelerinin irdelenmesi ile elde edilen bulgular sınıflandırılmış, “Türk, Müslüman ve Alevi” şeklinde üç başlıca referans noktası belirlenmiştir. Aleviliği anlamaya çalışırken ortak payda olarak Sünni İslam’a ya da Anadolu coğrafyasına referans verilmesi (içinde ya da dışında) Aleviliğin özgünlüğünün ve içsel çeşitliliğinin görmezden gelinmesi ile neticelenmektedir. Aleviliği her bir içeri alma ya da dışarı atma girişimi, sosyal ve politik olarak modernleşme ve merkezileşme süreçlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıksa da, güncel sosyal-politik mekanizmalarla desteklenmekte ve gruplar arası ilişkilerde etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Gruplar arası ilişkiler, Özcülük.

Three Different Perspectives of Sunnis Towards Alevism: Turk, Muslim, Alevi

Abstract

One of the mechanisms that affects intergroup relations is the essentialist perspective, which is the product of the social and political context. This study aims to determine the main perspectives used by Sunnis while trying to understand Alevism. The first two perspectives that emerged with the findings of the study align with the aforementioned essentialist view. Those who understand Alevism, however, with its multiple definitions, do not keep any reference point fixed and do not use this essentialist view. This study involves obtaining the thoughts about Alevism held by people who define themselves as Sunni Muslims; it then classifies those thoughts, and three main reference points were determined: “Turkish, Muslim, and Alevi”. While trying to understand Alevism, those who refer to Sunni Islam or the Anatolian geography (inside or outside) overlook Alevism’s originality and internal diversity. Although each attempt to include or exclude Alevism emerges as an extension of social and political modernization and centralization processes, it is supported by current social-political mechanisms and is effective in intergroup relations.

Keywords: Alevism, Inter-group Relations, Essentialism.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Sabahattin Zaim Üni., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Böl.
nigar.tugsuz@izu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-2473-8352 | DOI: 10.36484/liberal.1059220

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 135-146.

Gönderim Tarihi: 17 Ocak 2022 | Kabul Tarihi: 14 Mart 2022

Giriş

Türkiye'deki Aleviler ve Sünniler İslam ortak paydasına rağmen dini anlama ve pratik etme açısından önemli farklılıklar taşırlar. Birbirlerine karşıt konumlanışları kendi içlerindeki çeşitliliği önemsiz hale getirmiştir. Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken kendi otantik dini ve kültürel anlam dünyalarına özcü yaklaşımları bu karşıt konumlanışta etkili olan faktörlerden biridir. Alevilikle ilgili fikirlerinin belirleyicisi çoğu durumda İslam'ın Sünni yorumuna dayandırdıkları özcü bakış açılarıdır. Bu çalışmada Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken ve tanımlarken kullandıkları perspektiflerin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. İstanbul'da yaşayan ve kendisini Sünni Müslüman olarak tanımlayan çeşitli yaş, cinsiyet ve meslek grubundan 60 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelerde¹ Sünni bireylerin Alevi bireylerle kişisel ilişkilerine değil, bir grup kimliği olarak Alevilik hakkındaki fikirlerine odaklanılmıştır. Görüşme yapılan kişilerin Alevi komşuları, arkadaşları ya da çeşitli derecelerdeki yakınları ile ilgili kişisel değerlendirmelerinin Alevilik hakkındaki fikirlerini etkilemesi kaçınılmazdır.² Buna rağmen, mümkün olduğunca yakın ilişkilerden soyutlayıcı sorular sorularak, Aleviliği bir dini-kültürel kimlik/aidiyet olarak nasıl anladıkları ve tanımladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguların sınıflandırılması ile ortaya çıkan Aleviliğe bakıştaki üç farklı perspektif, Türklük, Müslümanlık ve Aleviliktir. Aleviliği tanımlarken "Anadolu coğrafyası ortak paydası" vurgusu ile Türklüğe, "İslam ortak paydası" vurgusu ile Sünni İslam'a, "Aleviliğin çoklu tanımları" vurgusu ile de Aleviliğin kendisine referans verilmektedir. Bu perspektiflerin ideolojik ve entelektüel temelleri bu çalışmanın konusu değildir. Buna rağmen Türk milliyetçiliğinin dini formasyonu içinde şekillenen Türklük ve Sünni İslam vurgusunun, Aleviliğin özcü tanımlanmasındaki en belirgin kaynaklar olduğunu söylemek gerekir.

Literatür ve Teori: Türkiye'de Aleviliği Anlamak

Türkiye'de yaşayan Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunun ve aynı zamanda devletin İslam anlayışının Sünni geleneğe dayanması, Sünni Müslümanlara Alevi ve Şii gruplar karşısında bir ayrıcalık vermektedir. İslam'ın Sünni yorumunu benimseyen tüm gruplar, kendi aralarındaki inanç ve ritüel farklılıklarına rağmen İslam'ın beş şartını yorumlama konusunda neredeyse

1 Bu çalışmanın verileri yazarın 2016 tarihli doktora tezinden alınmıştır. Çalışma İstanbul ili sınırları içinde etnik-kültürel çeşitlilik açısından birbirinden farklı semtlerde yürütülmüştür. Örneklemi oluşturan Sünni bireylerin etnik-kültürel çeşitliliği, her ne kadar çalışma İstanbul'da yürütülmüş olsa da, bu çalışmaya genel olarak Türkiye'deki Sünnileri temsil etme gücü katmaktadır.

2 Alevi-Sünni ilişkilerinin sosyal-psikolojik boyutlarını tartışan bir makale için bkz. Nigar Tuğsuz, "A-two dimensional boundary: Sunnis" Perceptions of Alevi in Turkey". *Turkish Studies*, 22:4 , 587-602, 2021.

aynıdırlar. Farklı olanları ise heterodoks unsurların karışmasıyla aslından uzaklaşmış olarak kabul etmektedirler. Sünni grupların Alevi gruplarla inanç ve felsefe olarak ortaklıkları olmasına rağmen, ritüel anlamında ortaklıkları daha azdır. Anadolu Aleviliği Şii kökenlerine rağmen bölgesel farklılıklar da taşıyan kendine has bir gelenektir.

Alevi grupların Sünni İslam'a yakın olanları olduğu gibi Aleviliği İslam'dan farklı bir din ya da kültür olarak kabul edenleri de vardır. Kendisini Müslüman olarak tanımlayan Alevilerin büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlar gibi namaz kılmaz, hacca gitmez, oruç tutmaz ve zekat vermezler (Shankland, 1999: 142). Ramazan orucu yerine muharrem orucu tutarlar. Hac için Mekke'ye gitmenin önemli olmadığını, önemli olanın insanın içsel sorgulaması olduğunu düşünürler. Bazı Aleviler hac için Hacı-Bektaş Veli'nin mezarını ziyaret ederler. Tüm Alevi grupları bir araya getiren ortaklık Hz. Ali sevgisi ve Ehl-i Beyt bağlılığıdır. Cem Merasimi de önemli ortaklıklardan biridir, fakat Nusayriler ve Dürziler bu ritüelin dışında kalmaktadırlar (Gezik, 2015: 23). Yaşadıkları bölgelere göre değişen tonlarda İslami geleneğin Alevi ve Sünni yorumuna aynı anda katılan Alevi gruplar vardır. Daha genel bakıldığında, Alevilerin Kuran'ı esoterik olarak anlama eğiliminde oldukları görülmektedir (Zeidan, 1999: 78). Bundan dolayı İslam'ın farzları karşısında takındıkları tavır, Sünni toplum içinde haklarında yanlış yolda kişiler şeklindeki yargılara yol açmaktadır (Kehl-Bodrogi, 1996: 53). Aleviler arasından Sünni İslam'ın ritüelleri ile Alevilik felsefesi ve ritüellerini aynı anda takip edenler de vardır. Bu karmaşık kesişim noktalarından dolayı Türkiye'de mezhepleri ve tarikatları tanımlamada kullanılan ölçütler Alevileri tanımlamada kullanılmaz. Aleviler ve Sünniler de birbirlerini mezhep farklılığı olarak değil, Türkiye'ye has sosyal ve politik bağlam içinde anlama eğilimindedirler. İki grup arasındaki ilişkilere etki eden tüm farklılıkların birleşiminden doğan oldukça karmaşık psikolojik, sosyal ve politik sınırlara sahiptirler. Bu sınırların oluşumunda etkili olan mekanizmalardan biri, birbirlerini tanımlarken kullandıkları özsel dini-kültürel kimlik tasavvurlarıdır.

Türkiye'deki Alevilerin oranını tahmin etmenin zorluğunun nedenlerinden biri, Sünnilerle dil, gelenek ve kültürel ortaklıklarıdır. Birlikte yaşadıkları coğrafyadan kaynaklanan ortak bir dil, kültür ve hafızaya sahiptirler. İki grup arasındaki sınırların katmanlı yapısı kimlik tartışmalarını Alevi-Sünni ilişkilerini anlamak için elverişli hale getirmektedir. Kimlikle ilgili bugünün teorik imkanları, kimliği katı ve değişmez gören özcü yaklaşımların ötesine geçmiştir. Kimlikler farklı zamanlarda ve koşullarda değişebilen durumsal özellikleri ile etkileşimsel bir sürecin ürünüdürler (Jenkins, 2008: 5). Özcü kimlik okumaları doğuştan getirilmiş ya da sonradan edinilmiş özsel kimlikler ve katı-değişmez ilişkiler varsayarken, özcü olmayan kimlik okumaları sosyal kimliklerin

sınırlarının katı olmadığını, ilişkisel ve esnek olduğunu göstermektedir. Özcülük karşıtı yaklaşımlar, gruplar/kimlikler arası ilişkileri öncelikle yerleşik algıları sorgulayarak ele almakta, ben/öteki, içeri/dışarı, ileri/geri, üstün/aşağı gibi dikotomik ayrımlara dair bilginin sorgulanması için teorik imkanlar sunmaktadırlar. Kimlik ile ilgili akademik literatürde özcülük karşıtı yaklaşımlar yoğunluklu olmasına rağmen, günlük konuşmalarda ve siyaset analizlerinde kimliği özsel ve değişmez gören bakış açıları daha popülerdir (Brubaker, 2004). Sosyal Kimliği bireysel ve sosyal süreçlerin etkileşimi ile oluşan bir yapı olarak ele alan Sosyal Kimlik Teorisine göre, kimlik oluşumu süreci kişilere ya da gruplara ait bir değişmez değildir ve ilişkisel bir sürecin ürünüdür. Öncelikle grup üyeleri kendi aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları abartmaya, etraflarındaki insanları grup içi ve grup-dışı olarak ayırmaya eğilimlidirler (Tajfel, 1974). Bu ayrışmada sosyal bağlamın etkisi belirleyici olmaktadır. Toplumsal kimlikler bir bağlam içinde oluşmakta ve gruplar arasında sürekli yeni sınırlar inşa etmektedirler. Bu süreçte biz ve onlar ayırımına dayanan bir mekanizma ortaya çıkmaktadır. Bireysel bilinç, sosyal etkileşim ve toplumsal süreçler birbirine bağlanarak gruplar arası ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Sünnilerin Aleviliği bir dini-kültürel kimlik olarak anlamaya/tanımlamaya çalışırken kendi kimliklerini özsel bir şekilde en doğru ve değişmez kabul etmeleri Aleviliği dışarıya olarak konumlandırmalarına neden olmaktadır. Alevilik ve Sünniliğin kendi içlerindeki çeşitliliğe rağmen birbirine karşıt konumlanması bu ilişkisel sürecin ürünüdür. Geçmişten bugüne iki grubun ilişkilerinde çok sayıda sosyal ve siyasi olay etkili olmuştur. Grubun hikayesinin gücü ana motivasyondur ve çoğu zaman farkında olunmayan tercihtir. Sünniliğin devletin İslam anlayışı olarak Türkiye'deki ana akım İslami eğilim olma niteliği, iki kimlik olarak Alevilik ve Sünniliğin ilişkisel konumlanışında etkili olmaktadır.

Aleviliği Anlamada Üç Perspektif: Anadolu Coğrafyasına Yerleşik Türklük, Sünni İslam'la Açıklanan Müslümanlık ve Çok Tanımlı Alevilik

Türkiye'de Sünnilik ve Alevilik birbirine referans vermeden belirginleşemeyen iki grup kimliğidir. Sünnilerin Aleviliği anlamak için kullandıkları referans noktaları bu iki kimliğin karşılıklı ilişkisinin kurgulanışa dair önemli verilerdir. Bu referans noktalarının dayanakları ve derinlemesine analizi bu çalışmanın konusu değildir. Buna rağmen Alevi kimliğinin Türk toplumsal ve siyasal bağlamı içindeki konumunun göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatırlar. Kendisini Sünni olarak tanımlayan kişilerle yapılan derinlemesine görüşmelerde ortaya çıkan üç perspektif, aşağıda görüşme yapılan kişilerin kendi ifadelerine atıfla tartışılmıştır.

Alevilik İslam'ın En Saf Halidir, Anadolu İslam'ıdır: Milli-Kültürel Değerler

Bu çalışma kapsamında görüşülen Sünnilerin bazıları Aleviliğin İslam'ın en saf hali ya da özü olduğu anlayışına sahiptir. Bu saflığın ya da özlüğün kanıtı, ortak Anadolu coğrafyası ve milli-kültürel değerlerdir. Bu sorgulamada dini değerlerden ve ritüellerden ya hiç söz edilmemekte ya da millilik düşüncesinin içerisinde eritilmekte ve bazen de Tek Tanrı düşüncesine indirgenilmektedir. Modern Aleviliğe milli kültürel değerler içinden köken bulma girişimi, Alevilerin farklı coğrafyalardaki dil ve kültür çeşitliliğine rağmen, Anadolu Aleviliğini İslam'ın ve yaşanan tüm Aleviliklerin en saf hali, özü olarak adlandırma ile belirginleşmektedir.

Sözü edilen düşünceye göre modern Aleviliğin kökenleri, Anadolu'da konuşlanan ve saflığını konuştuğu coğrafyadan alan çeşitli Türk-İslam gelenekleridir. Anadolu halkının büyük çoğunluğunun geçmişte Alevi inançlarına yakın bir formda yaşadığına inanılmaktadır. Görüşülen 40 yaşlarındaki erkek yöneticiye göre "1200-1300'lü yıllarda Anadolu halkının büyük kısmı Alevi inancına yakındı. Ayrıca Ehlibeyt sevgisi Anadolu'da çok güçlüdür. Bunlar Anadolu'nun asli unsurlarıdır". Anadolu'nun kültürel yapısının çeşitliliğini anlamak için Aleviliğin çok iyi anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Anadolu'ya has giyim-kuşam, yeme-içme alışkanlıkları, fiziksel özellikler, eğlence kültürü (örneğin saz çalma) Aleviliğe köken arama çabasında öne çıkartılan göstergelerdir. Etnik-kültürel ortaklıklar, Aleviliğin Anadolu coğrafyasındaki en saf İslam olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. 54 yaşındaki erkek öğretmene göre, Alevilerin Türk kökenli olmasının göstergesi sadece dini pratikleri değil aynı zamanda gündelik yaşantılarıdır: "Türkiye'deki Aleviler kesinlikle Türk kökenli. Alevilerdeki bağlama Orta Asya'daki sazlara benziyor, Orta Asya'daki ayinler ile Alevilerin cem ayini birbirine çok benziyor. Yani Alevilik İslam anlayışı olarak bizi yansıtıyor" ifadesi dinin yaşanış biçimindeki çeşitliliğe doğallık ve zenginlik olarak bakıldığını göstermektedir. Bu yaklaşımda dil ve vatan birliğinin önemi, kültürel yaşamın öneminin ötesindedir. Dini düşüncenin ayrıntılarında ve ritüellerindeki farklılıklar milli-kültürel değerlerin içinde eritilmiştir ve milli değerler dinin uygulanışındaki yorum farklılıklarına izin vermektedir. Görüşülen 32 yaşındaki erkek işçiye göre ise milli değerlerden daha üst bir birleştirici zaten olamaz: "Alevilik bir inançtır. Peygamberlerimiz ayrı o kadar, bence bir ayrılık yok. Hepimiz bu devletin vatandaşıyız, hepimiz Müslümanız" ifadesi dinin içindeki farklı yorumlara, inanılan peygamberler ayrı olsa dahi, olumlu bakıldığını göstermektedir. Bu düşünceye göre Cem evi de Cami gibi İslam'ın ibadethanesi olarak kabul edilebilir. Aleviliğe ait hiçbir inanç ve dini ritüel, Aleviliği İslam'ın dışına çıkartmaya yetmez.

Aleviliğin heterodoks olarak tabir edilen unsurlarının Aleviliğin tam olarak kendisi olduğunu vurgulayanlara göre, Sünni İslam'ın içindeki farklı dini uygulamalar Aleviliğin heterodoksi olarak görülmemesi gerektiğinin ispatıdır: "Nerede ibadet edeceğine kendisi karar verir. İbadethaneler de çeşitli olabilir. Sünnilikte de dergahlar var. Katı tanımlarda ısrar etmenin gereksiz olduğunu düşünüyorum" diyen 35 yaşındaki kadın öğretmen, inanç ve ritüellerdeki yorum farklılıklarının önemsenmemesinden yanadır. Böyle düşünen kişiler aynı zamanda Alevilerin Müslüman olduklarını çeşitli şekillerde ve her fırsatta vurgulamak istemektedirler. Bu amaçla Aleviliğin önemli düşünürlerinin sözleri ve yazılarına sıklıkla atıfta bulunmaktadırlar. Alevilikte kutsal kabul edilen kişilerin sözleri ve pratikleri Aleviliğin İslami kökeninin ispatı olarak ileri sürülmektedir: "Hacı Bektaş Veli'nin Makalatını okuduğunuzda İslam'a aykırı bir şey olmadığını görürsünüz. Aleviler de Kuran'a inanıyor, sünnete uyuyor, ayrıca Aleviliğin ayrı bir kitabı da yok" diyen 40 yaşlarındaki erkek esnaf, Alevi tanıdıkları ile çok iyi ilişkilere sahip olduğunu ve Aleviliğin otantik kaynaklarının İslam'la tam olarak uyumlu olduğunu düşünmektedir. Aleviliği heterodoksi olarak görmeyenlerin bir kısmı heterodoksi olarak görenleri milli birliğe zararlı kişiler olarak adlandırmaktadırlar. Bu kişiler için Aleviliğe ayrı bir köken arama ya da heterodoksi olarak görme Anadolu coğrafyasının vatan-millet birlikteliğini bozabilecek, milli bütünlük açısından tehlikeli olabilecek bir bakış açısıdır. Referans noktası olarak milli-kültürel değerleri alanlar, vatan ve dil birliğinin Aleviliği Sünnilikle aynı kültür evrenine dahil ettiğini düşünmektedirler. Bu kişilere göre dinin uygulanışındaki farklılıklar ise genel olarak önemsizdir ya da sonradan ortaya atılan uydurma ve ayrılıkçı fikirlerdir.

Alevilik İslam'ın ya İçindedir ya Dışındadır: Sünni İslam'ın Değerleri ve Pratikleri

Aleviliği Anadolu İslam'ının özü olarak görmesine rağmen ortaklıklar yerine farklılıkları, Sünni İslam'la uyuşmayan düşünce ve pratikleri öne çıkartanlar için Alevilik özünde İslam'ın Anadolu'ya has saf bir formu olsa da sonradan bozulmuştur. "Alevilik Anadolu Müslümanlığını iyi anlatsa da caminin yerine cem evini koymak, İslam'ın özü ile de Alevilik ile de bağdaşmaz" diyen 45 yaşındaki erkek öğretmen, yaşanan Aleviliği aslından uzaklaşmış olarak görmektedir. "Ayrı bir din olarak görmüyorum. Cemevleri yaygınlaşmalı ama cami gibi değil. Kendi geleneklerini devam ettirsinler ama ayrılmak bana doğru gelmiyor" diyen 35 yaşındaki kadın öğretmen, farklılıkların kültürel olarak yaşatılabileceğini ama dini inanış ve ritüellerdeki farklılığın Aleviliğin Türkiye'de izole olmasına ve marjinalleşmesine yol açacağını düşünmektedir. Aleviliğin ritüel farklılıklarının İslam'ın içinde yer alamayacağını düşünen bu kişiler için tersini düşünmek İslam'ın tahrip olmasına yol açacaktır.

Kötü niyetli ya da bilgisiz kişilerin dini konularda ısrarcı olmasının iki grup arasında gerilim yarattığını düşünmektedirler. Sünni İslam'ın inanç ve ritüel yaklaşımına aykırı davranan Alevilerin sadece İslam'la değil hiçbir dinle ilgisi olamayacağını, yoldan çıkmış kişiler olduğunu iddia etmektedirler. "İnsanları ırkına göre ayıramayız, ama ateistse bir insan ona dinden bahsedemezsin. Onun dininin bir din olduğunu söyleyemezsin. Böyle düşünenlerin Aleviliklerini bir din olarak göremeyiz" diyen 67 yaşındaki erkek emekli şoför, Aleviliği dinden ayrı bir inanış olarak görmek gerektiğini düşünmektedir. Aleviliğin bir din olamayacağını söyleyenlerin yaklaşımlarına Alevilerin ya cahil ya da doğru yoldan çıkmış kişiler oldukları düşüncesi hakimdir. "Eskiden bize yakın Alevi köyleri vardı. İyi insanlardı, arada görürdük. Genelde tarlada çalışırlardı, okur-yazar değillerdi, daha ziyade ibadetlerini cahillikten yapmayan tembel insanlardı" diyen 75 yaşındaki erkek emekli öğretmen ise Aleviliğin geçmişteki ve bugünkü pratiklerinin cehalet ürünü olduğunu, tembelliğin zaman içinde dini yaşantının esaslarının yitirilmesine neden olduğunu düşünmektedir.

Sünni İslam'ın pratikleri "Alevilerin eksikliklerini"³ tespit etmede en çok başvurulan kaynaklardır. Cami-cemevi, namaz-cem, ramazan orucu-muharrem orucu karşılaştırmaları sıkça yapılmakta, Aleviliğin ritüelleri Sünni İslam'ın ritüellerine referansla dinin orijinal halinden bir sapma olarak görülmektedir. Bu düşünceye göre, Alevilik İslam'ın içinde yer alması gereken bir gelenek olduğu halde İslam'a aykırı pratikler üretmiştir ve bundan dolayı aykırılık olarak görülmelidir: "Müslümanlığın ne olduğunu bilen ve Müslüman birisi için, hatta tüm dünya Müslümanları için sapkın bir şeydir Alevilik. Çünkü Hristiyan için kilise, Yahudi için sinagog ve Müslüman için Cami vardır" diyen 38 yaşındaki erkek işletmeci, Aleviliğin İslami kurallar açısından kabul edilemez olduğunu ve bundan dolayı Alevilikteki "İslam'a uygun olmayan" unsurların ayıklanması gerektiğini düşünmektedir. "Bunların namazı semahtır. Halka oluşturuyorsun, ayakkabısız. Bir bayan bir erkek. Zikir gibi, ama acayip kaptırıyorlar, güzel ama namazla ilgisi yok" diyen 53 yaşındaki erkek esnaf, Alevileri yakından tanımaktadır ve bir çeşit akrabalık bağına da sahiptir. Aleviliğin pratiklerini bir kültür ve gelenek olarak övmekte, fakat ibadet olarak kabul etmemektedir. İbadet anlayışına aykırı bulunan eylemlerden biri hem Cem töreninin kadın-erkek birlikte yapılması hem de tören sırasında içki içilebilmesidir. Cemlerde içki içilmesi geçmişten bugüne Aleviliğin İslam dışı olarak görülmesinin gerekçelerinden biridir (Yalçınkaya, 1996: 20). Dini bayramlarda ve dini törenlerde Alevilerin içki içmesi çoğu Sünni için Aleviliğin İslam'ın meşru bir yorumu olarak görülmemesinin nedenlerinden

3 Bu ifade katılımcılardan biri tarafından kullanılmıştır. Sözlerinin devamında Alevilerin eksikliklerini giderirlerse sosyal ya da politik tüm sorunlarının ortadan kalkacağına inandığını söylemiştir.

biridir. “Kurban bayramında kurban etiyle içki içtiklerini duyunca inanmadım” diyen 23 yaşındaki kadın öğrenci, iki grup arasındaki dinin algılanış ve yaşanış biçimi ile ilgili kültürel sınırlara işaret etmektedir.

Aleviliğin İslam’dan bir sapma olduğu düşüncesi, Sünni İslam’ın dini-kültürel dünyasına referansla Alevi inancına ve teolojik kaynaklarına işaret ederek de yapılmaktadır. Bunun için çeşitli gerekçeler ileri sürülse de en çok tekrarlananları, Aleviliğin sözlü bir kültür olması, yazılı kaynaklarının eksikliği ve göç ile yaşanan dönüşümlerle ilgili olanlarıdır. Sözlü kültür, yaşanan sosyolojik değişimler karşısında dönüşmeye ve özünden uzaklaşmaya uygun olarak tarif edilmektedir. Sünni gelenekten farklılıkların nedenini Aleviliğin özünden uzaklaşması olarak görmekteyirler. Farklılıkların azaltılması ve Aleviliğin özüne dönmesi, yani Sünni İslam’a uymayan unsurlarından temizlenmesi gerektiği düşünülmektedir. “Alevilik geleneksel referanslarını kaybetti. Bundan dolayı herkes kendine göre bir dünya kurdu, parçalı ve kontrolsüz bir Alevilik” diyen 30 yaşındaki erkek bilgisayar uzmanı, Aleviliğin eski referanslarına dönmesi gerektiğini düşünmektedir. “Aleviliğin kaynakları neler?, saysanız bir elin parmaklarını geçmez. Temel eserleri zaten İslam’la uyumlu. İslam’a uymayan tarafları ise sonradan çıkmış ve uydurma” diyen 30 yaşındaki kadın işçi, Aleviliğin din olamamasının nedeninin teorik kaynaklarının eksikliği olduğunu düşünmektedir. Bunu da Aleviliğin sözlü kültür olması ile ilişkilendirmiştir. Sözlü kültür olma özelliği Aleviler tarafından olumlu bir özellik olarak öne çıkartılıp, halk İslam’ı kökenlerinin kanıtı olarak görülürken, Sünniler için bir din olarak Aleviliğe güvensizliğin temel nedenlerinden biridir. Aleviliğin kaynakları kutsal kitap olarak kabul edilmemektedir: “Alevi kaynakları dediğiniz zaman bir elin parmaklarını geçmez. Ana kaynak olabilecek Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat*’ı zaten İslam’la çelişmiyor” diyen 47 yaşındaki erkek esnaf, Alevilik teolojisine güvensizliğini anlatmaktadır. Aleviliğin teolojik kaynaklarının tartışmaya açılma biçimlerinden biri doktrin açısından önemli figürlerin ve şahsiyetlerin ele geçirilmesidir. Bu bağlamda Aleviler çoğu zaman Hacı Bektaş Veli’ye bile layık görülmezler, çünkü Hacı Bektaş Veli bugünkü Alevilerin tersine Kuran’a uygun yaşayan bir insan olarak tarif edilmektedir. Görüşülen kişilerden bazıları sıklıkla Alevilerin Hacı Bektaş Veli ve Pir Sultan Abdal gibi kendi önderleri olan kişilerin izinden gitmediklerini, bundan dolayı yanlış yolda olduklarını söylemişlerdir. Sünni İslam’ın inanç ve pratiklerinin en doğru referans noktası olarak alınarak Aleviliğin tanımlanması, Aleviliğin geçmişten bugüne tüm özellikleri ile bir tür dini, kültürel ya da milli muhalefet olarak görülmesine neden olmaktadır.

Alevilik Ne ise O'dur: Çok Tanımlı Alevilik

Aleviliği sadece kendisine referansla anlamaya çalışanlar için tek bir coğrafya, belirli bir din ya da sınırları keskin bir kültür evreni ile Aleviliği tanımlamak mümkün değildir. Bu bakış açısında herhangi bir sabit referans noktası yoktur. Aleviliğin tek bir dine yakın olmadığı, birbirinden farklı dinlerin aynı anda ve farklı derecelerde etkisi altında olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye göre, Alevilik Türklerin geçmişte temas halinde olduğu birçok dinin etkisi altında şekillendiğinden dolayı özgündür ve ancak kendi içinde anlaşılabilir bir inanç sistemidir. “Bir gayrimüslime deseniz git yaşa aralarında, sonra onları anlat, o size diyecek ki bu Aleviler birazcık Hristiyanlara, birazcık Müslümanlara birazcık Yahudilere benzeyen bir topluluk” diyen 55 yaşındaki erkek yönetici, Aleviliğin büyük dinlerden hiçbirisi ile tam olarak özdeşleştirilemeyeceğini düşünmektedir. Aleviliğin içindeki bazı inançların, ritüellerin ve hatta kutsal kabul edilen dini şahsiyetlerin aynı anda hem İslam’da hem de diğer dinlerdeki varlığı Aleviliğin doğasındaki eklektikliğin ve tek bir dine-kültüre indirgenemezliğin kanıtları olarak gösterilmektedir. Aleviliği senkretik niteliği ile tanımlayan Melikoff’a göre de Alevilerin Hz. Ali’si Müslümanların Hz. Ali’si ile aynı değildir. Daha çok Şamanizmin gök tanrısı’nın Müslümanlıktaki Ali’nin kişiliği ile birleşmiş halidir. Bu çalışma kapsamında görüşülen Sünni bireylerin birçoğuna göre de, Alevilerin Hz. Ali’si Sünnilerin Hz. Ali’sinden farklıdır ve daha çok Hz. İsa’ya benzemektedir. “Onlardaki Hz. Ali bizimkine benzemiyor. Hristiyanlıktaki gibi bir şey” diyen 23 yaşındaki kadın sanatçı Aleviliğin İslam’la ilişkisinin kesintili olduğunu düşünmektedir. Aleviliğin hem ritüel farklılığını hem de ortak figürlerdeki anlam farklılığını kabul etme ama yine de bir kalıba sokmaktan kaçınma yaklaşımı, Aleviliğin kendi içinde değerlendirilmesi ile neticelenmektedir. “Alevilik ve Sünniliğin sınırları birbirine geçmiş, bunları ayıramazsınız. Kişi kendisini nasıl görüyorsa öyledir. İslam’da farklı ibadet ve ibadethane biçimleri de olabilir” diyen 62 yaşındaki kadın öğretmen İslam’ın birbirinden çok farklı gelenek ve dini ritüelleri rahatlıkla barındırabileceğini düşünmektedir. Aleviliğin de Sünniliğin de içinde farklı uygulamalarının olduğunu söyleyerek dinin içindeki yorum farklılıklarına olumlu bakmaktadır.

Aleviliğe sabit bir öz aramak yerine grubun kendi içinden yapılan adlandırılmaya referans verenler için, Aleviliğin Sünni toplumdaki doğru algılanışına en önemli engel sır saklama olgusudur. Hem Alevilik bilgisinin grup dışına aktarılmak istenmemesi, hem de grubun dışarıdan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı korunması amacıyla kırsal yaşamda geliştirilmiş bu mekanizma, grup dışından genellikle “kendini saklama” olarak adlandırılmaktadır. Sünnilerdeki kendi inançlarını başkalarına anlatma ve öğretme konusundaki istekliliğe rağmen Alevilerin gelenekleri ve inançları konusunda konuşmak

istememeleri Alevilik inancının dışarıdan anlaşılamayacağına kanıtı olarak ileri sürülmektedir. Görüşülen kişilerden bazıları için Alevilerin kapalılığı iki grup arasında hiçbir zaman aşılamayacak bir engeldir. Kapalılık bir yönüyle de Aleviliğin sosyal düzeninin modern dışı olarak yorumlanmasına neden olmakta, modern toplumun birey ve grupları arasında olması gereken entegrasyona engel olarak görülmektedir (Tuğsuz, 2021: 593). “Alevilik kendini üreten bir şey değil. Sonradan Alevi olunamayacağına göre, hiç kimseye kendilerini anlatmak diye bir dertleri yok. Sünni İslam bu anlamda daha modern ve açık” diyen 43 yaşındaki erkek tüccara göre, Alevilerin diğer gruplarla entegrasyonunun azlığı grupsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Entegrasyonun düşük olması grupların birbirlerine karşı toleranslarının da düşük olması ile ilişkilendirilmektedir. “Onlar dışlamışlar, diğerleri de kendilerini izole etmişler. Karşılıklı oluşmuş bu ilişkiler” diyen 55 yaşındaki kadın emekli memura göre, iki grubun ilişkilerinin iyi olmadığı durumlarda asıl neden sadece bir tarafın dışlaması değil, aynı zamanda diğer tarafın kendini izole etmesidir. Alevilerin kendi özgünlüklerini anlatmak için kullandıkları Aleviliği anlamak için Alevi olmak gerekir argümanı, Sünniler tarafından Alevilerin gizliliği ve bilinmezliği olarak yorumlanmakta ve iki grup arasındaki sosyal mesafeyi artırmaktadır. Diğer taraftan sır saklama olgusunu yukarıda değinildiği gibi Aleviliğin özgünlüğü perspektifinden görenler de vardır. Böyle düşünen kişiler için çeşitlilik doğal bir durumdur ve Aleviliğin özgünlüğüne ve bir din olma niteliğine zarar vermediği gibi İslam’ın içinde ya da dışında yer alma tercihini de elinden almamaktadır.

Dinî ve Kültürel Referansların İççeliği

Modernleşme süreçlerinde bireyler doğrudan grup bağlarından kopmak ve birey olmak yerine etraflarındaki kültürlerle gelgitli ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Buna rağmen modernleşmenin siyasal görünümü olan ulus-devlet modeline içkin olan ben ve biz kavrayışları yine modernleşmenin araçları olan eğitim ve kitle iletişim ile içselleştirilmektedir (Kafadar, 2009: 20-21). Cumhuriyet Türkiye’sinde devleti ve toplumu modernleştirme ve yeni bir milli kimlik yaratma girişimleri sadece politik alanı değil sosyal alanı da etkilemiştir. Yeni devlet ideolojisinin içerisinde yer alan milliyetçilik ve sekülerleşme (Zurcher, 2005: 51) her alanda, devlet kurumlarının reflekslerinde ve gruplar arası ilişkilerde geçmişten bugüne etkili olmaktadır. Bunun nedeni Türkiye’de din ve devletin pratikte birbirinden tam olarak hiçbir zaman ayrılmamış olmasıdır. Türk laikliği bu anlamda dini devre dışı bırakmak yerine daha modern, daha milli ve daha akılcı bir İslam formu kurmayı amaçlamıştır (Berkes, 1998; Lewis, 1961: 406). Alevilik konusunda dini ve kültürel reflekslerin

birleşmesi ile ortaya çıkan muhafazakar tutumlar, diğer dini-etnik grupları da içine alabilmekte ve bu tutumlar kolayca ayırıt edilemeyecek kadar iç içe geçmektedir. Alevileri farklı kılan sadece Sünni İslam'ı değil, aynı zamanda devletin İslam anlayışını da benimsememiş olmalarıdır. Bu çalışmada ortaya çıkan üç perspektifin gösterdiği, Sünnilerin Alevilere bakışında belirgin olan milli-kültürel ve dini reflekslerin içiçeliğidir. Bu reflekslerin sadece teolojik olanları olduğu gibi, milli ve kültürel unsurlardan oluşmaları da vardır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine müslümanlığın değişen ve çatışan formları köy ve kent arasında olabildiği gibi, mezhepler arasında, hatta Sünni İslam'ın kendi içinde de hep var olmuştur. Modern ulus devlet ideolojisinde ise bu gelgitli ve dinamik alanlar görmezden gelinerek, iyi-kötü ya da ortodoksi-heterodoksi düalizmleri analiz aracı haline gelmiştir (Kafadar, 2009: 40). Alevi-Sünni ilişkilerinin ortodoksi-heterodoksi ile açıklanmasına yapılan itirazlar, Sünni İslam'ın, özellikle Anadolu'da yaşanan halk İslam'ının içinde de çok fazla heterodoks unsurun yer aldığı ve bu yapıların siyasi otoritelerle de zaman zaman problemleri olduğu argümanına dayanmaktadır. Sünniliğin içindeki heterodoks unsurlar geleneksel İslam olarak adlandırılırken Aleviliğin Sünnilikten farklılıklarının heterodoksi olarak adlandırılması bu tezi desteklemektedir. Dahası ortodoksi Sünniliğe birebir tekabül eden bir kavramsallaştırma değildir. Fakat devlet ve ortodoksi arasındaki birlik ortodoksi-heoerodoksi dualitesinin açıklama gücünü artırmaktadır (Burnoff, 1888: 225). Alevi kimliğinin içindeki çeşitliliğin görmezden gelinmesinde en önemli faktör mevcut Alevilikleri hakim dini-kültürel ve milli paradigma içine sabitleme çabasıdır. Böylece Aleviliğin farklı dini ve kültürel uygulamaları ve aynı zamanda Anadolu dışındaki Alevilik pratikleri bilinmeyen olarak kategorize edilmektedir. Modern şehirlerdeki çeşitli ideolojilerle eklenmiş Aleviliklerin varlığı bu tabloyu daha da karmaşık hale getirmektedir.

Sonuç

Aleviliği anlamaya çalışırken Sünni İslam'a ya da belirli bir coğrafyaya referans verilmesi (içinde ya da dışında) Aleviliğin özgünlüğünün görmezden gelinmesi ile neticelenmektedir. Shankland, günümüzde İslam toplumu içindeki sosyal organizasyonların çeşitliliğinin görmezden gelinmesinin nedenini modern toplumlarda kültürün hiç durmadan değişen bir şey olarak değil de tutarlı ve değişmez bir bütünlük olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Bir dini kimliği bir grubun içinde ya da dışında olarak tanımlamak da bu eğilimin bir uzantısıdır. Alevilik benzeri esoteric inanç yapılarında böylesine bir içinde ya da dışında yer alma netliği, etraflarındaki farklı kimliklerle sürekli

etkileşim ve geçişlilik içinde olmalarından dolayı mümkün değildir (Shankland, 2019: 230). Aleviliğe saf bir anlam ya da coğrafya arama girişimi iki grup kimliğinin birbirine karşıt konuşlanması ve sonrasında etnik kimlikler haline gelerek birbirine karışmak istememe motivasyonunun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte Aleviliğin belli başlı özellikleriyle betimlenip tanımsız bırakılması da bu konudaki yaygın tutumlardan biridir. Aleviliğin bir din, kültür ya da kimlik olarak farklı anlamlarını öne çıkartan açıklamalar Alevilerin kendilerini tanımlama biçimleriyle de örtüşmektedir. Çoklu tanımlamalar özsel kimlik yaklaşımlarına bir alternatif olarak bir gruba aidiyeti görece özgür bir alana taşımaktadır. Bu çalışmanın verilerinin de gösterdiği gibi gruplar arası ilişkilerde özsel tanımlamalar karşıt gruplar yaratmakta, grupların içsel bütünlüğünü güçlendirirken dışarıya karşı sınırlarını katılaştırmaktadır.

Kaynakça

- Berkes, N. (1998). *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Harvard: Harvard University Press.
- Burnoff, E. (1988). *The Science of Religions*. London: Swan Sonnenschein, Lowrey&Co.
- Dressler, M. (2013). *Writing Religion*. Oxford University Press.
- Gezik, E. (2015). Bu 'yol' nereden gelir? Anadolu Aleviliğinin başlangıcını aramak. *Birikim*,25, 309-310.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. Routledge: London.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis.
- Kehl-Bodrogi, K. (1996). Tarih Mitosu ve Kolektif Kimlik. *Birikim* 88: 52-63.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University.
- Melikoff, I. (1999). Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökleri, Bektaşî Kızılbaş Bölünmesi ve Neticeleri, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, (s. 17-23). İstanbul: Ensar.
- Shankland, D. (1999). Alevi and Sunni in rural Anatolia, diverse paths of change. Paul Stirling (ed.). *Culture and Econoy: Changes in Turkish Villages* içinde. (s. 46-64). Eothen Press.
- Shankland, D. (2019). Maps and the Alevi: On the Ethnography of Heterodox Islamic Groups. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 3
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social science information* 13 (2): 65.
- Tuğsuz, N. (2020). A two-dimensional boundary: Sunnis' Perceptions of Alevi in Turkey. *Turkish.Studies*,22;4 , 587-602, 2021.
- Yalçınkaya, A. (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: Ankara.
- Zeidan, D. (1999). The Alevi of Anatolia. *Middle East Review of International Affairs* 34, 74-89.
- Zurcher, E. Jan. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

Turgut Özal ve Yeni Kamu Yönetimi: 1983 – 1993 Arası Yıllarda Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformu*

Mücahit Bektaş** & Hamza Ateş***

Öz

1980’li yıllar kamu yönetiminde büyük değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu çalışmada Türkiye’de yaşanan değişimler Turgut Özal’ın merkeze alındığı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çünkü Yeni Kamu Yönetimi reformlarının ağırlıklı olarak Özal’ın aktif olduğu yıllarda uygulamaya konulması ve onun vefatıyla da kesintiye uğraması, Özal’ın belirleyici bir aktör olduğunu göstermektedir. Çalışmada, Özal’ın, Yeni Kamu Yönetimi reformlarını Türkiye’nin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirdiği ve bu yönüyle İngiltere ve Amerika gibi diğer ülkelerden önemli oranda farklılaştığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak Yeni Kamu Yönetimi’nin her şeye uyan tek bir model dayatmadığı, ülkelerin kendilerine özgü ihtiyaçlarına göre reformları şekillendirebildiği anlaşılmaktadır. Bu iddiayı desteklemek için, Özal’ın uygulamaları ile Amerika ve İngiltere’de özelleştirme ve yerelleşme gibi belli başlı reform politikaları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, yalnızca Türkiye ile değil, İngiltere ve Amerika’nın da kendi aralarında farklılıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Yönetimi, Turgut Özal, Özelleştirme, Yerelleşme.

Turgut Özal and the New Public Management: Public Administration Reform in Turkey Between 1983-1993

Abstract

The 1980s were years of great changes in public administration. In this study, the changes in Turkey are examined from a perspective that puts Turgut Özal in the center. Because the fact that the New Public Management reforms were mainly put into practice during Özal’s active years and were interrupted by his death shows that Özal was the main actor. In the study, it was seen that Özal reshaped the New Public Management reforms according to the needs of Turkey, and in this respect, the reforms in Turkey were significantly different from other countries such as UK and US. Based on this, it is claimed that the New Public Management does not impose a one-size-fits-all model, and can shape reforms according to the unique needs of countries. In order to support this claim, Özal’s practices and major reform policies such as privatization and localization in the United States and England have been compared. As a result, it has been understood that not only Turkey, but also UK and US differ from each other in that period.

Keywords: New Public Management, Turgut Özal, Privatization, Decentralization.

*Bu çalışma Mücahit Bektaş tarafından hazırlanan “Bürokratik Kültür ile Kamu Reformu Arasındaki İlişki: Türk Kamu Bürokrasisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma” isimli doktora tezinde yer alan “Turgut Özal ve Yeni Kamu Yönetimi (1983 – 1993)” başlığının makale olarak yayımlanmasıdır.

**Arş. Gör. | Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | mucahitbektas1@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0404-7768 | DOI: 10.36484/liberal.1034210

***Prof. Dr. | İstanbul Medeniyet Üni. | ORCID: 0000-0003-0975-0062 | ates.hamza@gmail.com

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 147-175.

Gönderim Tarihi: 1 Kasım 2021 | Kabul Tarihi: 8 Aralık 2021

Giriş

Neoliberal politikalar ve Yeni Kamu Yönetimi (YKY) reformları nasıl İngiltere’de Thatcher’la, Amerika’da ise Reagan ile özdeşleştiriliyorsa benzer şekilde Türkiye’de de Özal ile özdeşleştirilmektedir. Diğer ifadesiyle kökenleri öncelere dayansa da KYK doğrultusunda reformların sistematik bir şekilde uygulanmaya başlaması Özal’ın iktidarda olduğu yıllara denk gelmektedir. Bundan dolayı makale, Özal’ın başbakan olarak göreve başladığı 1983 yılı ile vefat ettiği 1993 yılı arasında kalan yılları kapsamaktadır.

Her ne kadar Özal’ın yürütmenin başına geçmesi 1983 yılında gerçekleşse de Türk siyasal hayatındaki etkinliği bundan çok daha öncesine dayanmaktadır. Özal’ın 1965 seçimleri öncesi Demirel’in teknik danışmanlığıyla başlayan süreç, DPT Müsteşarlığı ile devam etmiştir. 1971’de görevinin sona ermesinin ardından Dünya Bankası’nda birkaç yıl çalışan Özal, daha sonra Türkiye’de özel sektörde oldukça önemli kademelerde bulunmuştur (Karataşlı, 2015: 401) social and political movements in Turkey, and Turgut Özal’s political career as the architect of the country’s neoliberal reforms. I argue that Turkey’s neoliberal transition during the “Özal Decade (1980-1989/1993). Yaklaşık on beş yıllık süreç, Özal’ın iktisadî fikirlerinin oluşmasında ve devletin iktisadî sahadaki işlevini tespit etmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca bu süreç, Özal’ın hem ulusal ve uluslararası aktörlerle hem de kamu ve özel sektörle yakın ilişkiler kurmasını ve bunlar arasında bir köprü inşa etmesini de sağlamıştır (Öniş, 2004: 115-116).

Fakat Özal’ın edinmiş olduğu bu tecrübelerin, onu ülke yönetiminde önemli bir aktör yapsa da baş aktör yapmaya yettiğini söylemek pek de mümkün değildir. Nitekim Özal Türk siyasî hayatında danışmanlık, müsteşarlık, bakanlık ve başbakan yardımcılığı gibi ziyadesi ile önemli vazifelerde bulunsa da 1983 yılına kadar doğrudan iktidarı elinde bulunduramamıştır (Ateş, 2018: 174-175). Daha açık ifadesiyle hem ekonomik elitlerin hem de siyasî elitlerin olumlu karşıladığı Özal’ın, demokratik yollarla iktidara gelişi, profesyonel yaşamının haricinde kişisel yaşamının da toplum tarafından kabul görmesiyle mümkün olmuştur.

Özal, eğitimi ve çalıştığı kurumlar itibariyle iktisadî perspektiften liberal çizgide yer alırken, İslâmî inançlarından kaynaklı da muhafazakâr bir çizgide yer almaktadır. Toplumun çoğunluğunun Müslüman oluşu ve bunların da büyük bir kısmının kamusal alanda inançlarına uygun yaşamak ve çalışmak istemesi, Özal’ın siyasî meşruiyetini güçlendirmiştir. Çünkü Özal, insanların inançlarını özgürce yaşamaları için gerekli olan yasal düzenlemeleri

yapmaktan çekinmemiş, bunun yanında bilfiil bunun sağlanması için de çaba harcamıştır (Yıldız, 2018: 52-53). Böylece, yıllarca baskı altında kalan bir kesimin sempatisini kazanmasına imkân tanımıştır. Bu da onu, toplumun farklı katmanlarından oluşan seçmen kitlesini temsil edebilme konusunda diğer siyasilere göre avantajlı konuma getirmiştir.

1983 Seçimleri ve Yeni Kamu Yönetimi Politikaları

Askerî rejimin siyasî partilerin faaliyetlerine izin vermesiyle Özal, sahip olduğu ve yukarıda kısaca anlatılan avantajlı durumunu, geniş bir halk kitle-sine hitap eden, Anavatan Partisi (ANAP) isminde siyasî bir parti kurarak eyleme dönüştürmüştür. ANAP’ı avantajlı kılan bir diğer nokta ise parti ya-sağının kalkmasına karşın, kurulacak partilerin Milli Güvenlik Konseyi’nin onayına ihtiyaç duymasıdır. Bu neden yüzünden seçimlere ANAP’ın dışında yalnızca Halkçı Parti ile Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) katılabılmıştır. Bunun yanında Halkçı Parti’nin sola yakın oluşu, Milliyetçi Demokrasi Par-tisi’nin ise emekli askerlerden oluşması, seçmen nezdinde ANAP’ı daha da çekici kılmış ve nihayetinde Özal’a hükümeti tek başına kurabilme imkânı vermiştir (Çiçek, 2018: 80-84).

Özal dönemi politikalarının temellerini belirginleştirebilmek adına 1983 yılındaki parti tüzüğü’nün, seçim beyannamesinin ve hükümet programının incelenmesi oldukça faydalı bilgiler sağlamaktadır. Bu bağlamda 1983 yılı tüzüğüne bakıldığında partinin kendisini;

“sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış, iktisadî kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarının azaltılarak refahın yaygınlaştırılmasını öngören, iktisadî gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas ka-bul eden siyasî bir parti” olarak tanımladığı görülmektedir (ANAP, 1983b: 4).

Bu ifadelerin daha açık halini, Özal’ın söylemiyle “*milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan siyasî parti*” şeklinde parti programında da görmek mümkündür (ANAP, 1983a: 9). Tüzük ve programda yer alan bu ifadelerin 12 Eylül öncesi uygulanan ekonomik istikrar politikalarının bir yansıması olduğu açıktır. Özal’ın 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik İstikrar Programı’nı destekleyen beyanlarda bulunması da bunu doğrular niteliktedir (Neziroğlu, Yılmaz, & Erdem-Efe, 2014: 105).

Meclis’te okunan hükümet programında ise kamu yönetimine dair şu ifa-deler yer almıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b: 6005-6008):

...Hemen hemen bütün konularda kararların daima en üst noktada teşekkül ettiği bir sevk ve idare sisteminin etkili ve verimli olması düşünülemez.

Muhterem üyeler, devlet hizmetlerinin aşırı formaliteler ve teferruat keşmekeşinden kurtarılması zorunludur.

...vatandaşlarımıza daha baştan şüpheyle, güvensizlikle muamele edilmesinin bugüne kadar formaliteler yığınağından, tedirginlikten, zaman ve kaynak israfından başka kazanç sağlamadığını teslim etmeliyiz.

Devlet kapısı vatandaş için korkulu, ürkeklikle başvurulacak bir duvar değil, rahatlıkla, güvenle girilen bir yer olmalıdır.

I. Özal Hükümeti Programı'nda yer alan politika hedeflerinin Türk kamu yönetimi için yeni şeyler olduğunu söylemek doğru olmaz. Özal'ın gündeminde yer alan politikalar, 1970'lerden ve hatta 1960'ların sonundan itibaren diğer bazı siyasîlerin de gündemini meşgul etmiştir. Neoliberal reformların resmî olarak benimsendiği ilk hükümet olan I. Erim Hükümeti de (Subaşı, 2017, 2019) anlayış olarak I. Özal Hükümeti ile paralel bir çizgide program benimsemiştir. Ancak Özal'ın bunları belli noktalarda farklılaştırarak yeni politika tasarımlarına dönüştürdüğü ve bu yönüyle yalnızca Erim Hükümetleri ile değil bunun yanında uluslararası mevkiidâşlarıyla da ayrıştığı (Bıçakçı & Hürmeriç, 2014: 257) belirtilmelidir.

Daha açık ifadesiyle, devletin belli kademelerinde görev yapmış ve politikaları etkilemiş olsa da 1969-1983 arasında gerçekleştirilen politikalarla, Özal'ın 1983 yılında yürütmenin başı olarak gerçekleştirdiği politikalar arasında bir ayırımdan söz edilmelidir (Demirel, 2018: 61-62). Bunun tam aksini iddia edenler de mevcuttur. Onlara göre 12 Eylül Askeri İhtilali, Özal'ın daha önceden tasarladığı politikaların önündeki engelleri kaldırarak, devlet-ekonomi ilişkisini istediği gibi şekillendirebilme kabiliyeti vermiştir (Boratav, 2005: 148).

Her ne kadar 12 Eylül sonrası düzende, yürütmenin güçlendirilmesiyle neoliberal politikalar daha süratli uygulanabilme imkânı elde etmiş olsa da askeri müdahalenin, Özal'ı iktidara getirerek neoliberal politikaların önündeki tüm engellerin kaldırılması amacıyla gerçekleştirildiğini ima etmek doğru değildir. Evren'in seçimlerde MDP'yi destekleyen açıklamalarda bulunması da bunu doğrulamaktadır (Özen, 2011: 127). Nitekim seçim beyannamelerine bakıldığında ANAP için yapılan değerlendirmelerin aslında MDP için daha uygun düşeceği görülecektir (MDP, 1983: 1-2):

Ekonomik faaliyetlerin temelini, ferdi teşebbüs ve özel mülkiyet teşkil eder...

Partimiz, bu anlayış içinde, serbest piyasa ekonomisi kurallarını, iktisadî karar mekanizmasının işleyişinde ve bütün iktisadi faaliyetlerin yürütülmesinde hâkim kılmak için gerekli tedbirleri almaya kararlıdır...

Kamu hizmetleri dışındaki toplam yatırım içinde kamunun payını azaltmak. Bu sebeple, kamu mülkiyetinde kalmasında ekonomik sebep kalmamış olan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin gerçekçi bir sistem içinde elden çıkarılması gerekmektedir.

ANAP ile MDP’nin “İktisadî Politika ve Ekonomik Yapı” başlıkları altında toplanan seçim vaatleri karşılaştırıldığında durum daha da net anlaşılacaktır. Bu bağlamda ANAP, daha sınırlı bir liberalleşme öngörürken MDP kesin bir şekilde devletin piyasadaki payını azaltarak özel sektörün payını artırmayı amaçlamakta, bu doğrultuda özelleştirmelere doğrudan ve öncelikli atıfta bulunmaktadır (TBMM, 1983: 4). Bunun yanında ANAP’ın, toplumsal refahın artırılması, gelir eşitsizliklerinin azaltılması, Prens Sabahaddin’in Osmanlı burjuvazisi oluşturma düşüncesine benzer (Koçak, 2020: 832) İstanbul sermayesinin karşına Anadolu sermayesini koyması (Beriş, 2008: 39) ve sosyal konut inşa edilmesi gibi sosyal adalet temelli seçim vaatleriyle liberal kimliğini zayıflattığını¹ da açıkça göstermektedir (Karataşlı, 2015: 404).

Yasal Düzenlemeler ve Yeni Kamu Yönetimi

Seçim beyannamelerinde ve parti programlarında yukarıdaki şekilde politika hedefleri yer almış olsa da bu onların uygulamaya konduğu anlamına gelmez. Belirtilen hedeflerin, hangilerinin rehber olarak benimsenip, uygulamaya konulduğunu tespit edebilmek adına hükümet kurulduktan sonra alınan politika kararlarına ve bunun için gerekli olan hukuki düzenlemelere yakından bakmak gerekir. Bu bağlamda TBMM’de kabul edilen kanunlara dair kanunun teklif edilme gerekçeleri ile ilgili komisyon raporu esas kaynakları teşkil etmektedir. 17. Döneminin ikinci, bu çalışmanın doğrudan konusunu teşkil etmesi açısından ilk yasama faaliyeti mahallî idareler seçimiyle ilgilidir. Genel seçimleri düzenleyen bir kanun olmasına karşın mahalli seçimlerin nasıl yapılacağına dair bir düzenleme olmadığından ve 1982 Anayasası’nın geçici onuncu maddesi gereği seçimlerin bir yıl içerisinde yapılması gerektiğinden, bu yasama faaliyetinin tercihten öte bir zorunluluk olduğunu hatırlatmak gerekir.

Bu noktada önemli olan kanunun kendisi değil, yasama sürecinde ANAP’ın benimsediği anlayıştır ki Özal’ın kanunun mecliste kabul edilmesi sonrasında yaptığı teşekkür konuşmasında da vurguladığı üzere bu kanun, demokrasinin ilk adımı olan genel seçimlerin ardından demokrasinin ikinci adımını oluşturmaktadır (Neziroğlu vd., 2014: 155). Benzer önem, kanunun görüşüldüğü meclis komisyonunda da verilmiş, kanunun gerekçeleri sıralanırken yerindenlik ilkesine vurgu yapılarak köy-belediye ayrımı gözetmeksizin hizmet temelinde yerel yönetimlerin bir bütün olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Bunun yanında yerel yöneticilerin “mahallin müşterek ihtiyaçlarına” vâkıf kişilerden

1 Bazı yazarlar, Özal’ın politikalarının küçük kültürel farklılıklar barındırması da özü itibarıyla küresel akımla birebir uyum içerisinde olduğunu düşünmektedir. Sosyal adalet temelli ve yeni sağa aykırı görünen söylemlerince popülizmin yansıması olduğu, uygulamada sermaye sahiplerinin çıkarlarının kollandığı ifade edilmektedir (Tünay, 1993, 2002).

seçilebilmesi için hem parti merkezinden aday gösterilmesi engellenmek istenmiş hem de aday olunacak yerel birimde en az altı ay oturma şartı getirilmek istenmiştir. Açıkça, günümüz yerindelik ilkesiyle ve demokratik ilkelerle uyumlu görünen kanun teklifinde, meclis üyeliklerinde yüzde on seçim barajının uygulanması (md. 2) ile seçilebilme yaşını yirmi beş olarak belirlemesi (md. 9) de kanun teklifinin olumsuz bir yönü olarak gösterilebilir.²

Bunun yanında kanunun teklif edildiği şekliyle yasalaştığını söylemek yanlış olur. Her ne kadar ANAP mecliste çoğunluğa sahipse de Cumhurbaşkanının veto yetkisi ile Evren'in sahip olduğu kişisel otorite³ nedeniyle kanun değişikliklere gidilerek yasalaşabilmiştir.⁴ Bu süreç göstermektedir ki demokratik düzene geçildiği söylene de askeri ihtilâlin etkisi, o zaman için, hâlâ güçlü bir şekilde hissedilmekte, siyasîlerin tasarladıkları ile gerçekleştirenler arasında farklılıklar olabilmektedir. Dolayısıyla siyasîlerin politika amaçlarının tespitinde, yalnızca kanunların son şekli değil, öncesinde gerçekleştirilen eylem ve söylemlerin de incelenmesi gereklidir.

Çalışmanın konusuyla doğrudan ilişkili olarak incelenen ikinci kanun 2977 Sayılı İdarî Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanunu'dur.⁵ Bakanlar Kurulu'nun KHK çıkarmak için meclise sunduğu bu kanunun genel gerekçesinin, vatandaşla kurumlar ve kurumlarla diğer kurumlar arasındaki ilişkinin sadeleştirilerek kırtasiyeciliği ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiştir. Kanun, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için Bakanlar Kurulu'na yapılacak araştırma ve incelemeler sonrasında gerekli yasal düzenlemeleri, yeni prosedürler üretmeden süratle yapabileme imkân tanımaktadır.⁶ İçeriğine bakılacak olursa Kanun, listeleme usulü ile yapılacakları sıralamak yerine esnek bir anlayışla aşağıdaki ilkeler etrafında gerekli olan iş ve eylemlerin gerçekleştirilebilmesi için Bakanlar Kurulu'na yetki vermektedir⁷:

2 Kanunun genel gerekçeleri ile İçişleri Komisyonu Raporuna TBMM'nin internet sayfasında tutanaklar başlığı altından ulaşmak mümkündür. Ayrıca ilgili rapora doğrudan ulaşılabilir için: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001018ss0002.pdf>

3 Cumhurbaşkanının vetosundan sonra, mecliste tekrar görüşülen kanun hakkında, Milliyetçi Demokrasi Partisi adına yapılan konuşmalar Kenan Evren'in veto yetkisinden fazlasına da sahip olduğunu göstermektedir. Detaylı bilgiye (Birleşim: 22, Oturum:1, ss. 307-308) şu adresten ulaşılabilir: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001022.pdf>

4 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun; Resmî Gazete Tarihi: 18.01.1984 Sayısı: 18285 Kabul Tarihi: 18.01.1984

5 Resmî Gazete Tarihi: 8.2.1984 Sayısı: 18306 Kabul Tarihi: 2.2.1984

6 Kanunun genel gerekçeleri ile Anayasa Komisyonu Raporuna TBMM'nin internet sayfasında tutanaklar başlığı altından ulaşmak mümkündür. Ayrıca ilgili rapora doğrudan ulaşılabilir için: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001030ss0009.pdf>

7 Kanunun basılı hâline 8.2.1984 tarihli ve 18306 sayılı Resmî Gazete'den ulaşılabilir gibi; "https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203481.pdf" internet adresinden de çevrimiçi olarak ulaşılabilir.

Zaman ve kaynak kaybının önlenmesi,

Beyanın yeterli sayılması; ancak zorunlu durumlarda belgeleme yoluna gidilmesi,

İşlemlerin tek kuruluş içinde tamamlanması, buna imkân olmadığı takdirde görevli kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğinin ve koordinasyonun sağlanması,

Görev ve yetki dağıtımının hizmetin en iyi yapılabileceği şekilde yeniden düzenlenmesi.

Bakanlar Kurulu’na yukarıdaki ilkeler çerçevesinde on sekiz ay boyunca KHK çıkarma yetkisi veren bu kanunun kaleme alınışıyla yapılaş amacına uygun bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. İlkeler, içerdikleri anlam bakımından incelendiğinde ise özü itibarıyla daha sonraları YKY ismiyle teorik bir zemine oturtulacak olan paradigmaya uygun bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle “beyanın yeterli sayılması ve işlemlerin tek bir kuruluş içerisinde gerçekleştirilmesi” ilkelerinin Erim Hükümetlerinde (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a: 3265, 3467) dahi yer almayan yeni bir anlayışa karşılık geldiği görülmektedir.

12 Eylül Askeri İhtilâli sonrası oluşturulan yeni anayasa, tabiatıyla kendinden önceki normları geçersiz kılmış ve bunların yerine yenileri getirilmiştir. Bir kısmı Ulusu Hükümeti ile gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin önemli bir diğer kısmı ise 1983-1987 yılları arasında⁸ I. Özal Hükümeti ile gerçekleşmiştir. Bu bilgiler ışığında yukarıda yer alan iki kanunun dışında yerel yönetimlerin gelirlerini artırmaya, tasarruf tedbirlerine, vergi düzenlemelerine, sosyal konut inşasına, *kamusallaştırmalara*, özelleştirmelere, sosyal yardımlara (H. Gül & Gül, 2007: 19-20) ve piyasa serbestleşmelerine kadar pek çok konuda yasal düzenleme yapılmıştır.

Ancak kanunların meclisten geçmesi bunların gerçekleştiği veya yasallaştığı anlamına gelmemektedir. Nispeten uyumlu geçen 17. Yasama Döneminde sonra (1983-1987), 12 Eylül’ün yürütmeye sağladığı avantajlı ortamın etkisini yitirmesiyle, reformlara karşı muhalif sesler güçlenerek yeniliklerin önüne bir set çekmeye başlamıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, 1984 yılında yasa- laşan ve hükümete, idarî usul ve işlemler üzerinde reform yapma yetkisi veren kanunun, 1988 yılında Meclisten geçmesi üzerine Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti tarafından anayasaya aykırılık gerekçesi ile iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesi’ne (1990) yapılan başvurdur.

Anayasa Mahkemesi, yapılan başvuruyu kabul ederek ilgili kanunun iptali yönünde karar vermiştir. Mahkeme iptal gerekçelerinden, hukukî temellerin

8 Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 17. Dönemine denk gelen bu aralıktaki tüm kanun teklifleri ve bunlar hakkında yapılan görüşmelere dair tutanaklara basılı ulaşılabileceği gibi çevrimiçi de ulaşılabilir: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=17

yanında siyasî bir takım değerlendirmelerde de bulunarak “statükonun koruyucusu” vazifesiyle dördüncü bir erk gibi davrandığını düşündürmektedir. Aşağıda verilen ve bir niyet okuma anlamına da gelebilecek gerekçe bu yöndeki düşüncelerin doğruluğunu güçlendirmektedir (Anayasa Mahkemesi, 1990):

Tutanakların incelenmesinden de anlaşılacağı üzere bu Yetki Yasası, önceden çıkarılmış ve süresi önce 8.8.1986'ya 3207 sayılı Yasa ile, daha sonra 8.8.1988'e 3296 sayılı Yasa ile uzatılan, 2.2.1984 de süresi başlayan 2977 sayılı Yetki Yasası'nın anlam bakımından devamı niteliğindedir. Şimdi, aynı yetkiler iki yıl süreyle Bakanlar Kurulu'na yeniden verilmekle, yetkiyi yaklaşık 7 yıl süreyle kullanma olanağı yaratılmaktadır. Bu kadar geniş kapsamlı yetkiyi Bakanlar Kurulu'nun 7 yıl kullanması hukukça hoş görülecek bir iyi niyet kuralıyla bağdaşmaz. Ayrık durumun sürüp gitmesi, sürenin hep uzatılması en azından yetkinin kötüye kullanılması olup Yasa'nın 4. maddesi de bu nedenle Anayasa'ya aykırıdır.

Özal'ın hem ilk hem de ikinci hükümetinde oldukça sık Yetki Yasası çerçevesinde KHK çıkardığı ve başta merkezi yönetim olmak üzere birçok reformu bu yetki yasaları sayesinde süratle gerçekleştirildiği bir gerçektir. Bunun yanında KHK'ların yasama erkinin alternatifi olmadığı, dolayısıyla da bir yasama rutini haline getirilmemesi gerektiği de bilinmektedir (Aydın, 2020: 277-280). Fakat Özal'ın KHK'lar yoluyla parlamentonun yetkilerini sınırladığı, devleti hükümetin nezdinde merkezîleştirdiği ve dahası bir güç temerküzü sorunu ortaya çıkardığını iddia etmek, yalın ifadesiyle anakronizm hatasına düşmek olarak yorumlanabilir. KHK'ların yol açtığı çıkmazlar inkâr edilmemekle birlikte, ülkenin o dönemki ulusal ve uluslararası şartlar altında yeniden yapılandırılmasının gerekliliği, Özal'ın olağan bir yürütmeye bunları gerçekleştirilemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

1983'ten Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başbakanlık görevinden ayrıldığı 1989 yılına kadar yukarıda bahsi geçen yetki kanunu çerçevesinde yalnızca yönetimde reform yapılmakla kalınmamış, sosyal hizmetlerin (H. Gül & Gül, 2007: 19) yanında pek çok alt yapı ve büyük devlet yatırımları da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca neoliberal anlayışa uygun iktisadî bir sistemin gerekleri olan dış ticaret ve döviz rejimiyle ilgili de düzenlemeler yapılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b: 6109-6111). Bu politikaların önemli bir kısmı I. Özal Hükümeti Döneminde, yani 1983-1987 yılları arasında hayata geçirilmiş, II. Özal Hükümeti Döneminde (1987-1989) ise daha çok devam niteliğindeki politikalar uygulamaya konulmuştur (Tutum, 1994:75-76). Elbette bunda Özal'ın birkaç yıl sonra Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başbakanlığının sona ermesi belirleyici olmuştur.

Yeni Kamu Yönetimi Uygulamaları: Yerelleşme

Normatif bakış açısının ardından politikaların somut karşılıklarına bakılmasında yarar vardır. Bu bağlamda Özal’ın öncülüğünde gerçekleşen politikalar genel hatlarıyla yerelleşme, özelleştirme ve düzenleme olmak üzere üç kategoride toplanabilir. Yerelleşme politikalarınınsa kendi içinde piyasa, sivil toplum ve idare şeklinde üç farklı kanal üzerinden gerçekleştiğini söylenebilir (Özcan & Turunç, 2008: 179). Piyasanın yerelleşmesi, neoliberal iktisadî düzenin gereklerinin benimsenmesiyle gerçekleşmiştir. Piyasalarda devletin ve belli şirketlerin neden olduğu tekelleşmenin önüne geçilerek rekabeti artırmayı amaçlayan bu politikaların itici gücü büyük oranda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarıdır (Ömürgönülşen, 2005: 375).

Yerelleşmenin ikinci kanalı olan sivil toplumun gelişmesiyle iktisadî düzenin serbestleşmesine paralel bir seyir izlemiştir. İktisadî serbestleşmenin sağladığı imkânla kendine yer bulan taşralı girişimciler İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyükşehirlerin dışında yeni bir orta sınıf oluşturarak farklı dünya görüşlerinin de ülke gündemine taşınmasına olanak tanımıştır. Daha önce seküler değerlere sahip girişimci sınıf, ekonomi üzerinde bir tekel oluşturarak, hükümetlerin politikalarında tek taraflı bir baskı grubu görevi görmekteydi. Anadolu sermayesinin desteklenmesiyle bu tekel ortadan kaldırılmaya ve böylece hem dindarların hem de emek yoğun sektörlerde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli girişimcilerin oluşturduğu toplumsal bir sınıfa söz hakkı tanınmaya çalışılmıştır (Özcan & Turunç, 2008: 179).

Yerelleşmenin idarî tarafı ise belediyelerdir. Demokratik siyasal sistemlerin merkezî yönetimle birlikte iki kanadından diğeri birini oluşturan belediyelerin yetki ve sorumluluk alanı yerel müşterek ihtiyaçlar olduğundan vatandaşların daha fazla ilgisini çekmekte, sorunların çözümünde kamusal karar alma süreçlerine katılmalarını teşvik etmektedir. Bu yönüyle belediyelerin birer demokrasi okulu olduğunu ve ulusal çapta demokratik iklimin tesisinde hayati bir önem arz ettiği söylenebilir (Tortop, 1992: 3). Nitekim yerel yönetimlerin ortaya çıktığı Avrupa topraklarında da demokratik gelişim süreci yerel yöneticilerle monarklar arasındaki iktidar mücadelelerine dayanmaktadır. Ulusal bir bütünlük oluşturmak isteyen monark ile yerel otoritesini korumak isteyen Lordlar arasında gerçekleşen yetki ve sorumluluk paylaşımı, demokrasinin özüne uygun bir şekilde tabandan tavana doğru şekillenen bir siyasal sistemi oluşturmuştur. Fakat yönetim geleneğini Osmanlı Devleti’nden alan Türkiye’de ise öncesinde güçlü ve örgütlü bir merkezi yönetimin var olduğu, yerel yönetimlerin ise içsel ve dışsal faktörlerle daha sonra yönetsel sisteme entegre olmaya çalıştığı görülmektedir (Yalçındağ, 1992: 3-4).

Merkezî yönetimle yerel yönetimler arasında, demokratik bir ilişkinin tesis edilmesi yönünde, görüş beyan eden ve bu doğrultuda politikalar gerçekleştirmeye çalışan siyasîler olsa da devletin idaresini elinde bulunduran tabaka, yerel yönetimleri, kontrol altına alınması gereken bir parça olarak görmüştür. Bunun bir sonucu olarak üniter yapının bir gereği olan idarenin bütünlüğü ilkesi doğrultusunda benimsenen *idarî* vesayet de uygulamada "*siyasî ve malî*" vesayete dönüştürülmüştür (Eryılmaz, 2002: 18). Öyle ki 1980'lerden önce belediyeler, merkezin taşra örgütleriymişçesine yönetilmiş ve hatta belli dönemlerde bazı belediyelerin yönetimini, mülkî idare amirlerinin üstlendiği dahi olmuştur (Oktay, 2008: 148-149). 1980'li yıllara gelindiğindeyse bu yıllar pek çok alanda olduğu gibi yerel yönetimler için de değişimin yaşandığı yıllar olmuştur. Neoliberal politikalar doğrultusunda daha etkin ve verimli yönetilmeleri için ölçek ekonomisi doğrultusunda birçok belediye birleştirilmiştir. Böylece hem kamudaki fazla istihdamın azaltılması hem de bürokratik yapının sadeleşmesi amaçlanmıştır (Aydın, 2003: 76). Benzer şekilde, büyük bir çoğunluğu Ulusu Hükümeti Dönemi'nde olmak üzere Türkiye'de de yerel yönetim birimlerinin (köy-belediye) sayıları, birleştirme veya katılma yöntemiyle azaltılmıştır (Oktay, 1998: 66).

Ancak yerel yönetimler alanında gerçekleşen en önemli gelişme büyükşehir belediye yönetimlerinin kurulmasıdır. Türk kamu yönetimi tarihinde bir ilke karşılık gelen bu uygulamadan önce Anadolu'daki küçük bir belediye ile İzmir Belediyesi aynı kanun çerçevesinde yönetilmekteydi. Fakat, kısmen homojen ve kırsal ağırlıklı olan yerleşim yerlerinin yerini sanayi ve ticaretin ağırlıkta olduğu kentlerin alması ve bunların da nüfuslarının gün geçtikçe artması, farklı bir yerel yönetim modelinin benimsenmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, 1982 Anayasası'nın da sağladığı meşru zeminle 1984 yılında 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Yasa çıkarılmış ve ilk etap İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri kurulmuş, bunları kısa bir süre sonra da Adana, Gaziantep, Konya, Bursa ve Kayseri büyükşehir belediyeleri takip etmiştir (Yeter, 1992: 14-15).

Türk yönetimine kazandırılan büyükşehir yönetim modelinin en önemli özelliği, iki kademeli bir yapıyı ön görmesidir. Eryılmaz'ın deyişiyle bu iki kademeli belediye sistemi (2002: 19):

...ilçelerin/beldelerin yerel özelliğini koruyup halkın yönetime katılmasını sağlarken, büyük kent alanına yayılmış ve birbirleriyle ilişkili çeşitli hizmetler arasında ortak yönetimi de gerçekleştirmektedir. Demokrasinin gerekleri ile ekonominin avantajları arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Büyükşehir belediye modeli, büyük kentlerin sorunlarını hafifletmede yararlı bir düzenleme olmuştur.

İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyesi kurulmasının bir tercih olmak çok öte bir zorunluluk olduğu açıktır. Ancak diğer belediyeler

için bu yönetim modelinin benimsenmesi zorunluluk olmanın yanında bir tercih gibi de görünmektedir. Özal’ın hem parti programında hem seçim beyannamesinde hem de hükümet programındaki “büyük şehirlerimizi daha da büyütmek değil, yurt sathına dengeli bir şekilde yayılmış, kendi kendine yeterli, orta büyüklükteki şehirlerimizi geliştirmek” (ANAP, 1983a: 41, 126; Neziroğlu & Yılmaz, 2013b: 6004) şeklindeki ifadesinden İstanbul, Ankara ve İzmir’e alternatif kentler oluşturma çabasında olduğu yorumu yapılabilir.

Yerel yönetimler mevzuatındaki bahsi geçen düzenlemeler tek başına yerelleşme adına olumlu gelişmeler olarak görülmemelidir. Yerelleşmenin veya diğer bir deyişle yerel özerkliğin ne derece sağlandığı, yerel yönetimlerin merkezî yönetimle olan ilişkisine bakılarak anlaşılabilir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin merkezî yönetimden bağımsız olarak karar alma, malî kaynak oluşturabilme ve bu kaynakları ihtiyaçlarına göre özgürce kullanma bilme hakkına ne derece sahip olduğu yerelleşme düzeyini göstermektedir. Elbette merkezî yönetimin, yerel yönetimlerin faaliyetlerini hukuka ve ulusal hedeflere uygunluk açısından denetleme ve malî dengesizliklerin önüne geçerek yerel yönetimlerin ihtiyacı olduğu malî kaynağı sağlamak gibi görevleri vardır. Ancak bu, yerel demokrasinin gaspına araç olmamalıdır (Yalçındağ, 1992: 4-5).

1980 sonrası yerelleşme politikalarına bakıldığında bir bütün arz etmediği, kişilere bağlı olarak birbirinden oldukça farklı uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir. Özal’ın aktif rol oynadığı dönemlerde (yaklaşık 1984-1990 arasında) hem belediyelere hem de il özel idarelerine merkezî bütçeden ayrılan paylar artırılmış, bazı vergilerin tamamı yerel yönetimlere bırakılmış ve bazı fonlardansa ilk defa olarak yerel yönetimlere pay ayrılması kararlaştırılmıştır. Bunların yanında belediyelerin alt yapı hizmetlerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan kaynakları sağlayabilmeleri için finansman imkânları da genişletilmiştir (Aydınlı, 2003: 79). Fakat bu olumlu gelişmeler, yapısal bir dönüşümü beraberinde getiremediğinden kalıcı olamamış, Özal’ın ardından kazanımlar kademe kademe kaybedilmeye başlanmıştır. Bunun yanında gerçekleştirilen politikaları yerelleşme adına olumlu adımlar olarak görmeyen bazı yazarlarsa, bu politikaların kaynakları belli çevrelere aktarmanın bir yolu olarak kullanıldığını ifade ederek, yerel yönetimler üzerindeki vesayetlinin kaldırılmasının merkezi yönetim için (hiç de yabancı gelmeyen bir şekilde) “kendisine yönelen bir silah, bindiği dalı kesmek” şeklinde tasvir etmiştir (Keleş, 1992: 11).

Özal’ın yönetimdeki ağırlığının azalması ve nihayetinde vefatıyla da merkezî vesayetçi anlayış giderek güçlenmiş ve yerel yönetimlerin özerkliğini zayıflatmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Ancak merkeziyetçiliğin artmasında tek başına Özal faktörünün etkili olduğunu söylemek

doğru olmaz. 1982 Anayasası'nın merkezi vesayeti anayasal zeminde tesis etmesi ve onu geçmiş dönemlerden daha da öteye taşıması (Eryılmaz, 2002: 19) diğer önemli nedeni oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerde yaşanan gerileme yalnızca vesayet kavramıyla sınırlı kalmamış, il özel idarelerine ve belediyelere ayrılan payların bir kısmı azaltılmış bir kısmı ise tamamen kaldırılarak yerel yönetimler işlevsiz ve merkeze bağımlı hale getirilmiştir (Pirler, 1995: 30). 1994 yılında 3986 sayılı Ekonomik Dengeler İçin Yeni Vergiler İhdası Kanunu⁹ ile gerçekleşen bu kısıtlamaların bir kısmını şunlar oluşturmaktadır:

Genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden belediyeler için ayrılmakta olan %8,55 oranındaki pay, %7,55 olarak uygulanır.

Akaryakıt tüketim vergisi hâsılatının genel bütçeye gelir kaydedilen kısmından mahallî idarelere pay verilmez.

İl Özel İdareleri ve belediyelerin takip edilen borçları, İller Bankası tarafından dağıtılacak paylardan kesilerek belirlenecek hesaplara nakden veya hesaben ödenir.

Oldukça kapsamlı ve teknik ayrıntılar barındıran kanunu, yukarıda yer alan maddelerin de yardımıyla özetlemek gerekirse; merkezi yönetim, merkezi bütçeye dâhil olmayan tüm kamu kurum ve kuruluşlarının borçlarını, genel bütçeden ayrılan pay üzerinden doğrudan tahsil etmeye veya mallarını haczetmeye yetkilendirilmiştir. Bunun yanında il özel idarelerinin ve belediyelerinin genel bütçeden aldıkları paylar azaltılmış, akaryakıt tüketim vergisinden alınan pay ise tamamen kaldırılmıştır (Pirler, 1995).

Yeni Kamu Yönetimi Uygulamaları: Özelleştirme

Özal döneminin ana karakteristiğini oluşturan politika alanlarına geri dönüşülecek olursa yerelleşmenin ardından özelleştirme politikalarının geldiği söylenebilir. Özelleştirme uygulamaları neoliberal anlayışla özdeşleşmiş en belirgin politikalar arasında ve bu yönüyle de en fazla eleştirilen alanların başında yer almaktadır. Bundan dolayı yapılacak değerlendirmeler ve yöneltilen eleştirilere verilecek cevaplar için özelleştirme olgusunun sınırlarının çizilmesi gerekmektedir.

Özelleştirme, sınırlı bir bilgi kapsamında hemen hemen herkesin hakkında belli bir fikir sahibi olduğu yaygın kavramlardan biridir. Genelde özelleştirme denilince, devlet fabrikalarının özel şirketlere satılması akla gelmektedir

9 3986 sayılı Ekonomik Denge İçin Yeni Vergiler İhdası ile 1.7.1964 Tarihli ve 488 Sayılı, 2.7.1964 Tarihli ve 492 Sayılı, 7.11.1984 Tarihli ve 3074 Sayılı, 25.10.1984 Tarihli ve 3065 Sayılı, 31.12.1960 Tarihli ve 193 Sayılı, 21.7.1953 Tarihli ve 6183 Sayılı, 2.2.1981 Tarihli ve 2380 Sayılı, 15.7.1963 Tarihli ve 277 Sayılı Kanunların Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 7.4.1994 tarihli ve 21927 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Kanuna çevrimiçi ulaşmak da mümkündür: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703986.pdf

(Tandircioğlu, 2002: 198). Böyle düşünülmesinde kısmen de olsa haklılık payı vardır. Thatcher’ın ilk yıllarında özelleştirme bu anlamı içerisinde kullanılmış; maliyetleri azaltmak ve etkinliği artırmak amacıyla ulusal sanayide devletin sahip olduğu birçok işletme özel sektöre aktarılmıştır (Ascher, 1987: 4). Fakat özelleştirme bu anlamı içermekle beraber bunun çok daha ötesinde anlamlara sahiptir. Kamusal mal ve hizmetlerde özel sektörün payının artırılması şeklinde özetlenebilecek özelleştirme, şirket ve fabrikaların hisselerine ayrılarak veya bir bütün olarak satılmasının yanında (Aşıkoğlu, 1992: 265-266) devletin özel sektörden mal ve hizmet alımını da kapsamaktadır. Sözleşme usulüyle gerçekleşen bu özelleştirme yöntemi devletin sorumluluğunda kalması gereken mal ve hizmetlerde tercih edilmektedir. Bürokratik engellerin ortadan kalkmasıyla sağlanan rekabet ortamında maliyetleri düşürerek verimliliği artırmayı amaçlayan sözleşme usulü, en az kamu satımları kadar yaygın bir özelleştirme yöntemidir (L. Dudley & Bogaevskaya, 2006: 36).

Bir kamu politikası olarak özelleştirmenin ilk kez bu denli yaygın ve geniş bir sahada uygulanıyor olması, onun kavramsallaşmasının uygulamalarla birlikte şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle Thatcher ve sonrası İngiltere’sinde hayata geçirilen politikalar bu kavramsallaştırmada önemli rol üstlenmiştir (Hodge, 2006: 1). Bu bağlamda özelleştirme politikaları mülkî, operasyonel, örgütsel olmak üzere üç temel açı etrafında toplanmış, küresel çaptaki uygulamalar da bu üç boyut etrafında ve-veya bunların çeşitli olasılıkları etrafında şekillenmiştir. Elbette hangi boyutların, ne derece sürece dahil olduğu sosyo-ekonomik, kültürel vb. kriterlere göre değişiklik göstermiştir (Ramanadham, 1993: 2-4).

Her ne kadar yukarıda olduğu gibi özelleştirme *olgusu* tanımlanıp, sınıflandırılrsa da içerdiği anlamın zamana ve mekâna göre çeşitlilik gösterdiğini de belirtmek gerekir (Sezgin, 2010: 156). Nitekim ilerleyen paragraflarda değinildiği üzere Türkiye’deki uygulamaların, özelleştirmenin kapsamını biraz daha genişlettiği ve hatta genel kapsamın biraz da dışına taşıdığı görülmektedir. Bu çerçevede özelleştirmeyi bir kavram olarak görmek yerine, onu yönetsel bir anlayış, tarz ve hatta bir kültür olarak görmek daha doğru olacaktır. İngiltere’de Muhafazakâr Parti’nin seçim beyannamesinde ifadesini bulduğu şekliyle özetlemek gerekirse, özelleştirme; daha az maliyetle daha fazla şeyin yapıldığı, kamu harcamalarının azaltıldığı ve insanlara daha fazla seçeneğin sunulduğu politika setidir (Pirie, 1985: 11).

Türkiye’deki özelleştirme politikalarına bakıldığında özelleştirmeler, uygulamada olmasa da tasarıda, ilk millî iktisadî girişimlerin hayata geçirildiği 1920’li yıllara kadar uzanmaktadır. Bilindiği üzere adlî, idarî ve siyasî birçok

kurum Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal etmişse de yerli sermaye açısından iktisadî ve sınaî alanda aynı durumu söylemek mümkün değildir. Bundan dolayı, iktisadî ve sınaî sahadaki girişimlere ön ayak olabilmek adına bu alanda faaliyet yürütmek üzere banka, fabrika vb. birçok şirket kurulmuş (Öniş, 1991a: 163) ve hem bu kuruluşlara ait kanunlarda hem de çeşitli iktisadî toplantılarda bunların kuruluş amacına uygun olarak Türk kişilerine ve şirketlerine satılması gerektiği defa kez ifade edilmiştir. Fakat müteşebbisler için uygun ortamın oluşmuş olmasına karşın KİT'lerin satılmasına yönelik gerçekleştirilen tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Aşıkoglu, 1992: 269-270).

Girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri olarak Keynesyen ekonomi, refah devleti ve siyasî konjonktür (sosyalizm ve liberal demokralerde hissedilen tehdidi) gösterilebilir. Diğer bir ifadesiyle, bu dönemde, ulusal ve uluslararası ölçekte genel eğilimin, devletin iktisadî sahada aktif olması gerektiği yönünde olduğundan, özelleştirmelere hem toplumun hem de yönetici sınıfın hoş bakmadığı yorumu yapılabilir (Eşkinat & Gerek, 1993: 79). Bunun dışında, Tek Parti Dönemi dışarıda bırakılacak olursa, Heper'in kavramsallaştırmasıyla statü elitine dönüşen bürokratik elitlerin de (1973: 37; 2001: 1020) devletin küçülmesi anlamına gelen bu girişimlere sıcak bakmadığı ve bunları engelleyecek hür türlü girişimde buldukları söylenebilir. Ancak çalışmanın kapsamını aşacağından 1980'ler öncesi özelleştirmeler daha fazla detaylandırılmamıştır.

Thatcher'ın üzeri örtük bir şekilde ifade ettiği (Pirie, 1985: 11) özelleştirmeleri Özal, 1983 seçimleri öncesi oldukça net bir şekilde ifade etmiştir (ANAP, 1983a: 104-105):

Teşebbüs gücünün her bakımdan yetersiz olduğu Cumhuriyetimizin başlangıç döneminde çeşitli sektörlerde sanayileşmenin devlet eliyle başlatılması ve kurulan tesislerin zaman içinde Millete devredilmesi hedef alınmış olmasına rağmen, Kamu İktisadî Teşebbüsleri giderek büyümüş, idarî ve ekonomik müdahalelerin artışına paralel olarak, enflasyon ve kaynakların kullanımı yönünden tasvip edilemeyecek sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Partimiz, ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleriyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalaa edilebilecek mevcut Kamu İktisadî Teşebbüslerinin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz.

Seçimlerin sonuçlanmasından birkaç ay sonra da 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun çıkarılarak uygulama yolunda ilk somut adım atılmıştır. Bu kanunu diğer düzenlemeler takip etmiş ve sağlanan hukuksal alt yapı sonucunda Telekomünikasyon

Endüstrisi Ticaret A.Ş (TELETAŞ) ile ilk büyük ölçekli özelleştirme 1988¹⁰ yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde başlayan özelleştirme sürecinde halka arz, borsa üzerinden satış ve blok satış olmak üzere üç finansal yöntem kullanılmıştır (Aşıkoglu, 1992: 270-271). Özal’ın vefatına kadar olan süre boyunca gerçekleştirilen özelleştirmelerin yaklaşık %80-90’nını doğrudan halka arz veya İMKB yani borsa aracılığıyla gerçekleşen hisse satışları¹¹ oluşturmuştur. Satışın yapıldığı gerçek veya tüzel kişilerin özelliklerine bakıldığında, bir kısmını merkezi hükümetin dışında kalan diğer kamu kurum ve kuruluşları, bir kısmı Türk kökenli gerçek kişiler, büyük bir çoğunluğunu ise borsada işlem yapan gerçek veya tüzel kişilerin, geriye kalan kısmını ise yerli ve yabancı şirket ve holdinglerin oluşturduğu¹² görülmektedir (ÖİB, 2020).

Bu bilgiler ışığında Özal yönetimindeki özelleştirmelerin, ülke kaynaklarının yabancı kişi ve kurumlara satılarak, ülkenin sömürgeleştirildiği, millî ekonominin ortadan kaldırılarak küresel sisteme bağımlı hâle getirildiği eleştirilerinin pek de yerinde eleştiriler olmadığı, ANAP’ın 1983 seçim beyanmasındaki “tedricen millete devredilmesi” ifadesinin daha yerinde bir ifade olduğu söylenebilir. Bunun yanında yine Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın verdiği istatistiklere bakıldığında mali değeri yüksek işletmelerin, özelleştirmeye muhatap olan hisselerinin büyüklüğü çoğunluğa tekabül etmediği ve bu yönüyle devletin söz hakkının ortadan kalkmadığı görülmektedir.

Türkiye’de yürütülen özelleştirmelerde nihai hedef; adalet, güvenlik ve özel sektörün üstlenemeyeceği altyapı yatırımlarının dışında kalan tüm alanlarda piyasa-pazar mekanizmalarının tesis edilmesi olsa da (ÖİB, 2020) özelleştirmelerin özellikle ilk on yılında, devletin sahip olduğu iktisadî şirket ve tesislerin halka, o kuruluşların çalışanlarına ve yöneticilerine, yani gerçek sahiplerine devredilerek sermayenin toplumsal anlamda tabana yayılmasıyla sağlanan mülkiyet duygusuyla daha rasyonel kararların alınacağını düşünüldüğü söylenebilir (Eşkinat & Gerek, 1993). Fakat ilk yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerin, malî değerlerinin, devletin toplamda sahip olduğundan oldukça düşük bir miktarına denk geldiğini (Öniş, 1991b: 30); bu yönüyle de uygulamada oldukça sınırlı bir sermayenin tabana yayıldığını belirtmek gerekir.

10 Yazar TELETAŞ’ın özelleştirmesini makalesinde 1987 yılında gerçekleştiğini yazsa da özelleştirme 1988 yılında ve şirketin tamamı için değil %21,78’lik bir kısmı için gerçekleşmiştir. Ayrıca TELETAŞ özelleştirmesinden önce küçük çaplı da olsa 1986-1987 yılları arasında 9 özelleştirme işlemi gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın internet sayfasına bakılabilir: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2020/03/Hisse-Sat%C4%B1%C5%9F%C4%B1.pdf>

11 Detaylı bilgi için: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2020/06/yillar-itibariyle-uygulama1-pdf.pdf>

12 1986’dan itibaren gerçekleştirilen tüm özelleştirmelerin çeşitli kategoriler halinde oluşturulmuş tablolarına ulaşmak mümkündür: <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozelleştirme>

Tüm bunlara bakıldığında anlaşılmaktadır ki Türkiye’deki özelleştirme politikaları, İngiltere gibi, geniş ekonomik ve finansal enstrümanlara sahip ülkelerle belli noktalarda uyuşmakla beraber, belirgin şekilde farklı bir seyir izlemiştir. Hisse ve halka arz uygulamalarıyla vücut bulan bu farklılaşmanın “sermaye piyasaları” ile ilgili olduğu elbette açıktır. Kısaca, KİT’ler özelleştirilirken, yalnızca bunların bütçede neden oldukları maliyetleri hafifletmek ve satışlarından ek gelir elde etmek amaçlanmamış, sermaye piyasasının finansal araçları kullanılarak hem ulusal ve uluslararası yatırımcıların tasarruflarını çekebilmek hem de sermaye piyasalarının gelişmesine imkân tanımak amaçlanmıştır (Aşıkoğlu, 1992: 267-268).

Özal dönemi özelleştirme politikaları özetlemek gerekirse dört ana hedef etrafında toplandıkları görülmektedir (Gültekin, 1993: 39):

Bilhassa Kamu İktisadî Teşebbüslerinde olmak üzere ekonomik faaliyet alanlarında, ticari karar alma süreçlerini politik karar alma süreçlerinden ayırma,

Sermaye piyasalarının gelişimini hızlandırma,

Mülkiyeti ülke geneline yayma,

Bütçe açıklarını kapatmak için kaynak oluşturma.

Her ne kadar Özal döneminde gerçekleştirilen özelleştirme politikalarıyla ilgili bu tarz olumlu denebilecek yorumlar yapılsa da özelleştirmelerin ciddi eleştirilere maruz kaldığı bilinmektedir. İdeolojik ve dayanaksız eleştiriler (Yayman, 2000: 139) bir kenara bırakılacak olursa yöneltilen ilk eleştiri özelleştirmelerin gerçekleştirilmesiyle ilgili olmuştur. TELETAŞ ile başlayan ve sermaye piyasaları aracılığıyla küçük yatırımcılar üzerinden yapılan özelleştirmelerin istenildiği gibi sonuçlar doğurmadığı, şirketin değerinin bir yıl içinde ciddi oranda düştüğü gözlemlenmiştir. TELETAŞ tecrübesinin ışığında, kısa bir süre sonra da bu yöntemden vazgeçilerek yerli firmalara blok hisse satışları gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Öniş, 1991a: 171).

Özelleştirmelerin ilk uygulamalarında küçük yatırımcıya yönelmek, iktisadî iştirakleri bilfiil vatandaşların mülkiyetine katarak onların üretimde söz hakkına sahip olmasına imkân tanıma fikri kulağa hoş gelse de bireysel teşebbüsün ve dahası sermaye piyasalarının gelişmediği bir ortamda istenilen sonuçları vermesi pek de mümkün görünmemektedir. Zaten yukarıda aktarılan ifadelerin yerinde bir eleştiri olduğu, o dönemde Özal ve ekibi tarafından da kabul edilmiştir. Özal’ın özelleştirme politikalarına yönelik bir diğer eleştiri ise politikaları uygulayan “ekip” üzerinden yapılmaktadır. Devasa ekonomik ve bürokratik bir güce ulaşan iktisadî teşebbüslerin, statüko elitleri tarafından korunuyor olması Özal’a alternatif bir ekip oluşturma ihtiyacı doğurmuştur. Genç ve uluslararası niteliklere sahip kişilerden oluşan ve özelleştirmelerle ilgili operasyonel işlemlerde önemli yetkilerle donatılan

bu ekip, sahip oldukları yetkiler oranında şeffaf olmadıkları iddiasıyla yolsuzluklara veya daha hafif ifadesiyle yolsuzluk söylentilerine muhatap olmuşlardır (Öniş, 2004: 121-122).

Özal’ın iktidardaki ilk günlerinden itibaren özelleştirmeler, reform gündeminin önemli başlıkları arasında yer almıştır. Bu da şirketlerin elden çıkarılacağı düşüncesini beraberinde getirmiş ve sabit maliyetlerin karşılanması dışında şirketlere herhangi bir malî kaynak aktarılmamıştır. Özelleştirme politikalarına yöneltilen eleştirilerden birini de bu durum oluşturmaktadır. Kaynak yetersizliği yüzünden üretimi düşen ve borçlanmaya giden iktisadî teşebbüslerin verimliliği bizatihi özelleştirme politikaları yüzünden gerçekleşemediği iddia edilmiştir. Aslında, paradoksal bir şekilde bu durum özelleştirme sürecinin kendisine de zarar vermiştir. Zaten özelleştirilecek düşüncesiyle kısıtlanan kaynaklar teşebbüslerin kârlılığını daha da düşürdüğünden *satılabilirliğini* de düşürmüştür (Özen, 2011: 141-142).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki KİT’lere aktarılan kaynakların kısıtlanması, Özal’ın benimsemiş olduğu maliye politikasıyla ilgili genel bir durumdur. Neoliberal politikaların, Türkiye şartlarına uyumlu hale getirilmesi ve uygulanabilir kılınması maksadıyla altyapı yatırımlarına ağırlık verilmiş, üretime aktarılan kaynak kısıtlanmıştır (Öniş, 1991b: 29). Diğer bir deyişle bilinçli bir şekilde KİT’lerin zarar ettirilerek elden çıkarılmalarının amaçlandığı iddia etmek, zorlama bir yorumun ötesinde bir anlam ifade etmemektedir. Bu eleştiriyle ilişkili olarak Özal döneminde gerçekleştirilen özelleştirmelerin hükümete ek mali kaynak oluşturma girişimi olduğu, verimliliğin ve etkinliğin gerekçe olmadığı, Özal ve yönetiminin, neoliberal ekonomik sistemin altyapı yatırımları için gerekli olan kaynakları hem şirketlerin satışlarından hem de onların bütçelerinde yapılan kesintilerden finansa etmeye çalıştığı söylenmektedir. Dahası bu teşebbüslerin gerçek anlamda verimliliğinin ve etkinliğinin artırılması istenseydi bunun karşılığının alınabileceği, fakat temel felsefesinin devletin iktisadî sahadan çekilmek olduğundan bu yönde herhangi bir girişimde bulunulmadığı ve kültürel bir hafızanın yok edildiği iddia edilmiştir (Babüroğlu & Göçer, 1994: 42, 51-52).

Neoliberal anlayışla birlikte devletin piyasalarla olan ilişkisinde belirgin bir değişimin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla yukarıdaki eleştiride KİT’lerin etkin ve verimli yönetilseler de özelleştirileceği düşüncesi doğru bir düşüncedir. Bunun yanında Cumhuriyetle hemen hemen aynı yaşta olan ve ülkenin kalkınmasında büyük rol oynayan ve kendilerine yüklenen misyonu tamamlayan kuruluşlara nostaljik bir önem yüklemek rasyonel bir davranış değildir. Dahası örgüt kültürünü, toplumsal kültür gibi korunması gereken bir değer gibi göstermek de doğru değildir. Özal ile başlayan

özelleştirme politikalarının, yukarıda bahsedildiği gibi birçok eksik ve hatalı yönünün olduğu bir gerçektir. Fakat, bunların yanında, genel hatlarıyla bakıldığında, iktisadî gelişmede Türkiye için pek çok fırsat kapısının da açıldığı inkâr edilmemelidir. Özal döneminde gerçekleştirilen özelleştirmeler, sermaye devrinin oldukça sınırlı olmasına karşın, başta sermaye piyasaları olmak üzere ekonomi ve finans alanında birçok gelişmeye ve birçok yeni girişimcinin ticaret hayatına kazandırılmasına ön ayak olmuştur (Gültekin, 1993: 47).

Ekonomide özel teşebbüsün giderek güçlenmesi yalnızca sermayenin el değiştirmesi ve-veya ülke kalkınmasının hızlanması şeklinde yorumlanmamalıdır. Özelleştirmelerin başlattığı süreç, sivil toplumun güçlenerek bürokrasinin yönetimdeki egemenliğinin sorgulamasına neden olmuştur. Özal döneminde gerçekleşen satışların toplamdaki payı oldukça düşük olmasına karşın büyük tepkiler doğurması da bunun bir göstergesidir. Sermaye ve iktidar ilişkisini ele alan çalışmalar da (Buğra, 1994, 2013; Keyder, 1987, 2014) bunu doğrulamaktadır.

Yeni Kamu Yönetimi Uygulamaları: Düzenleme

Özal'ın iktidarında bizzat hayata geçirdiği reformlar arasında yer almasa da onun dönemindeki reformlarla, özellikle de özelleştirmelerle oldukça yakın ilişkisi olan reformlardan birisi de Bağımsız İdari Otoriteler (BİO'lar) veya bağımsız düzenleyici ajanslar şeklinde de isimlendirilen Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlardır (DDK'lar). Neoliberal anlayış doğrultusunda devletin iktisadî faaliyetlerden geri çekilmesi, bu sahanın tümüyle özel sektöre devredildiği ve devletin herhangi bir etkisinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Klasik liberalizmden farklı olarak neoliberal politikalar, özel teşebbüsü tamamen serbest bırakmak yerine, sosyal devlet anlayışının da korunması amacıyla piyasa mekanizmalarının doğru işleyip işlemediğinin ve sosyal adaletin sağlanıp sağlanmadığının denetlenmesini, herhangi bir aksaklık söz konusu olduğunda da gerekli önlemlerin alınmasını öngörür. Kısaca, neoliberal iktisadî anlayış, devletin hakimliği altında ve özel teşebbüsün eliyle toplumsal refahın artırılmasını (en azından söylemde) hedeflemektedir (Larner, 2003: 510).

Türkiye'de ilk DDK'ların ortaya çıkışı, İngiltere'de olduğu gibi devletin piyasalardan çekilerek küçülmesi ve devlet tekelinin kaldırılmasına yönelik politikalara dayanmaktadır. Daha sonraysa bunu AB, IMF, Dünya Bankası ve benzer uluslararası kuruluşlarının üyelik için öne sürdükleri gereklilikler izlemiştir. 1980 ve sonrasında ise özelleştirmelerin belirleyici olduğu, uluslararası kuruluşların etkisinin nispeten az olduğu, ancak her iki olasılıkta da Türkiye'deki DDK'ların dışsal faktörlerle gündeme geldiği söylenebilir (Sezen, 2007: 321). Uluslararası aktörler bir kenara bırakılacak olursa,

Türkiye’deki DDK’lar, esasında İngiltere’de ve Amerika’da olduğu gibi âdil rekabet ortamının sağlanması, piyasa mekanizmaların doğru işlemesi ve bunların sonucunda da kamu çıkarının korunmasını amaçlamaktadır. Bu durum doğrudan kurumların yasal mevzuatında görülebileceği gibi hem anayasa ve kanunlarda hem de yargı kararlarında açıkça görülmektedir. Kısaca, iktisadî verimliliğin ancak iyi organize edilmiş ve rekabetçi bir çevrede gerçekleşebileceği düşüncesi, Türkiye’deki DDK’ların temel kuruluş gerekçeleri olmuştur (Eroğlu & Erkan, 2009: 110-111).

Türkiye’deki DDK’lar, kuruluş gerekçelerinin haricinde işlevsel açıdan ele alındığındaysa; özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi, piyasaların serbestleşmesi (deregülasyon) ve rekabet ortamının sağlanması şeklinde üç ana eksen etrafında biçimlendiği söylenmektedir (Çetin, 2014: 105). Daha açık ifade etmek gerekirse bahsedilen kurumlar; nelerin, hangi şartlar altında özelleştireceğine karar vermenin yanında, özel teşebbüsün önündeki yasal engellerin kaldırılması ve rekabet mekanizmasının doğru işlemesi için gerekli olan tüm önlemleri almakla da sorumlu tutulmuşlardır. 2021 yılı itibarıyla kurul veya kurum şeklinde teşkilatlanmış on tane DKK mevcuttur. Kuruluş tarihlerine bakıldığında bunların hiçbirinin Özal Hükümetleri dönemine denk gelmediği görülecektir. Hatta SPK hariç diğer tüm kurumlar-kurullar, Özal’ın vefatından sonra kurulmuşlardır. Ancak hükümetin başı olmasa da pek çok neoliberal politikada olduğu gibi (Aykaç, 1985) SPK’da da (ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak) aktif rol üstlendiği söylenebilir.

Özal’ın, başbakan olarak göreve başlamadan evvel gerçekleştirdiği, eylem ve söylemlerin bu iddiayı doğrular nitelikte olduğu ifade edilebilir. Dahası, Bütçe-Plan Komisyonu’na sunulan kanunun gerekçesi ile Özal’ın seçim beyanamesi ve hükümet programı birbiriyle ziyadesiyle uyumlu görünmektedir. Özal’ın özelleştirme politikaları için benimsediği yöntemler hatırlanacak olursa, aşağıdaki ifadelerle Özal’ın terminolojisinin benzer olduğu anlaşılacaktır (TBMM, 1981: 2):

Sermaye piyasasının güven ve kararlılık içinde çalışmasını sağlamak ve tasarruf sahiplerinin halklarını korumak,

Sağlanan güven ve kararlılık ortamı içinde mobilize edilen tasarrufları iktisadi kalkınmanın emrine sunmak ve şirketleri sermaye bakımından halka açarak mülkiyetin tabanını yaygınlaştırmak,

Her türlü menkul kıymetlerin halka arz ve satışını düzenlemek ve denetlemek,

Halka arz olunan menkul kıymetlere ilişkin bilgilerin halka tam ve gerçeğe uygun olarak açıklanmasını sağlamak...

1981 tarihiyle ilk DDK’nın SPK’nın olması hem ulusal hem de uluslararası şartlar altında (Leblebici, Kurban, & Sadioğlu, 2012: 91) hiç de şaşırtıcı değildir. Daha açık şekliyle ifade etmek gerekirse, YKY doğrultusunda devletin

küçülebilmesi için sermayenin doğru şekilde dağıtılması, yeni tekellerin oluşmaması ve nihayetinde kamu çıkarının sağlanabilmesi (Zenginobuz, 2008: 477), yani sermayenin tabana yayılabilmesi ve aynı zamanda da küçük yatırımcının ekonomiye dâhil edilerek iktisadî kalkınmaya katkı sağlaması için (Aykaç, 1985: 229-230) aracı bir kurumun gerekliliği SPK'nın askeri darbeden oldukça kısa süre sonra yasalaşmasına imkân tanımıştır. SPK, özelleştirmeler için olduğu kadar Türkiye'deki diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlar için de öncü rol oynamıştır. Daha açık şekliyle, kurulun sağladığı ortamda gerçekleşen özelleştirmeler (özel sektör tekniklerinin kullanılması dâhil) RTÜK, Rekabet Kurumu gibi kurumların *filizlenmesi* için gerekli olan şartları sağlamış ve bu açıdan da DDK'ların yönünü belirlemiştir (Çapar, 2009b: 378, 2009a: 199).

Genel hatlarıyla anlatılanları özetlemek gerekirse, YKY reformları sonucunda dünya genelinde yaygınlaşan BİO'ların kuruluşu ve yapısı Türkiye'de, Amerika ve İngiltere'de olduğundan farklı bir yönde gelişmiştir. Her şeyden önce Türkiye'de özelleştirmeler için gerekli olan sermaye piyasalarının yetersizliği, bu alanda düzenlemelerin (regülasyon) yapılmasını zorunlu kılmıştır. İngiltere'de ise (Türkiye'nin aksine) devlet, düzenlemelerden serbestleşmeye geçiş yapmış ve denetleyicilik görevine yoğunlaşmıştır. Kısaca, Türkiye'de bu alanda gerçekleşen reformlar hem regülatif hem de deregülatif özellik taşımaktadır.

İdare'nin Geliştirilmesi ve Yeni Kamu Yönetimi

Özal'ın Türk kamu yönetiminde gerçekleştirdiği ve-veya gerçekleşmesine kapı açtığı reformların ardından genel kamu yönetimi reformlarından bahsedilebilir. Spesifik bir karşılığı olmayan bu reform inisiyatiflerinin kamu yönetiminin genel işleyişini, daha doğru ifadesiyle merkezî yönetimi dönüştürmeye yönelik değişiklikler içerdiği söylenebilir. Aslında, 1980'li yıllarda merkezî yönetimin dönüştürülmesi ile ilgili politikalar yalnızca Türkiye'ye özgü değildi. YKY paradigması merkezî yönetimin iktisadî sahadan çekilmesinin yanında hem yerel yönetimler hem de devlet-dışı organizasyonlar (non governmental organizations-NGO's) - sivil toplum kuruluşları (STK'lar) lehine geri çekilmesini de beraberinde getirmiştir (Beer, Bartley, & Roberts, 2012: 325-326).

Türkiye'deki kamu yönetimine dair genel reformlar da bu bağlam içinde belirlenmiş; merkezizetçi geleneksel Weberyen yönetim terk edilerek vatan-daş merkezli bir anlayışa geçilmesi amaçlanmıştır. Devletçi geleneğin yıkılarak yerine vatandaşın koyulabilmesi ise yerel birimlerin güçlendirilmesiyle mümkün olacağından politikalar ana hatlarıyla yerelleşme başlığı altında toplanmıştır. YKY anlayışı öncesi Türkiye'de yerel yönetimlerin durumuna bakılacak olursa, iktisadî sahadan çok da farklı olmadığı, merkezi yönetimin

yerel hizmetler ve siyasette de tekel konumunda olduğu görülecektir. Bunun göstergesi olarak yerel yönetimlere sınırlı bir yetki ve malî kaynak ayrılması ve dahası vesayet denetiminin hiyerarşik denetim şeklinde işletilmesi gösterilebilir (Yazıcıoğlu, 1992a: 17-18, 1992b: 7).

Bu noktadan hareketle yerel yönetimlerin malî ve idarî olmak üzere iki ana eksen etrafında güçlendirilebileceği anlaşılmaktadır. 1980 sonrası reformlara bakıldığında hem Ulusu Hükümeti hem de Özal Hükümetleri dönemlerinde yerel birimlerin gelirlerinin artırılmasına yönelik olumlu gelişmelerin yaşandığı ve belli bir yıla kadar ayrılan kaynakların arttığı görülmektedir. Fakat malî kaynaklardaki bu artış geçmişe oranla olumlu bir gelişme sayılsa da yasal mevzuat incelendiğinde, kaynakların kullanılması oldukça karmaşık bürokratik süreçlere bağlandığından idarî açıdan aynı şeyi söylemek pek de mümkün görünmemektedir (Çöker, 1986a: 27-30, 1986b: 34-38).

YKY paradigması doğrultusunda hayata geçirilen yerelleşme reformlarının yalnızca malî konularla sınırlı kaldığını söylemek doğru olmaz. Bütçeden müstakil payların ayrılmasının yanında, nüfusları yüzbinleri ve hatta milyonları bulan illerde farklı yönetim modellerinin benimsenmesi ve bu yönetimlere ek kaynakların verilmesi de alternatif politikalar içerisinde yer almıştır. Somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, 1984 yılında 195 sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında KHK ile başlayıp 3030 sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun ile neticelenen süreçte İstanbul, Ankara ve İzmir gibi illerde birden fazla belediyenin sınırları içerisinde yer aldığı metropol belediyeleri kurulmuştur (Ayman-Güler, 1987: 118, 142).

Plan ve Bütçe Komisyonu’na sunulan raporda ise gerekçe şöyle yer almıştır:

...hızlı nüfus artışı ve sanayileşme; başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyük yerleşim merkezlerinde hızlı bir şehirleşmeye yol açmıştır. Bu şehirlerdeki gelişme, belediye sınırlarını da aşarak, merkez şehrin çevresinde plansız ve kontrolsüz bir şekilde yayılmıştır.

Büyük şehirlerdeki plansız ve kontrolsüz fizikî gelişme, bu şehirlerin sosyal yapıları, ekonomileri ve yerleşme şekillerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Plansız ve kontrolsüz imar; konut, ulaşım, çevre sorunlarını daha da artırmış ve altyapının yetersizliğini bariz bir şekilde ortaya çıkarmıştır

Bu Kanun hükmünde Kararnamenin hazırlanmasında belediyelerin yönetimini demokratik olma özellikleri, mahallilik ve hemşehrilik esasları ile birlikte koordinasyon ve idarî etkinlik gibi unsurlar da dikkate alınmıştır.¹³

13 Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve İçişleri; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporlarının tam metnine Meclis internet sayfasından çevrim içi ulaşabilmek için:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004084ss0087.pdf>

Yukarıdaki gerekçede yer alan ifadelerin, YKY anlayışı ile doğrudan ilişkili olduğu açıkça görülebilir. Bunun yanında Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre yerel birimlerin idari yapısı güçlendirilirken aynı zamanda, yerel düzeyde bir regülasyon da içerdiği söylenebilir. Fakat yine Türkiye şartları altında değerlendirilecek olursa il düzeyinde bir merkezileşme görülse de başkent teşkilatının yetkilerinin devredilmesi (Tan, 1988: 75-76) açısından yerelleşme adına oldukça büyük bir adım atıldığı kabul edilmelidir.

Genel yönetim reformları arasında yerel yönetimlerle ilişkili olan bir diğer reform ise mahallî müşterek ihtiyaçların karşılanmasında, merkezî yönetimde de olduğu gibi alternatif yöntemlerin hayata geçirilmesidir. Ağırlıklı olarak özel sektörün aktif rol oynadığı bu yöntemleri; diğer kamu kurumlarıyla işbirliği kurma, sözleşme yapma, imtiyazlık, sivil toplum kuruluşlarına bırakma, şirketleşme vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Yerel yönetimlerin ve özellikle de belediyelerin yukarıda sıralanan bu yöntemleri kullanmalarının nedeni elbette merkezî yönetimle benzerlik taşımaktadır (Eryılmaz, 1989: 18-20). Fakat önemli bir noktada farklılaştığı söylenmelidir. O da merkezî yönetimin tasarruf etmek ve özel sektörün gelişmesi için iktisadî sahadan mümkün olduğunca çekilmeye çalışırken, belediyelerin maliyetleri düşürmek ve hizmetler için ek kaynak sağlamak maksadıyla şirket ve iştiraklerle iktisadî sahada daha da etkin rol oynamaya başlamasıdır (Bektaş & Olgun, 2017: 246).

Merkezî bütçeden aktarılan gelirlerin yerine, öz gelir kaynaklarına sahip olmak, pek tabii yerel yönetimlerin özerkliğini garanti altına alacak hususların başında gelmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin özel sektörle eşit şartlar altında belli alanlarda, iktisadî faaliyetlerde bulunması doğal karşılanabilir. Ancak yeni gelir kaynakları sağlamak adına gerçekleşen bu girişimlerin, maksadını aşacak şekilde (mobilya, tuğla ve mantar üretip satmak gibi) merkezî hükümetin tekellerinin yerini, yerel yönetimlerin tekellerinin aldığı bir duruma sokmasıyla çelişkili görünmektedir (Meriç, 1987: 7). Özal döneminde gerçekleşen dönüşüm süreciyle ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise kamuoyunda KAYA ismiyle bilinen Kamu Yönetimi Araştırma Projesi'dir. 1988'de başlayıp 1991'de sonuçlanan projeyi, Ulusu Hükümeti Dönemi'nde yapılan bir dizi araştırma grubunun önerileriyle de uyumlu olacak şekilde, I. Özal Hükümeti Dönemi'nde hayata geçirilen reformların genel bir değerlendirmesi olarak görmek de mümkündür. YKY doğrultusunda, KİT'lerin zorunlu haller haricinde kapsam dışında bırakıldığı raporun, daha önceki araştırma projelerinden en önemli farkı ise yurtdışı örgütleriyle, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu olan Avrupa Birliği'ne uyum süreciyle ele alınması olmuştur (Ergun, 1991: 12-13).

1970’lerle başlayıp 1980’lerde küresel çapta yaygınlaşan YKY anlayışının, temel felsefeyi oluşturduğu görülen araştırma projesinin; *devletin rolünün yeniden tanımlanması, kamu kesiminin daraltılması ve hizmet etkililiğinin artırılması* amaçlarını taşıdığı açıkça belirtilmiştir (Tortop vd., 1991: 4-5). Bu bağlamda KAYA’nın kamu yönetimini belli ilkeler etrafında inceleyen ilk bütüncül reform araştırması olduğu da söylenebilir. Daha açık ifadesi ile önceki araştırmalarının, kamu yönetiminin sorunlarını doğru ve detaylı bir şekilde ortaya koymalarına karşın sundukları çözüm önerileri ortak bir mantığı temsil etmemekteydi.

Bu durumsa kimi sorunları çözümsüz bırakmış kimi sorunları ise yalnızca kısa süre ortadan kaldıracakmış, kalıcı çözümler üretilememesine sebep olmuştur. Pek çok kez değinildiği ve Türk yönetim tarihinde de açık örneklerinin görülebileceği üzere, kamu yönetimi alanında sorunların tespitinde zorluk yaşanmadığı, birçok reform girişiminde sorunların büyük bir çoğunluğunun doğru bir şekilde ortaya koyulduğu görülmüştür. Fakat, sorunların tespit edilmesi, çözüm yolunda büyük bir ilerlemeye karşılık gelse de tek başına bunları ortadan kaldırılabildiği anlamına da gelmemektedir. Kısaca, KAYA bu yönüyle umut vadeder niteliktedir.

Kamu Yönetimi Araştırma Projesi’nde Yer Alan Tespit ve Öneriler

Tespitler ve Sorunlar
<p>Kamu yönetimi kapsamındaki bir kesim görevler ya hiç yapılmamakta ya da ancak sınırlı ölçülerde ve amaçtan uzak biçimde gerçekleştirilmektedir.</p> <p>Temel nitelikli kimi görevlerin yürütülmesinde, hizmette birlik ve bütünlük temel bir sorun olarak her alanda kendisini göstermektedir.</p> <p>Kimi görevler merkezi yönetim kapsamında bulunmakla birlikte, görevi gerçekleştirecek işlevsel nitelikte örgütsel düzenlemelere gidilemediğinden, eldeki yapı, gereksinimleri karşılayamamaktadır. Önemli orandaki merkezi yönetim görevlerinde ise, gereksiz ve amacı aşan bir örgütsel büyüklüğe ulaşılmıştır. Bu durum görev ve yapı arasındaki ussallık dengesinin kurulmasını güçleştirmektedir.</p> <p>Merkezi yönetim görevlerindeki oransal artış, sistemin birçok noktada tıkanmasına ve işleme bozukluklarına neden olmakta; görevlerin merkez, taşra ve yerel yönetimler arasında ussal dağılımı yeterince sağlıklı biçimde gerçekleştirilememektedir.</p> <p>Kimi kamu örgütlerinde, bunların kuruluşuna gerekçe olan görevin önemi azalmamasına karşın, süreç içinde toplumsal gereksinimlerden kaynaklanan ikincil görevler, asıl görevlerin yerini almakta; bu da örgütlerde görev kaymalarına yol açmaktadır.</p> <p>Yönetimde genel bir kaynak sıkıntısı çekilirken; öncelikli olmayan kimi konularda kaynak savurganlığına yol açılmakta; sınırlı kaynaklardan, daha etkili olarak yararlanma yoluna gidilememektedir. Kamu kuruluşlarında, görev-yetki-sorumluluk dengesinin iyi kurulamaması, örgütsel etkililiği olumsuz yönde etkilemektedir.</p> <p>Aynı görev için birden çok kuruluş yetkilendirildiğinde, görev ortada kalmakta; bu da görevsel etkililiği azaltmaktadır.</p> <p>Görevlerin bölünüşünde ve düzenlenmesinde görev ve örgüt ile çevresel girdi ve değişkenlerin göz ardı edilmesi ya da bunların yeterince dikkate alınmaması; çoğu kuruluşta, hizmet üretme gücünden yoksun alt birimlerin doğmasına neden olmaktadır.</p>

Öneriler

Devlet yönetiminde merkezî yönelimin üstleneceği rol, toplumsal değişim gereklerine uygun olmalı ve bu alanda merkezî yönetim görevleri yeniden ele alınmalıdır.

Merkezî yönetimin taşra kuruluşları, yetki ve görevler açısından güçlendirilmeli; görevsel etkililik tabana yayılarak her aşamada öne çıkarılmalıdır. Bu yaklaşım içinde, yerel yönetim kuruluşlarının gerçekleştirilebilir nitelikteki görevler de yerel yönetim kurumlarına aktarılmalıdır. Merkezî yönetim örgütlenmesinde, hizmette birlik ve bütünlük ilkesi, etkililiği sağlamanın başlıca yollarından birisi olarak değerlendirilmeli; eşgüdümü kolaylaştıran bir yapısal geliştirme modeli temel alınmalıdır.

Kamu yönetiminde ortak sayılabilecek görevler, yönetimin daha sağlıklı ve kolay işlemini gerçekleştirebilecek bir anlayışla ele alınmalıdır.

Yönetimin en önemli öğelerinden biri olan insan kaynağından, amaca uygun biçimde yararlanmayı sağlayacak bir geliştirme yaklaşımı temel olmalıdır.

Kamu hizmetlerinde bürokratik işlemlerin hızlı, etkili ve nitelikli biçimde yapılmasını olumsuz yönde etkileyen engeller kaldırılmalıdır.

Kaynak: Tortop vd., 1991: 5-6'daki bilgilerin aynen aktarılarak tablolaştırılmasıdır.

Tablodaki bilgiler, Türkiye'de gerçekleştirilen önceki araştırma sonuçları ile kıyaslandığında, reformun paradigmatik bir bakış açısıyla ele alınmasının ne denli somut sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Dahası, tutarlılık arz eden bu yaklaşımın kurumlar arası koordinasyona da olumlu katkıda bulunduğu söylenebilir. KAYA'nın, önemli bir yönü de yerel yönetimlere özel bir önem vermesi ve yerel birimlerin (belediyelerin, il özel idarelerinin ve köylerin) daha da güçlendirildiği yönetsel modeller ortaya koymasındadır. Kırsal alanlarda hizmetlerin yönetim boşluğu nedeniyle yetersiz olduğu bunun önüne geçilebilmesi için ilçe belediyelerinin yetkilendirilerek köy ve kırsal belediyelerin üstünde bir yapıya kavuşturulması önerilmiş ve böylece köylerin ve kırsal belediyelerin yetersiz kaldığı hizmetleri ilçe belediyelerinin gerçekleştirilmesine imkân tanınmıştır (Yalçındağ, 1991: 129). Aslında, büyük şehir yönetiminin ilçe düzeyinde de uygulanması anlamına gelen bu modelle hem mahallî müşterek ihtiyaçlara yeterli kaynağın sağlanması hem de yerel demokrasinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Yalçındağ, 1992: 5-6).

Sonuç

Özal dönemini genel hatlarıyla özetlemek gerekirse, neoliberalizmin ve YKY'nin tartışmasız bir şekilde politikalarda belirleyici olduğu söylenebilir. Fakat bu, tümüyle dışsal faktörlerin politikalara egemen olduğu anlamına da gelmemektedir. İngiltere'deki süreçle Türkiye'deki süreç ve bunların sonuçları karşılaştırıldığında, ana fikrin korunmakla birlikte, ülkelerin kendilerine has değişkenleri de hesaba katarak politikaları kişiselleştirdikleri görülmektedir. Benzer şekilde Amerika'daki reformlar da belli açılardan İngiltere'den farklı bir seyir izlemiştir.

Dolayısı ile hem Türkiye özelinde hem de dünya genelinde “her şeye uyan tek bir model” dayatmasının uygulandığını iddia etmek doğru olmaz. Özal döneminin belli başlı politikalarının yer aldığı bu makaledeki örneklerde de görüleceği üzere hem özelleştirmelerde izlenen yöntem hem de sosyal güvenlik yatırımları, YKY’nin Türkiye’nin şartlarına ve özelliklerine uyumlu olacak bir şekilde dönüştürülerek hayata geçirildiğini ortaya koymaktadır. 1980’lerde siyasî partilerin söylemlerine bakıldığında, yöneltilen bu eleştiriler, ANAP için değil, MDP için daha uygun düşmektedir.

Kısaca, Özal dönemi, merkezî yönetimin üzerinde topladığı iktisadî, sosyal ve siyasî yetkilerin aktarıldığı bir dönemdir. Vatandaşların özel ve kamusal, tüm alanlarına temerküz eden böylesi devasa bir yapının kolayca ortadan kaldırılabilceğini ve YKY anlayışının yönetimde hâkim kılınabileceğini söylemek mümkün değildir. Nitekim hem Özal’ın kişisel gayretleri hem de ulusal ve uluslararası konjonktür sayesinde kat edilen ilerleme kısa bir süre sonra kaybedilmeye başlamıştır.

Kaynakça

- ANAP. (1983a). Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyanamesi, Hükümet Programı. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/609>, (E.T.: 19.10.2020).
- ANAP. (1983b). Anavatan Partisi Tüzüğü. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/642>, (E.T.: 19.10.2020).
- Anayasa Mahkemesi. (1990). 20.10.1988 günlü, 3481 sayılı “İdarî Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanunu” nun, Anayasa’nın Başlangıç’ıyla 2., 5., 6., 7., 87., 91. ve 128. maddelerine aykırılığı ileri sürülen 1., 2., 3. ve 4. maddelerinin iptali istemi. Resmi Gazete website: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/1f81866e-cd35-415d-95f9-af1d572316c5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, (E.T.: 19.10.2020).
- Ascher, K. (1987). *The Politics of Privatisation: Contracting Out Public Services*. London: Macmillan.
- Aşıkoğlu, R. (1992). Türkiye’de Özelleştirme. *Eskişehir A.Ü. İİBF Dergisi*, 10(1–2), 265–280.
- Ateş, H. (2018). A Brief History of Administrative Reform in Turkey. İçinde M. Rusev, E. Straus, C. Avcıkurt, A. Soykan, & B. Parlak (Ed.), *Social Sciences Researches in the Globalizing World* (ss. 171–182). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Aydın, R. (2020). Neoliberalleşme Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Merkezileşme Süreci: 1980 1980’li Yıllarda Yönetimsel Merkezileşmenin Araçları. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 7(13), 267–295.
- Aydınlı, H. İ. (2003). 1980 Sonrası Türk Belediye Sisteminde Yeni Liberal ve Desentralist Eğilimler. *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5(1), 73–86.
- Aykaç, Z. (1985). Sermaye Piyasası Kanunu ve Çok Ortaklı Şirketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 40(1), 229–253. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001465

- Ayman-Güler, B. (1987). Büyük Kentler İçin Yönetim Arayışları. *Türk İdare Dergisi*, 59(374), 117-143.
- Babüroğlu, O., & Göçer, A. (1994). Whither Organizational Culture? Privatization Of The Oldest State-Owned Enterprise In Turkey. *Industrial & Environmental Crisis Quarterly*, 8(1), 41-54.
- Beer, C. T., Bartley, T., & Roberts, W. T. (2012). NGOs: Between Advocacy, Service Provision, and Regulation. İçinde D. Levi-Faur (Ed.), *The Oxford Handbook of Governance* (ss. 325-338). Oxford: OUP.
- Bektaş, M., & Olgun, İ. (2017). Belediye Şirketleri ve İştirakler. İçinde H. Ateş & M. Bıyıklıoğlu (Ed.), *Belediye Yönetimi ve Kamusal İlişkiler* (ss. 225-263). İstanbul: DER.
- Beriş, H. E. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(69), 33-45.
- Bıçakçı, A. B., & Hürmeriç, P. (2014). The historical development of public relations in Turkey: the rise of a profession in times of social transformation. İçinde B. St. John, M. Opdycke Lamme, & J. L’Etang (Ed.), *Pathways to Public Relations: Histories of practice and profession* (ss. 257-272). New York: Routledge.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002* (9. baskı). Ankara: İmge.
- Buğra, A. (1994). *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*. Albany: SUNY.
- Buğra, A. (2013). *Devlet ve İşadamları* (8. baskı). İstanbul: İletişim.
- Çapar, S. (2009a). Düzenleyici Kurumlara Türkiye’den Üç Örnek: SPK, BDDK, Şeker Kurumu. *Türk İdare Dergisi*, 81(462), 197-223.
- Çapar, S. (2009b). Türkiye’de ve Yunanistan’da Düzenleyici Kurumlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (83), 375-393.
- Çetin, T. (2014). Structural and regulatory reform in Turkey: Lessons form public utilities. *Utilities Policy*, 31, 94-106. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2014.10.004>
- Çiçek, A. C. (2018). Türk Siyasal Hayatında “Toplayıcı” Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989). *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 73-98.
- Çöker, Z. (1986a). İçişleri Bakanlığı Tarafından Belediyelere Mahalli İdareler Fonundan Yapılan Yardımlar. *Türk İdare Dergisi*, 58(373), 27-48.
- Çöker, Z. (1986b). İçişleri Bakanlığı Tarafından İllere Özel İdare Fonundan Yapılan Yardımlar. *Türk İdare Dergisi*, 58(371), 33-56.
- Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu Bir Siyasetçi Hakkında Bazı Notlar. *Muhafazakâr Düşünce*, 15(55), 57-76.
- Dudley, L., & Bogaevskaya, A. (2006). Contracting as policy: worldwide implications. İçinde G. Hodge (Ed.), *Privatization and market development: global movements in public policy ideas* (ss. 36-62). Cheltenham: Edward Elgar.
- Ergun, T. (1991). Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi Gerekmesinin ve Kamu Yönetimi Araştırma Projesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 11-23.
- Eroğlu, M., & Erkan, F. (2009). The Role of Competition Law in the Turkish Privatization Process. *Ankara Law Review*, 6(2), 107-139.
- Eryılmaz, B. (1989). Belediye Hizmetlerinin Yürütülmesinde Alternatif Kurumsal Yöntemler. *Türk İdare Dergisi*, 61(382), 17-59.
- Eryılmaz, B. (2002). Belediyelerde Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11(3), 6-21.

- Eşkinat, R., & Gerek, S. (1993). Türkiye’de Özelleştirme. *Eskişehir A.Ü. İİBF Dergisi*, 11(1–2), 79–85.
- Gül, H., & Gül, S. S. (2007). Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(3), 1–30.
- Gültekin, N. B. (1993). Privatization in Turkey. İçinde V. V. Ramanadham (Ed.), *Privatization: A global perspective* (ss. 39–49). London: Routledge.
- Heper, M. (1973). Osmanlı - Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Kamu Yönetimi Kuramı Açısından Bazı Gözlemler. *Amme İdaresi Dergisi*, 6(2), 29–40.
- Heper, M. (2001). The State and Bureaucracy: The Turkish Case in Historical Perspective. İçinde A. Farazmand (Ed.), *Handbook of Comparative and Development Public Administration* (2. Ed., ss. 1019–1028). New York: Marcel Dekker.
- Hodge, G. (2006). Introduction. İçinde G. Hodge (Ed.), *Privatization and market development: global movements in public policy ideas* (ss. 1–8). Cheltenham: Edward Elgar.
- Karataşlı, Ş. S. (2015). The Origins of Turkey’s “Heterodox” Transition to Neoliberalism: The Özal Decade and Beyond. *Journal of World-Systems Research*, 21(2), 387–416.
- Keleş, R. (1992). Belediyeciliğimizde Son Gelişmeler ve Yerel Özerklik. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(2), 9–14.
- Keyder, Ç. (1987). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. London: Verso.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (19. baskı). İstanbul: İletişim.
- Koçak, B. (2020). Prens Sabahaddin: İktisadi Kalkınma Fikirleri. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(4), 829–838.
- Larner, W. (2003). Neoliberalism? *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(5), 509–512.
- Leblebici, D. N., Kurban, A., & Sadioğlu, U. (2012). Türk Yönetim Sisteminde Bağımsız Düzenleyici Kurullar Üzerine Kuramsal Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi İİBF*, 30(2), 81–109.
- MDP. (1983). *Milliyetçi Demokrasi Partisi Seçim Beyannamesi*. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmliui/handle/11543/637>, (E.T.: 19.10.2020).
- Meriç, O. (1987). İl Mahalli İdaresiyle İlgili Yeni Düzenlemenin Değerlendirilmesi. *Türk İdare Dergisi*, 59(376), 2–16.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013a). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 5 - (26 Mart 1971-17 Kasım 1974)*. Ankara: TBMM.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013b). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 7 - (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*. Ankara: TBMM.
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T., & Erdem-Efe, G. (2014). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları - Cilt 8 (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi): Saim Bülend Ulusu, Halil Turgut Özal, Yıldırım Akbulut*. Ankara: TBMM.
- ÖİB. (2020). Türkiye’de Özelleştirme. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı website: <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>, (E.T.: 05.11.2020).
- Oktay, T. (1998). Türkiye’de Büyükşehir Belediye Yönetiminin Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Sistemin Değerlendirilmesi. *Öneri*, 2(9), 63–70.
- Oktay, T. (2008). Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi. İçinde R. Bozlağan & Y. Demirkaya (Ed.), *Türkiye’de Yerel Yönetimler* (ss. 119–156). Ankara: Nobel.

- Ömürgönülşen, U. (2005). Staff Cutback As A Strategy of the Policy of the Withdrawal of Government: A General Assesment of the Motherland Party Governments' Strategy of Staff Cutback in the Turkish Civil Service (1984-1990). *Hacettepe Üniversitesi İİBF*, 23(1), 371–417.
- Öniş, Z. (1991a). The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform. *International Journal of Middle East Studies*, 23(2), 163–176.
- Öniş, Z. (1991b). The Political Economy of Turkey in the 1980s: The Anatomy of Unorthodox Liberalism. İçinde M. Heper (Ed.), *The Strong State and Economic Interest Groups. The Post-1980 Turkish Experience* (ss. 27–40). New York: Walter de Gruyter.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113–134. <https://doi.org/10.1080/00263200410001700338>
- Özcan, G. B., & Turunç, H. (2008). The Politics of Administrative Decentralization in Turkey Since 1980. İçinde J. Killian & N. Eklund (Ed.), *Handbook of Administrative Reform: An International Perspective* (ss. 177–196). London: CRC.
- Özen, H. (2011). Turgut Özal. İçinde E. Toros (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri* (ss. 121–177). Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Pirie, M. (1985). Privatization Techniques and Results in Great Britain. İçinde J. C. Goodman (Ed.), *Privatization* (ss. 11–24). Dallas: The National Center for Policy Analysis.
- Pirler, O. (1995). Ekonomik Tedbirler ve Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(2), 21–30.
- Ramanadham, V. V. (1993). Privatization: Constraints and Impacts. İçinde V. V. Ramanadham (Ed.), *Constraints and impacts of privatization* (ss. 1–63). London: Routledge.
- Sezen, S. (2007). Independent regulatory agencies in Turkey: are they really autonomous? *Public Administration and Development*, (27), 319–332. <https://doi.org/10.1002/pad.448>
- Sezgin, Ş. (2010). Piyasa Ekonomisinin Şartları ve Özelleştirme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 154–171.
- Subaşı, E. (2017). *Kapitalist Devlet, Güvenlik ve Toplumsal Düzen: 12 Mart 1971 Muhtırasını Açıklamak (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Subaşı, E. (2019). Bir Yeniden Hegemonikleştirme Hamlesi Olarak 12 Mart Döneminde Reform Siyaseti ve Başarısızlığı. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 27–61.
- Tan, T. (1988). Kamu Hizmeti, Özelleştirme ve Bürokrasinin Azaltılması Üzerine. *Türk İdare Dergisi*, 60(378), 73–90.
- Tandircioğlu, H. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 4(3), 198–226.
- TBMM. (1981). *Sermaye Piyasasının Düzenlenmesi ve Denetimi Hakkında Kanun Tasarısı ve Bütçe-Plan Komisyonu Raporu*. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c004/mgk_01004065ss0217.pdf, (E.T.: 19.10.2020).
- TBMM. (1983). Anavatan-Halkçı-Milliyetçi Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/678>, (E.T.: 19.10.2020).
- Tortop, N. (1992). Demokratik Mahalli İdare Anlayışının İlkeleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(3), 3–6.

- Tortop, N., Ergun, T., Tan, T., Bozkurt, Ö., Ertekin, Y., Canman, D., ... Yalçındağ, S. (1991). *Kamu Yönetimi Araştırması: Genel Rapor* (T. Ergun, Ed.). Ankara: TODAİE.
- Tünay, M. (1993). The Turkish New Right’s Attempt at Hegemony. İçinde A. Eralp, M. Tünay, & B. A. Yeşilada (Ed.), *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* (ss. 11–30). Westport: Praeger.
- Tünay, M. (2002). Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi. *Praksis*, (5), 177–197.
- Tutum, C. (1994). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*. Ankara: TESAV.
- Yalçındağ, S. (1991). Türk Yerel Yönetimlerinde Yeniden Yapılanma. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(3), 123–152.
- Yalçındağ, S. (1992). Güçlü ve Özerk Yerel Yönetimler Demokrasimizin ve Yönetim Sistemimizin Temel Kuruluşları Olmalıdır. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(2), 3–8.
- Yayman, H. (2000). 1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 135–156.
- Yazıcıoğlu, R. (1992a). Yönetim Sistemimizin Yeniden Düzenlenmesi (I). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(2), 15–26.
- Yazıcıoğlu, R. (1992b). Yönetim Sistemimizin Yeniden Düzenlenmesi (II). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(3), 7–24.
- Yeter, E. (1992). Yerel Yönetimler Üzerine Düşünceler. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(4), 13–21.
- Yıldız, A. (2018). Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında “İnformel” Bir Demokrat: Turgut Özal’dan Kalan. *Muhafazakâr Düşünce*, 15(55), 39–56.
- Zenginobuz, E. Ü. (2008). On Regulatory Agencies in Turkey and Their Independence. *Turkish Studies*, 9(3), 475–505. <https://doi.org/10.1080/14683840802267470>

Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945

Sevda Nur Çevik*

Yılmaz Çolak, *Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945*, Liberte Yayınları, Ankara, 2017, 271 sayfa, ISBN: 978-605-9823-19-7

Siyasal hayatı anlamak, olayları derinlemesine incelemek için kültür, önemli bir değerlendirme sahasıdır. Türkiye siyasetini değerlendirmek ve olayları geriye dönük olarak okumak için bir dönem seçmek gerektiğinde karşımıza Cumhuriyet’in kuruluş yılları çıkmaktadır. 1990’lı yıllarda yükselen kimlik siyaseti ve hayat tarzı değerlendirmelerini anlamanın yolunun ancak Cumhuriyet’in kuruluş döneminde gerçekleşen devlet-kültür bağlamının anlaşılması ile aydınlanacağını öne süren yazar, eserini 2000 yılında Bilkent Üniversitesi’nde savunduğu doktora tezi üzerinden kaleme almıştır.

Yazar Yılmaz Çolak, sosyoloji lisans mezunu olup, ardından siyaset bilimi alanında yüksek lisans ve doktora yapmıştır. Göç, vatandaşlık, milliyetçilik, kimlik konuları üzerine çalışmalarını yürütmektedir. Bu bağlamda ele alınacak eser, bugün bile hâle üzerinde tartışmaları devam eden devlet-kültür ilişkisi, devletin kimlik inşası gibi konulara odaklanması, ayrıca dönem analizi yapılması bakımından incelemek amacıyla tercih edilmiştir.

Sekiz bölümden oluşan eserin üzerinde durduğu ana başlıklar şöyledir: *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum Tahayyülünün Dönüşümü, İttihat ve Terakki: Yeni Toplum Yaratma Fikri, Kemalist Siyasal İktidarın Şekillenmesinde Medeniyet ve Kültür, Kemalist Kültürel İktidarın Şekillenmesi: Hukuki ve Kurumsal Altyapı, Yeni Anlam Dünyası Arayışı: Dil Politikaları, Yeni Hafıza: Kemalist tarih Yazımı ve Kültür Üretimi, Kültürü yaygınlaştırma: İnönü Dönemi (1938-1945), Modern Zamanlarda Devlet-Kültür İlişkisi.*

*Doktora Öğrencisi | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi SBKY ABD | Sevda.cevik@hbv.edu.tr.
ORCID: 0000-0003-1985-8069 | DOI: 10.36484/liberal.1028930
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 177-180.
Gönderim Tarihi: 26 Kasım 2021 | Kabul Tarihi: 11 Mart 2022

Anlaşılır ve akıcı bir dil kullanan Çolak, gerekli yerlerde tanımlara başvurarak net bir anlatım sunmaktadır. Kitabın esas hususlar belirtilmeden önce giriş kısmında gerekli detaylandırmalar yapılarak okuyucuya perspektif kazandıran yönleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda çalışma konusu olarak ilgili dönemin ve ilgili konuların seçilme gerekçeleri de açıklanmıştır. Çolak eserin amacını şöyle açıklar: *Erken Cumhuriyet döneminde (1923-1945) Kemalist kültür anlayışının oluşum sürecini ele alıp nasıl kavramsallaştırıldığını ve nasıl bir kültürel iktidar oluşturduğunu açıklamaktır* (s. 13).

Medeniyet ve kültür kavramları açıklanarak Cumhuriyet dönemi ve modernleşme ele alınmıştır. Esasen devlet-kültür ilişkisini ve toplumu şekillendirmede kültürün yer aldığı konumu ele alan çalışma nitelikli bir araştırmadır. Devlet aygıtlarının kültür oluşturmadaki konumu, kamusal alana ve vatandaşlık statüsüne etkisi siyasal, toplumsal, kültürel açılardan tartışılmıştır. Kitabın süreç olarak esas üzerinde durduğu kısım erken Cumhuriyet dönemidir. Burada ele alınan kurumların “kültür üretimi” ve vatandaşlar üzerinde gelişen düşüncelerin değişime etkisi ele alınmıştır. Akademik olarak detaylı bir çalışma ürünü olan eserde yazar ileri sürdüğü varsayımları, olaylar ile destekleyerek fikirlerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda erken Cumhuriyet dönemi içerisinde kurumlar, kişiler ve gerçekleştirilmek istenen amaçlar birbiriyle bağlantılı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda son 30 yıl içerisinde meydana gelen gelişmeler, çalışma kapsamında ele alınan dönem bakımından etkileri incelenerek kısaca belirtilmiştir.

Kitabın üzerinde durduğu temel varsayımı Çolak şöyle özetler: *Kültür, modern devlet mekanizmasının okul sistemi, yarı-profesyonel kültürel kurumlar, askeriye ve medya tarafından söylem ve eylem olarak üretilir, yeniden üretilir ve yayılır. Bununla birlikte bu çalışma, Türkiye’de devletin her şeyi kontrol eden, gözetleyen, kadir bir mekanizma olduğunu iddia etmemektedir. Fakat onu “meşru” kültürün sınırlarını çizen aktif bir araç ve temel meşru güç olarak değerlendirmektedir. Çünkü Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında devlet ve onun bürokratik unsurları modern örgütlü toplumsal yapıya dayalı hiçbir siyasal gücün olmadığı bir ortam tek belirleyici siyasal otoritedir* (s. 19).

Erken Cumhuriyet döneminde “cahil” ve “geri kalmış” olarak nitelenen halkın bir kültür inşa sürecine tabi olduğu ileri sürülür. Bu bağlamda eserde Şapka Kanunu, Halifeliğin Kaldırılması, Halk evleri, tarih yazımı, muhalefet partileri gibi perspektifler üzerinden yapılan çalışmalar ele alınarak “yukarıdan aşağıya medenileştirme” olarak değerlendirilen süreç argümanları ile açıklanır. Salt tarihsel bir anlatımdan ziyade kültürü ve modernleşmeyi ele alarak toplumsal, siyasal, konuları değerlendiren eser, ilgili dönem üzerine

çalışan araştırmacılar için bir kaynak olduğu gibi aynı zamanda farklı bakış açıları veya detaylı okumaları merak eden kişiler için de net, akıcı ve açık bir anlatıma sahiptir.

Çalışmada ilgili dönemin inceleme alanı olarak seçilme sebebi kısaca şöyle açıklanabilir: *Kemalist ulus-inşa projesi bir dil, etnik yapı ve kültürel anlamda heterojen olan toplumu yekpare bir ulusa dönüştürmeyi hedefledi* (s. 25). İlgili dönem medenileştirme projesi içerisinde 1923-1930 arası medeniyet, 1930-1945 arası ise kültür üzerinden açıklanır. Çalışmanın üzerinde durduğu sorular: Kültür, Kemalist ‘kültür-inşacılar’ için ne anlam ifade etmektedir? Kültür üretim sürecinin içeriği ve aşamaları nelerdir? Ne ölçüde bu üretim yapay ve sahici değerler üzerinden gerçekleşmiştir?

Çalışmanın omurgasını oluşturan kısmına gelmeden önce ilk olarak Osmanlı Modernleşmesi ve İttihat Terakki ele alınarak 1923 sonrası döneme gelen süreçte hangi koşulların var olduğuna değinilmiştir. Bu dönemlerde yer alan modernleşme bir diğer anlamda medenileşme hareketleri ele alınmıştır. Daha çok vatanı kurtarma çalışmaları üzerinden şekillenen bu süreçler ve ilgili gerekçeleri açıklanmıştır. Dönemde ele alınan fikir akımlarına değinilerek, bir toplum yaratma, düşüncesinin gelişimi açıklanmıştır. Geri kalma olarak nitelenen unsurların zaman içerisindeki değişimi, dinin geri kalma içerisindeki konumu, Batılılaşma yanlılarının yaklaştığı bakış açıları ele alınan hususlar arasındadır. İlgili dönemi Çolak “*Tanzimat’tan İmparatorluğun dağıldığı ana dek tüm modernite projeleri ve entelektüel akımlar imparatorluk altında yaşayan insanlar için olası ortak amaçlar veya bir bakıma kolektif bir kimlik arayışında oldular*” şeklinde açıklamıştır (s. 82).

Çalışmada esas olarak kültür inşa sürecinde devletin konumu ve halkı eğitime biçimi üzerinden hareket edilmiştir. Kolektif bir kimlik yaratmaya yönelik çalışmalar, farklıların nasıl algılandığı ve ideal toplum tasavvuru dönemde gerçekleşen faaliyetler üzerinden incelenmiştir. Kemalist Siyasal Kültürün Şekillenmesinde Medeniyet ve Kültür isimli bölüm esas olarak kitabın ileri sürdüğü argümanların detaylandırıldığı önemli bir kısımdır. Yazar burada daha önceki bölümlerde ele aldığı modernleşmeyi kıyas yaparak dönemi değerlendirir: *Kemalistlerin modernleşme yorumu, modernleşmeyi devleti kurtarmanın bir yolu olarak gören Tanzimat ve İkinci Meşrutiyet reformcularından farklıydı. Kemalistlere göre modernleşme bir sonuca ulaşmayı sağlayan bir yöntem olarak değil, kendi içerisinde değerli bir projeydi* (s. 87).

“Yukarıdan aşağıya kültürel dönüşüm” olarak nitelenen süreçte medeni bir toplum yaratılmaya çalışılması ve medeni toplum oluştururken örnek alınacak anlayış Batı medeniyeti olarak yer alır. Burada toplumun şekillendirilmesinde

esas olarak anlaşılması gereken şudur: *Kemalistler, kimliklerin olmazsa olmazı olarak modern belirtiler ve görüntü kazandırmak için çabaladılar. Bu doktrine göre medeniyet teknolojik ve bilimsel terimlerle tanımlanan bir kavram değil; medeniyet, hayatın her alanındaki davranış ve tutumlarımızı içine alan bir ağı kapsar* (s. 88).

Toplumun şekillendirilmesinde giyim tarzı, konuşma tarzı, sosyal hayata kadar her aşama bu süreçte yer almaktadır. Esasen eski olarak nitelenen tüm kalıntılar ortadan kaldırılarak modern bir toplum yaratılmaya çalışılır. Bu dönemde medenileşme çabaları içerisinde bir toplum inşa edilirken entelektüel ve teknolojik gelişmelerin yanında sosyal hayatı da kapsayan birçok gelişme yaşanır. Bu süreçte “kadın”, “din”, “dil” gibi pek çok kavram modernleşme aşamaları içerisinde birer sembol halini almıştır. Çolak’ın ilgili döneme dair yorumu şöyledir: *Kemalist medenileştirme projesi, geçmişin kültürel mirasından tamamen koparak yeni bir mentalite ve hayat tarzı yaratmaya ve bunu sağlamlaştırmaya yönelik hareket ediyordu. Bu Türkiye’de yaşayan bireylerin vatansever vatandaşlar olarak yetiştirileceği ve mükemmelleşeceği kamusal hayatın adı olacaktı* (s. 111).

Kültür üretim süreci başından itibaren devlet elinde yukarıdan aşağıya olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde kültürün yayılımında kullanılan araçlar çalışmada ayrıca açıklanmıştır. Sadece dil, giyim, gibi alanlarda değil tarih yazımı noktasında da ilgili süreçte çalışmalar yapılmıştır. Modern Batı medeniyeti ile uyum içerisinde İslam ve Osmanlı geçmişinden ayrılan bir tarih oluşturulmaya çalışılmıştır. Çolak bu gelişmeleri “*Kemalistlerin tarih yazmaya duydukları ilgi, kültür üretimi sürecini tarihsel olarak gerçekleştirmeye yönelik bir arayış olarak*” ele almaktadır (s. 196).

Eser, “modern zamanlarda devlet yapısının işleyişinin ve otoritesinin anlaşılabilmesi için devlet-kültür ilişkisinin nasıl şekillendiğini ve geliştiğini bilmek gerektiği anlayışına dayanmaktadır” (s. 216). Kemalist kültür anlayışını hem kapsayıcı hem de dışlayıcı olarak değerlendiren yazar, siyaset bilimi açısından bir süreç olarak 1923-1945 dönemini devlet-kültür ilişkisi bakımından yorumlar.

Kitap en genel haliyle bütün olarak ele alındığında siyaset bilimi ve toplumsal yapı açısından incelenmeye değerdir. Kuruluş dönemi ve ulus inşa sürecini kültür ve medeniyet üzerinden detaylı olarak ele alırken, ilgili yazında önemli bir boşluğu kapatmaktadır. Salt bir tarih okumasından ziyade eleştirel olarak dönem irdelenmekte ve mukayeseler yapılarak açıklayıcı bir anlatım sunulmaktadır. Tüm bu açılardan eser hem alanda çalışan araştırmacılar için hem de siyaset bilimi, tarih, toplumsal yapı üzerine okuma yapmak isteyen herkes için kaynak bir kitaptır.

Türkiye’de Mülkiyet Hakkı ve İhlâlleri: Varlık Vergisi Örneği*

Rabia Nur Kartal**

Öz

Mülkiyet hakkı, malike mülkünü dilediği gibi kullanma, semerelerinden yararlanma ve mülkü üzerinde tasarrufla bulunma imkânı vermektedir. Mülkiyet, salt maddi anlamda sahip olunanları değil; fikir, kanaat, dinî görüş gibi birçok hürriyet alanlarını da kapsamaktadır. Anayasamızın 35. maddesinde herkesin mülkiyet ve miras bırakma hakkına sahip olduğu ve bu hakkın sınırlama ölçütü olarak ancak kamu yararı ve toplum çıkarı söz konusu olduğunda kısıtlanabileceği ifade edilmektedir. Ancak kanun metninde geçen ‘kamu yararı’ kavramı ideolojik manipülasyonlara elverişli bir zemin sunmakta ve oldukça geniş yorumlanarak birtakım mülkiyet hakkı ihlallerine yol açmaktadır. Bu çalışmada öncelikle mülkiyet hakkının felsefi ve teorik dayanaklarına temas edilmiş, sonrasında da Türk Hukuk sistemindeki mülkiyet hakkı konu, kapsam, sınırlar ve ihlaller perspektifinde ve Varlık Vergisi örneği özelinde ele alınmıştır. Çalışmanın amacı hukukun yasal bir soygun aracı haline getirilerek şahsî mülkiyetin kamuya geçirilmesinde önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymaktır. Bu aşamada geniş çapta bir literatür taraması yapılmış, birincil ve ikincil kaynaklar çerçevesinde nicel ve nitel verilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülkiyet Hakkı, Kamu Yararı, Mülkiyet Hakkı İhlalleri, Yasal Soygun, Varlık Vergisi.

Property Rights and Violations in Turkey: The Wealth Tax Case

Abstract

The right to property gives the owner the opportunity to use his/her property as he/she wishes, to benefit from the results and to make saving on her/his property. Property is not just material possessions; It also covers many areas of freedom such as ideas, opinions and religious views. Article 35th of our Constitution states that everyone has the right of property and inheritance, and that this right can only be restricted when the public interest and social interest are in question as a limitation criterion. However, the concept of ‘public interest’ in the text of the law provides a suitable ground for ideological manipulations and is interpreted broadly, leading to some property rights violations. In this study, first of all, the philosophical and theoretical origins of the property right were touched on, and then the property right in the Turkish legal system was discussed in the perspective of the subject, scope, limits and violations, and on the axis of the example of Wealth Tax. The aim of the study is to reveal that the law has an important role in the transfer of personal property to the public by making it a legal means of robbery. At this stage, a large-scale literature review was made, and quantitative and qualitative data were used within the framework of primary and secondary sources.

Keywords: Right, Public Good, Violations of Property Rights, Legal Robbery, Wealth Tax.

*"Türkiye’de Mülkiyet Hakları" konulu 2022 Kâzım Berzeg Makale Yarışması’nda jüri üyeleri tarafından birinciliğe layık bulunmuştur.

**Öğr. Gör. | Ardahan Üniversitesi Adalet MYO | rabianurkaya05@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1161-373X

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 181-200.

Giriş

Mülkiyet kavramı sadece fiziksel varlıkları ve metalleri değil, fikirler, patentler, unvan ve değerler gibi manevi unsurları da kapsayan geniş bir spektrumda ele alınmaktadır. Fikri ve Sınai Haklar Kanunu da bu düşüncenin ürünü olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda mülkiyet ile özgürlük kavramı arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu dikkate değer bir unsurdur. Nitekim maddi mülkiyet hakkının olmadığı kolektivist teorilerde ve siyasal sistemlerde düşünce ve ifade özgürlüğünün asgari düzeyde gerçekleştiği tartışma kabul etmeyen bir gerçektir. Dolayısıyla maddi mülkiyet hakkının güvencesi aynı zamanda ifade hürriyetinin de güvence alanını oluşturabilmektedir. Bununla birlikte mülkiyet hakkı çoğu zaman kamu lehine sınırlanabilmekte, kamu gücü tarafından kontrol altına alınabilmektedir. Mülkiyetin kamuya geçirilmesindeki ölçüt her ne kadar kamu yararı olarak ifade edilse de bu kavram ideolojik ve keyfi uygulamalara zemin hazırlaması nedeniyle oldukça tartışmalıdır. Dahası bazı durumlarda hukukun yasal bir soygun enstrümanına dönüşmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Çalışmada Türk Hukuk sistemindeki mülkiyet hakkı ihlalleri Varlık vergisi özelinde incelemeye alınmıştır. Ancak konunun anlaşılması açısından öncelikle mülkiyet hakkının teorik ve felsefi arka planı izah edilmelidir.

Mülkiyet Hakkının Felsefi ve Teorik Kökenlerine Dair

Mülkiyet hakkı, felsefi ve teorik dayanaklarını liberalizm ideolojisinde bulmaktadır. Mülkiyet hakkı, liberal yaklaşım açısından büyük bir değer atfedilmekle birlikte birçok hürriyet alanının da itici gücü olması sebebiyle işlevsel bir kavramdır. Liberalizmin bireycilik, özgürlük, serbest piyasa, sınırlı devlet, anayasalcılık ve hoşgörü gibi temel ilkelerinin mülkiyet hakkı ile bağlantısı ise en başta vurgulanması gereken husustur. Bu bölümde liberalizmin temel motivasyonlarına kısaca temas edildikten sonra doğal hukuk, özgürlükler ve mülkiyet hakkı ile bağlantısı felsefi zeminde açıklanmaya çalışılacaktır.

Bireylerin haklarını hükümetlere ve siyasal organlara karşı muhafaza edilmesini hedefleyen liberalizmin özünü, bireylerin doğuştan sahip oldukları vazgeçilemez ve devredilemez haklar (yaşam, özgürlük, mülkiyet) teşkil etmektedir (Berzeg, 1996). Siyasi yönetimin sınırlı olmasına yönelik vurgusu ile liberalizm, herhangi bir piyasayı değil, hür bireylerin özel mülkiyet ilkesine dayanan ekonomik faaliyetlerinin sonucu olan piyasayı savunmaktadır (Yayla, 2014: 36). Liberalizmin temel motivasyonu ise özgürlüktür. İyi ve sağlıklı bir siyasi sistem, bireysel özgürlükleri garanti altına alan sistem olup bunlar din hürriyeti, ifade hürriyeti, örgütlenme hürriyeti, seyahat ve yerleşme hürriyeti gibi açılımları kapsamaktadır (Yayla, 2017: 49). John Locke (1632-1704)'un

öncülüğünde klasik liberaller bütün bireylerin ahlak, akıl ve yetenek sahibi olduklarına inanıyorlardı. Bireyi, toplumda en üst değer olarak niteleyen klasik liberaller devletin gereğinden fazla kudrete sahip olmasının bireyleri baskı altına alacağını Thomas Jefferson’un meşhur ‘en iyi devlet en az yönetendir’ ifadesi ile savunmaya çalışmışlardır. Benzer şekilde Tom Paine de devleti, toplumun ihtiyaç duyduğu düzen ve güvenliği tesis ettiği için gerekli; fakat bireylerin hareket alanlarını kısıtladığı için şeytani olarak nitelemiştir. Devlet, klasik liberalizmde ‘gece bekçisi’ misyonu ile hareket edip güvenlik konuları dışında yer alan ekonomik ve sosyal hayatın işleyişine müdahale etmeyecektir. Bireylerin rızası ile meşruiyetini temin eden devlet, liberal perspektife göre, tiranlığa ve keyfi uygulamalara mahal verilmemesi adına anayasal ilkelere sınırlanmalıdır (Türk, 2006: 120-121). Bununla birlikte klasik liberaller özel mülkiyetin doğal bir hak olduğuna ve kamulaştırma faaliyetlerinden uzak tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir (Baradat, 2012: 31). Liberalizm, siyasal ve ekonomik olmak üzere iki boyuta sahiptir. Siyasal liberalizm, siyasi iktidarın anayasa ile sınırlanmasını, bireylerin sivil ve siyasi haklarını korumasını ve siyasal kararların demokratik yöntemlerle alınması gerektiğini ifade ederken ekonomik liberalizm, özel mülkiyet ve serbest ticaret sistemine (laissez faire) dayanmaktadır. Ekonomik liberalizmin tutarlı savunucusu Adam Smith (1723-1790) ‘Milletlerin Zenginliği’ adlı eserinde arz-talep dengesinin ve fiyat mekanizmasının devletin ekonomik müdahalesi yahut planlaması olmadan düzenlenebileceğini vurgulamıştır (Kalkan, 2018: 39-40). Liberalizm, her bireyin eşit değere sahip ahlaki varlıklar olarak dünyaya geldiğini savunur. Nitekim insan seçimlerinde ve bu seçimleri belirleyen ilkeleri seçmede hür bırakıldığında ahlaki olarak sorumlu bir varlık olmaktadır. Bu açıdan liberalizmde değerler hiyerarşik değil, çoğulculuk ve hoşgörü esasına göredir. Bu çoğulculuk, toplumda farklı değer ve inanışlara sahip birey ve grupların hukuk tarafından herhangi bir sınırlama olmaksızın korunması ve bu kişi ve grupları hukuki sınırlar çerçevesinde siyaset içerisinde özgür bir şekilde yer almasını ifade etmektedir. Bununla birlikte liberaller, özgürlüklerin mülkiyet hakları olmaksızın hayata geçirilemeyeceğini vurgulamaktadırlar.

Mülkiyet teorisinin normatif ve faydacı olmak üzere iki temel savunusu vardır. Normatif yaklaşım bireyin kendi bedeni ve emeği üzerinde hakimiyetini ifade etmektedir. Birey kendi kendinin sahibi ve efendisidir. Örneğin, bireyin hangi dine inanıp hangi felsefi görüşü benimseyeceği, hangi işte çalışıp kimlerle arkadaşlık edeceği gibi özel hayatını ilgilendiren meselelerde devlet yahut toplum birey üzerinde herhangi bir yetki ya da yönlendirmeye sahip değildir. Dahası, liberal iktisatçı Milton Friedman (1912-2006) ise bireyin mülkiyet hakkı olmaksızın tercihlerinde hür olamayacağını iddia etmiştir.

Mülkiyetin kamuya/devlete ait olduğu komünist toplumlarda bireylerin kişisel tercihleri de sınırlandırılmıştır. Görüşleri ifade etmek için elzem olan iletişim araçları devlete ait ise ifade özgürlüğü de devletin izin verdiği oranda olacaktır. Mülkiyeti kişinin hayat hakkının bir devamı olarak gören Locke'a göre doğayı emeğimize dönüştürdüğümüzde ortaya çıkan ürün kişinin özel mülkiyetidir. Mülkiyetin faydacı yaklaşımı ise özel mülkiyetin ticari verimliliği arttırdığı iddiasıdır. Özel mülkiyet, kişiyi eşya üzerinde hak iddia edebilmesi ve daha fazla üretmesi için teşvik eder ve diğer insanları eşyanın tasarruf hakkından dışlayabilir. Bireylerin harcadıkları emek üzerinde hak iddia edemedikleri komünist sistemlerde bireylerin hem motivasyonları hem de üretim çıktıları dramatik bir şekilde düşmektedir (Kalkan, 2018: 40-47). Roma hukukunun mülkiyet teorisi, "topluluk üyelerince kullanılan bir şeyin kişi tarafından belli bir amaca tahsisi halinde mülkiyet hakkının doğduğu varsayımına dayanıyordu. Locke, Roma hukukuna ilham veren mülkiyet görüşünden ayrılarak insanın belli bir şeye emek vermesinin mülkiyet hakkını doğurduğunu belirtmiştir. Tabii hukuk her insanın çalışmasının ürününden yararlanmasını gerektirir. İnsan, vücudu ve kolları üzerinde tabii olarak mülkiyet hakkına sahiptir. Madem ki vücudu ve kolları insanın mülküdür, şu halde vücudunun ve kollarının emeğinin de ona ait olması gerekir. Toprağı işleyen insan, kendi emeğini toprağa kattığı için ona sahip" durumundadır (Güriz, 2020: 187).

Mülkiyet hakkı hiç şüphesiz doğal hukuk teorisiyle anlaşılmaya çalışılmalıdır. Klasik Tabii hukuk teorisi, kaynağını doğadan (doğal düzenden) türemiş ve genellikle akıl tarafından keşfedilebilir olduğu düşünülen değişmez bir normda aramıştı (Cotterrell, 2019: 189). Doğal hukuk teorisi, daha iyi, daha doğru, daha adil olduğu varsayılan, insan iradesinin ürünü olmayan, evrensel nitelikte 'üstün' bir hukukun varlığına atıf yapmaktadır (Uygun, 2020: 5). Locke, doğal hukuk kavramını benimsemiş bir düşünür olarak insanın üç temel hakkının hayat, hürriyet ve mülkiyet olduğunu belirtmiş, devletin varlık ve kuruluş nedeninin de bu hakları korumak olduğunu ifade etmiştir. Amerikan ve Fransız ihtilallerinin fikri zeminini hazırlayan doğal hukuk, mutlakiyetçi siyasal sistemlerin yok edilmesi ve insan haklarına dayalı düzenin tesis edilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir (Güriz, 2020: 140). Hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını içeren doğal haklar, bireylerin doğuştan sahip olduğu ve hiçbir durumda devredemeyeceği haklardır. Doğal haklar, bireyle birlikte var olması hasebiyle toplumdan ve devletten bağımsızdır ve bundan dolayı toplum ve devlet tarafından belirlenemez ve kısıtlanamaz. Doğal haklar evrensel nitelik taşıdığı için zaman ve mekan ile de sınırlanamaz. Doğal haklar mutlak olması dolayısıyla engellenemez ve geçersiz kılınamaz (Torun,

2013: 116). Doğal hukuk teorisi en özlü ifadesini Stoacı Marcus Tullius Cicero’nun (İ.Ö. 106- İ.Ö. 44) görüşlerinde bulur:

“Gerçek yasa doğaya uygun olan doğru akıldır; her şeye nüfuz eder, tutarlıdır, daimidir ve buyurarak yükümlülüğe çağırır, yasaklayarak yanlıştan döndürür. Bu yasayı değiştirmek günahdır, bu yasanın bir parçası bile değiştirilemez. Kuşkusuz ne Senatus ne de halk aracılığıyla bu yasadan kurtulabiliriz. Başka bir Roma ya da Atina yasası olmayacak, ne şimdi ne de sonra başka bir yasa olacak. Aksine, her dönem her soyu daimi ve değişmez olan tek bir yasa kuşatacak, herkesin adeta tek bir öğretmen ve efendi niteliğindeki bir tanrısı olacak.” (Cicero, 2014: 201-202).

Bir başka Romalı hukukçu Ulpianus (İ.Ö. 170-İ.Ö. 228), hukuku ‘doğanın tüm canlılara öğrettiği şey ‘ olarak başka varlıkları da kapsayacak şekilde ele almaktadır. Buna göre doğanın (ya da Tanrının) buyruğu olan bu ilkeler yazılı olmamakla birlikte bunları bize doğa öğretir ve içimizde hissederiz. Bu sebeple adalet hissi insanlarda doğuştan mevcuttur (Kozak, 2018: 43).

Özgürlük ve mülkiyet arasında da sıkı bir ilişki söz konusudur. Kabul etmek yahut muhalif olmak hakkını tanıyan özgürlük, özel mülkiyetin kaldırılarak tüketicilerin kendi bağımsızlıklarından mahrum bırakıldıkları ve her bireyin planlamacı ekonomi adına keyfi kararlara tabii kılındığı toplumsal düzende sahte bir değer görünümündedir (von Mises, 2004: 94). Hale’in de belirttiği gibi özgürlük maddi eşyaları kullanmanın önünde herhangi bir engelin bulunmamasını ifade etmektedir (Hale, 1952: 4). Bununla birlikte özel mülkiyet, “bütün iktisadi ilişkilerde sıradan insana bir alıcı olarak kendi kapasitesi dahilinde üstünlük veren bir araçtır. Bir ulusun en girişken insanlarını bütün yeteneklerini insanlara hizmet etmek için sarf etmeleri için teşvik eden bir araç” (von Mises, 2004: 101) konumundadır. Barry’e göre kolektif mülkiyet ile ilgili bütün tecrübeler özgürlükte ciddi ölçüde azalmaya yol açtığını ifade etmektedir. Bununla birlikte özel mülkiyetin olup ifade hürriyetinin asgari düzeyde olduğu ülkeler de mevcuttur; ancak özel mülkiyetin kişisel bağımsızlık açısından mühim bir yer teşkil ettiği tartışmasız bir gerçektir (Barry, 2012: 335). J. S. Mill, düşüncelerin bastırılmasının hakikati yok edebileceğini, yanlış fikirlerin ifade edilmesinden dahi toplumun istifade ettiğini belirtmiştir. Nitekim yanlış olduğu düşünülen fikirler dahi çürütülme ve yanlışlanma yoluyla hakikate hizmet etmektedir. Hakikatin bu çok yönlü boyutunun düşüncelerin özgür bir şekilde mübadelesi ve çatışmasından doğacağını ileri sürmüştür (Mill, 1974: 108). Locke, mülkiyet teorisini inşa ederken kralın krallık içindeki tüm mülkiyetin maliki olduğuna yönelik tüm yerleşik kanıları çürütme gayesi gütmüştü. Mülkiyetin kral tarafından bahşedilen yahut kralın arzusu doğrultusunda geri alınan bir şey olduğu görüşüne karşın mülkiyetin doğal bir hak oluşuna atıfta bulunmuştur. Locke, mülkiyet hakkına daha geniş bir perspektiften bakarak mülkiyeti, salt sahip olunan maddi mallar (possessions) değil; aynı zamanda

yaşam hakkı ve özgürlükleri kapsayacak şekilde ele almıştır. Locke'a göre, uygar bir topluma geçişin temel saikleri de mülkiyetin geniş anlamda muhafazasıdır (Ağaoğulları: 2013: 488). Dolayısıyla birey, kendi bedeninin, kabiliyetlerinin ve emeğinin sahibi olarak bunları kullanarak sağladığı ve meydana getirdiği mülklerin de sahibidir. Düşünceler de bireyin kendi yetenekleri ile ortaya çıkardığı ürünler olduğu için onlar da mülkiyete dahildir. İfade özgürlüğü ihlalleri de bu bağlamda mülkiyet hakkı ihlalleri olarak değerlendirilir (Tezel, 2005: 155). İnsan haklarının temelinde mülkiyet hakkı yer almaktadır. Örneğin, basın özgürlüğü, kağıt, mürekkep, baskı makinesi, gazeteler, dergilerin satılması, el değiştirmesi hürriyetidir. Bireyler, bu bahsi geçen mülklerin serbest değişimi ile basın özgürlüğünü yaşarlar (Tezel, 2005: 162).

Locke, yukarıda bahsi geçen maddi ve manevi tüm hürriyet alanları ile ilişkilendirdiği mülkiyet teorisini inşa ederken 'insanların özel mülkiyet hakları olabilir mi?' sorusundan hareket etmiştir. Ona göre, Tanrı yeryüzünü insanların ortak istifadesine bırakmış ve dünya ve eşya üzerinden yararlanabilsinler diye akıl bahşetmiştir. Yeryüzünde mevcut olan her şey, insanların mevcudiyetini desteklemek amacıyla yaratılmıştır. Doğada var olan bütün meyveler ve hayvanlar insanların ortak kullanımına sunulmuştur. Doğanın spontane olarak bahşettiği ürünler üzerinde herhangi bir sahiplik ve tasarruf mümkün değildir. Bununla birlikte insanların bir ürünü kendilerine mal etmenin tek yolu emek vermektir. Su, herkesindir ama o suyu dereden testiye dolduran kişi, testideki suyun sahibi olduğunu iddia edebilir (Llanque, 2021: 50). Emek, onu doğaya ait olmaktan çıkararak özelleştirir. Yeryüzünde var olan şeyler her ne kadar tüm insanların ortak kullanımına elverişli ise de her insan emek sarf ettiği cihette özel mülkiyet hakkına sahiptir. Başkaları insanların özel mülkiyeti üzerinde herhangi bir tasarruf hakkına sahip değildir. Bireyin kendi emeğiyle, kuvvetiyle ve yetenekleriyle elde ettiği her şeye onun özel mülkiyeti denir. Dolayısıyla özel mülkiyet, emek ile ortaya çıkar ve doğa durumundaki ortak kullanım hakları artık geçerli olmamaya başlar (Toku, 2012: 206). Bir şeye 'benimdir' demek o şeye emek ve değer katmakla mümkün olmaktadır. İnsan, doğa tarafından sağlanan nesneyi çıkarır, ona emeğini katar ve kendinden bir şeyler eklediğinde artık o şeyi, kendi mülkü haline getirir. Emek ile diğer bireylerin bu şey üzerindeki hakları dışlanmış olur. Yeryüzünün nimetlerinden istifade etmek doğal bir haktır, yoksa insan mevcudiyetini devam ettiremez hale gelir. Dolayısıyla Locke'a göre, mülk edinmek insan yaşamı için zaruridir (Ağaoğulları, 2013: 490). Locke açısından, insanlar doğadan ortak bir şekilde istifade ediyor olsa da kendi kendisinin efendisi ve emeğinin sahibi olan insan, özel mülkiyetinin de en büyük dayanağı ve kaynağıdır. Özel mülkiyet ile birlikte miras hakkı

da doğmaktadır. Her insan doğuştan, doğal hukukun getirdiği şekilde ebeveynlerinin ve kardeşlerinin varisidir (Locke, 1994). Temel sorun ise özel mülkiyetin muhafazasının nasıl sağlanacağıdır. Locke, özel mülkiyetin doğuşu sürecinde takas usulünün getirmiş olduğu problemlerden kurtulmak adına paranın icat edildiğini belirtir. Paranın icadı, hem özel mülkiyetin korunması ve genişletilmesini hem de sahipliğin sürdürülmesini sağlamaktadır. İnsanların kendi rızalarıyla yapmış oldukları toplum sözleşmesi ile ortaya çıkan devlet ile birlikte ise pozitif hukuk sistemi mülkiyet hakkını düzenleyerek toprak paylaşımını belirleyecektir. Politik otoritenin varlık nedeni bireylerin doğuştan sahip oldukları hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi doğal hakların muhafazasıdır (Toku, 2012: 206-209). Locke’un doğa durumu tasvirinden hareketle Nozick’ e göre ise başlangıçta sahipsiz olan dünya üzerinde kişiler, yeteneklerini ve emeklerini kullanarak arazileri mülk edinirler. Bu edimde riayet edilmesi gereken temel ilke ise başkalarının koşullarını kötüleştirme ilkesidir (Nozick, 2000). Dolayısıyla bireyler, kendi bedenlerinin ve kabiliyetlerinin ürünü olan mülklerin de sahibi olmakla birlikte esas sınır, bir başkasının yaşam hakkına, sağlığına, özgürlüğüne zarar vermemektir (Tezel, 2004: 290). Schmitz, mülkiyet hakkını şu şekilde ifade etmektedir:

“Mülkiyet hakları’ terimi satma, ödünç verme, miras bırakma ve benzeri hakları içerebilecek olan bir haklar demetine işaret etmekte kullanılır. Bu yazıda ben bu ibareyi bir şeye sahip olanların o şeye sahip olmayanları dışlayabilme hakkı anlamında kullanıyorum. Özel mülkiyet sahipleri, başka kimseleri dışlama hakkına sahiptir” (Schmitz, 2009: 6).

Mülkiyetin verimlilik ve etkinliği arttırdığı ve aynı zamanda birçok problemi çözdüğüne dair iddia Playmount’ta bir koloni üzerinden test edilmeye çalışılmıştır. Kolektif mülkiyet anlayışının egemen olduğu bu kolonide vali, sistemi değiştirerek her aileye bir parça toprak tahsis etmiştir. Bunun sonucunda ise tüm bireyler sahip olma hissini verdiği kuvvetle sıkı çalışmış ve daha fazla mısır ekilmiştir. Kadınlar, çocuklarını da yanlarına alarak daha istekle tarlalara gitmiş ve çalışmışlardır. İnsanlar aynı zamanda komünün değil, kendi eylemlerinden sorumluluk duydukları için daha aktif olarak üretim sürecine katılmış ve işten kaçma gibi bir durum yaşanmamıştır. Bununla birlikte insan doğasını yeniden şekillendirme ve yeni, alışılmadık insan yaratma amacı güden Sovyetler deneyi hüsrana neticelenmiş ve mülkiyet hakkının insan doğası ve mantık ile de orantılı olduğu görüşü çoğu liberal düşünür tarafından desteklenmiştir (Bethell, 2009: 35-40). Buna ek olarak, mülkiyet kavramı, insan doğası ile uyumlu ve bireyi yansıtan, bireyin kültürünü, değerlerini, beğenilerini temsil eden bir meta birey konumundadır. Mülkiyetin üstlenmiş olduğu bu yansıtma rolünü Sandefur şu şekilde özetlemiştir:

“Sahip olduklarımız bize sadece kendimize dair bilgi vermez; öncelikle kendimiz olma imkânı verir. İnsanlar, kendilerini nesnelere aracılığıyla ifade ederler; bunlar sadece sanat ile ilgili değil, dekore ettikleri evleri, kullandıkları takılar ve hatta kullandıkları araba türleri ile ilgilidir. Virginia Postrel’in ifade ettiği gibi, insanların sahip oldukları şeyler, onlara bağlı olduklarını hissettikleri alt kültürlerin bir parçası olma imkânı verir. “Yemek odasını sömürge dönemine ait röprodüksiyonlarla dekore eden, yirminci yüzyılın ortalarında ev yapımı ile uğraşan biri, ne zamanda seyahat ne de arkeoloji ile ilgileniyordur, daha çok kendisini ifade etmek istiyordur: Ben bunu seviyorum. Benimle benzerlikleri var”. Bu, sahip olduğumuz kişisel eşyalarımız için de geçerlidir. Mülkü kültürel bir işaret gibi kullanarak kendimizi başkalarından farklılaştırırız veya bir gruba aitliğimizi gösteririz. Siyasi görüşlerimiz veya müzik zevkimizi belirten logolu şapkalar veya rozetler takarız. Bu tür nesnelere sahip olma ve kullanma imkânı olmadığına benliğimizi tanımlama ve benliğimizi ifade etme duygularımız yetersiz kalacaktır.” (Sandefur, 2009: 50).

İnsanın gerek varlığını sürdürme ve benliğini yansıtmaya gerekse de vermiş olduğu motivasyonla üretim ve verimliliği arttırma açısından da işlevsel olan mülkiyet hakkı kamulaştırmalar, müsadereleler, tarifeler ve vergiler gibi mülkiyeti hak sahibinden meşru olmayan bir şekilde kamuya/devlete geçiren yasal ihlaller ile karşılaşmaktadır. Frederic Bastiat’a göre insan ihtiyaçlarını daima çalışarak karşılamakta ve yaşamaktadır. İnsan sahip olduğu yetenekleri doğal kaynaklara tatbik ederek bu amacı gerçekleştirmektedir. Bu süreç mülkiyetin kaynağını oluşturmakla birlikte insanların ya da kolektif siyasal iktidarın başkalarının emeklerinin ürünü olan mal ve metayı gasp ederek yaşamaya yağma ve soygun sürecinin başat faktörüdür. Bu yağmacılığı önleme, adaletsizliği frenleme amacıyla hareket etmesi gereken hukuk ise zamanla adaletsizliğin yenilmez silahı ve yasal soygunun mekanizması haline gelmiştir (Bastiat: 2017: 17-18). Hukuk, teşkilatlandırma, koruma, düzenleme ve teşvik bahaneleriyle mülkiyeti bir şahıstan başkasına geçirmektedir. Bu durum ise yasal istismarlara yol açmakta, hukuk, vergiler aracılığıyla et, ekmek, giyecek ve demir fiyatlarını yükseltmek için kullanılmaktadır. Hukuk, “kolektif gücü hiçbir risk ve sorumluluk yüklenmeden başkalarının kişilik, özgürlük ve mülkiyet haklarını istismar edenlerin eline terk etmiştir. Hukuk, yağmacılığı önleme işlevini yağmalama hakkına dönüştürürken, meşru savunma hakkını da savunma suçu haline getirmiştir.” (Bastiat, 2017: 16). Günümüzde hukuktan refah, eğitim ve ahlaki değerleri millete yayması beklenmektedir. Oysa Bastiat’a göre bu talep ile bireyler hem özgür hem de özgürlükten mahrum olmak gibi çelişkili bir talep sunmaktadırlar. Oysa adalet negatif bir terim olmakla birlikte hukukun amacı adaleti sağlamak değil, adaletsizliği önlemektir. Bastiat’a göre, nasıl ki kölelik özgürlüğün yasayla ihlal edilmesi ise koruyucu gümrük tarifeleri, sübvansiyonlar, teşvikler, artan oranlı vergiler, olağanüstü vergilendirmeler, iş güvencesi, kar güvencesi, yoksullara yardım vb. de mülkiyet hakkının yasal olarak gasp edilme yöntemleridir (Bastiat: 2017: 28).

Türk Hukukunda Mülkiyet Hakkı: Konu, Kapsam ve Sınırlar

Mülkiyet hakkı, mülk sahibine maliki olduğu şeyi kullanma (usus), semerelerinden faydalanma (fruktus), dilediği gibi tasarrufta bulunma (abusus) ve üçüncü kişilerin saldırılarına karşı koruma imkanı vermektedir. Mülkiyet hakkı, Türk Medeni Kanunu’nun 683. maddesinde “Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir.” şeklinde hüküm altına alınmıştır.

Mülkiyet hakkının doğal bir hak mı yoksa sosyal bir hak mı olduğu şeklinde cereyan eden tartışma, toplumu ön plana alarak mülkiyete yapılacak müdahalelerin önünü açmış, mülkiyetin belli başlı durumlarda sınırlanabileceğine yönelik siyasi söylemi getirmiştir. Geçmişten günümüze insan haklarını içeren sözleşme ve belgelerin bir kısmında mülkiyet kamu lehine ‘sınırlandırılabilir’ bir sosyal hak konumunda iken bazılarında ise ‘sınırlandırılmaz’ bir doğal hak konumunda olmuştur. Mülkiyet hakkının sınırlandırılma ölçütü ise kamusal yarar olarak ifade edilmiştir. Sınırlandırılabilen bir hak olarak mülkiyet hakkı, tam karşılığı adilce ödenmesi kaydıyla özel mülkiyet alanından çıkarılabilmektedir. 1929 tarihli İnsan Hakları Bildirisi’nde ise mülkiyet hakkının süjesi her birey olmakla birlikte bireylerin bu haklarının tanınıp korunması vazifesi devlete verilmiştir. 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nde ‘kimse keyfi olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılamazsa da kanunda belirtilen kamu yararı, genel yarar gibi zorunluluk halleri gerçekleştiğinde kişiler mallarından mahrum bırakılabilecektir’ ilkesi gereğince mülkiyet hakkının sınırsız ve dokunulmaz şekilde düzenlenmediği görülmektedir. Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde olduğu gibi devletin iktisadi alanda reform ve sosyal adalet amaçlı tedbir alıp uygulaması da söz konusu ticari değer in altında bir bedeli meşrulaştırmaktadır. Tazminat miktarı kişilerin uyruları, müdahalenin kapsamı, amacı, niteliği ve şekli gibi durumlarda değişebilmekte ve bazı hallerde tazminat yükümlülüğü de ortadan kalkmaktadır (Şahin, 2009: 87-93). Dolayısıyla mülk sahibi, hem izni olmaksızın mülkünden yoksun bırakılmakta hem de bazı durumlarda tazminat dahi ödenmemektedir. Mülkiyet hakkının hak sahibine sınırsız ve mutlak yetkiler bahsettiği klasik görüş yerine mülkiyet hakkını tanımakla birlikte malike kamu yararı gereğince vazifeler yükleyen modern görüş Türk hukukunda da tercih edilen görüş olmuştur. Mülk sahibine yüklenen ödevler ise bir şeyi yapmaktan kaçınma (mülkü üzerindeki sınırlar), katlanma (kamulaştırma) ve belirli şeyleri yapma (vergi ve harçlar) şeklinde özetlenebilir (Eren, 2011: 16-19).

Mülkiyet kavramı, kapsamı ve sınırları Türk anayasa tarihinde yer alan ilk metinlerde açık ve net bir şekilde ifade edilmemişse de mülkiyet ilişkilerine

dair düzenlemelere yer verilmiştir. Mülkiyet hakkına ilk kez yer verilen Sened-i İttifak'da 'ileri gelenler' tabirine atıfta bulunarak mülkiyet hakkı tanınmaktan ziyade korunan bir hak niteliğindedir. Tanzimat Fermanı'nda mülkiyet güvenliğinin devlete olan sadakati arttıracacağı düşünüldüğünden 'can, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı' ilkelerine vurgu yapılmış, mülkiyet pozitif bir hak olarak tanınmıştır. Islahat Fermanı'nda ise Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın Osmanlı tebası içerisinde bulunan tüm vatandaşların eşitlik nosyonu gereği aynı dokunulmazlıklardan yararlanabileceği ilkesi getirilmiştir (Aldıkaçtı, 1982: 245). Mülkiyet kavramı 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında açık bir şekilde 'hak' olarak ifade edilmekle birlikte kamu yararı ilkesi gereğince 'sınırlandırılabilir' bir hak olarak düzenlenmiştir. Mülkiyet hakkı rejimi 1982 anayasasının 35. maddesindeki hükme dayanmaktadır:

Madde 35- Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.

Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.

Yapılan sınırlamaların mülkiyet hakkını ihlal edip etmediğini belirleyen unsurlar ise söz konusu "müdahalenin kanunla öngörülüp görülmediği, yapılan müdahalenin meşru amaçlara uygun olup olmadığı, müdahalenin ölçülü olup olmadığı (adil denge kurup kurmadığı) veya hakkın özüne dokunup dokunmadığıdır" (Gemalmaz, 2018: 6). 1961 ve 1982 anayasalarında geçen 'Mülkiyet hakkı toplum yararına aykırı olamaz' maddesi sebebiyle birey, mülkiyet hakkının kullanımı hususunda tali unsur olmaktadır. Mülkiyet hakkının doğal hukuk teorisyenlerince başkalarının zararına kullanılmayacağı belirtilmiştir ancak 'toplum yararı' kavramının kanunda belirtilenden başka bir amacı barındırdığı aşıkardır. Nitekim toplum yararı kavramı geniş anlamda yorumlandığında ideolojik manipülasyonlara elverişli bir hale gelebilmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen kanun maddesi, birey ve bireysel özgürlükleri önceleyen değil, toplumu ve devleti muhafaza eden yaklaşımın temsilciliğini yapmaktadır. Mülkiyet hakkı, 1982 anayasasının 35. maddesine göre kamu yararı ve toplum yararı söz konusu olduğunda sınırlanabilmektedir. Fakat anayasanın 13. maddesi ile sınırlandırılma ölçütü ihtiyaç halinde genel sınırlama hükümlerini içerecek şekilde genişletilmekte ve kanunlar adeta mülkiyet hakkına dair müdahale enstrümanına dönüşmektedir (Şahin, 2009: 95-99).

Mülkiyet hakkına yapılan sınırlamalar hem Özel hem de Kamu Hukukunda detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. İdare Hukukuna ilişkin Mülkiyet hakkına yönelik sınırlamaların başında *kamulaştırmalar* gelmektedir. Kamulaştırma, devlet ve kamu tüzel kişilerin, kamu yararı kisvesi altında, belirli

bir bedel ile tek taraflı irade göstererek herhangi bir taşınmazın mülkiyetini ele geçirmesidir (Sirmen, 2013: 377-78). Sandefur’a göre kamulaştırma, “bir kişiyi evini, işini veya başka bir mülkünü ‘adil bir tazminat’ olarak gördüğü fiyata devlete satması için devletin gücünü- en uç devlet baskılarından biridir ve günümüzde en yaygın olanlardan biridir- kullanmasıdır. Demiryolları, kanallar ve postaneler inşa etmek için yüzyıllar boyunca kullanılan istimlâk hakkı, artık çok milyon dolarlık bir sanayi haline gelmiştir” (Sandefur, 2009: 46). Diğer bir kısıtlama ise olağanüstü durumlarda taşınır veya taşınmaz malların geçici olarak kullanılma hakkının idareye sevki anlamına gelen *istimvaldir*. Kamulaştırma ve istimval dışındaki diğer kısıtlamalar ise 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 754. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“Taşınmaz mülkiyeti hakkının kamu yararı için kısıtlanması, özellikle yapı, yangın, doğal afetler ve sağlıkla ilgili kolluk hizmetlerine; orman ve yollara, deniz ve göl kıyılarındaki ana ve tali yollara sınır işaretleri ve nirengi noktaları konulmasına; toprağın iyileştirilmesine veya bölünmesine, tarım topraklarının veya yapıya özgü arsaların birleştirilmesine; eski eserler, doğal güzellikler, manzaralar, seyirlik noktaları ve ender doğa anıtları ile içmeler, ılıcalar, maden ve kaynak sularının korunmasına ilişkin mülkiyet kısıtlamaları, özel kanun hükümlerine tâbidir”.

Bahsi geçen kısıtlamaların yer aldığı özel kanunlara ise İmar ve İskan Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kıyı, Çevre, Orman ve Toprak Kanunu gibi kanunlar örnek verilebilir.

Ceza Hukukuna ilişkin mülkiyet hakkı sınırlamaları ise *el koyma ve müsadere* olarak ifade edilebilir. Müsadere, suçun işlenme sürecinde yararlanılan ve suçun işlenmesi sonucunda ortaya çıkan eşyanın kamu güvenliği, genel ahlak ve kamu düzeni gereğince devlet tarafından el konulmasıdır (Güngör&Toroslu, 2016: 1970). Bunlara ek olarak idari tedbir kapsamında yer alan ve Kabahatler Kanunu’nda düzenlenen *idari para cezaları* ile mülkiyet kamuya geçirilmektedir. Kabahatler Kanunu’nun 18. maddesi’nde belirtilen “Kabahatin konusunu oluşturan veya işlenmesi suretiyle elde edilen eşyanın mülkiyetinin kamuya geçirilmesine, ancak kanunda açık hüküm bulunan hallerde karar verilebilir” hükmü ile özel mülkiyete dair sınırlamalara farklı bir boyut kazandırılmıştır. Özel Hukuktan kaynaklanan sınırlamalara örnek olarak ise malik, bir mukavele aracılığıyla bir kişiye *alım, geri alım ve ön alım* hakkı tanımak suretiyle mülkiyetinde bulunanın devretme yetkisine sınırlamalar getirebilmektedir (Oğuzman&Seliçi&Özdemir, 2009: 419). Bununla birlikte malikin üçüncü kişilere karşı ileri sürebileceği haklarını sınırlayan, herkese yahut belli başlı kişilere taşınmaza girme hakkı sağlayan, taşınmaz malikini ise bu duruma katlanmaya zorlayan sınırlamalar da mevcuttur. Örneğin, orman ve mera sahipleri mülkiyetlerine üçüncü kişilerin girmesine izin vermek ve buralarda bulunan yiyeceklerin toplanmasına ve istifade edilmesine katlanmak durumundadırlar

(Sirmen, 2013: 477). 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun "Orman ve meraya girme" başlıklı 751'inci maddesinde "Yetkili makamlar tarafından bitki örtüsünü korumak amacıyla yasaklanmadıkça, herkes başkasının orman ve merasına girebilir ve oralarda yetişen yabanî meyve, mantar ve benzeri şeyleri, yerel âdetlerin izin verdiği ölçüde toplayıp alabilir..." şeklinde düzenlenmiştir.

Mülkiyetin kamuya geçirilme yollarından biri de vergilendirme sistemi ve özeldir artan oranlı vergilendirme modelidir. Vergi oranları matrah ile olan ilişkilerine göre düz, azalan ve artan oran şeklinde düzenlemeye tabi tutulmuştur. Matrah arttıkça vergi oranı da yükselen tarife tipine artan oranlı tarife denilmektedir (Erkin, 2012: 238). Türk vergi sisteminde de yer bulan artan oranlı vergi, başlangıçta İngiltere'de olağanüstü hallerde savaş harcamalarını karşılamak için geçici olarak konulmuş ancak sonrasında sürekli hale getirilmiş ve bu durum kimi iktisatçılar tarafından müsadere ile eş tutulmuştur (Tekin, 1978: 9). Nitekim özel teşebbüsü yok ederek sosyalist ya da kolektivist ekonomi anlayışına hizmet ettiği yönünde eleştiriler almaktadır. Vergi aleyhinde görüş bildiren iktisatçılar, tarife oranları için objektif bir kriter olmaması, kendi emek ve yetenekleriyle kazanmış oldukları imkanlar sebebiyle daha fazla vergi ödemeleri fikrine sıcak bakmamışlardır (Dikmen, 1969: 305). Makul ve ölçülü objektif bir kritere dayanmaması artan oranlı vergilendirmeyi tehlikeli hale getirmekte, verginin tarafsızlığını ihlal etmektedir. Dahası bu vergilendirme sistemi girişimcilik, sermaye birikimi ve risk alma açısından olumsuz bir etki doğurmaktadır. Bununla birlikte ekonomik buhran, afetler ve savaş gibi olağanüstü koşullarda devletin finansman ihtiyacını karşılamak adına salınan ve sonrasında sürekli hale getirilen orantısız vergiler de bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ekonomik bunalımların yol açtığı devlet bütçesindeki kayıpları gidermek için vergilere genel zamlar getiren kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bunların başlıcaları, İktisadi Buhran Vergisi¹, Mali Muvazene Vergisi², Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, Toprak Mahsülleri Vergisi³, Milli Koruma Vergisidir⁴ ve Varlık vergisidir. (Perviz, 2003). Benzer şekilde

1 1929 ekonomik buhranının getirdiği olumsuz sonuçları elimine etmek ve milli ekonomiyi koruma adına 1930'da yürürlüğe giren bu kanun, ek olarak ücret geliri elde edenlerden alınan bir artan oranlı vergidir. Yargısal denetime sahip olmamakla birlikte 1933'de buhran koşullarının ortadan kalkmasına rağmen 1950 yılına kadar yürürlükte olmaya devam etmiştir. Bilgi için bkz: Nadaroğlu, 1981, 477.

2 Hazine gelirlerini dengelemek amacıyla 1933'de ücret gelirleri üzerine konulan bir ek vergidir. Verginin konusu ücretler, binalar ve kazançlar olup başlıca vergiler çıktıktan sonra geriye kalan miktardan %10 oranında vergi tahsili şeklinde uygulanmıştır. Bkz. Duru, 1981, 277.

3 1941 yılında üç yıl süreyle konulan bu vergi, birtakım tarım ürünleri üzerinde aynı veya nakdi ödeme sistemine dayanmaktaydı. Hükümet, savaş sonrası dönemde varlık vergisi ile tüccarları, toprak mahsülleri vergisi ile de köylü ve çiftçilerin hoşnutsuzluğunu kazanmıştır. Bkz. Türk, 1981, 345.

4 İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik kriz sebebiyle getirilen olağanüstü vergilerdendir. Bu dönemde pek çok vergiye geniş ölçüde zam yapılarak hükümet geniş yetkilerle donatılmıştır. Bkz. Özer, 1974, 28.

1994 yılında yürürlüğe konulan Ekonomik Denge ve motorlu taşıtlar vergisi, 1999’daki Deprem vergisi ve buna ek olarak ek gelir-ek kurumlar vergisi, ek emlak vergisi, ek emlak ve ek motorlu taşıtlar vergisi, özel iletişim vergisi, eğitime katkı payı vergileri (Çengelci, 2010) ile ülke vergiler cennetine dönüşmektedir. Türk Hukuk sistemindeki tüm mülkiyet hakkı ihlallerini ele almak çalışmamızın konu ve kapsamı açısından mümkün görünmemektedir. Mülkiyet hakkı ihlalleri bağlamında Cumhuriyet tarihinde en çok tartışılan vergi olan Varlık vergisi, hukuki ve iktisadi sonuçlarıyla incelenecektir.

Türk Hukukunda Mülkiyet Hakkı İhlalleri: Varlık Vergisi Örneği

Wagner, vergileri servetlerin yeniden dağıtımını sağlayan araçlar olarak belirtmiştir. Gelir üzerine konulan vergiler ile hem birtakım gruplar savaş finansmanına ortak olmakta hem de piyasadaki alım gücü zayıflatılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın sebebiyet verdiği savaş ekonomisi şartları, Türkiye savaşa girmese dahi, savunma harcamalarının artmasına yol açmış ve devlet finansman ihtiyacını çeşitli vergiler ile sağlamaya çalışmıştır. Savaş ekonomisini planlama, denetleme ve düzenlemek için yürürlüğe konulan Milli Koruma Kanunu (1940) ile hükümet özel kişilerin ellerinde bulunan sanayi-maden tesislerinde ve tarım arazilerinde üretim kotasını belirleyebilme, vatandaşlara zorunlu çalışma yükümlülüğü yükleyebilme, belirli bir tazminat karşılığında gerekli gördüğü kuruluşlara el koyabilme, ithalat ve ihracatta fiyat kontrolü sistemi getirebilme yetkilerini haiz olmuştur. Bu dönemde Milli Koruma Kanunu’na ek olarak savaş döneminde (1942-1944) aşırı karlar edinmiş kesimlerin, edinmiş oldukları kazançları vergilendirmek amacıyla servet vergisi anlamına gelen ‘Varlık Vergisi’ de yürürlüğe girmiştir (Nurcalı, 2019: 84).

Varlık vergisinin yürürlüğe girmesindeki temel maksat, kamu harcamalarının, alınacak bu vergiyle finanse edilmek istenmesi, aşırı kazançların vergilendirilmesi yoluyla tedavülde olan para miktarının azaltılarak taleplerin düşmesi, fiyat artışlarını yavaşlatmak ve servet dağılımını dengelemek olarak belirtilmiştir (Varcan&Çakır, 2000: 214). Dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı Varlık vergisinin hedefini, tedavüldeki parayı çekmek suretiyle enflasyon ile mücadele etmek, vurgunculuk, karaborsacılık gibi gayri-meşru aşırı kazançları vergilendirmek ve devletin gelirlerini arttırmak olarak ifade etmiştir (Yalçın, 2012: 325). Bununla birlikte Varlık vergisi “2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu ve 2728 sayılı İktisadi Buhran Vergisi Kanunlarına ve bunların ek - tadillerine göre mükellef bulunanlar, büyük çiftçiler, uhdelerinde bulunan binaların hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekûnu 2.500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5.000 liradan yukarı bulunan ve

bu miktarların tenzilinden sonra geri kalan irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar, 1939 senesinden beri Kazanç ve İktisadi Buhran Vergisi Kanunları gereğince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar, meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 yılından beri bir defaya mahsus olsa bile ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veyahut aracılık mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar bu verginin kapsamına giren gerçek veya tüzel kişiler olarak” (Nurcalı, 2012: 87) sıralanmışlardır. Ancak verginin uygulanma şekli büyük bir facia yaratmıştır.⁵ Vergi matrahları, yerel hükümet memurları, belediye meclislerinin temsilcileri ve ticaret odaları temsilcilerinden oluşan yerel komisyonlar tarafından tayin ediliyordu ve sabit bir oran mevcut değildi. Nihai olarak, bu vergi tamamen büyük kentlerdeki özellikle İstanbul’daki tüccarlar tarafından ödendi ve küçük gayrimüslim topluluklar, Müslümanlarınkinden kat ve kat daha yüksek oranlara maruz kalarak toplam vergi gelirinin %55’ini ödediler. Bununla birlikte, gayrimüslimlere ödemedeki taksitlendirme imkanı verilmediği için çoğu, işlerini ve mülkiyetlerini Müslüman iş adamlarına satmak durumunda kalmışlardır (Zürcher, 2015: 294). 1924 Anayasasınının 69. Maddesi gereğince vergilendirme hususunda herhangi bir grup, kişi, sınıf ve ailenin ayrıcalıklı olamayacağı hükmü yer almasına rağmen dönemin irat ve servet vergileri müdürü Mehmet İzmen’in teklifi ile vergi mükellefleri arasında Müslümanlar (M), Gayrimüslimler (G), Ecnebler (E) ve Dönmeler (D) şeklinde bir ayrıma gidilmiştir (Ökte, 1951: 48).

1924 anayasasında geçen “Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para, mal ve çalışma ödevleri dışında hiçbir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz” maddesi savaş koşullarında verginin yürürlüğe girmesine meşruiyet kazandırmaya çalışsa da Varlık vergisi, vergide genellik ve objektiflik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Dahası vergiye yönelik itiraz ve temyiz haklarının olmayışı, verginin on beş gün içinde tahakkuk edilmesi, yükümlülerin mal beyanına davet edilmemesi, verginin taksitlendirme yapılmaksızın tek seferde istenmesi, ifa edilmemesi durumunda ise bedeni

5 Ökte, varlık vergisi ile ilgili yaşanan bir hatayı şu şekilde ifade etmiştir:

“Daireye döndüğümde Şefler cetvelleri alıp şubelere götürmek üzereydiler. Henüz odama dönmüştüm ki saç başı karmakarışık biri içeri daldı ve masanın önündeki sandalyaya yıkılarak “Defterdar! Defterdar! Ben size ne kötülük ettim de beni yıktınız” diye feryada başladı. Ewela aklımdan şüphe ettim. Sonra mes’ele anlaşıldı: Muhatabımın ismi Eşref Sami Ölçer’di. Üç beş kuruşluk sermaye ile mekteplere küçük teahhütlerde bulunurdu. Kendisine 15 bin lira vergi tarh edilmişti. Bu para sermayesinin üç beş misli idi. Bir kontrol memuru marifetiyle komisyondan çıkan ana nüshaya baktırdım. Hata yoktu. Nihayet teahhüt servisinin müsveddelerini getirttim. Her ihtimale binaen bütün servislerin müsveddelerini alıp saklattımdı. Müsveddeye bakınca tüylerim diken diken oldu. Müsveddedeki rakam bir sıfır noksanıyla 1500 lira idi. Derhal alakalı müfettişi buldurttum. Tarhiyata esas olan teahhüdün miktarına baktık: Hep 1500’ün ölçüsü... Rakam müsveddeden birinci cetvele nakledilirken bir sıfır hatası yapılmış, 1500, 15000 olmuştu. Eşref Sami Ölçer’in vergisini 1500 lira olarak tahsil ettirdim. Geri kalan kısım terkinlere kadar bekledi” Ayrıntılı bilgi için bkz. Ökte, s. 105.

çalışma yükümlülüğünün getirilmesi gibi durumlar da verginin hukuki ve teknik açıdan sıkıntılı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte salt azınlık içerisinde yer aldığı için bazı mükelleflere fazla vergi tahakkuk ettirilmesi eşitlik ilkesine dair tartışmaları beraberinde getirmiş, azınlıklar ülke ekonomisinden dışlanarak yerli bir burjuvazi ve ekonomi yaratılmaya çalışılmıştır (Coşar, 2003).

Varlık vergisi her ne kadar savaş dönemlerinde devlet bütçesi için önemli bir mali kaynak tesis etmiş olsa da hukuki görülmemiş, azınlık karşıtı politikaların bir örneğini sergileyerek piyasayı Türk tüccarların eline verip Türkleştirme siyasetinin bir ürünü olması cihetiyle (Aktar, 2021) eleştirilere maruz kalmıştır.⁶ Salamon Adato 1948’de DP Kuledibi Semt Ocağı’nın kongresinde Varlık vergisine yönelik eleştirilerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İspanya’da zulüm ve baskıya uğradığımız sıralarda asil ve necib Türk milleti bize kapılarını açmıştı. Bugünkü iktidar partisi ise bir zamanlar maalesef vatandaşlar arasında farklar yaratmağa başlamıştı.(...) meşhur Varlık Vergisi ile ocaklarımızı yıktı, bizi vatan hizmetine çağırdığı zaman temiz duygularımızı ihlâl etti. Çünkü bize silâh yerine kazma kürek verdi, askerî talim yerine toprak kazdırdı. Salamon ve Jak şirketine ait evraklar aylarca çekmecelerde bekletildi. Fakat asil Türk milleti bunlara tenezzül etmedi. Artık kazma değil silâh verilecek, artık toprak kazdırılmayacak, vatan vazifesi için lâzım gelen talim ve terbiye yapılacaktır” (Yaeş, 1948: 7).

Varlık vergisinin yürürlüğe girme amacı her ne kadar vurgunculukla, karaborsacılık ile mücadele etmek olsa da iç yüzünde farklı olaylar cereyan etmiş, vergi adeta gayrimüslimlerin mülkiyetlerine el koyma aparatına dönüşmüştür. Nitekim şahıs ve firma olarak verginin %90’ını ödeyen azınlıklar nüfusun %2’sini oluşturmakta idi. Bu dönemde Ermeni, Yahudi ve Rumların satmış olduğu gayrimenkullerin %67’sini Müslümanlar, %30’unu kamu

6 Şükrü Saraçoğlu Varlık vergisi ile ilgili düşüncelerini bir demecinde şu şekilde ifade etmiştir: “Varlık Vergisi benim beğendiğim işlerimden biridir. O zaman içinde bulunduğumuz şartlar yani seferber edilen ordunun masraflarını karşılamak, darlık içinde düşen hazineyi takviye etmek icap ediyordu. Bunun için iki yol vardı. Birisi fakir köylünün boş ambarına yeniden el uzatmak, aşar vergisini yeniden diriltmek, diğeri de bu vatanın nimetlerinden istifade etmiş olan zenginlerimizin varlıklarına müracaat etmek idi. Biz ikinciyi tercih ettik. O zaman iktisadî, malî ihtiyaçlara cevap vereceğini ümit ettiğimiz tedbirleri ihtiva eden Varlık Vergisi Kanunu’nu Meclis’ten geçirdik. Bu kanun kendisine bağlanan ümitleri tahakkuk ettirdi ve Hazine’ye bugünkü kıymetten 600-700 milyon lira temin etti ve içinde bulunduğumuz para darlığını da bertaraf etti. Bu kanun iyi bir kanundur. İhtiyaçlara cevap vermiştir. Yalnız tatbikat esnasında bazı soysuzların bir takım suistimaller yapmış olması bu kanunun kıymetini düşürmez. Türkiye’deki varlığın büyük bir kısmı İstanbul’da toplanır. İstanbul’da toplanan bu varlığın yine mühim kısmı yabancı ve azınlıkların elindedir. Bu bakımdan varlıktan vergi alındığına göre yabancı ve azınlıklardan daha çok para alınmıştır. Kısaca şunu söyleyeyim ki Varlık Vergisi Kanunu ile malî ve iktisadî bir buhranla karşı karşıya olan memleketete hizmet ettiğime kaniim. Bu kanuna hiç kimse sahip çıkmıyormuş. Öyle ise Varlık Vergisi Kanununa Saraçoğlu sahip çıkıyor ve diyor ki: Varlık Vergisi Kanunu’nu bu memleketete getiren benim. Bunun savabı da günahı da benim boynuma olsun.” Bu demecin ardından vergi mükellefleriyle birlikte Aşkale’ye giden Feridun Kandemir Aşkale tecrübelerini Tasvir-i Efkar’da yayınlamış ve Saraçoğlu’na hitaben devletin para tahsili açısından daha medeni yolları kullanması gerektiğini, zorba ve zulüm yollarının mükellefler nezdinde affedilemez olduğunu ve Aşkale’ye gönderilen mükelleflerin hiçbir delil aranmaksızın işkenceye mahkum edildiklerini belirtmiştir. Aşkale’ye gönderilen azınlıkların söylediği ‘Devlet, insanın elinde hazır bulunmayan bir şeyi nasıl ister’ sözleriyle ışksız, kalorifersiz, buz gibi vagonlarla hayvan sürüsü halinde Aşkale’ye sevk edildiklerini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Bali, Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları, s. 11-12.

iktisadi teşekkülleri, kamu bankaları, belediyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi kurumlar satın almıştır. Dahası Müslüman zenginler ile gayrimüslim zenginler eşit muamele ve vergilendirmeye tabii tutulmamıştır. Farz- misal, dükkanlarında aynı işi yapıp ciroları birbirine yakın olan iki tacirden Türk olana 500 lira vergi yazılırken Yahudi olana 50 bin lira vergi tarh edilmiştir. Bununla birlikte vergi, salt aşırı kazanç elde edenlere değil, gayrimüslimler arasında terzi, şoför, sekreter, garson gibi emeği ve yeteneğiyle geçimini sağlayan kişilere de yüklenilmiştir (Kılıçdağı, 2021).

Tablo 1: Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kökenlerine Göre Dağılımı

Mükelleflerin Kökeni	Mükellefler	Oranı (%)	Tahakkuk	Oranı (%)
Müslümanlar	4.195	7	25.600.409	7
Gayrimüslimler	54.377	87	289.656.246	83
Diğer	4.003	6	34.226.764	10
Toplam	62.575	100	349.483.419	100

Bu süreç azınlıkların sosyo-politik bir dönüşüm geçirmesine sebep olmakla birlikte ticari hayatta rol alanların etnik yapısını değiştirmiştir. Ekonomik faaliyetler azınlıkların elinden çıkarak Müslüman tüccarların eline geçmiş, azınlık camiada göç hareketleri başlamıştır (Güçlü, 1991: 108). Clark'ın da belirttiği gibi İstanbul'daki gayrimüslim girişimcilerin oranı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme göre yoğun bir azalış göstermiştir (Clark, 1984: 36). Keza, Varlık vergisi azınlıkların devlete olan güvenini sarsmış, Lozan Antlaşması ile milli Türk kültürüne kazandırılma gayretleri ciddi zarara uğramış, gayrimüslim vatandaşların Türkiye Devleti ile bütünleşmeleri sekteye uğramıştır (Ökte, 1951: 211).

Tablo 2: Türkiye'de Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı

Dini Gruplar	1927	1935	1945	1955
Müslümanlar	13.269.936	15.838.763	18.497.801	22.804.048
Katolikler	39.511	21.950	21.950	21.784
Ortodokslar	109.505	125.046	103.839	86.655
Protestanlar	6.658	8.486	5.213	8.952
Gregoryenler	-	44.526	60.260	60.071
Yahudiler	81.872	78.730	76.965	45.995
Diğer dinler	140.718	30.402	24.146	37.258
Gayrimüslim toplam	378.664	309.140	292.273	260.715
Gayrimüslimlerin nüfusa oranı	2.78	1.98	1.56	1.08

(Kaynak: Dündar, 1999: 159)

Tablo 3: Türkiye Genelinde Konuşulan Dile Göre Nüfus Yapısı

	1935	1950
Türkçe	13.899.073	18.254.851
Rumca	107.725	89.472
Ermenice	57.599	52.776
Musevice	42.607	35.786

(Kaynak: Dündar, 1999: 163)

Bununla birlikte hak ihlallerini ortadan kaldırması gereken devlet, Varlık vergisi ile 1924 Anayasasınının 59. maddesinde “Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbesttir” hükmü hilafına hareket ederek bilakis vergi mükelleflerinin anayasal bir hak olan hak arama hürriyetlerini askıya alan hukuki bir yapıya bürünmüştür (Aydın, 2006: 2-3). Varlık vergisi matrah ve oranlarda aşırılık sebebiyle adil görülmediği gibi iktisadi açıdan da başarılı bir sonuç vermemiş, bütçe açığı kapatamayan devlet yine para basmaya başlamış ve enflasyon yükselişe geçmiştir. Devletin ekonomik alana müdahalesi güven ortamını sarsmış, sanayi ve ticaret hayatının etnik ve dini atmosferi değişmiş, gayrimüslimler yatırımlarını yurtdışına aktarmışlardır. Üstelik malvarlığı azalan vergi mükellefleri yeni konjonktürde karaborsacılığa yönelmiş, dolayısıyla önlenmek istenen vurgunculukta sadece aktörler değişmiştir. Dolayısıyla Varlık vergisi gibi tüm olağanüstü hal vergileri yasal görünüm altında mülkiyetin haksız bir şekilde kamuya aktarımının örneğini sergilemiş, dahası spesifik olarak Varlık vergisi etnik ve dini nüanslar barındırmasıyla da ticari hayatın tüm veçhelerini değişime uğratmıştır.

Sonuç

Malike mülkü üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkını sağlayan mülkiyet hakkı geniş bir felsefi altyapıya sahiptir. Çoğu liberal düşünür tarafından devredilemez, sınırlanamaz ve dokunulamaz doğal bir hak olarak görülen bu hak, sadece fiziksel unsurları değil; fikir, dini inanç, değerler gibi manevi unsurları ve hürriyet sahalarını da içermektedir. Dolayısıyla maddi mülkiyet hakkı ile özgürlükler arasında sıkı bir ilişki doğmakta ve mülkiyet hakkı özgürlükler alanının da güvencesini oluşturmaktadır. Anayasasının 35. maddesi herkesin mülkiyet ve miras hakkına sahip olduğunu ve bu hakların ancak kamu yararı söz konusu olduğunda kısıtlanabileceğini ifade etmektedir. Ancak kanun metninde geçen ‘kamu yararı’ kavramı oldukça geniş

yorumlanarak bilhassa savaş, afet ve buhran gibi kriz dönemlerinde başvuru-
 rulan, keyfi ve ideolojik uygulamalara açık bir zemin sunmaktadır. Mülkiye-
 tin sınırlandırılmaz doğal bir hak mı yoksa sınırlandırılabilir sosyal bir hak
 mı olduğu şeklindeki tartışmalar içerisinde Türk Hukuk sistemi mülkiyetin
 kamu lehine sınırlandırıldığı, birey ve bireysel özgürlüklerin değil; devletin ve
 toplumun öncelendiği bir mülkiyet teorisini benimsemiştir. Bu bağlamda hu-
 kuk, yasal bir soygun aracına dönüşerek mülkiyetin kamuya aktarılmasında
 önemli bir rol üstlenmekte ve yine hukuk, kamulaştırma, istimval, müsadere,
 idari/adli yaptırımlar, artan oranlı vergiler, ön alım hakları gibi mülkiyet
 hakkı ihlalleri gerçekleştirmektedir. Bilhassa vergiler, servetin yeniden dağı-
 tımını temin etmek hususunda başat aktör olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı
 esnasında devletin bütçe açığını kapatmak ve finansman sağlamak amacıyla
 yürürlüğe koyduğu Varlık vergisi de haksız ve orantısız bir şekilde alınan ola-
 ğanüstü vergiler konumundadır. Varlık vergisi, vergide genellik ve objektiflik
 ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Vergiye yönelik itiraz ve temyiz hakları-
 nın olmayışı, verginin on beş gün içinde tahakkuk edilmesi, yükümlülerin
 mal beyanına davet edilmemesi, verginin taksitlendirme yapılmaksızın tek
 seferde istenmesi, ifa edilmemesi durumunda ise bedeni çalışma yükümlülü-
 ğünün getirilmesi gibi durumlar da verginin hukuki ve teknik açıdan sıkıntılı
 olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte salt azınlık içerisinde yer aldığı
 için bazı mükelleflere fazla vergi tahakkuk ettirilmesi eşitlik ilkesine dair
 tartışmaları beraberinde getirmiş, azınlıklar ülke ekonomisinden dışlanarak
 yerli bir burjuvazi ve ekonomi yaratılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Varlık
 vergisi mülkiyet hakkına yönelik birçok ihlali içerisinde barındırmakla birlik-
 te kamu yararı adına mülkiyetin kamuya geçirilmesi yoluyla yapılan haksız,
 orantısız ve keyfi uygulamalara bir örnek oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. Ali (2013). *Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İÜHF Ya-
 yıncılık.
- Aktar, A. (2021). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Aydın, M. (2006). "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü". *Ankara Üniver-
 sitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 3, s. 2-3.
- Bali, Rıfat N. (1997). "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları". *Tarih ve
 Toplum Dergisi*, S. 165, ss. 47-69.
- Bethell, T. (2009). "Özel Mülkiyet ve İnsan Doğası". *Liberal Düşünce Dergisi*. (54), 33-41.
- Bastiat, F. (2017). *Hukuk*. Ankara: Liberte Yayınları.

- Berzeg, K. (1996). *Liberalizm ve Türkiye*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Baradat, L. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barry, N. (2012). *Modern Siyaset Teorisi* (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayıncılık
- Cicero (2014). *Devlet Üzerine* (Çev. C. Çevik). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Coşar, N. (2003). "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri". *AÜ SBF Dergisi*, 58(2).
- Cotterrell, R. (2019). *Hukukbilimin Politikası* (Çev. Saim Üye). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Çengelci, G. (2010). *Türkiye'de Olağandışı Dönemlerde Vergilendirme*. Ankara Üniversitesi Kamu Hukuku ABD, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Dikmen, O. (1969). *Maliye Dersleri: Giriş ve Genel Vergi Teorisi* (I. Kitap), 3. Baskı, İstanbul.
- Duru, C. (1981). "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler". *Maliye Dergisi* (Atatürk Özel Sayısı), Ekim 1981.
- Dündar, F. (1999). *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar* (1. Basım). İstanbul: Doz Yayıncılık.
- Eren, F. (2011). *Mülkiyet Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Erkin, G. (2012). "Artan Oranlilik". *Ankara Barosu Dergisi*. (3), 237-254.
- Gemalmaz, H. Burak (2018). *Mülkiyet Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -6*. Ankara: MRK Yayıncılık.
- Güçlü, M. (1991). "Varlık Vergisi". *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (2), 97-109.
- Güngör, D. ve Toroslu, H. (2016). "Müsadere ve Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme". *AÜHFD*. 65 (4), 1967-1980.
- Güriz, A. (2020). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hale, Robert L. (1952). *Freedom Through Law, Public Control of Private Governing Power*. New York: Columbia University Press.
- Kalkan, B. (2018). *Liberalizm, Siyasi İdeolojiler içinde* (ed. Buğra Kalkan ve Hasan Yücel Başdemir). Ankara: Adres Yayınları.
- Kılıçdağı, O. (2021). "Varlık vergisi, yokluğun yolu". *Agos Gazetesi*. (<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/25250/varlik-vergisi-yoklugun-yolu>)
- Kozak, İ. Erol (2018). *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Locke, J. (1994). *Two Treaties of Government* (ed. Peter Laslett). Cambridge: Cambridge University Press.
- Llanque, M. (2021). *Siyasi Düşünceler Tarihi* (Çev. Edip Sönmez). İstanbul: Runik Kitap.
- Mill, J. S. (1974). *On Liberty* (ed. Gertrude Himmelfabr). Harmondsworth: Penguin.
- Nadaroğlu, H. (1981). *Kamu Maliyesi Teorisi*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- Nozick, R. (2000). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nurcalı, N. (2019). "Varlık Vergisi Kanunu Üzerine Mali Bir İnceleme". *Asya Studies*, 2 (8), 83-95.
- Oğuzman, M. K. & Seliçi, Ö. ve O. Özdemir (2009). *Eşya Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Özer, İ. (1974). *Türk Vergi Sisteminin geliştirilmesi*. Ankara: Güneş Matbaacılık.

- Perviz, P. H. (2003). "Varlık Vergisi Deneyimi ve Günümüz", *Dünya gazetesi*, 01.05.2003, www.dunyagazetesi.com.tr
- Sandefur, T. (2009). "Özgürlüğün Köşe Taşı: 21. Asır Amerika'sında Mülkiyet Hakları". *Liberal Düşünce Dergisi*, (54), 43-84.
- Schmitz, D. (2009). *Mülkiyet Kurumu*. Liberal Düşünce Dergisi, (54), 5-23.
- Sirmen, L. (2013). *Eşya Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Şahin, A (2009). "Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Anayasa Hukukunda "Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması Sorunu". *Liberal Düşünce Dergisi*. (54), 85-103.
- Tekin, F. (1978). *Artan Oranlılık ve Türk Gelir Vergisindeki Uygulaması*. Eskişehir, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Tezel, E. (2005). "Mülkiyet Hakkı ve Kullanımı". *Piyasa Dergisi*. Kış (2005). S. 13, ss. 155-163.
- Tezel, E. (2004). "Mülkiyet Hakkı ve Temelleri Üzerine". *Piyasa Dergisi*. Güz (2004). S. 12, ss. 285-294.
- Toku, N. (2012). *Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Torun, Y. (2012). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Tuncer, S. (2002). "Vergi Tekniği Açısından Varlık Vergisi I - II". Sayı 109-110, *Yaklaşım Dergisi*, <http://www.yaklasim.com/>
- Türk, H. B. (2006). "İdeolojiler ve Sistemler", (ed. Mümtaz'er Türköne), *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Türk, İ. (1981). "Cumhuriyet Dönemi Vergi Sisteminin Gelişmesi". *AÜSBF Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, c.36, s.1-4, Ocak Aralık.
- Uygun, O (2020). *Hukuk Teorileri*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Varcan, N., Çakır, T. (2000). *Maliye Tarihi*. Eskişehir: Birlik Ofset.
- Von Mises, L. (2004). "Özgürlük ve Mülkiyet (Çev. Can Madenci)". *Piyasa*. Bahar, s. 10, ss. 87-103.
- Yaeş, I. (1948). "DP Kuledibi Semt Ocağı Kongresi", *Or Yeuda*, Sayı 16/ "Musevi vatandaşlar ve DP", Cumhuriyet, 26 Eylül 1948.
- Yalçın, O. (2012). "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), s. 320.
- Yayla, A (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yayla, A. (2017). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zenginliğe Giden Yolda Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Özgürlüklerin Rolü: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*

Dilek Tuğlu Dur**

Öz

Neden bazı ülkelerin zengin ve diğerlerinin fakir olduğu, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserini yazdığı 1776'dan beri ekonomistleri ilgilendiren en önemli sorulardan biri olarak kabul edilmektedir. Zengin doğal kaynaklara sahip bazı ülkeler yoksulluk içinde kalırken, az sayıda doğal kaynağa sahip diğer ülkeler ise gelişme göstermiştir. Ekonomik veriler, mülkiyet haklarının-ekonomik özgürlüğün güvence altında olduğu ve güçlü bir kurumsal yapıya sahip olan ülkelerin, daha yüksek refah düzeyine ulaştığını göstermektedir. Ekonomik özgürlüğün doğasını anlamak için öncelikle ekonomik özgürlüğün özel mülkiyet hakkı ilkesine bağlı olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlüğün iktisadi gelişme açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda mülkiyet haklarının-ekonomik özgürlüğün, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1995-2020 yılını kapsayacak şekilde Türkiye özelinde incelenmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, başta mülkiyet hakları olmak üzere ekonominin kurumsal ve yasal altyapısını daha iyi standartlara çıkarmaları neticesinde uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mülkiyet Hakları, Ekonomik Özgürlükler, Kurumsal İktisat.

The Role of Property Rights and Economic Freedom on the Way to Prosperity: A Review of the Turkish Economy

Abstract

The question of why some countries are rich and others are poor has been considered one of the most important questions that economists have been interested in since 1776, when Adam Smith wrote *The Wealth of Nations*. Some countries with rich natural resources remained in poverty, while other countries with few natural resources developed. Economic data shows that the countries where property rights and economic freedom are guaranteed and which have strong institutional structures have reached a higher level of welfare. In order to understand the nature of economic freedom, it is necessary to accept that economic freedom is dependent on the principle of private property right.

The aim of this study is to reveal the importance of property rights and economic freedom in terms of economic development. For this purpose, the effect of property rights-economic freedom on economic growth has been examined in Turkey, covering the years 1995-2020. Developing countries like Turkey will be able to reach their long-term development goals as a result of raising the institutional and legal infrastructure of the economy, especially property rights, to better standards.

Keywords: Property Rights, Economic Freedoms, Institutional Economics.

"Türkiye'de Mülkiyet Hakları" konulu 2022 Kâzım Berzeg Makale Yarışması'nda jüri üyeleri tarafından ikinciliğe layık bulunmuştur.

Öğr. Gör. | İskenderun Teknik Üniversitesi, Dört Yol Meslek Yüksekokulu
tugludilek@gmail.com | ORCID: 0000-0003-4586-1632
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 201-222.

Giriş

Ekonomik büyüme büyük ölçüde kurumlara ve kurumsal kaliteye bağlıdır (North, 2002: 1). Kurumsal yapı içerisinde önemli payı olan mülkiyet haklarının korunması ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaması bireylerin ekonomik anlamda özgür olmalarına yardımcı olmaktadır. Bir ekonomide hukuk ve mülkiyet gibi temel hakların korunması, ekonomik özgürlüğün varlığını göstermektedir. “Mülkiyet hakları” olarak ifade edilen bu durum bir özgürlük biçimi olarak tanımlanabilir (Silvera, 2009: 2). Mülkiyet hakları ile ekonomik performans arasındaki ilişkiye dair genel kanı, mülkiyet haklarının, bir ülkenin ekonomik performansını (ekonomik büyüme), o ülkenin sahip olduğu beşeri ve fiziki sermaye ile birlikte etkilediği yönündedir (Dincer, 2007: 826). Tamamen teorik bir perspektiften bakıldığında mülkiyet haklarına daha fazla erişimin ekonomik özgürlüğe ve dolayısıyla sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye yol açtığı varsayılmıştır. Mülkiyet haklarının ekonomik özgürlüğe yol açtığı hipotezi, Adam Smith’in başyapıtı sayılan *Ulusların Zenginliği* (*The Wealth of Nations*) adlı eserinde formüle edilmiştir. Smith’in mülkiyet haklarına ilişkin teorileri, birçok ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuştur.

De Soto (2000)’ya göre, “Mülkiyet hakları, büyümenin motorudur”. Bu kapsamda mülkiyet haklarının yeterince güvence altına alınmadığı ekonomilerde, bireyler, firmalar ve hükümetler seçtikleri mal veya hizmeti bedel ödemediği alabilir veya almaya çalışabilir. Bireyler ve firmalar, mal ve mülklerinin yanında kazançlarının, tasarruflarının ve servetlerinin korunmasına hem kaynak hem de zaman ayırmak zorunda kalabilir. Ayrıca bireyler yaratıcı olma, icat etme, inovasyon yapma teşvikini kaybedebilir. Bu durumda, yenilik, ekonomik ilerleme, üretkenlik artışları ve artan yaşam standartları çok az olur ya da hiç olmayabilir (Cebula, 2011: 1-2). Özel mülkiyet olmadan, insanlar yeniden kaynakları kullandıklarında, diğer herkese bir maliyet yüklerler. Ekonomistler bunu “ortak varlıkların trajedisi” olarak ifade etmektedir. Ortak mülkiyet, kaynakların aşırı kullanımına ve tükenmesine yol açmaktadır. Oysa mülk özelleştirildikten ve bireysel olarak elde tutulduktan sonra, mülk sahibi mülkü kendi çıkarları için kullanabilmekte, aynı zamanda kullanma maliyetini de doğrudan üstlenmektedir. Özel mülkiyet, kaynakları korumak ve gelecekteki üretim için sermayeyi sürdürmek için bir teşvik sağlamaktadır (Powell, 2002: 1). Güvenli mülkiyet hakları, vatandaşlara ticari faaliyetlerde bulunma, gelirlerini biriktirme ve uzun vadeli planlar yapma teminatı vermektedir. Çünkü bireyler gelirlerinin ve tasarruflarının kamulaştırmaya karşı güvende olduğunu bilirler (Beach ve Kane, 2008: 51). Mülkiyet haklarının tabana yayılmasıyla birlikte önce bireysel refah sonra toplumsal refah tesis edilebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de 1995-2020 döneminde mülkiyet hakları özgürlüğünün kişi başına reel ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Öncelikle mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlükler kavramsal boyutta ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür özeti ve teorik çerçeve yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise en yüksek ekonomik özgürlüğe sahip on ülke ile en düşük on ülke, kişi başına düşen gelir düzeyi bakımından karşılaştırılmalı analiz edilmiş ve bu bağlamda Türkiye’nin durum değerlendirmesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde sonuç kısmına yer verilmiştir.

Mülkiyet Hakkı ve Ekonomik Özgürlüğün Tanımı ve Ölçülmesi

İktisat biliminin cevaplamakla birinci dereceden mesul olduğu sorun; hangi kaynakların, nasıl ve kimin için kullanılacağına karar verilmesidir. Bu sorun gündeme geldiğinde, bir temel belirleyici ve çözüm ortağı olarak mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlükler kavramının da inceleme kapsamına girmesi gerekmektedir (Ata ve Şahbaz, 2013:163). Mülkiyet hakları, bireyin iktisadi yaşamda var olan kıt kaynakları en etkin biçimde kullanabilmeleri için yapılmış düzenlemelerdir. Bu haklar; bireyin ya da toplumun mevcut kaynaklara ulaşım imkanlarını ortaya koymaktadır (Ata ve Şahbaz, 2013: 164). Bu anlamda mülkiyet hakkı, toplumdaki bireyler arasındaki bir sosyal anlaşmadır ve bu haklar, bireyler arasında eşyaya ait ilişkileri tanımlamaktadır (Oğuz, 2003:14).

Kurumsal iktisadın öncülerinden Douglass C. North’a göre mülkiyet hakkı “herhangi bir varlığın tüketilmesini, devredilmesini ve kontrol edilmesini sağlayan düzenlemeler” biçiminde tanımlanmıştır (North, 2002: 47). Alchian, mülkiyet hakkını, herhangi bir ekonomik malın kullanımını tercih etmek için sosyal zorunlu bir hak olarak görmüştür (Oğuz, 2003: 17). Denman (1978: 3), mülkiyet haklarını, kaynaklar üzerinde “karar verme yetkisi ve yaptırımı” olarak belirtmiştir. Dasgupta, mülkiyet hakkını, çevresel mallar (doğal kaynaklar olarak da bilinir) dahil olmak üzere “varlıkları kontrol etme hakları dizisi” olarak ifade etmiştir. Mülkiyet hakları, insanlara ve firmalara mal ve hizmet satın alma ve satma imkanı verdiği için, bir piyasa ekonomisinin verimli bir şekilde işlemesi ve ekonomilerin gelişmesi ya da büyümesi için tartışmasız esastır (Cole, 2010: 274). Bu kapsamda, mülkiyet hakları genel olarak dört ayrı hakkı içermektedir; (a) bir varlığın nasıl kullanılabileceğini belirleyen kullanım hakları, (b) bir varlıktan gelir elde etme hakkı, (c) başkalarının bir varlığı kullanmalarını engelleme hakkı ve (d) bir varlığa ilişkin hakları başkasına transfer etme hakkıdır (Oğuz, 2003: 17).

Bireylere verilen bir hak olarak liberal düşünce akımının temelini oluşturan ekonomik özgürlükler ise; serbest piyasa, serbest ticaret, özel girişim, düşük vergi oranları gibi ekonominin önemli bileşenlerini oluşturan ‘laissez faire

laissez passer' varsayımı üzerine kurulmuştur (Rabushka, 1991: 23). Bu alanda araştırmalar yapan Heritage Vakfı (Heritage Foundation)'na göre ekonomik özgürlük, "bireyin, emeğinin ve mülkünün kendi kontrolünde olması hakkı" biçiminde tanımlanmıştır. Genel anlamda özgürlüğün önemli payını oluşturan ekonomik özgürlük, bireylerin devlet ve diğer gruplar ile ilişkisindeki maddi özerkliği ifade etmektedir. Birey mülkiyetindeki şeyleri ve emeğini kontrol edebildiği sürece iktisadi açıdan hür sayılmaktadır (Beach ve Kane,2008: 39-41).

Ülkelerin özgürlük düzeylerini belirlemek ve özgürlüğün ülke gelişimine etkisini ortaya koymak için bu bileşenin sayısal olarak ölçülebilmesi gerekmektedir. Araştırma şirketi Heritage Vakfı'nın *Wall Street Journal* ile birlikte her yıl yayınladığı Ekonomik Özgürlük İndeksi (Index of Economic Freedom, IEF) ekonomik açıdan özgürlüğü hesaplamaya çalışan bir değerdir. Ekonomik özgürlük indeksi ekonomik özgürlüğün düzeyini ulusal bazda ölçmek için dünya çapında hazırlanmaktadır. Böylece ekonomik özgürlük bileşenlerinin iktisadi faaliyet üzerindeki etkisi dünya genelinde incelenebilmektedir.

1. Mülkiyet Hakları: Bireylerin özel mülk edinmesini ve kendi kontrolünde olmasını sağlayan hukuk sistemini ve bu sistemi etkin biçimde uygulayan hükümeti dikkate almaktadır.
2. Yargı Etkinliği: İdari tüm işlem ve bürokratik eylemlerin şeffaflık içerisinde gerçekleşme düzeyidir.
3. Hükümet Bütünlüğü (Yolsuzluktan Sakınma): Rüşvet, kayırmacılık, patronaj, zimmete para geçirme ve greft gibi uygulamalarla devlet kurumlarının sistematik yolsuzluktan uzak durmasıdır.
4. Vergi Yükü: Gelir bakımından devletin ağırlığı, gerçek ve tüzel kişilerin ödediği vergiler ve toplam vergilerin GSYH içerisindeki payıdır. Bireyler ve işletmeler üzerinde yüksek vergi yükünün var olup olmadığını inceleyen ölçüttür.
5. Kamu Harcamaları: devletin yapmış olduğu tüm harcamalardır. Devletin sadece gerçek kamu mallarını minimum giderle üretmesi ideal olan durumdur.
6. Mali Sağlık: Zayıf hükümet bütçesi yönetiminin doğrudan sonuçları olan genel mali sağlığın erozyona yol açmasını engelleyecek politikalar uygulanmasıdır.
7. İş Özgürlüğü: Bir işletmenin üretime başlaması, devam etmesi ve son vermesi sırasında devlet tarafından kısıtlama ve engellere maruz kalmamasıdır. Bu kapsamda, bu işlemlerin hızlı ve kolay şekilde gerçekleştirilmesi, iş yapma özgürlüğü kriterinin temel belirleyicisidir.
8. İşgücü Özgürlüğü: herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan işveren ve çalışanların karşılıklı olarak anlaşabilmesidir. Asgari ücret politikaları,

işten çıkarmayı engelleyen yasalar, çalışma saatleri gibi ülkenin emek piyasasını düzenleyen hukuki konular incelenir.

9. Parasal Özgürlükler: Fiyat istikrarı ve fiyat kontrollerinin değerlendirildiği bir ölçüttür.
10. Ticari Özgürlükler: Bir ülke vatandaşlarının diğer ülke vatandaşları ile serbestçe alıcı ve satıcı olarak etkileşimde olmalarıdır.
11. Yatırım Özgürlükleri: Bireylerin ve işletmelerin ülke içinde veya dışında kaynaklarını belirli faaliyetlere serbestçe aktarabilmesidir.
12. Finansal Özgürlükler: Bankacılık ve finans sektöründe verimlilik için hükümetin minimum düzeyde müdahale etmesidir.

Ekonomik Özgürlük İndeksi, on iki kriter üzerinde değerlendirilmiş olup, bu on iki bileşenin her biri 0-100 arasında puan almaktadır. Bir ülkenin ekonomik özgürlük puanı bu on iki bileşenin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Ülkelerin ekonomik özgürlükleri 0-100 arasında değişen skorlarla ölçülebilmektedir. İndeks olarak ise 100 üzerinden hesaplanan bu değerlerin anlamları, Heritage Vakfı tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Heritage Report, 2019: 15):

Tablo 1. Ekonomik Özgürlük İndeks Değerinin Anlamları

Değer	Anlamı
80-100	Özgür (Free)
70-79,9	Özgürlüğe Yakın (Mostly Free)
60-69,9	Orta Derecede Özgür (Moderately Free)
50-59,9	Büyük Ölçüde Özgür Olmayan (Mostly Unfree)
0-49,9	Özgürlüğü Bastırılmış (Repressed)

Kaynak: The Heritage Foundation.

Tablo 1’de yer alan indekslerin her birinin ayrı ayrı hesaplama yöntemi vardır. Mülkiyet hakları indeksinin bileşenleri, bireylerin özel mülk edinmelerine, elinde tutmalarına ve kullanmalarına ne ölçüde izin verdiğini değerlendirmektedir. Mülkiyetin yasal olarak korunması ne kadar etkili olursa, bir ülkenin puanı o kadar yüksek olur. Benzer şekilde, hükümetin mülkü kamulaştırma şansı ne kadar yüksekse, bir ülkenin puanı o kadar düşük olacaktır. Ekonomik özgürlük indeksinin alt bileşenleri 0-100 puan arasında değer almaktadır. Mülkiyet hakları indeksi bileşenlerinin puanı, tümü eşit ağırlıkta olan aşağıdaki beş alt faktör için puanların ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (Heritage Report, 2021: 453-54):

Tablo 2. Mülkiyet Hakları İndeksinin Alt Bileşenleri

Değer	Bileşenler
0-20	Fiziksel Mülkiyet Hakları
0-20	Fikri Mülkiyet Hakları
0-20	Yatırımcı Korumasının Gücü
0-20	Kamulaştırma Riski
0-20	Arazi İdaresinin Kalitesi

Kaynak: The Heritage Foundation.

Mülkiyet hakları indeksi ve ekonomik özgürlük indeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ederken, ekonomik büyüme göstergesi olarak ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyelerinin dikkate alınması, söz konusu ilişkinin daha sağlıklı yorumlanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla ekonomik özgürlük indeksinde olduğu gibi ekonomiler arasında sağlıklı karşılaştırma yapabilmek için ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyi bakımından da sınıflandırılması gerekmektedir. 2012 yılında hazırlanan Dünya Kalkınma Raporu'na göre ekonomiler şöyle sınıflandırılmaktadır (World Bank, 2020):

Tablo 3. Kişi Başına Gelire Göre Ekonomilerin Sınıflandırılması

Ekonomiler	Kişi Başına Yıllık Ortalama Gelir
Düşük Gelirli	1.045 dolar ve altı
Orta Gelirli	1.046 - 12.696 dolar
Alt Orta Gelirli	1.046 - 4.095 dolar
Üst Orta Gelirli	4.096 - 12.696 dolar
Yüksek Gelirli	12.697 dolar ve üzeri

Kaynak: World Bank.

Mülkiyet Hakları, Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme

Literatür

Ekonomik özgürlük ve mülkiyet hakları gibi soyut olan bir kavramın ölçülebilmesi, özellikle son yıllarda bazı kurumların ekonomik özgürlüğün ana bileşenlerine yönelik oluşturduğu indeksleri hesaplamasıyla mümkün kılınmıştır. Bu indekslerin yayınlanması, hem ülkeler arasında ekonomik özgürlükler ve mülkiyet haklarının karşılaştırılmasına hem de ekonomik özgürlükler ve mülkiyet haklarının iktisadi büyüme, refah gibi ekonomik büyüklüklere ilişkin etki düzeyinin araştırılmasına yol açmıştır.

Powell (2002), seçilmiş ülkeler arasında mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlüklerin refah üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışmada ekonomik özgürlük indeksi, kişi başına düşen gelir ve insani gelişmişlik indeksi verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik özgürlük seviyesi daha yüksek ve özel mülkiyet haklarına saygı duyan ülkelerde, bireylerin mülkiyetine müdahale eden ülkelere göre daha yüksek refah elde ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Gwartney vd. (2004), 99 ülkeyi ve 1980-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında ekonomik özgürlüğün ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarına etkisini araştırmışlardır. Çalışmada ekonomik özgürlük indeksi ile ölçülen kurumsal kalite farklılıklarının uzun dönemli iktisadi büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ülkelerin ekonomik özgürlüğü destekleyen kurumlar ve politikalarla, daha yüksek büyüme ve gelir oranlarına ulaşabileceği belirtilmiştir.

Richardson (2005), Zimbabwe için 1961-2003 dönemini kapsayan çalışmasında toprak mülkiyeti ve iktisadi büyüme ilişkisini regresyon analizi ile araştırmıştır. Çalışmada 2000-2003 yılları arasında ülkedeki iktisadi bunalımın nedeni mülkiyet sistemindeki değişim olarak belirtilmiştir. Toprak mülkiyeti üzerine yapılan kısıtlamaların iktisadi büyümeyi olumsuz etkilediği ve mülkiyet haklarının korunması ile iktisadi büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

Weede (2006), 102 ülke üzerine yaptığı çalışmada 1980-2000 periyodunda ekonomik özgürlüklerin kişi başına düşen gelir düzeyine etkisini panel veri analizi ile araştırmıştır. Çalışmaya beşeri sermaye, kıyı kesimi nüfusu ve bölgesel konum verileri bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik gelişmişliği etkileyen en önemli değişkenin ekonomik özgürlük olduğu tespit edilmiştir.

Ashby ve Sobel (2008), 1980-2003 dönemini kapsayan çalışmalarında ABD eyaletlerinde ekonomik özgürlüğün gelir eşitsizliği ve ekonomik büyümeye olan etkisini panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmada, ekonomik özgürlük ve gelir dağılımı adaletinin anlamlı ve pozitif ilişkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gelir artışını ve gelir artış hızını olumlu etkilediği belirtilmiştir.

Justesen (2008), 72 ülkeyi kapsayan çalışmasında 1970-1999 periyodunda ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi granger nedensellik serisini kullanarak panel veri analizi ile incelemiştir. Sonuç olarak ekonomik özgürlüğün bazı bileşenlerinin (kamu hacmi ve regülasyonlar) iktisadi büyümeyi ve yatırımları güçlü bir biçimde pozitif etkilediği gözlenmiştir.

Mahmood ve Azid (2011), 2000-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında 29 yüksek, 18 üst-orta, 26 alt-orta ve 23 düşük gelirli olmak üzere 96 ülkede ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel ARDL testi ile incelemişlerdir. Çalışmada, yüksek ve alt orta gelirli ekonomilerde çift taraflı, üst orta ve düşük gelirli ekonomilerde tek taraflı (ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeye neden olurken, ekonomik büyümenin ekonomik özgürlüğe neden olmaması) etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sattar ve Mahmood (2011), 1975-2005 dönemi için 11 yüksek, 16 orta ve 11 düşük gelirli olmak üzere toplam 38 ülke üzerine yaptıkları çalışmada fikri mülkiyet haklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada mülkiyet hakları indeksi ile büyüme verileri karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiştir. Fikri mülkiyet haklarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği ancak etki derecesinin yüksek gelirli ülkelerde daha çok olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Azman-Saini vd. (2010), 85 ülkeyi kapsayan çalışmalarında 1975-2004 dönemine ilişkin ekonomik özgürlük ile doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi genelleştirilmiş momentler metodu kullanarak araştırmışlardır. Çalışma bulguları, ekonomik özgürlüklerin uzun vadeli büyüme için gerekli olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir.

Kerekes, (2011), 1982-2005 dönemine ait ülkeler arası verileri kullanarak mülkiyet hakları ile çevresel kalite arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada politik risk indeksi ve mülkiyet hakları indeksi ile hava kirliliğini ölçen emisyon verileri kullanılarak kesitsel regresyon yöntemi uygulanmıştır. Çalışma bulgularına göre, mülkiyet haklarının çevre kalitesi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkisi vardır. Doğrudan etki; mülkiyet hakları daha güvenli hale geldikçe üretimde, değişimde ve ekonomik gelişmede artış olur, dolaylı etki ise; daha hızlı sanayileşme meydana geldikçe firmalar hava kirliliğini artırabilir. Dolaylı etkisi her ne kadar olumsuz olsa da mülkiyet haklarının iyi tanımlanıp uygulanabildiği ülkelerde çevre kalitesinde iyileşmelerin gözleneceği belirtilmiştir.

Ata ve Şahbaz (2013), 2010 yılı için 27 Avrupa Birliği üyesi ülkeler üzerine yaptıkları çalışmalarında mülkiyet haklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yatay kesit yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Çalışma bulguları, mülkiyet haklarındaki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir.

Panahi vd. (2014), 2000-2009 döneminde on üç Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinde ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyümeye etkisini panel veri

yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ile pozitif yönlü korelasyon içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kamu büyüklüğü, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü ve regülasyonlar bileşenlerinin iktisadi büyüme ile ilişkisinin pozitif, hukuki yapı ve mülkiyet hakları güvencesi bileşeninin negatif olduğu test edilmiştir.

Swilam (2017), 2000-2015 döneminde Hindistan'da fikri mülkiyet haklarının iktisadi gelişmeye etkisini panel veri analizi ile araştırmıştır. Çalışma bulgularına göre, Hindistan'da fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi kısa dönemde ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Ancak kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi tek başına yeterli olmayacaktır.

Çalışmalar, çeşitli mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlük ölçüleri ile ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıkları arasında sürekli olarak güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Özgürlüklerin Hukuki Temelleri

Mülkiyet, insanlığın ilk dönemlerinde yalnızca sahipliği ifade ederken, yerleşik hayata geçişle birlikte iktisadi ve siyasi düzen kurabilmek adına yasalarla güvence altına alınmıştır. Günümüz mülkiyet haklarının temelleri Eski Roma dönemine dayanmaktadır. Eski Roma Hukuku'nda mülkiyet hakkı bireylere; kullanma, yararlanma ve tasarruf etme yetkileri vermiştir. Mülkiyetin mutlak bir hak olarak görülmesi Roma Hukuku ile başlamış, sonraki yüzyıllar boyunca mülkiyet haklarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Güriz, 1969: 8). Roma Hukuku ile kazanılan, malikine mutlak hak ve yetki sağlayan mülkiyet hakları, ortaçağa kadar geçerliliğini devam ettirmiştir. Feodal yapının hakim olduğu ortaçağda mutlak ve bölünmeyen bir hak olan mülkiyet hakları hiyerarşik bir yapıya dönüşmüştür (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 183). Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla meydana gelen savaşlar, sosyal ve ekonomik karışıklıklar bireyleri feodal yapının koruyuculuğu altında yaşamaya yönlendirmiştir. Bu feodal sistem en alt tabakadan imparatora kadar karşılıklı bağlılık şeklinde örgütlenmiştir (Challaye, 1994: 66). Ortaçağda ekonominin temelini toprak oluşturmaktadır. Toprağın sahibi ise tek bir birey olmayıp, hak sahiplerinin oluşturduğu ve en üstte imparatorun yer aldığı bir hiyerarşidir. Toprağın sahibi imparator iken topraktan sağlanan kazancın önemli kısmını kiliseler almıştır (Pipes, 2007: 25). Ortaçağda, kilise, imparator ve senyörler arasında oluşan mücadelenin temel nedeni, mülkiyet hakları olmuştur (Tuğrul, 2004: 24). Kilisenin gelirlerinin ve gücünün artmasıyla birlikte kiliseye karşı yapılan rönesans ve reform hareketleri, mülkiyet hakkının

doğal ve mutlak bir hak olduğunu tekrar gündeme getirmiştir. Bu süreç liberalizmin oluşmasına ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Çetin, 2002, s. 86).

Aydınlanmayla başlayan modern çağda doğal hakların en önemli teorisye-ni İngiliz düşünür John Locke'tur. Yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkını "God Given Rights/Tanrı Bağışı Haklar" şeklinde nitelendiren Locke'un düşünceleri İngiliz Parlamentosu tarafından da esas alınmıştır. İngiltere'de yayınlanan 1689 tarihli Haklar Bildirisi (Bill of Rights)'ne göre, bütün insanlar doğuştan özgür ve bağımsızdırlar ve vazgeçilmez haklara sahiptirler. Benzer şekilde, 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1787 Amerikan Anayasası doğal hakları kabul eden diğer siyasi ve hukuki belgelerdir (Coşar, 2017: 6). Fransız Devrimi'nin ardından 1789'da yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde yer alan "Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir" maddesi, mülkiyet hakkının ve insan özgürlüğünün önemine dikkat çekmiştir (Zakaria, 1997: 26). Benzer biçimde 1900 tarihli Alman Medeni Kanunu, 1912 tarihli İsviçre ve 1926 tarihli Türk Medeni Kanun'ları, 1930 tarihli Fransız Medeni Kanunu, 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1952 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi mülkiyetin ve özgürlüğün önemine vurgu yapmış ve yasal düzenlemelerle de bu haklar güvence altına alınmıştır.

De Soto'nun söylediği gibi, ülkelerde farklı toprak düzeni ve mülkiyet sistemi olsa da önemli olan bireylerin mülkiyet haklarının korunması ve bu hakların mübadelesinin sağlanmasıdır. Birçok gelişmiş ülkede veya gelişen piyasalarda mülkiyet hakları mevcuttur. Ancak ülkelerin mülkiyet haklarını tamamlayan hukuki çerçeveden yoksun olmaları durumunda bu hakların ticaret konusu olması da mümkün değildir. Söz konusu hukuki çerçeve mülkiyetin ve kullanım hakkının en yüksek seviyede değerlendirildiği ve büyük ölçüde güven altına alındığı alana doğru hareket etmesini sağlar (Soto, 1996: 32). Bir toplumda bireyler tercih yapabilme hakkına sahip oldukları sürece özgürdürler. Ancak zorla ya da zor kullanma tehdidi ile teslim olanlar bu konuda ne düşünürse düşünsünler özgür sayılmazlar. Bireylerin kendi isteklerini yerine getirme fırsatına sahip oldukları her yerde özgürlük hakimdir (Mises, 2004: 96).

Teorik Çerçeve

Adam Smith'den beri iktisatçılar kaynak seçimi ve tedarik etme özgürlüğünü, ekonomik rekabeti, ticaret ve mülkiyet hakları özgürlüğünü iktisadi büyümenin temel bileşeni olarak görmüşlerdir. Piyasa ekonomisinin ilk savunucularından birisi olan Adam Smith, Ulusların Zenginliği'nde bireylerin iktisadi

faaliyetlerinde özgür iradeleri ve kendi seçimleriyle istedikleri üretim faaliyetini yapabilmelerini ve ürettikleri üzerinde mülkiyet hakkının olması gerektiğini belirtmiştir. Adam Smith'e göre, teşebbüs, mülkiyet, sözleşme, mübadele, uluslararası ticaret gibi ekonomik özgürlükler ulusların zenginliği için gerekli ve yeterli bir reçetedir. Bir başka ifadeyle söz konusu dönemde ortaya çıkan özgürlük kavramı ekonomik hayatta serbest piyasa kavramıyla karşımıza çıkmaktadır (Smith, 1776). Liberalizmin kurucusu olarak atfedilen John Locke, Hükümet Üzerine İki İnceleme (Second Treatise of Government) adlı eserinde mülkiyetin temelini kişinin emeğine dayandırmıştır. Locke'in geliştirdiği emek mülkiyet teorisine göre, bireyin kendi emeği ile gerçekleşen bir iktisadi faaliyet sonucunda ortaya çıkan ürün üzerindeki tasarruf yetkisinin emeğin sahibine verilmesi gerektiğini savunmuştur (Locke, 1823: 116). Ronald Coase 1960'da yayınladığı Sosyal Maliyet Sorunu (The Problem of Social Cost) adlı çalışmasında birbirlerini olumsuz etkileyen üreticilerin birbirlerine zarar vermeden bu durumun nasıl çözümlenebileceği üzerinde durmuştur. Coase, mülkiyet hakları yeterince tanımlanırsa tarafların karşılıklı anlaşarak sorunun çözülebileceğini ve etkin çığıtıya ulaşılabilceğini belirtmiştir (Coase, 1960: 838). Hayek (1960), özel mülkiyet haklarının korunmasının, özgürlüğü güvence altına almak ve kişisel refahı arttırmak için hayati olduğunu savunmuştur.

Daha yakın zamanlarda, giderek artan sayıda ampirik çalışma, ülkelerin özel mülkiyeti koruma derecesi ile ekonomik kalkınma arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir (Knack ve Keefer, 1995: 210). Armen Alchian, 1965 yılında yayımladığı *Mülkiyet Hakları İktisadına Giriş (Some Economics of Property Rights)* adlı makalesinde özel mülkiyetin sahiplerine kullanma ve devretme serbestliği sağladığını, aynı zamanda bir rekabet ortamının doğmasına böylece bir etkinliğin de sağlanmasına yol açtığını belirtmiştir (Alchian, 1965: 817-18). Mülkiyet hakları teorisinin çerçevesini oluşturmaya çalışan bir diğer iktisatçı Harold Demsetz, 1967 yılında *Mülkiyet Hakları Teorisine Doğru (Toward a Theory of Property Rights)* adlı makalesini yayınlamıştır. Demsetz, mülkiyet üzerinde birden fazla sahibin olmasının iktisadi açıdan problemlere yol açabileceğini vurgulamıştır (Demsetz, 2000: 347-59). Acemoğlu ve Johnson (2005) özel mülkiyet hakları ile ekonomik büyüme, yatırım ve finansal gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. İktisat literatüründe ülkeler arasında kişi başına düşen gelir farklılığının nedeni hakkında henüz fikir birliği sağlanamasa da son yıllarda yapılan çalışmalar bu farklılığın nedeni olarak kurumlar ve mülkiyet haklarına vurgu yapmaktadır. Ülkelerin yüksek gelir düzeyine ulaşabilmeleri; iyi çalışan kurumlara, güvenli mülkiyet haklarına ve daha az müdahaleci politikalara sahip olmaları ile mümkün olabilmektedir (Acemoğlu ve Johnson, 2005: 955).

Klasik iktisatçılardan David Ricardo, ekonomik ilerleme bakımından serbest ticareti savunmuştur. Neo-Klasik iktisatçılardan Milton Friedman ise, özgür toplumların ekonomik olarak daha üretken ve daha verimli olacağını belirtmiştir. Bireylerin özgürlüğünü koruması için devletin bir araç olduğunu, aynı şekilde bu gücün devlet elinde yoğunlaşmasıyla bir tehdit oluşturabileceğini ifade etmiştir (Friedman, 1988: 14). John Stuart Mill'e göre, eylemleri başkalarını etkilemediği sürece bireyler özgür olmalıdır. Mill'in özgürlük ile vicdan hürriyeti, zevk, tercih ve çalışma hürriyeti ile dayanışma hürriyetini belirtmiştir (Yayla, 2000: 31). Özgürlük akımına önemli katkıları olan Friedrich Hayek özgürlüğü, bireylerin kendi özel amaçlarını gerçekleştirebilmek için sahip oldukları bilgilerini serbestçe kullanabilmeleri şeklinde tanımlamıştır. Kendi planlarına göre hareket etme yeteneği sınırlandırılan bireylerin bir başkasının yönetimine itaat etmeye yönlendirileceğini ifade eden Hayek, özgürlüğün önündeki en önemli engeli "zorlama ve baskı" olarak belirtmiştir (Allen, 1998: 49-50). Devletin, piyasaya müdahalesinden ziyade, hukuk kurallarını uygulayarak ekonomik özgürlükleri garanti altına alması gerektiğini savunan Hayek, liberal veya serbest toplum yapısıyla ülkelerin iktisadi büyüme gerçekleştirebileceğini ileri sürmüştür (Yayla, 2000: 33).

Liberal düşünceye yön veren Thomas Hobbes "engellemenin olmaması" biçiminde ifade ettiği özgürlük kavramını "her türlü zorluğun ortadan kaldırılması" şeklinde yorumlamıştır. Hobbes'e göre, davranış özgürlüğü üzerindeki tek engel bireye yöneltilen dışsal baskılar olup, birey sahip olduğu doğal güce paralel olarak davranışlarının önündeki engelleri kaldırmalıdır (Akıncı, 2013: 15). John Locke özgürlüğü, bireylerin kendi düşüncelerini belirleyebilmesi ve sahip olduğu doğal hakları kullanabilmesi şeklinde belirtmiştir. Devletin temel görevinin bu doğal hakları korumak olduğunu belirten Locke, bireylerin yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı gibi üç temel hakka sahip olduklarını ve bu haklardan vazgeçmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştir (Dursun, 2002: 5). Ludwig von Mises, *İnsan Eylemi* (Human Action) adlı eserinde ekonomik özgürlüğü piyasa ekonomisi olarak ifade etmiş ve söz konusu özgürlüğün kanunlar tarafından değil piyasa ekonomisi tarafından meydana geldiğini belirtmiştir. Mises'e göre kanunlar yalnızca rekabetçi ekonomik yapının insana sağladığı özgürlüğü korumak amacıyla vardır. Piyasa ekonomisi ise özgürlüğü rekabet vasıtasıyla korumaktadır. Rekabet, bireylerin başkalarının baskısına maruz kalmaması için önemlidir (Yayla, 1992: 164-165). Aynı şekilde Zarakolu (1978) ekonomik özgürlüğü; mülkiyet hakkı, miras, girişim, rekabet, kurum ve ortaklık kurma, bireylerin çıkarlarına göre hareket etme, meslek ve işyeri seçme, üretim ve tüketim kararlarında iktisadi davranma özgürlüğüne dayanan piyasa ekonomisi şeklinde ifade etmiştir (Zarakolu, 1978: 21-32).

Özgürlük, kişinin mülkiyetindekileri kullanırken veya başkasına devrederken herhangi bir zora ve baskıya maruz kalmamasıdır. Yani özgürlük, baskı, sınırlama ve zorlamanın olmaması durumudur. Özgürlük ve mülkiyet hakkı ayrı ayrı düşünülemez (Tezel, 2005:162). Kısacası oluşturduğu kurumsal alt yapı, güçlü bir mülkiyet hakkı ve ekonomik özgürlüğün varlığı sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyümenin temel belirleyicisidir. Günümüzde serbest piyasa ekonomisini savunanlara göre iktisadi gelişme için mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlükler vazgeçilmez bir unsurdur.

Seçilmiş Ülkelerde Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Özgürlükler

Bu çalışmada ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki karşılaştırmalı tablolar şeklinde analiz edilecektir. Ekonomik özgürlük indeksi ve kişi başına düşen gelir düzeyi verilerinden yararlanılan analizde, ekonomik özgürlük indeksi en yüksek on ülke (Singapur, Hong Kong, Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre, İrlanda, Birleşik Krallık, Danimarka, Kanada ve Estonya) ve en düşük on ülke (Kuzey Kore, Venezuela, Küba, Eritre, Kongo Cumhuriyeti, Bolivya, Zimbabve, Sudan, Kiribati ve Doğu Timur) karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma ışığında Türkiye’de mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlüğün yeri ve önemi değerlendirilecektir.

Tablo 4. Ekonomik Özgürlük İndeksi En Yüksek 10 Ülke ve Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyleri (%), (Bin \$), 2020.

Ekonomik Özgürlük İndeksi En Yüksek 10 Ülke	Ekonomik Özgürlük İndeksi	Mülkiyet Hakları İndeksi	Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi
Singapur	89.4	96.8	59.797
Hong Kong	89.1	93.6	46.324
Yeni Zelanda	84.1	93.3	41.441
Avustralya	82.6	82.8	51.692
İsviçre	82.0	87.4	87.097
İrlanda	80.9	86.6	85.267
Birleşik Krallık	79.3	92.2	41.124
Danimarka	78.3	86.3	61.063
Kanada	78.2	87.7	43.258
Estonya	77.7	83.2	23.027

Kaynak: The Heritage Foundation, World Bank.

Tablo 4, Ekonomik Özgürlükler İndeksi (IEF) verilerine göre 2020 yılı için en özgür ülkeler arasında kabul edilen on ülkenin indeks değerlerini göstermektedir. Ekonomik özgürlük indeksi verilerine göre, 2020 yılında en özgür ülke Singapur iken bu ülkeyi Hong Kong, Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre, İrlanda, Birleşik Krallık, Danimarka, Kanada ve Estonya takip etmektedir. Heritage Vakfı tarafından 100 üzerinden hesaplanan bu indeks değerlerinin anlamlarına bakıldığında, indeks değerleri 80-100 arasında olan Singapur, Hong Kong, Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre ve İrlanda özgür (free) kabul edilirken; indeks değerleri 70-79,9 arasında olan Birleşik Krallık, Danimarka, Kanada ve Estonya özgürlüğe yakın (mostly free) kabul edilmektedir. Ekonomik özgürlük indeksi değeri en yüksek on ülke, kişi başına gelir seviyesi bakımından 12.276 doların üzerinde, yani yüksek gelirli ekonomiler grubunda yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde ekonomik özgürlüğü yüksek olan ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyelerinin de oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Ekonomik Özgürlük İndeksi En Düşük 10 Ülke ve Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyleri (%), (Bin \$), (2020).

Ekonomik Özgürlük İndeksi En Düşük 10 Ülke	Ekonomik Özgürlük İndeksi	Mülkiyet Hakları İndeksi	Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi
Kuzey Kore	4.2	20.1	31.755
Venezuela	25.2	10.1	16.055
Küba	26.9	20.1	9.477
Eritre	38.5	32.5	700
Kongo Cumhuriyeti	41.8	40.7	1.846
Bolivya	42.8	20.1	3.133
Zimbabve	43.1	33.7	1.214
Sudan	45.0	33.7	595
Kiribati	45.2	47.5	1.653
Doğu Timur	45.9	45.2	1.359

Kaynak: The Heritage Foundation, World Bank.

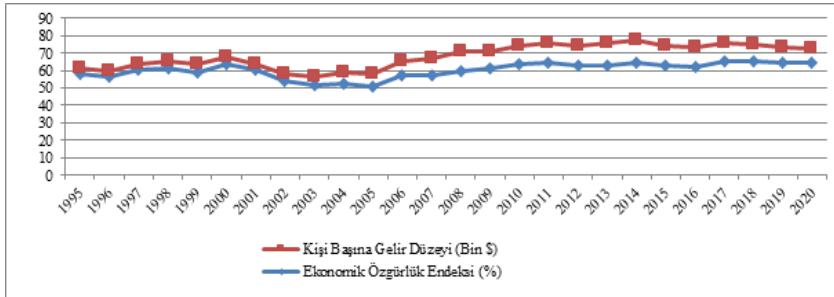
Tablo 5, Heritage Vakfı'nın 180 ülke için hazırlamış olduğu Ekonomik Özgürlükler İndeksi verilerine göre 2020 yılı için en az özgür ülkeler arasında kabul edilen on ülkenin indeks değerlerini göstermektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyleri tabloda verilmektedir. Ekonomik özgürlük indeksi verilerine göre 2020 yılında en az özgür ülke Kuzey Kore iken bu ülkeyi, Venezuela, Küba, Eritre, Kongo Cumhuriyeti, Bolivya, Zimbabve, Sudan, Kiribati ve Doğu Timur takip etmektedir. Heritage Vakfı

tarafından 100 üzerinden hesaplanan bu indeks değerlerinin anlamlarına bakıldığında, indeks değerleri 0-49,9 arasında yer alan; Kuzey Kore, Venezuela, Küba, Eritre, Kongo Cumhuriyeti, Bolivya, Zimbabve, Sudan, Kiribati ve Doğu Timur özgürlüğü bastırılmış (repressed) kabul edilmektedir. Ekonomik özgürlük indeks değeri en düşük on ülke, kişi başına gelir seviyesi bakımından 1.045 doların altında olan Eritre ve Sudan düşük gelirli ekonomiler grubunda yer alırken Venezuela, Küba, Kongo Cumhuriyeti, Bolivya, Zimbabve, Kiribati ve Doğu Timur 1.046-12.696 dolar arasında orta gelirli ekonomiler grubunda yer almaktadır. Kişi başına düşen geliri 12.697 doların üzerinde olan Kuzey Kore ise yüksek gelirli sayılmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde genel anlamda ekonomik özgürlüğü düşük olan ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyelerinin de oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Özgürlükler

Türk anayasa hukukuna ilişkin anayasal belgelerde mülkiyet hakkı ilk Sened-i İttifak’ta düzenlenmiş olup, sonrasında mülkiyete ilişkin kavramlar Gülhane Fermanı, Islahat Fermanı ve Adalet Fermanı’nda yer almıştır. Daha sonra 1876 Anayasası, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası’nda yer almıştır (Şahin, 2009: 94). 1924 Anayasası’nda mülk edinme ve bunu kullanma hakkı tabi haklar arasında sayılmış ve mülkiyet üzerine herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. 1961 Anayasası’nda mülkiyet hakkı, sosyal ve siyasi haklar ve ödevler altında değişikliğe uğramış; “Herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.” maddesi yer almıştır. 1982 Anayasası’nda ise, mülkiyet haklarına ilişkin madde içerik bakımından aynı olmasına rağmen, klasik haklar altında yer almıştır. Dolayısıyla mülkiyet hakları daha az müdahale edilir hale gelmiştir (Kama, 2020: 76-77).

Grafik 1. Türkiye’de Ekonomik Özgürlük İndeksi (%) ve Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi (Bin \$), (1995-2020)

Kaynak: The Heritage Foundation, World Bank.

1995-2020 döneminde yayınlanan raporlardan Türkiye ile ilgili veriler bir araya getirildiğinde Grafik 1'de özetlenen durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye için 1995 yılından itibaren ekonomik özgürlük indeks değerleri incelendiğinde bu değer 1995 yılında 58,4 iken 2020 yılında 64,4 olarak gerçekleşmiştir. Heritage Vakfı'nın açıkladığı oranlara göre Türkiye son yıllarda orta derecede özgür kategorisinde yer almaktadır. Heritage Vakfı'nın son yayınladığı rapora göre 2021 yılında Türkiye 178 ülke arasında 64 IEF ortalamasıyla 76. sırada yer almaktadır. Heritage Vakfı tarafından 100 üzerinden hesaplanan bu indeks değerlerinin anlamlarına bakıldığında, Türkiye 2009 yılına kadar genellikle 50-59,9 arasında aldığı indeks değeri ile büyük ölçüde özgür olmayan (mostly unfree) kategorisinde yer alırken, 2009 yılından itibaren 60-69,9 indeks değeri ile orta derecede özgür (moderately free) kabul edilmektedir. Türkiye en çok ve en az ekonomik özgürlüğe sahip ülkelerle kıyaslandığında, orta düzeyde özgür olduğu gözlenmektedir. Grafik 1'e göre 2000 yılından itibaren meydana gelen krizlerle düşen ortalamalar 2005'ten sonra yükselmeye başlayarak bir ölçüde düzelmiş görünmektedir. Türkiye 2003 yılına kadar ortalama 55 özgürlük indeks değeri ile çoğunluklu alt orta gelirli ekonomi grubunda yer alırken, bu yıldan itibaren ortalama 60 özgürlük indeks değerine yükselmesiyle orta gelirli ekonomi grubuna dahil olmuştur. Grafik 1'de Türkiye'de ekonomik özgürlük indeksi ile kişi başına düşen gelir düzeyinin birbiriyle paralellik gösterdiği net bir şekilde görülmektedir. Ekonomik özgürlük indeksinin düşük seyrettiği dönemlerde kişi başına gelir düzeyi de düşüş gösterirken, ekonomik özgürlük indeksinin artış gösterdiği dönemlerde kişi başına gelir düzeyi de artış göstermiştir. Ekonomik özgürlükler ile kişi başına gelir düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Ekonomik Özgürlük İndeksi Bileşenlerine Göre Türkiye'nin Durumu (%), (1995-2021)

YILLAR	Genel	Mülkiyet Hakları	Yargı Etkinliği	Hükümet Bütünlüğü	Vergi Yüklü	Kamu Harcamaları	Mali Sağlık	İş Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal Özgürlük	Ticaret Özgürlüğü	Yatırım Özgürlüğü	Finansal Özgürlük
1995	58,4	70,0	10,0	-	44,5	63,3	-	85,0	-	38,2	74,8	70,0	70,0
1996	56,7	70,0	10,0	-	44,3	57,1	-	85,0	-	28,9	75,0	70,0	70,0
1997	60,8	70,0	41,0	-	57,3	61,8	-	70,0	-	29,8	77,8	70,0	70,0
1998	60,9	70,0	35,0	-	58,4	68,5	-	70,0	-	31,8	73,8	70,0	70,0
1999	59,2	70,0	32,0	-	57,0	57,1	-	70,0	-	31,8	74,4	70,0	70,0
2000	63,4	70,0	34,0	-	67,2	82,7	-	70,0	-	31,8	75,0	70,0	70,0
2001	60,6	70,0	36,0	-	66,9	73,0	-	70,0	-	36,4	73,0	70,0	50,0
2002	54,2	50,0	38,0	-	65,2	58,9	-	55,0	-	41,0	79,6	50,0	50,0
2003	51,9	50,0	36,0	-	64,6	45,0	-	55,0	-	42,9	73,6	50,0	50,0
2004	52,8	50,0	32,0	-	60,8	56,9	-	55,0	-	46,1	74,2	50,0	50,0
2005	50,6	50,0	31,0	-	65,3	54,4	-	55,0	40,7	53,8	76,0	50,0	30,0
2006	57,0	50,0	32,0	-	68,0	68,1	-	66,7	39,1	64,7	81,0	50,0	50,0
2007	57,4	50,0	35,0	-	69,1	62,4	-	67,4	38,8	70,1	81,0	50,0	50,0
2008	59,9	50,0	38,0	-	77,7	68,3	-	68,3	39,5	70,8	86,8	50,0	50,0
2009	61,6	50,0	41,0	-	73,2	83,4	-	69,9	40,3	71,1	86,6	50,0	50,0
2010	63,8	50,0	46,0	-	78,1	82,9	-	68,9	41,1	70,0	86,4	65,0	50,0
2011	64,2	50,0	44,0	-	78,2	83,6	-	68,7	39,6	72,7	85,4	70,0	50,0
2012	62,5	50,0	44,0	-	77,7	58,5	-	67,1	40,0	71,9	85,4	70,0	60,0
2013	62,9	50,0	42,0	-	77,0	64,9	-	68,2	43,1	73,3	85,2	65,0	60,0
2014	64,9	50,0	44,0	-	77,5	63,5	-	67,6	59,7	71,8	84,5	70,0	60,0
2015	63,2	45,0	50,0	-	76,1	57,6	-	61,0	50,2	72,4	84,6	75,0	60,0
2016	62,1	40,0	45,0	-	75,2	55,6	-	65,4	48,6	71,5	84,4	75,0	60,0
2017	65,2	61,3	40,7	52,5	75,5	57,7	95,7	64,3	48,5	72,2	79,4	75,0	60,0
2018	65,4	54,7	42,0	54,5	74,7	68,1	93,6	63,3	47,6	72,3	78,6	75,0	60,0
2019	64,6	55,8	41,2	49,8	76,4	65,1	92,2	66,0	49,2	70,0	79,6	70,0	60,0
2020	64,4	57,4	44,6	53,7	76,7	64,1	86,1	67,0	49,2	66,1	78,0	70,0	60,0
2021	64,0	61,5	45,4	58,6	73,2	64,5	75,8	68,5	48,8	65,4	76,0	70,0	60,0

Kaynak: The Heritage Foundation.

Tablo 6'da Türkiye için 1995-2021 yıllarına ait ekonomik özgürlük indeksinin alt bileşenlerinin almış olduğu değerler gösterilmektedir. Heritage Vakfı tarafından hazırlanan ekonomik özgürlük indeksinin kriterlerine bakıldığında; Türkiye'nin son yirmi beş yıl içerisinde yargı etkinliği, vergi yükü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük ve ticaret özgürlüğünde iyileşmeler görülmüşken; mülkiyet hakları, iş özgürlüğü ve finansal özgürlüklerde bozulmalar vardır. Ayrıca, kamu harcamaları ve yatırım özgürlüğünde dönem dönem iyileşme ve bozulmalar görülse de genel olarak sabit seyrettiği görülmektedir. Bu veriler, en problemleri alanların; istihdam katılığı, yolsuzluk, enflasyondan kaynaklı sorunlar ve mülkiyet haklarındaki problemler olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki indeks değerini 1995 yılı ile kıyasladığımızda yaklaşık %6 oranında artış vardır. Ekonomik özgürlük kriterleri puanlarındaki artışlar, Türkiye'nin ekonomik özgürlüğünü arttırmaktadır. Ancak bu artış Türkiye'de ekonomik özgürlüğün tam manasıyla sağlanabilmesi için yeterli değildir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde ekonomik büyüme hala bazı iktisatçılar tarafından tartışmalı ve soyut olarak kabul edilse de farklı ve ekonomi dışı veriler de hesaba katılarak gelişmişlik düzeyini nasıl arttırılabileceği araştırılmaktadır. Ülkeler açısından ekonomik büyüme sadece üretimin ve milli gelirin artması olarak düşünülse de bunlar tek başına yeterli değildir. Sosyal bir bilim olan iktisat biliminde, ulusların gelişmesi sadece ekonomiden ibaret olmayıp siyasi, sosyal, hukuki ve kültürel olgular gibi ekonomi dışı unsurlar da ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olarak kabul edilmektedir. Her birinin kapitalist sisteme ve ekonominin dinamiklerine bakış açısı farklı olmakla birlikte, söz konusu argümanlardaki iyileşmeler toplumsal refah artışı bakımından önemlidir.

Kurumsal yapının önemli göstergelerinden birisi olan ekonomik özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının bu derece öne çıkmasının temel nedeni, bireylerin ve toplumların daha fazla refaha ulaşma arzularıdır. Gelişmiş ve zengin ülkelerin ekonomik başarılarının arkasındaki temel faktörlerin başında da ekonomik göstergelerden ziyade ekonomik dışı faktörler (non-economic factors) daha önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda ekonomik dışı faktörler bir anlamda kurumsal yapı unsurları olarak ifade edilebilecek en önemli göstergelerin başında mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlükler kavramları gelmektedir ki bu kavramlar ile ülkelerin makroekonomik performansları arasında güçlü bir etkileşimin olduğu genel kabul gören görüştür.

Güçlü bir mülkiyet hakları sisteminin varlığı, kaynak israfını önlemekte, piyasa aksaklıklarının ortadan kalkmasına yol açmakta, pozitif dışsallık

yaratmakta, ekonomideki belirsizliği ve işlem maliyetini azaltmakta, finansal kaynakların bir araya getirilmesini kolaylaştırmakta, teknolojik bilgi akımlarını hızlandırmakta ve son olarak girişimcileri teşvik ederek uzun dönemli ekonomik büyüme sağlamaktadır. Yani bu hakların daha çok güvence altına alındığı kurumsal yapılar, ekonomik büyüme, gelişme ve verimlilik gibi iktisadi sonuçlar üzerinde etkili olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik özgürlükler, ekonomiyi doğal dengeye yöneltip serbest piyasa sistemini harekete geçirerek, bireylerin istedikleri gibi iktisadi kararlar alabilmelerine ve bunları uygulayabilmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca herhangi bir dışsal müdahalenin olmadığı piyasa mekanizmasında bireysel ve toplumsal refahı maksimum kılarak, ekonomik büyüme ve kalkınma dinamiklerini uyarmaktadır.

Hazırlanan bu çalışmada, ekonomik özgürlük indeksi en yüksek on ülke ve en düşük on ülke kişi başına düşen gelir seviyeleri ile karşılaştırılarak, Türkiye'nin söz konusu ülkelere göre durumu analiz edilmiştir. 1995-2020 döneminde karşılaştırmalı analizle elde edilen sonuçlara göre, söz konusu ülkelerde mülkiyet haklarının ve ekonomik özgürlüğün kişi başına düşen gelir üzerinde olumlu etkiye sahip olduğuna dair ön bilgiler elde edilmektedir. Ekonomik özgürlük indeksi en yüksek on ülkede mülkiyet hakları indeksinin de yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Buna ilaveten ekonomik özgürlük indeksi en düşük on ülkede mülkiyet hakları indeksi de düşük seviyelerdedir. Çalışmanın başında belirtilen mülkiyet haklarının ekonomik özgürlüğe yol açtığı tezi doğrulanmıştır. Dolayısıyla mülkiyet hakları indeksi yüksek olan ülkelerin ekonomik özgürlük indeksi ve kişi başına düşen gelir seviyeleri de oldukça yüksek iken, tam aksine mülkiyet hakları indeksi düşük olan ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyelerinin de düşük seyrettiği gözlenmiştir. Çalışmada, mülkiyet haklarının güvence altına alındığı ekonomilerde, ekonomik büyümede de olumlu bir performans yaşandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ülkeler arasında farklılık gösteren makroekonomik performansın, mülkiyet haklarındaki artışlar/iyileşmeler ile doğrudan ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik özgürlük puanı, Türkiye'nin yıllar itibarıyla iktisadi anlamda özgürleştiğini gösterse de ülke karşılaştırmaları açısından dünya ortalamalarında kabul edilmektedir. Türkiye için on iki başlık altında ekonomik özgürlüklerin incelenmesi sonucunda; mülkiyet hakları, iş ve finansal özgürlükler açısından yeterince mesafe alınamadığı görülmektedir. Hukuki yapı ve mülkiyetin korunması noktasında dikkat edilmesi gereken şey, hukuki yapının ülke gerçeklerine ve gereklerine uygun gerçekleştirilmesidir. Ayrıca kamu harcamaları ve yatırım kararlarında kontrollü mali politikalarının

sürdürülmesi önem arz etmektedir. Bunun yanında sıkı bütçe politikalarının, kamu kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlayabilecek ve verimlilik artışına yol açacak uygulamalarla desteklenmesi de bir o kadar anlamlı olacaktır. Yabancı sermaye yatırımları ile ilgili mevzuatın mümkün olduğu kadar teşvik edici yönde düzenlemelerle oluşturulması aynı zamanda ekonomik özgürlüklerin gelişimine de zemin hazırlayacaktır.

Türkiye ve söz konusu ülkelerde, mülkiyet hakları ve ekonomik özgürlük sayesinde kişi başına düşen gelir düzeyinin iyileştirilebilmesi için öncelikle hukuksal yapının güçlenmesini sağlayan düzenlemeler yapılmalıdır. Bunlara ilaveten kredi ve işgücü piyasalarında verimliliği artıracak olan regülasyonlar ile uluslararası ticarete serbestleşmeyi sağlayacak önlemlere ve politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, kurumsal yapı içerisinde güvenli mülkiyet haklarının ekonomik özgürlüğe, ekonomik özgürlüklerin de ekonomik büyümeye yol açacağı tezi farklı ülke ve ülke grupları üzerinde günümüzde ve sonrasında üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 949-995.
- Akinci, M. (2013). *Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler üzerine bir uygulama* (Yayınlanmış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Alchian, A. A. (1965). Some economics of property rights. *Rubbettino Editore*, 30(4), 816-829.
- Allen R. T. (1998). *Beyond liberalism: the political thought of F. A. Hayek & Michael Polanyi*. Transaction Publishers, USA, 49-50.
- Ashby, N. J. ve Sobel, R. S. (2008). Income inequality and economic freedom in the U.S. States. *Public Choice*, 134(3-4), 329-346.
- Ata, A. Y. ve A. Şahbaz (2013). Mülkiyet hakları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: AB ülkeleri üzerine bir inceleme. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 9(20), 3-2, 161-180.
- Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z. ve Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: international evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079-1089.
- Beach, W. W. ve Kane, T. (2008). Methodology measuring the 10 economic freedoms. *Economic Freedom Index*. The Heritage Foundation -The Wall Street Journal, 39-55.
- Cebula, R. J. (2011). The Impact of property rights freedom on economic growth: Evidence from the OECD nations. Walker/Wells Fargo Endowed Chair in Finance Jacksonville University, 2(1), 1-10.
- Challaye, F. (1994). *Mülkiyet Tarihi*. (çev. A. Kızıntuğ). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Coase, R. H. (2013). The problem of social cost. *The Journal of Law & Economics*, 56(4), 837-877.

- Cole, D. H. (2010). New forms of private property: Property rights in environmental goods. Chapters, in: Boudewijn Bouckaert (ed.), *Property Law and Economics*, 11, 274-314.
- Coşar, A. (2017). İnsan hakları üzerine bazı düşünceler. İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Unesco Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Bülteni, 2, 6-7.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökeni. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, 79-96.
- De Soto, Hernando (1989). *The Other Path*. New York, NY: Basic Books.
- De Soto, H. (1996) Mülkiyet haklarının güvence altına alınması: Piyasaların temelleri. *Economic Reform Today* Söyleşi, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 19, 31-38.
- De Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books.
- Denman, D. R. (1978). *The place of property: A new recognition of the function and form of property rights in land*. Studies in Land Economy, Published by Geographical Publications Limited.
- Demsetz H. (1982). Barriers to entry. *American Economic Review*, 72(1), 47-57.
- Demsetz, H. (2000). Mülkiyet hakları teorisine doğru. Ömer Demir (der.) (çev. Ali Çağlayan), *Devlet, rekabet, mülkiyet ve iktisat içinde*, Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Dincer, O. (2007), The effects of propert rights on economic performance. *Applied Economics*, 39, 825-837.
- Dursun, İ. (2002). Ekonomik Özgürlükler-ekonomik büyüme ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir inceleme (Yayınlanmış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Friedman, M. (1988). *Kapitalizm ve özgürlük*. (çev.: D. Erberk ve N. Himmetoğlu), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Güriz, A. (1969). *Teorik açıdan mülkiyet sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gwartney, J., Holcombe, R. G. ve Lawson, R. A. (2004). Economic freedom, institutional quality and cross-country differences in income and growth. *Cato Journal*, 24(3), 205-233.
- Hayek, F. A. (1960). *The constitution of liberty*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Justesen, M. K. (2008). The effect of economic freedom on growth revisited: New evidence on causality from a panel of countries 1970-1999. *European Journal of Political Economy*, 24(3), 642-660.
- Kama, Ö. (2020). *Mülkiyet hakları ve kurumları*. İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kerekes C. B. (2011). Property rights and environmental quality: A cross-country study, *The Cato Journal*, 31(2), 315-338.
- Kılıç, R. ve Demirçelik, M. (2011). Mülkiyet kavramının tarihsel gelişimi sürecinde ortaçağ ve reform hareketi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7, 207-222.
- Locke, J. (1823). Second treatise of government, Londra: Mc. Master University Archive of the History of Economic Thought, Vol. V <https://www.yorku.ca/cominel/courses/3025pdf/Locke.pdf>.
- Mahmood, K. ve Azid, T. (2011). Economic freedom verses economic growth: Cross countries analysis in the form of ARDL approach. *Asian Economic and Financial Review*, 1(1), 14- 25.

- Mises, Ludwig von (2004). Özgürlük ve Mülkiyet. (Çev: Can Madenci), *Liberal Düşünce Dergisi*. S. 10, 87-103.
- North, D. C., (2002), *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans*, (çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Oğuz, F., (2003), *Mülkiyet Hakları*. Ankara: Roma Yayınları.
- Panahi, H., Assadzadeh, A. ve Refaei, R. (2014). Economic freedom and economic growth in MENA countries. *Asian Economic and Financial Review*, 4(1), 105-116.
- Pipes, R. (2007). *Property and Freedom*. New York: Vintage Books.
- Powell, B. (2002). Private property rights, economic freedom, and well being. *Mercatus Center, George Mason University Working Paper 19*, 1-17.
- Richardson, C. J. (2005). How the loss of property rights caused Zimbabwe's collapse. *Cato Institute Economic Development Bulletin*, 4(2), 1-4.
- Sattar, A. ve Mahmood, T. (2011). Intellectual property rights and economic growth: Evidences from high, middle and low income countries. *Pakistan Economic and Social Review*, 49(2), 163- 186.
- Swilam, Y. (2017). *The potential of intellectual property rights for economic development a case study on India*. Lund University School of Economics and Management, Master Thesis, June, Sweden.
- Weede, E. (2006). Economic freedom and development: New calculations and interpretations. *Cato Journal*, 26(3), 511-524.
- Silvera G. (2009). Is democracy property rights friendly? *Western Political Science Association*, Conference theme: Ideas, interests and institutions, March 19-21, Canada, 1-18.
- Smith, A. (1776). *The wealth of nations*. New York: Alfred A. Knopf.
- Rabushka, A. (1999). Philosophical aspects of economic freedom. *Economic freedom: Toward a theory of measurement*. (Ed.: W. Block ve James C. W. Ahlert-Dauno), The Fraser Institute, Vancouver, 23-56.
- Tezel, E. (2005). Mülkiyet hakkı ve kullanımı, *Piyasa Dergisi*. S.13, 155-163.
- The Heritage Foundation Data, 2019 index of economic freedom. https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/index_2019.pdf(12.12.2019).
- The Heritage Foundation Data, 2021 index of economic freedom. https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/index_2021.pdf.
- The World Bank (2020), Country and lending groups, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>, 03.01.2022.
- Yayla, A. (2000). Özgürlük Yolu, *Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22-43.
- Zarakolu, A. (1978). *Temel Ekonomi Sistemleri Bilgisi*. Ankara: S Yayınları.

Türk Anayasa Hukukunda Mülkiyet Hakkının Kullanımının Durdurulması*

Hülya Egeli**

Öz

Anayasa hukuku açısından temel hakların sınırlandırılması ve durdurulması belirli şartlar altında mümkündür. Sınırlandırma ve durdurma birbirinden ayrı kavramlardır; şartları ile sonuçları da farklılık arz etmektedir. Mülkiyet hakkının sınırlandırılması sıklıkla ele alınmakla birlikte mülkiyet hakkının kullanımının durdurulması çok fazla gündeme getirilmemiş bir konudur. Zira temel hakların durdurulması için olağanüstü bir halin varlığı gereklidir. Olağanüstü hal hayatın olağan akışında sık rastlanılan bir durum değildir. Ancak gerçekleşmesi mümkün bir haldir. Bu sebeple makalede mülkiyet hakkının durdurulması ele alınacaktır. Tercih edilen yöntem literatür taraması ve kanun maddelerinin derlemesi şeklindedir. Makale içeriğinde konuya ilişkin makale ve tezlerle birlikte Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarından yararlanılacaktır.

Makale kapsamında öncelikle temel hakların sınırlandırılması ve durdurulması müesseseleri ele alınacaktır. Bu şekilde her iki müessesenin mahiyeti açıklanarak farklılıklarının daha iyi kavranması amaçlanmaktadır. Ardından mülkiyet hakkı ve kapsamı ele alınacak olup son olarak mülkiyet hakkının durdurulması kavramına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Hukuku, Mülkiyet Hakkı, Mülkiyet Hakkının Kullanımının Durdurulması.

Suspension of the Use of Property Right in Turkish Constitutional Law

Abstract

In terms of constitutional law, restriction and suspension of fundamental rights is possible under certain conditions. Restriction and suspension are separate concepts; conditions and results differ. Although the restriction of the property right is frequently discussed, suspension of the use of the property right is an issue that has not been brought up much since a state of emergency is necessary for the suspension of fundamental rights. The state of emergency is not a common situation in the ordinary course of life. However, it is possible to happen. For this reason, the article will deal with the suspension of the right to property. The preferred method is literature review and compilation of law articles. In the content of the article, the decisions of the Constitutional Court and the European Court of Human Rights will be used, together with the articles and theses on the subject.

Within the scope of the article, first of all, the limitation and suspension of fundamental rights will be discussed. In this way, it is aimed to better understand the differences by explaining the nature of both institutions. Then, the right of ownership and its scope will be discussed, and finally, the concept of stopping the right of ownership will be mentioned.

Keywords: Constitutional Law, Property Right, Suspension of the Use of Property Right.

*"Türkiye'de Mülkiyet Hakları" konulu 2022 Kâzım Berzeg Makale Yarışması'nda jüri üyeleri tarafından üçüncülüğe layık bulunmuştur.

**Avukat, Yüksek Lisans Öğr. | Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku
egelihulya67@gmail.com | ORCID: 0000-0002-8660-2330
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 223-236.

Giriş

Mülkiyet hakkı, turnusol kâğıdı gibi felsefi ve siyasi akımları birbirinden ayırmakta, devletin mülkiyet sahası üzerinde sınırsız müdahalesi ile bireyin mülkiyet hakkına dair sınırsız tasarrufu arasında gidip gelen pek çok felsefi ve siyasi görüşe kaynaklık etmektedir. Günümüzde mülkiyet hakkı, temel hak ve hürriyetler arasında yer almakta, ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde temel haklar statüsüne haiz kabul edilerek ihlali halinde insan haklarına müdahale olarak değerlendirilmektedir (Tabak, 2016: 1).

Ulusal açıdan en temel kaynak olan Anayasaya baktığımızda mülkiyet hakkı madde 35'te düzenlenmektedir. Bahsedilen madde uyarınca;

"Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz." (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, madde 35).

Uluslararası hukukun insan haklarına dair en önemli kaynağı olan (Dağ Bereket, 2020: 482) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise mülkiyet hakkı ek protokolde düzenlenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Birinci Protokolün ilk maddesi uyarınca;

"Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasadaki öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.

Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez." (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1. Protokol, madde 1).

Mülkiyet hakkına dair temel düzenlemeler bu şekilde olup bu hakkın sınırlandırılması ve durdurulması Anayasada yer alan hükümlere tabidir.

Anayasa Hukukunda Temel Hakların Sınırlandırılması ve Kullanımının Durdurulması

İnsan hakları uluslararası hukukun bir alt dalı niteliğindedir. 20. yüzyıldan itibaren doğal hukuk doktrini olarak adlandırılan insan haklarının doğal hukukun ürünü olduğu yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır. Doğal hukuk doktrinine göre, değiştirilemeyen, devredilemeyen ve ortadan kaldırılamayan insan hakları devlete hayat veren ve yön çizen haklardır (Değirmenci, 2020: 49-50).

İnsan haklarına dair uluslararası alanda ilk belge niteliği taşıyan 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (İngiliz Büyük Şartı) olup insanların mal ve can güvenliğini belirtmektedir. İnsan hakları tarihine bakıldığında bir diğer

önemli belge, bağlayıcılığı olmamakla birlikte kendisinden sonraki birçok sözleşmeye kaynaklık eden Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Bağlayıcı olmamasının nedeni bildirge niteliğinde olup anlaşma niteliğinde olmamasındandır (Değirmenci, 2020: 50).

Bu alanda halen yürürlükte olup 12 devletin imzasıyla kabul edilen bir diğer önemli belge Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Bu belge niteliği itibariyle bir sözleşmedir ve diğerlerinden farklı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince sözleşmenin uygulanması denetlenmekte olup mahkemenin vermiş olduğu kararlar sözleşmeci devletler için bağlayıcı niteliktedir. Bahse konu sözleşmeyi Türkiye 1954 yılında imzalamış olup sözleşmenin etkisi 1961 ve 1982 Anayasalarına yansımıştır (Değirmenci, 2020: 51).

Bu bağlamda yapılan düzenlemelere baktığımızda mülkiyet hakkı, 1962 Anayasasında ‘Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler’ başlığı altında düzenlenirken 1982 Anayasasında ‘Kişinin Hakları ve Ödevleri’ başlığı altında düzenlenmektedir. Bu farklılık sınırlandırma rejimi açısından önemlidir. Jellinek’in sınırlandırılması açısından bakıldığında ‘Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler’ devletin olumlu yönde bir hareketinin olması gereken “pozitif statü haklar”dan olup ‘Kişinin Hakları ve Ödevleri’ ise devlete bir şey yapmama, müdahale etmeme görevi yüklediği “negatif statü haklar”ındandır (Şahin, 2009: 97). Buradan hareketle 1962 Anayasası ile sosyal hak sayılan mülkiyet hakkının, 1982 Anayasası ile kişinin temel haklarından sayılarak daha çok koruma altına alındığı sonucu çıkarılabilmektedir.

1982 Anayasasının temel haklara ilişkin düzenlemelerine baktığımızda Cumhuriyetin niteliklerinin düzenlendiği 2. maddede Türkiye Cumhuriyetinin ‘insan haklarına saygılı’ bir hukuk devleti olduğu düzenlenmektedir. Aynı Anayasanın temel haklar ve ödevler başlıklı ikinci kısmında temel hak ve hürriyetlerin niteliği düzenlenmektedir. Bahse konu 12. madde uyarınca;

“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”

Bir hakka dair getirilen güvencenin Anayasada mı kanunda mı yer aldığı hususu güvencenin etkisi açısından önemlidir. Zira bir hakka ilişkin Anayasa ile güvence getirilmesi, o hakkın hem yasama organına hem de yürütme organına karşı korunduğu anlamına gelmektedir. Kanun ile getirilen bir güvence ise hakkı yürütmeye karşı korumaktadır. Bu şekilde hem yasama hem yürütmeye karşı korunan, anayasal güvenceye sahip haklar temel hak olarak nitelendirilebilir (Değirmenci, 2020: 52). Bu anlamda mülkiyet hakkı anayasal güvenceye sahip, yasama ve yürütmeye karşı korunan temel bir haktır.

Türk Anayasa hukuku açısından bakıldığında 1921 Anayasası dışında her Anayasada temel hak ve hürriyetler geniş bir şekilde ele alınmıştır. Günümüzde yürürlükte olan 1982 Anayasasının yaklaşık üçte birinden fazla kısmının temel hak ve hürriyetleri düzenlediği göz önünde bulundurulduğunda temel haklara atfedilen önem açık bir şekilde görülmektedir (Ergül, 2019: 207).

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin hükme baktığımızda ise ilgili hüküm Anayasanın 13. maddesinde yer almakta olup şu şekildedir;

“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın, sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”

Bahse konu 13. madde, 2001 tarihinde 4709 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikten önce temel haklara yönelik genel sınırlama sebepleri içeren torba madde niteliğine sahipti. Bu halde mülkiyet hakkının hem özel sınırlama sebepleri ile hem de genel sınırlama sebepleri ile sınırlandırılması mümkündür. Ancak yapılan değişiklik ile bu düzenleme kaldırılarak genel sınırlama sebeplerine son verilmiştir. Bu sebeple 2001 tarihinden itibaren mülkiyet hakkının 13 madde kapsamında yalnızca özel sınırlama sebeplerine dayanılarak sınırlandırılması mümkün hale getirilmiştir (Şahin, 2009: 99).

Anayasamızın 16. maddesinde ise temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında yabancılara ilişkin ayrı bir düzenleme yer almaktadır; “*Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir.*” Bu sebeple yabancılar açısından mülkiyet hakkının sınırlandırılmasında 13. maddede sayılanlar dikkate alınmayacak olup sadece 2 şart aranacaktır. Bu şartlar;

-kanunla sınırlandırmak

-milletlerarası hukuka uygun olmaktır (Ergül, 2019: 213).

Bununla birlikte ‘*Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması*’ başlıklı Anayasa madde 15 uyarınca;

“Savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.”

Görüldüğü üzere temel hak ve hürriyetlerin durdurulmasında aranan şart öncelikle savaş, seferberlik veya olağanüstü bir halin varlığıdır. İkinci şart ise milletlerarası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlal edilmemesidir. Aranan bir diğer şart ölçülülüktür. Temel hak ve hürriyetlerin durdurulmasında aranan son şart ise durdurulması düşünülen hakkın Anayasanın 15.

maddesinin 2. fıkrasında belirtilen ‘sert çekirdek haklar’ olarak adlandırdığımız haklardan olmamasıdır.

Bu şartların varlığı halinde temel hak ve hürriyetlerin kısmen veya tamamen durdurulması mümkündür. Ayrıca anayasada öngörülen güvencele- re aykırı tedbirler de alınabilecektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki temel hak ve hürriyetlerin durdurulmasında, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırıl- masından farklı olarak yabancılar için ayrı bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebeple denilebilir ki, temel hak ve hürriyetlerin durdurulması hususunda vatandaşı ile yabancı ayrımı gözetilmemektedir.

Anayasamızın 15. maddesinin 2. fıkrasına baktığımızda durdurabilmenin istisnaları olarak ‘sert çekirdek haklar’ düzenlenmektedir. Bu istisnalar şu şekildedir;

- “Savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, ki- şinin yaşam hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz.
- Kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz.
- Suç ve cezalar geçmişe yürütülemez.
- Suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayıla- maz.”(Anayasa, madde 15/2).

Buradan hareketle denilebilir ki; sert çekirdek haklar yaşam hakkı, din, vicdan ve ifade hürriyeti, suç ve cezaların geçmişe yürütülememesi ile masu- miyet karinesidir. Görüldüğü üzere mülkiyet hakkı, sert çekirdek haklardan olmayıp savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde kısmen veya tamamen kullanımının durdurulması mümkün olan haklar arasındadır.

Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet hakkı, insanlığın doğuşundan bu yana çok büyük bir öneme sahip olan mülkiyetin korunması amacıyla ortaya çıkan bir kavramdır. İnsan hak- ları hukukunun başından itibaren mülkiyet hakkı, yaşam hakları ve kişi hür- riyeti ile yan yana insan haklarının çeşitlerinin arasında yer edinmiştir (Dağ Bereket, 2020: 481). Bununla birlikte mülkiyet hakkının insan hakkı niteliği- nin olup olmadığı da tartışmalıdır. Zira insan hakları insan olmanın gereği, doğal olarak var olan haklar iken mülkiyet hakkı yalnızca malik olanların sahip olabileceği bir haktır. Her insanın mal mülk edinebilme imkânı olmadı- ğından bahisle mülkiyet hakkının, insan haklarının doğasıyla çeliştiğini ileri süren görüşler de mevcuttur (Kamışlı, 2018: 34).

İnsan haklarının doğuşundan bu yana önemini yitirmeyen mülkiyet hakları günümüzde de hem ulusal hem de uluslararası alanda önemini korumaya devam etmekte, mülkiyet hakkının kullanımına getirilen sınırlandırmalar ciddiyetle ele alınmaktadır (Dağ Bereket, 2020: 481).

Mülkiyet hakkına dair en önemli kaynak uluslararası alanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Zira uluslararası alanda en etkin denetim yolu olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile kurulmuştur (Dağ Bereket, 2020: 482). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine özgü 'kavramların özerkliği ilkesi' mülkiyet hakkı konusunda da geçerlidir. Bu ilke gereği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi mülkiyet hakkının kapsamını ulusal düzeyde anlaşıldığından daha farklı ve geniş anlamda ele almaktadır. Buradan hareketle mülkiyet hakkının kapsamı genişlemektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde başvuru sahibi meşru beklentisinin bulunduğu mal varlığına ilişkin değerlerin de mülkiyet hakkı kapsamında ihlal edildiğini öne sürebilmektedir. İspat yükü başvuru sahibinde olmakla birlikte, hisse senetleri patentler gibi somut varlıkların yanında müşteri çevresine sahip olma gibi soyut varlıklar da mülkiyet hakkının kapsamına girmektedir (Dağ Bereket, 2020: 484).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi mülkiyet hakkının korunması açısından devletlerin negatif yükümlülüğün yanında pozitif yükümlülüğünün de olduğunu kabul etmektedir. Pozitif yükümlülüğün gereği özel kişilerin mülkiyet hakkına yönelik müdahalesi durumunda devlet adil yargılama yapmayı temin etmeli ve hakkın korunmasına yönelik etkin hukuki yolları düzenlemelidir. Mahkeme bu sonuca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 maddesinin hükmüyle varmaktadır (Şimşek, 2012: 3). Bahse konu madde uyarınca;

"Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar." (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, madde 1).

İlaveten sosyal hukuk devlet olmanın bir gereği olarak kişilere sadece hak tanımak yeterli görülmemekte aynı zamanda kişilerin bu haklardan yararlanmasını sağlayacak önlemleri almak da gerekmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde pozitif yükümlülüğün bir diğer kaynağı da sosyal hukuk devleti ilkesidir (Şimşek, 2012: 6).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi pozitif yükümlülüğün varlığını kabul etmekle birlikte yükümlülüğün içeriği konusunda devletlerin takdir hakkının varlığını kabul etmektedir. Bu çerçevede hakkın korunmasına yönelik hangi hukuki yolun ya da tedbirin öngörüleceğini düzenleme yetkisi ve görevi sözleşmeci devletlere aittir. Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

verdiği kararlarla bu önlemlerin sınırlarını da belirtmektedir. Örneğin, sözleşmecî devletin bir hakkın korunmasına yönelik hukuk normunu düzenlemesi bir yükümlülüğüdür (Şimşek, 2012: 8). Aynı şekilde bu hukuk normunun aleniliğinin sağlanması da sözleşmecî devlet için pozitif yükümlülüktür. Ancak aleniyetin ne şekilde sağlanacağı konusunda sözleşmecî devletlerin takdir yetkisi vardır (Şimşek, 2012: 9).

Pozitif yükümlülüğün sınırlarını belirlerken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin dikkat ettiği bir diğer husus da devletin kaynaklarıdır. Bu çerçevede, sözleşmecî devletlerin kaynakları oranında pozitif yükümlülüğü olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, kişilerin barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla konut sağlanması sözleşmecî devletin bir pozitif yükümlülüğü iken bu yükümlülük ekonomik kaynakları oranında sözleşmecî devletten beklenebilecektir (Şimşek, 2012: 19).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları mülkiyet hakkına yönelik devletin sosyal ve ekonomik politikalarını uygularken geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu yönündedir. Bu anlamda takdir yetkisinin kullanımı en çok vergilendirme alanında görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi haksız, keyfi ve ölçüsüz ya da ayrımcı müdahaleler gibi hukuka aykırılık olmadığı sürece vergilendirmeye yönelik devletin takdir yetkisini kabul etmektedir. Bu sebeple 'hukuki dayanak', 'meşru amaç', 'adil denge' ve 'ölçülülük' gibi ölçütler ile hukuka uygunluğu değerlendirmekte; bu ölçütleri sağlayan müdahaleyi takdir yetkisi kapsamında kabul etmektedir (Dağ Bereket, 2020: 484-485).

Türk Hukuku açısından mülkiyet hakkının tanımı mevzuatta açıkça yapılmamıştır. Doktrinde açıkça bir tanımın verilmeme sebebi olarak eksik bir tanımın sebep olacağı boşluk ve o boşluk nedeniyle meydana gelebilecek mağduriyetlerin önlenmesinin amaçlandığı belirtilmektedir (Tabak, 2016: 58). Aynı zamanda mülkiyet hakkı devamlı gelişmekte ve değişmektedir. Bu sebeplerle mülkiyet hakkının tanımını yapmak zorlaşmaktadır (Akça, 2014: 43).

Anayasa m.35'ten yola çıkarak mülkiyet hakkına ilişkin Anayasamızda klasik (liberal) ve Marksist anlayıştan ziyade karma bir mülkiyet anlayışının kabul edildiği belirtilmektedir (Eren, 2016: 10). Kısaca belirtmek gerekirse klasik (liberal) mülkiyet anlayışına göre mülkiyet devletten önce var olan doğal bir hak olup sınırsızdır. Marksist anlayışa göre ise liberal anlayışın tersine özel mülkiyetin sınırlılığı esastır. Anayasamızın benimsediği yaklaşım karma mülkiyet anlayışı olup mülkiyet hakkı ne tamamen sınırsız nitelikte ne de tamamen sınırlı niteliktedir (Tabak, 2016: 64). Bununla birlikte, mülkiyet hakkının kapsamı ancak hem kamu hukuku hem de özel hukukun tüm hükümleri dikkate alınarak belirlenebilecektir (Eren, 2016: 12).

Anayasa Mahkemesinin 1966 tarihli bir kararında mülkiyet hakkı şu şekilde tanımlanmaktadır;

“Bir kimsenin başkasının hakkına zarar vermemek, kanunların koyduğu kayıtlamalara da uymak şartı ile bir şey üzerinde dilediği şekilde kullanma, ürünlerinden yararlanma, tasarruf etme (Başkasına devretme, şeklini değiştirme ve istihlak etme, hatta tahrip etme) yetkilerini ifade eder.” (Tabak, 2016: 59-60).

Doktrinde yapılan mülkiyet hakkına dair bir tanım ise şu şekildedir;

“Malike maddi ve gayri maddi şey üzerinde en geniş anlamda hâkimiyet kurma imkânı veren, bünyesinde hak ve yetkilerle birlikte ödevler de barındıran, İnsan Hakları Belgeleri ve Anayasalarda ihdas edilerek hukuk düzenleri tarafından tanınan ve korunan, siyasi, sosyal, hukuki, ahlaki birçok faktörden etkilenecek sürekli değişen ve gelişen temel bir haktır.” (Akça, 2014: 47).

Anayasa Mahkeme ilk zamanlarda klasik mülkiyet görüşü uyarınca mülkiyet hakkının kapsamını taşınır ve taşınmaz mallarla sınırlı tutmuş olmakla birlikte günümüzde uluslararası hukuka da uyarak ekonomik değer taşıyan gayri maddi mal varlığı değerleri ile alacak haklarını da mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirmektedir (Tabak, 2016: 63). Buradan hareketle Anayasa Mahkemesine göre mülkiyet hakkının konusunun ‘sahip olunan şey’ olduğu ifade edilebilecektir. Konuya ilişkin 2014 tarihli bir kararında Anayasa Mahkemesi mülkiyet hakkını “özerk” bir kavram olarak değerlendirmekte ulusal mevzuattan bağımsız olarak ele almaktadır (Akça, 2014: 148). Bahsi geçen kararda Mahkeme mülkiyet hakkına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır;

“Sahip olunan şey kavramı, AİHS ve Anayasadaki düzenlemeler açısından özerk bir kavram olarak ele alınıp değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki değerlendirmeler gerek AİHM ve gerekse Anayasa Mahkemesi tarafından mevzuattan bağımsız olarak değerlendirilmektedir.”

Mülkiyet Hakkının Durdurulması

Temel hakların sınırlandırılması ile durdurulması kavramsal ve zamansal farklılık arz etmektedir. Sınırlandırma söz konusu olduğunda temel hakkın kullanımına bazı sınırlamalar getirilmektedir ve sınırlandırma için özel bir zamansal şart bulunmamaktadır. Durdurma için ise olağanüstü bir zaman diliminde olunması gerekmekte ve temel hakka yönelik imkânlar dondurulmakta, hakkın kullanımını tamamen durdurulmaktadır. Üstelik durdurma yalnızca olağanüstü zaman dilimi süresince geçici olarak uygulanabilmektedir. Kısaca sınırlandırma hakkın kullanımının kısıtlanması iken, durdurma geçici bir süre hakkın kullanımının askıya alınmasını ifade etmektedir (Değirmenci, 2020: 54).

Temel haklara dair dünya çapında kabul gören temel iki ilke vardır. Bu ilkeler gereği mülkiyet hakkı ne tamamen sınırsız bir haktır ne de tamamen

kaldırılması mümkün bir haktır (Başpınar, 2016: 13). Bu bağlamda denilebilir ki, olağanüstü hallerde mülkiyet hakkının kullanımı durdurulabilir ancak kişinin mülkiyet hakkı tamamen kaldırılmamaktadır. Türk Hukuku açısından bakıldığında Anayasa m. 15 uyarınca olağanüstü hal süresince geçerli olmak üzere mülkiyet hakkının kullanımının durdurulması mümkündür.

Mülkiyet hakkının kullanımının durdurulması için 15. maddede aranan şartlar şu şekildedir;

- Savaş, seferberlik veya olağanüstü bir halin varlığı
- Milletlerarası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlal edilmemesi
- Ölçülülük

Mülkiyet hakkı yukarıda açıklandığı üzere Anayasa m.15/2 de sayılan 'sert çekirdek haklar'dan olmadığı için kullanımının durdurulmasında bir engel yoktur. Bu sebeple alt başlıkta, temel hakların durdurulmasında aranan son şart olan sert çekirdek haklardan olmamak şartının ayrıca incelenmesine gerek görülmemiştir.

Savaş, Seferberlik veya Olağanüstü Halin Varlığı

Savaş kavramına bakıldığında doktrinde ve içtihatlarda bu kavrama yönelik bir fikir birliği yoktur. Bununla birlikte savaş kavramını "devletler arasındaki ve belirli bir yoğunluktaki silahlı çatışmalar veya silahlı güç kullanılması vasıtasıyla diğerlerine karşı üstünlük sağlanması" (Tezcan, Erdem ve Önok, 2014: 475) şeklinde tanımlamak mümkündür.

Seferberlik ise, Türk Dil Kurumu tarafından, "bir ülkenin silahlı kuvvetlerini savaşa hazır duruma getiren, ülkenin ekonomisini, yönetimini savaş gereklerine uyacak duruma sokan hazırlık ve önlemlerin tümü" (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük) olarak tanımlanmaktadır.

Olağanüstü hal kavramı açısından da doktrinde bir fikir birliği olmamakla birlikte yaklaşık bir tanım yapmak gerekirse, "olağanüstü hal, özü itibarıyla, devletin olağan dönemlerde yürüttüğü politikalarla üstesinden gelemediği durumlarda ortaya çıkan geçici süreli bir yönetim yöntemidir." (Değirmenci, 2020: 55).

Olağanüstü halin varlığı halinde sürecin olağan hale döndürülebilmesi adına devletin yetkileri artırılabilir, temel haklar sınırlandırılabilir ya da kullanımı kısmen veya tamamen durdurulabilir ve devlet vatandaşlara ek yükümlülükler yükleyebilir (Değirmenci, 2020: 55).

Anayasamızda olağanüstü hale ilişkin 2017 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler çerçevesinde olağanüstü hal ilanı yetkisi

Cumhurbaşkanına aittir. Bu ilan aynı gün TBMM onayına sunulacak olup TBMM'nin olağanüstü hali kaldırma, süresini azaltma veya süreyi uzatma yetkileri mevcuttur (Özku, 2020: 212).

Olağanüstü dönemde temel hakların kullanımının kısmen veya tamamen durdurulması olağanüstü dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yapılabilecektir. Cumhurbaşkanlığı olağanüstü halin gerektirdiği konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisine sahiptir. Bu kararnameler kanun hükmünde olup Resmi Gazetede yayımlanarak aynı gün TBMM'nin onayına sunulacaktır. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için iki sınır vardır. Bunlar; Anayasa m.15 ve olağanüstü dönemin gerektirdiği konularda düzenleme yapılmasıdır.

Ayrıca hukuki meşruiyet açısından, olağanüstü dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin bu dönemin sona ermesiyle birlikte kendiliğinden yürürlükten kalkacağına da kabulü gerekmektedir (Özku, 2020: 214).

Olağanüstü dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin denetimi konusunda farklı görüşler ve kararlar olmakla birlikte 2017 Anayasa değişikliğinde bu kararnameler için anayasaya uygunluk denetimine tabi olacakları yönünde bir hüküm bulunmamaktadır (Özku, 2020: 227). Anayasa Mahkemesi yakın tarihli bir kararında olağanüstü dönemlerde çıkarılan kararnameleri denetleme yetkisinin olmadığını belirtmiştir (Özku, 2020: 221). Fakat Anayasa m.119/6'da da belirtildiği üzere olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Resmi Gazetede yayımlanıp aynı gün TBMM'nin onayına sunulacaktır. Meclisin 3 ay içerisinde onaylamaması durumunda olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasa m.119/7 uyarınca kendiliğinden yürürlükten kalkacaktır. Meclisin onaylamaması durumunda ise yakın tarihli bir Anayasa Mahkemesi kararında da belirtildiği üzere olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri kanunlaşacak ve Anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesince denetlenebilecektir.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile sadece olağanüstü dönemin gerekli kıldığı konular düzenlenebilmektedir. Meclis onayı sonrasında Anayasa Mahkemesince konu bakımından olağanüstü dönemin gerektirdiği bir düzenlemenin mi yapıldığının denetimi yapılacaktır. Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin bir kararında şu tespiti yapmaktadır;

"Zira söz konusu dönemde yapılan düzenlemelerde, olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularla ilgisi olmayan kurallara yer verilebilmesi bu tespitin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Kanunlaştırılarak yargısal denetime açılan bir kuralın Anayasa'nın olağanüstü dönem için öngördüğü denetim rejimine tabi olabilmesi için olağanüstü hâlin ilanına sebep olan tehdit veya tehlikelerin bertaraf edilmesi amacıyla yönelik olması ve olağanüstü hâl süresiyle sınırlı uygulanması gerekir." (Anayasa Mahkemesi, E. 2018/81, K. 2021/45)

Sonuç olarak, olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Meclis onayı öncesinde denetiminin mümkün olmadığı; Meclis onayı sonrasında ise sadece konu, yer ve zaman gibi belirli ölçütler açısından Anayasal denetime tabi olduğu söylenebilecektir.

Milletlerarası Hukuktan Doğan Hakların İhlal Edilmemesi

Olağanüstü hal süresinde temel hakların durdurulması ve Anayasal hükümlere aykırı müdahaleler için milletlerarası hukuktan doğan hakların ihlal edilmemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, milletlerarası hukukun genel ilkeleri, Türkiye Cumhuriyetince imzalanan milletlerarası sözleşmelerin hükümleri ihlal edilmemelidir (Özkul, 2020: 216). Zira milletlerarası hukuktan doğan hak ve yükümlülükler ile kastedilenin ilk olarak milletlerarası hukukun genel ilkeleri olduğu ve ardından Devletin imzaladığı sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerin bu kapsamda değerlendirildiği kabul edilmektedir (Değirmenci, 2020: 67).

Ölçülülük

Temel hakların durdurulmasında aranan temel şartlardan biri de ölçülülük ilkesidir. Ölçülülük ilkesini Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu bazı kararlarda tanımlamıştır. Yakın tarihli bir kararında Anayasa Mahkemesi ölçülülük ilkesine dair şu ifadeleri kullanmaktadır;

“ölçülülük ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının sınırlandırılması veya durdurulması için başvuru alan aracın amacı gerçekleştirmeye elverişli ve bunun için gerekli olmasını, ayrıca araçla amaç arasında makul bir oran bulunmasını ifade etmektedir. Buna göre tedbir, olağanüstü durumu oluşturan tehdit veya tehlikelerin ortadan kaldırılması amacına ulaşma bakımından elverişli ve bu amacın gerçekleşmesi için gerekli olmalı; ayrıca tedbire konu temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlama durumunun gerektirdiği ölçüde olmalıdır. Bir başka deyişle alınan tedbirle temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlama, durumun gerektirdiği oranı aşarak keyfi niteliğe dönüşmemelidir. Ölçülülüğün tespitinde tedbirin alındığı dönemin tüm koşulları birlikte değerlendirilmelidir. Bu kapsamda olağanüstü yönetim usulünün uygulanmasına neden olan tehdit veya tehlikeler, sınırlamaya konu hak ve özgürlüklerin niteliği ve tedbirin alındığı zamanın da göz önünde bulundurulması gerekir.” (Anayasa Mahkemesi, E. 2018/81, K. 2021/45).

Karardan hareketle ölçülülük ilkesinin, elverişlilik, zorunluluk ve oranlılık unsurlarından oluştuğu söylenebilecektir.

Ölçülülük ilkesi önemlidir. Zira mülkiyet hakkının tamamen yok edilmesi sonucu ülkede fabrikaların kapanması, üretimin durması veya düşmesi, işsizliğin artması, milli gelirin azalması gibi sonuçlara sebebiyet verebilecektir. Bu sonuçlar da kısa vadede ekonominin küçülmesine, uzun vadede ekonominin yok olmasına sebep olacaktır. Böyle bir durumda ekonomik

bunalım meydana gelecek ve yeni bir olağanüstü hal ilanı gerekecektir. Haliyle olağanüstü hal ilanı sonucu ölçüsüzce temel hakların durdurulması nedeniyle yeni bir olağanüstü hal sebebi meydana gelecek ve kısır bir döngüye girilecektir. Böyle bir sonuç, kimsenin istediği veya amaçladığı bir sonuç değildir (Başpınar, 2016: 25).

Sonuç ve Öneriler

Mülkiyet hakkının kullanımının durdurulması için öncelikle olağanüstü halin varlığı aranmaktadır. Olağanüstü hal hayatın olağan akışında sık karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte hukuk devleti gereği olağanüstü hallerde de yürütmenin hukuka bağlılığı devam etmektedir (Değirmenci, 2020: 70).

Olağanüstü hallerde her ne kadar mülkiyet hakkının kullanımı durdurulması mümkün olsa da hakkın kullanımına müdahale ölçülülük ve milletlerarası hukuka uygunluk gibi belirli ilkeler çerçevesinde olmaktadır. Buna rağmen mevcut düzenlemeler hukuki belirlilik açısından yeterli değildir.

Anayasanın 14. maddesi gereği;

“Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.”(Anayasa, madde 14/2).

Bu çerçevede devlet pozitif yükümlülüğü gereği temel hakların yok edilmesi ihtimaline yönelik tedbirleri içerir hukuki düzenlemeleri yapmakla mükelleftir.

Hukuk devleti ilkesinin benimsendiği ülkelerde olağan dönemler kadar olağanüstü dönemlerde uygulanacak hukuk kurallarının da belirlenmesi en azından belirlenebilir olması gerekmektedir. Zira olağanüstü dönemlerde temel hakların kullanımının kısmen veya tamamen durdurulması mümkündür ve bu hakların kullanımının durdurulması da bir hukuki işlemdir. Ve devlet, olağan dönemde olduğu gibi olağanüstü dönemde de hukuki çerçevede hareket etmek zorundadır.

Anayasa Mahkemesi yakın tarihli bir kararında olağanüstü hale ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır;

“...demokratik ülkelerde olağanüstü yönetim usulleri, hukuku dışlayan keyfî yönetim anlamına gelmez. Anayasa’dan kaynağını alan olağanüstü yönetim usulleri bu kuralara göre yürürlüğe konularak yasama ve yargı organlarının denetiminde varlıklarını sürdürmektedir. Olağanüstü yönetimlerin amacı, anayasal düzeni korumak ve savunmaktır. Bu nedenle olağanüstü hâl, yürütme organına önemli yetkiler vermesine, hak ve özgürlükleri de önemli ölçüde sınırlandırmasına karşın hukuki bir rejimdir.” (Anayasa Mahkemesi, E. 2018/81, K. 2021/45).

Olağanüstü halin niteliği itibariyle önceden belirlenmesi mümkün olmayan bir durum olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla bu hale ilişkin hukuki kuralların düzenlenmesinin ve gerekli tedbirlerin alınmasının zor olduğunun kabulü gerekir ancak bununla birlikte gerekli tedbirlerin öngörülüp alınması imkânsız da değildir.

Bu sebeple olağanüstü halde yürütmenin hangi kurallar çerçevesinde hareket edeceği ve mülkiyet hakkının kullanımının ne ölçüde durdurabileceğine dair detaylı kanuni düzenlemeler yapılarak belirsizlik ortadan kaldırılmalıdır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir kararında da belirttiği üzere; devletin pozitif yükümlülüğü belirli bir çerçeve ile sınırlı olmayıp devlet, biraz da “*şizofrenik bir yaklaşımla*” mülkiyet hakkının ihlaline sebep olabilecek hususları önceden ele almak ve gerekli yasal ve idari önlemleri almakla yükümlüdür (Şimşek, 2012: 11).

Kaynakça

- Akça, K. (2014). *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Mülkiyet Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Anayasa Mahkemesi. 24 Haziran 2021. E. 2018/81, K. 2021/45 (Erişim adresi: <https://norm-kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2021/45?KelimeAra%5B0%5D=%C3%B6%20ilkesi&page=1>).
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Erişim adresi: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1. Protokol* (Paris, 20.III.1952). Erişim adresi: <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019104649ek1.pdf>.
- Başpınar, V. (2016). Mukayeseli Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Olağanüstü Hallerde Mülkiyet Hakkı Sınırlamasının Fikri ve Hukuki Temelleri. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11, 1, 1-32.
- Dağ Bereket, C. (2020). Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Ekseninde Mülkiyet Hakkı T.C. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 479-506.
- Değirmenci, M. (2020). Türkiye'de Temel Hak ve Hürriyetlerin Durdurulmasının Anayasal Çerçevesi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 45-72.
- Eren, F. (2016). *Mülkiyet Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ergül, E. (2019). *Anayasa Hukukuna Başlangıç* (Ders Notları). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kamışlı, G. (2018). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Mülkiyet Uyuşmazlıkları*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Özkul, F. (2020). 1982 Anayasası'nda Olağanüstü Dönem Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Serüveni. *Ankara Barosu Dergisi*, 78, 3, 193-233.
- Seferberlik. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

- Şahin, A. (2009). Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda ve Türk Anayasa Hukukunda “Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması” Sorunu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 54, 85-103.
- Şimşek, S. (2012). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarına Göre Mülkiyet Hakkının Korunması Açısından Devletlerin Pozitif Yükümlülükleri. *Sayıştay Dergisi*, 84, 1-24.
- Tabak, B. (2016). *Mülkiyet Hakkı ve Anayasa Mahkemesinin Mülkiyet Hakkına Bakışı* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tezcan, D., Erdem, M.R. ve Önok, R. M. (2014). *Uluslararası Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No: 2709) Erişim adresi: <https://mevzuat.gov.tr/#anayasa>.

Harrison Bergeron*

Kurt Vonnegut, Jr.

Çeviren: Tuğba Akman**

Yıl 2081'di ve sonunda herkes eşitti. Sadece Tanrı ve kanun önünde eşit değillerdi. Her şekilde eşitler. Kimse kimseden daha zeki değildi. Kimse diğerlerinden daha iyi görünümlü değildi. Kimse kimseden daha güçlü ya da hızlı değildi. Tüm bu eşitlik, Anayasanın 211, 212 ve 213. Maddelerinin değişikliklerine Birleşik Devletler Handikapçı General Ajanlarının sürekli uyanıklığına bağlıydı.

Yine de yaşamakla ilgili bazı şeyler tam olarak doğru değildi. Mesela Nisan ayının hâlâ bahar olmaması insanları çıldırtıyordu. Ve o nemli ayda H-G adamları George ve Hazel Bergeron'un 14 yaşındaki oğlu Harrison'u alıp götürdüler.

Trajikti ama George ve Hazel bunu çok fazla düşünemediler. Hazel'in mükemmel ortalama bir zekâsı vardı, bu da kısa patlamalar dışında hiçbir şey düşünemeyeceği anlamına geliyordu. George'un zekâsı normalin çok üstünde olduğundan kulağında küçük bir zihinsel engelli radyosu vardı. Kanunen her zaman onu takması gerekiyordu. Bir hükümet vericisine ayarlanmıştı. Her 20 saniyede bir verici, George gibi insanların beyinlerinden haksız yere faydalanmasını engellemek için keskin bir ses çıkarırdı.

George ve Hazel televizyon izliyorlardı. Hazel'in yanaklarında yaşlar vardı ama o an için neden olduğunu unutmışlardı.

Televizyonda balerinler vardı.

George'un kafasında bir zil çaldı. Düşünceleri bir hırsız alarmından kaçır gibi panik içinde dağıldı.

"Az önce yaptıkları gerçekten güzel bir danstı," dedi Hazel.

"Hı hı" dedi George.

The Magazine of Fantasy and Science Fiction, Ekim 1961. <http://www.tnellen.com/cybereng/harrison.html>

**Siyaset bilimi yüksek lisans mezunu | akmantubaa@gmail.com
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss.237-242.

“Bu dans çok güzeldi,” dedi Hazel.

“Evet” dedi George. Balerinler hakkında biraz düşünmeye çalıştı. Aslında pekiyi değillerdi. Kanat ağırlıkları ve saçma dolu çantalarla yüklüydüler, yüzleri maskeliydi, üstleri başları kirli, dökülüyor, kimse minnettar ve özgür bir mimik ya da sevimli bir yüz göremiyordu. George, belki de dansçıların handikapları olmaması gerektiği gibi belirsiz bir fikre kapılmıştı. Ama kulak radyosundan gelen bir ses bu konudaki düşünceleri ilerlemeden düşüncelerini dağıttı.

George irkildi. Sekiz balerinden ikisi de öyle.

Hazel onun irkildiğini gördü. Zihinsel bir engeli olmadığı için George’a en son sesin ne olduğunu sormak zorunda kaldı.

“Birinin bilyeli bir çekiçle süt şişesine vurması gibi geldi,” dedi George.

“Farkı sesleri duymanın gerçekten ilginç olacağını düşünürdüm,” dedi Hazel biraz kıskanarak.

“Imm” dedi George.

“Handikap Generali olsaydım ne yapardım biliyor musun?” dedi Hazel. Hazel aslında Diana Moon Glampers isimli bir kadın olan handikap generaline çok benziyordu. “Diana Moon Glampers olsaydım,” dedi Hazel, “bir nevi dinin onuru için, Pazar günleri çanları çalardım.”

“Sadece çansa, bunu düşünebilirdim,” dedi George.

“Belki de çok yüksek sesle çalardım,” dedi Hazel. “Sanırım ben iyi bir Handikap Generali olurum.”

“Herkes kadar iyi.” Dedi George.

“Normalin ne olduğunu benden iyi kim bilebilir ki?” dedi Hazel.

“Doğru,” dedi George. Şu an hapiste olan olağandışı oğlu Harrison’u düşünmeye başladı ancak kafasındaki yirmi bir top atışı selamlaması sesi bunu durdurdu.

“Garipti değil mi?” dedi Hazel.

O kadar garipti ki George bembeyazdı ve titriyordu ve gözyaşları kıpkırmızı gözlerinin kenarlarında duruyordu. Balerinlerden ikisi şakaklarını tutarak stüdyonun zeminine çöktüler.

“Birden çok yorgun gözüktün,” dedi Hazel. “Neden kanepede uzanıp handikapını yastıklara yaslamıyorsun bir tanem?” Handikaptan kastı George’un boynunun etrafında asılı 47 poundluk bez saçma torbasıydı. “Git de yasla şu torbayı”, dedi. “Bir süre için eşit olmamız umurumda değil.”

George torbayı elleriyle tarttı. “Bunu umursamıyorum,” dedi. “Fark etmiyorum bile artık. Bu benim bir parçam.”

“Son zamanlarda yorgun ve tükenmiş görünüyordun,” dedi Hazel. “Keşke torbanın dibinde küçük bir delik açabilseydik ve içinden kurşunların birkaç tanesini alabilseydik. Sadece birkaç tane.”

“Her aldığın kurşun için iki yıl hapis ve iki bin dolar para cezası,” dedi George. “Buna takas denmez.”

“İşten geldiğinde sadece birkaç tanesini çıkarsan?” dedi Hazel. “Yani burada kimseyle rekabet etmiyorsun. Sadece oturuyorsun.”

“Eğer bunu yaparsam,” dedi George, “diğer insanlar da bunu yapar ve kısa sürede herkesin birbiriyle rekabet ettiği o karanlık çağa tekrar döneriz. Bundan hoşlanmazdın değil mi?”

“Bundan nefret ediyorum,” dedi Hazel.

“İşte,” dedi George. İnsanlar kanunları çiğnemeye başladığında toplum ne hâle gelir sence?”

Eğer Hazel bu soruyu cevaplamasa, George yeni bir tanesini sormazdı. Kafasında bir siren sesi duydu.

“Dağılırdı,” dedi Hazel.

“Ne?” dedi George boş boş.

“Toplum,” dedi Hazel. “Az önce söylediğin, bu değil miydi?”

“Kim bilir?” dedi George.

Televizyon programı aniden yeni bir haber için kesildi. Haberin ne ile ilgili olduğu açık değildi, çünkü spikerin, diğer spikerler gibi ciddi bir konuşma engeli vardı. Yaklaşık yarım dakika ve büyük bir heyecanla spiker “Bayanlar ve Baylar” demeye çalıştı.

Sonunda vaz geçti ve haber bültenini okuması için balerinlerden birine verdi.

“Önemli değil,” dedi Hazel spiker için, “denedi. Önemli olan bu. Tanrının ona verdikleriyle en iyisini yapmaya çalıştı. Bu çabası için iyi bir zam almalı.”

“Bayanlar ve baylar,” dedi balerin, haber bültenini okuyarak, olağanüstü güzellikte olmalı, çünkü taktığı maske iğrenç. Ve dansçıların en güçlü ve en zarifi olduğu açıktı, çünkü 200 poundluk bir adama verilenler kadar büyük-handikapları vardı.

Ve bir kadının kullanması için hiç de adil olmayan sesi için de bir kez özür dilemek zorundaydı. Sesi sıcak, parlak, sonsuz bir melodiydi. “Affedersiniz,”

dedi ve sesini rekabet edemeyecek düzeye getirdikten sonra tekrar konuşmaya başladı.

“14 yaşındaki Harrison Bergeron” dedi. “Hükümeti düşürme planları yapma şüphesiyle tutulduğu hapisten az önce kaçtı. Dahi bir atlet, handikapsız ve son derece tehlikeli.”

Harrison Bergeron’ un bir polis fotoğrafı gösterildi, baş aşağı, yanlamasına ve tekrar baş aşağı. Resim feet ve inçlerle kalibre edilmiş bir arka planda çekilmişti ve Harrison Bergeron’un boyunu tam olarak gösteriyordu. Tam 7 feet uzunluğundaydı.

Harrison’un geriye kalan görüntüsü ise cadılar bayramı aksesuarlarıydı. Kimse bundan daha ağır handikaplara sahip değildi. Handikapları H-G adamlarının düşündüğünden çok daha kısa sürede ona Gözlükler sadece onu yarı kör yapmak için değil, ayrıca ona baş ağırları vermesi içindi.

Her tarafında metal parçaları asılıydı. Normalde, güçlü insanlara verilen handikaplar askeri bir düzenle sağlanmış açık bir simetriye sahipti, ancak Harrison yürüyen bir hurdalık gibiydi. Bu hayat yarışında, Harrison 300 pound taşıyordu.

Ve güzel görünüşünü örtmek için H-G’nin adamları onu burnuna daima kırmızı lastik bir top takmaya, kaşlarını tıraş etmeye ve hatta bembeyaz dişlerine rastgele siyah kapaklar takmaya zorluyorlardı.

“Eğer bu çocuğu görürseniz,” dedi balerin, sakın ama sakın – tekrar ediyorum sakın- onunla konuşmaya çalışmayın.”

Menteşelerinden kopan bir kapının sesi duyuldu.

Televizyondan hayrete düşürücü çığlıklar ve havlama sesleri geldi. Harrison Bergeron’un fotoğrafı sanki bir depremin ritmiyle dans ediyormuş gibi tekrar ve tekrar gözükte ekranda.

George Bergeron bu depremi kolayca tanıdı, tanımalıydı da. Çünkü uzun zaman kendi evi de bu ses ile dans etmişti. “Tanrım-” dedi George, “bu Harrison olmalı!”

Bunu fark etmesi, kafasında yankılanan bir araba çarpışması sesiyle anında uçup gitti aklından.

George gözlerini tekrar açabildiğinde Harrison’un fotoğrafı gitmişti. Ekranı yaşayan, nefes alan bir Harrison doldurdu.

Çırpınan, palyaço gibi ve kocaman Harrison, stüdyonun ortasında duruyordu. Yerinden sökülmüş stüdyo kapısının kolu hâlâ elindeydi. Balerinler, teknisyenler, müzisyenler ve spikerler ölmeyi umarak önünde diz çöktüler.

“Ben imparatorum!” diye bağırdı Harrison. “Duyuyor musunuz? Ben imparatorum! Herkes ne dersem hemen yapmalı!” Ayağını yere vurdu ve stüdyo sallandı.

“Burada böylece dururken bile” diye bağırdı. “kötürüm, sakat, hasta- Yine de dünya üzerinde yaşamış herhangi birinden daha büyük bir hükümdarım! Şimdi ne yapabileceğimi izleyin!”

Harrison handikap koşumlarını ıslak bir kağıt mendili yırtar gibi yırttı, 5000 poundu taşıyabilecek kapasitede olan handikaplar.

Harrison’un hurda demir Handikapları yere düştü.

Harrison parmağıyla koşum takımını sabitleyen asma kilidi itti. Kilit kereviz gibi kopuverdi. Harrison kulaklıklarını ve gözlüklerini duvara çarptı.

Plastik-top burnunu fırlatıp atarak, gök gürültüsünün tanrısı Thor’u bile korkutacak bir adamı ortaya çıkardı.

“Şimdi imparatoriçemi seçmeliyim,” dedi çömelmiş insanlara bakarak. “Ayağa kalkmaya ilk cüret eden kadın eşine ve tahtına sahip olacak!”

Kısa bir zaman sonra, balerinlerden biri bir söğüt gibi sallanarak ayağa kalktı.

Harrison balerinin kulağından zihinsel hanikapını çıkardı, fiziksel handikaplarını olağan üstü bir hassaslıkla kopardı. Ve en sonunda, maskesini çıkardı.

Kör edici güzellikteydi.

“Şimdi-” dedi Harrison, ellerini tutarak, “insanlara ilk dansımızı göstermeli miyiz? Müzik!” diye emretti.

Müzisyenler sandalyelerine geri oturdular ve Harrison onların handikaplarını da çıkardı. “Çalabildiğinizin en iyisini çalın ve sizi baron, dük ve kontlar yapacağım.”

Müzik başladı. Başlarda normaldi, ucuz, basit ve aptalca. Ama Harrison iki müzisyeni sandalyelerinden itti ve çalınmasını istediği şarkıyı söyleyerek onları birer sopa gibi salladı.

Müzik yeniden başladı ve çok daha iyiydi.

Harrison ve imparatoriçesi bir süre sadece müziği dinledi, kalp atışlarını müzikle senkronize eder gibi ağır bir şekilde dinlediler.

Ayak parmaklarının üzerine kalktılar.

Harrison büyük ellerini kızın ince beline yerleştirdi ve kısa süre sonra kendisinin olacak hafifliği hissetmesine izin verdi.

Ve sonra neşe ve haz patlamasıyla havaya sıçradılar!

Yalnızca yeryüzünün kanunları değil, yer çekimi ve hareket kanunları da terk edilmişti.

Döndüler, yükseldiler, döndüler ve döndüler.

Aydaki geyikler gibi sıçradılar.

Stüdyonun tavanı on metre yükseklikteydi ama her sıçrama dansçıları ona biraz daha yaklaştırıyordu.

Tavanı öpmek açık niyetleriydi. Onu öptüler.

Ve sonra, yer çekimini aşk ve saf istekle sabitleyerek, tavanın birkaç santim altında havada asılı kaldılar ve uzun uzun zaman boyunca birbirlerini öptüler.

Bundan sonra, Diana Moon Glampers elinde çift namlulu on kalibrelik bir av tüfeğiyle stüdyoya girdi. İki kez ateş etti. İmparator ve imparatoriçe daha yere düşmeden ölmüşlerdi.

Diana Moon Glampers tüfeği tekrar doldurdu. Müzisyenlere doğrulttu ve onlara handikaplarını geri takmaları için on saniyeleri olduğunu söyledi.

Ve Bergeronların televizyon tüpü yandı.

Hazel kesinti hakkında konuşmak için George'a döndü ancak George bir kutu bira için mutfağa gitmişti.

George birayla geri geldi, handikapın onu sarsmasıyla bir süre duraksadı. Ve tekrar oturdu. "Ağlıyor musun?" dedi Hazel'e.

"Evet." dedi Hazel.

"Niçi?" diye sordu George.

"Unuttum," dedi Hazel. "Televizyonda gerçekten üzücü bir şey vardı."

"Neydi?" dedi George.

"Kafam karışık," dedi Hazel.

"Üzücü şeyleri unut," dedi George.

"Her zaman öyle yapıyorum," dedi Hazel.

"İşte benim sevgilim," dedi Hazel. Birden ürktü. Kafasında yankılanan bir silah sesi vardı.

"Vay be, bunun garip olduğunu söyleyebilirim," dedi Hazel.

"Tekrar söyleyebilirsin," dedi George.

"Vay be, bunun garip olduğunu söyleyebilirim."

Kurt Vonnegut'un "Harrison Bergeron"unda Özgürlüğe Karşı Eşitlik: Distopik Ortam Üzerine Bir Çalışma*

Equality versus Freedom in 'Harrison Bergeron' by Kurt Vonnegut: A Study of Dystopian Setting

Abdol Hossein Joodaki** & Hamideh Mahdiany***

Çeviren: Tuğba Akman****

Öz

Bu makale Vonnegut'un distopik kısa öykülerinden biri olan Harrison Bergeron'un temel olarak tek mantıklı bir düzen yaratmanın bir aracı olarak medyanın kullanımına odaklanan bir ortam analizi ve bu monolojik düzenden kaçış eylemi olarak kullanılan dans sahnesi üzerine odaklanarak analiz ve tahsis edilmiştir. Kurt Vonnegut, çağdaş bir Amerikalı roman yazarı ve kısa öykü yazarıdır, İkinci Dünya Savaşı sırasında edindiği tecrübeleri kullanarak güç yapıları hakkındaki yergisel çalışmalarıyla özellikle savaş sonrası Amerikan toplumunu yansıtır. Ve bu kısa hikâyede hayali bir Amerikan toplumunda zorla eşitliği hicvediyor.

Anahtar Kelimeler: Medya, Tek Mantıklı Ortam, Eşitlik, Bakthin, Dans.

Astract

This article is devoted to the analysis of one of Kurt Vonnegut's dystopian short stories, Harrison Bergeron, through the setting analysis focusing mainly on the use of media as a means of creating mono logical setting and discussing the dance scene as an act of escape from this mono logical setting. Kurt Vonnegut, a contemporary American novelist and short story writer, using his experiences during World War II, reflects on the post war American society especially through his satirical works about power structures. And in this short story he satirizes the forced equality in an imaginary American society.

Keywords: Media, Monological setting, Equality, Bakhtin, Dance.

"Equality versus Freedom in 'Harrison Bergeron' by Kurt Vonnegut: A Study of Dystopian Setting", *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, Vol 2, No 4. (2013) © <http://www.journals.aiac.org.au/index.php/IJALEL/article/view/983>

**Faculty Member | University of Lorestan, Khorramabad, Iran | joodaki367@yahoo.com

***M.A. student | University of Lorestan, Khorramabad, Iran | mahdianha@gmail.com

****Siyaset bilimi yüksek lisans mezunu | akmantubaa@gmail.com

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 243-250.

Tek Mantıksal Düzende Eşitlik ve Özgürlük

“Olmak, iletişim kurmaktır”. (Bakhtin, 1984)

“Harrison Bergeron’un” hikâyesi, hükümetin insanların hayatlarıyla ilgili eşitlik yasalarını uyguladığı bir toplumla ilgidir. “Onlar yalnızca Tanrı ve Kanun önünde eşit değillerdi; her yönden eşitlerdi.” Ama bu eşitlik elde edilir ya da daha iyi ifade etmek gerekirse: Anayasanın 211. 212.ve 213. Maddele-
rindeki değişiklikler aracılığıyla insanların zihinlerine girmeye zorlanır. Yani, zekâsı, güzelliği ya da gücü ortalamanın üzerinde olan herkes NORMAL olmalarını sağlayan handikaplar takmaya zorlanırlar. Normal olmak bir şekilde deforme olur. Böylece eşitlik ve özgürlük doğal olmayan insan yapımı olan hükümet gücüyle elde edilir. Bu şekilde herhangi bir yanlış adımı, aynı zamanda kendi düşüncelerinde bile her türlü fikri geliştirmeyi önlemek için hükümetin Handikap Ajanları tarafından eşitlik kontrol edilmelidir. Bu şekilde özgürlük nasıl bir değer olabilir?

George’un Hazel’in sorusuna yanıt olarak verdiği gibi bu insanların bu zorunlu engeli değiştirme eğilimi yok gibi görünüyor “torbanın dibinde küçük bir delik açabilseydik ve içinden kurşunların birkaç tanesini alabilseydik; sadece birkaç tane” ilk diyor“ her aldığın kurşun için iki yıl hapis ve iki bin dolar para cezası, buna takas denmez”; H-G tarafından belirlenen kurallara göre korkularını onaylayarak cezalar öneriliyor. George konuşmaya devam ediyor “eğer bunu yaparsam, diğer insanlar da bunu yapar ve kısa sürede herkesin birbiriyle rekabet ettiği o karanlık çağa tekrar döneriz”.

George, bu hikâyedeki her erkek gibi başlangıçta bu tür handikapların varlığını sorgulamaz; daha doğrusu bu yükün altından kalkarak bir vatandaş olarak görevini yaptığını inanır; sanki doğal olan ve Tanrı’nın verdiği yetenekleri kullanmak suçmuş gibi. Sadece doğal davranmakla kalmıyor, rekabeti barbarlığın işareti olarak görüyor, akıma karşı kötü bir eylem olarak veya Becker’ın (1963) dediği gibi “ahlaki panik” olarak “toplumun düşmanı olarak tanımlanmaya başlayan tipik olarak kötü veya sözde kötüler üzerine odaklanır.”

O yükü daha hafifleten ilk adam olma sorumluluğunu almayacaktır, bunun yerine o yükü daha rahattır ancak sorumlulukla değil.

E. J White “Diyalog ve farklılığa giden felsefi ve metodolojik bir yol üzerine makalesinde “Mikhail Bakhtin’e göre; tek mantıçlılık da diyalogun ve onun alternatif potansiyellerinin kapatılmasını temsil eder ve tek mantıçlılık tehlikeli sonuçlar doğurur” ve “özgürlüğün kaybı olur” der. Hazel ve George’un hikâye sırasında yaptıkları diyaloglara kısa bir bakış, konuşmalarının ne kadar anlamsız hale geldiğini gösteriyor. George çoğunlukla “evet” veya “hıhı” veya

“um” diye cevap verir ve Hazel de George’dan daha az zeki olduğundan onun ne söylemek istediğini dahi hatırlayamıyor. Diğer yandan Bakhtin tek mantıkçılığı “eşit haklara sahip başka bir Ben”in kendi dışında varlığının inkârı olarak tanımlar (Bakhtin, 1984) . Diana Moons dans eden çifti vurarak öldürünce, yeni anlamlar bulma şansını da öldürür ve zaten kendisi tarafından tanımlanan “nihai anlamlar” üzerinde ısrar etmiş olur. Harrison Bergeron’da dans eden, mutlu, güçlü, özgürlük arayan Harrison ve Balerin ölüme kapatılır, böylece izleyici onlarla en azından gerçek insan olmayı istemelerine neden olacak herhangi bir özdeşleşme geliştirme şansına sahip olmaz. .

Öte yandan Bakhtin’e göre kişinin sesi Ben ve Sen arasındaki diyalogdan ayrılmaz, kişi kendi içinde değil sınırdaki ikamet eder; çünkü onun öz bilinci, Seninle olan ilişkisinden oluşur (Bakhtin, 1984). Harrison Bergeron’da gerçekte olan şey şudur, burada hiç kimse aslında ayrı bir kişi değildir, hepsi görünürde eşitliğe zorlanırlar ve benzersiz kişilikleri yoktur ve George balelerin handikapları olmaması gerektiğini düşünür! Hazel, George’un yükünün çok fazla olduğunu düşünür! Ama diğerleri pek farklı olmadığı için daha ileri gidemezler: hepsi handikaplı, hepsi aynı şekilde görünmeyen problemi paylaşıyor, bu insanlar farklı birini görmelerine izin verilmediği için göremiyorlar, önlerinde karşılaştırılacak BAŞKA bir şekil yok, eşitlikten muzdaripler. Bu durumu hakkında biraz olsun düşünebilseler bile, dans sırasında gördüğümüz gibi bunu yapmalarına izin verilmiyor, George bir an için “belki de dansçılar engelli olmamalıydı diye düşündü.” Ama radyo vericisi George’un beynini kötüye kullanmaması için biraz ses çıkardı; Bakhti’n “duyulmama, tanınmama, hatırlanmama hali olan mutlak ölümü için tam olarak geçerli olan bir durum (Bakhtin, 1984). Bu insanlar hayatlarının hiçbir alanında veya sosyal meselelerde söz sahibi olamıyorlar, kendi oğullarını bile tanıyamıyorlar ve Hazel, oğlunun ölümünden sonra neden ağladığını dahi anlatamıyor.

Bakhtin, diyalog felsefesi aracılığıyla bu tek mantıklı sistem için alternatif bir yol sunar: “Diyalogizm de her zaman bir tartışmaya yer vardır; diyalogun olduğu bir ortamda Diana Moon ve Handikap Generalleri gibi tek bir ses diğerlerini belirlemeye gelmez, ancak fikirler ve bakış açıları her zaman keskin bir şekilde tartışılır ve hiçbir bireysel söylemin nesnel olarak diğer herhangi bir söylemden üstün olamayacağı bir dünya sunar; tüm söylemler Dünya’nın yorumları, diğer tüm söylemlere verilen yanıtlar ve çağrılardır” (Bakhtin, 1984). İnsanlar bu tür bir etkileşime sahip değilse, Harrison-dakiler gibi kişilikten yoksun mutlak kuklalara dönüşeceklerdir. “Birlik çoğulluktan, başkalarıyla karşılaşmaktan ortaya çıkar” (Game, 1998). HB’de insanlar arasında sosyal bir etkileşim yoktur, çünkü bu durumda sesler, bu hikâyede yönetici - Diana Moon, için olan tek sesin otoritesini veya merkeziliğini bozacaktır.

Bu yüzden insanlar, özellikle televizyon aracılığıyla kendilerine söylenene inanır ve onu yaparlar ve sanki böyle bir bireysellik olmamalıymış gibi kendi bireyselliklerinden gelen hiçbir şeye sahip değiller; böylece iktidardaki hükümet otoritesine sahip olabilir.

Yine de, diyalogun yalnızca farklı karakter merkezli söylemler arasındaki çatışmayla ilgili olmadığını belirtmek önemlidir; diyalogculuk aynı zamanda her karakterin kendi bireysel söyleminin merkezi bir özelliğidir. Bakhtin'in belirttiği gibi: "diyalogcu ilişkiler iki ses diyolojik olarak çarpıştığı sürece sözcükler tek bir kelimenin içine dahi nüfuz edebilir" (Bakhtin, 1984). George'un düşünmesinin kesintiye uğradığı ve iç monoloğunun kesildiği farklı zamanlarda, kendisiyle diyalog kurmasını bir nevi durduruyoruz. Bu nedenle, kendi dünya görüşlerini içeren benzersiz bir kişiliğe sahip olamaz.

Ortak bir norm olarak kabul edildiğinden, hiç kimse durumu ciddiyetle sorgulamaz bile, bazı cümlelerde daha derin bilinçlerinin örneklerini görmemize rağmen diğer muhtemel yolların olasılığını sorgulayan George'un balerinlerin handikaplardan özgür olup olamayacağını merak etmesinde gördüğümüz gibi! Bu, Lacan'ın kişinin psikolojik karakteri ile ideoloji arasındaki ilişkiye dair teorileriyle açıklanabilir ki bu bizim burada tartışma konumuz değildir.

Distopik Toplum ve Medya

Kitle iletişim araçları, izleyiciyi manipüle etmek için araçlar olarak kabul edilir ve bu hikâyede, sahne aracılığıyla, Vonnegut hikâyedeki en büyük temayı işler. Öncelikle hikâyeye başlarken Hazel ve George'un televizyon karşısında dans gösterisi izlediklerini görüyoruz. Bu televizyon izleme ortamı hikâyenin her yerinde devam ediyor ve hatta oğullarının öldürülmesini televizyonda izliyorlar. Televizyonun Harrison'ın annesi Hazel Bergeron üzerindeki etkisi, oğlunun öldürülmesine televizyonda tanık olurken ağlaması ama nedenini hatırlayamaması seviyesinde! Burada Vonnegut televizyonu düşünmeyi engellemek için bir araç olarak tasvir ediyor. Bu, Hazel'de olduğu gibi ortalama zeki insanların başına gelecektir. Hikâyeye, insanların düşünmesini engellemek için TV programlarını kullanıyor.

"Kitle iletişim araçlarının büyük bir güce sahip olduğu evrensel olarak kabul edilmektedir, çünkü onlar kamuya bilgi aktarırlar ve belirli haberleri öne çıkarmakta ve diğerlerini görmezden gelmekte özgürdürler, kamusal hayatın gündemini belirlerler ve belirli konularda fikir birliği veya anlaşmazlık yaratırlar" (Andina-Diaz, 2007), Handikap Generalinin, Harrison'ın kaçışıyla ilgili haberleri izleyicilerin kafasında onun herkes için bir tehdit olduğuna dair bir resim yaratmak için kullanması gibi.

Ayrıca Lazarsfeld ve arkadaşlarının (1954) ifade ettiği gibi: “çoğu birey, kendilerini çoğu zaman başlamayı kabul ettikleri türden malzemeye maruz bırakırlar” ve bu kısa öyküde kanal değişikliği yoktur çünkü normalde “izleyiciler medyadan alınan bilgiler (görüşler) ile hâlihazırda var olan görüşleri arasındaki tutarsızlığı en aza indirmek için kanal atlamayı seçerler”, ve bu toplumda kişisel fikir diye bir şey yok, o halde neden kanal değiştirerek şu soruyu sorsunlar ki: başka kanal var mı!? Görünüşe göre birden fazla kanal gerekli değil. Bu tek kanallı televizyonun yanı sıra, olası her türlü fikir farklılaşmasını ortadan kaldırdığına inandığımız radyodan yayılan gürültüler de var.

Beceriksiz bir haber okuyucusunu izleyen Hazel’in sözleri, “bir değişim aracından çok pekiştirme aracı olarak işlev gören” “ikna edici kitle iletişimini” onaylar. Haber muhabirinin kelimeleri doğru telaffuz edememesine rağmen denemesi Hazel’e göre tanrının kendisine verdiği şeyle birliktedir; “denedi. Önemli olan da bu. Tanrı’nın ona verdiğiyle elinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştı. Bu kadar uğraştığı için güzel bir zam almalı”. Yani zayıflık Tanrı vergisidir, insan ne kadar çabalarsa çabalasın ondan öteye geçemez, onlarda bir değişiklik olmaz. Bu fikir, Diana Moon tarafından düşüncelerine yerleştirildi ve o daha önce empoze edilen fikirleri güçlendirmek için bir mesaj olarak göndererek haber muhabirini daha da kurmak için kullanıyor. Ya da Louis Althusser’in özellikle *For Marx* (1965) ve *Reading “Capital”* adlı eserlerinde öne sürdüğü gibi: Bir toplumun dünya görüşü, üstyapının içerdiği unsurlar aracılığıyla her bireye gönderilen karmaşık bir mesaj ağı tarafından kurnazca şekillendirilir.”

Haber muhabiri aracılığıyla özel mesajlar göndermenin yanı sıra, TV şovu, izleyicinin anlam ve çıkarımlarını yönlendirmek için kullanılmaktadır. Bu kontrol yöntemi Harrison’ın kaçışıyla ilgili haberlerde görülüyor. Spike’in Harrison’ın “son derece tehlikeli olarak kabul edilmesi gerektiğini” söylediğini, -“gerekir” kelimesi bu tavsiyenin dinlenmesi halinde faydalı olduğunu ifade ettiğini- ve “Bu çocuğu görürseniz sakın - tekrar ediyorum, yapmayın - onunla konuşmayı denemeyin.” Bourdieu’nün “Televizyonun Gücü” adlı eserinde belirttiği gibi... “Erkeklerin ve kadınların yapabilecekleri veya yapamayacakları, büyük ölçüde içinde buldukları yapı ve bu yapı içinde işgal ettikleri konum tarafından belirlenir”. Onlara onunla akıl yürütmemeleri söylenir, fikirleri Diana Moon’un elindeki televizyon programları aracılığıyla dikte edilir. Ekranda deforme olmuş engelli görünümünde fotoğrafları da var. Hikâyede söylendiği gibi: “İyi görünüşünü dengelemek için, H-G adamları onun her zaman burun yerine kırmızı bir lastik top takmasını, kaşlarını tıraş etmesini ve düzgün beyaz dişlerini siyah kapaklarla kapatmasını istedi.” H-G, halkın onu korkutucu, mantıksız, tehlikeli biri olarak görmesini istiyor. Sanki

devlete yönelik tehdit, halka da tehditmiş gibi. Gördüğümüz gibi onlar (balerinler ve televizyon şovundaki insanlar) gerçek Harrison'ı görür görmez "televizyondan" gelen "çılgınlık ve havlayan dehşet çılgınlıkları" var ve seyircinin de yapması gereken de bu. Pek çok eleştirmen, kısmen izleyiciden hiçbir şey gerektirmediği için televizyon programcılığının insanları gerçek hayata karşı duyarsızlaştırdığını öne sürdü.

Harrison bir tehdit olarak görülüp hapiste tutulmaktadır ancak kendisi hakkındaki haberler televizyon ekranına gelene kadar ve toplum onu haberlerdeki söz, resim ve açıklamalarla tanıyana kadar toplumdaki hiç kimsenin bu kişiden haberi yoktur ve bütün bunların doğrulukları garanti sayılır. Bu toplumda kimse gerçek bir karakter olmamasına rağmen, H.G onu nasıl böyle resmedilebilir?

Daha da şaşırtıcı bir şekilde Harrison, sözlerini kamuoyuna duyurmak için televizyon kanalına gidiyor, televizyonun gücüne inanıyor. "İmparator benim!" diyor. Yine bu, Vonnegut'un televizyonun kamuoyu üzerindeki rolüne yaptığı bir vurgudur.

Özgürlük ve Dans

Dans antropolojisi üzerine yapılan son çalışmaların dansı güç ve protesto ilişkisini yansıtmanın bir yolu olarak gösterdiği düşünüldüğünde, dans sahnesi ve Vonnegut'un Harrison'ın ekranda ilk kez görüldüğü sahne olarak Bale dans gösterisini seçmesi tema analizinde önemli bir yere sahiptir.

Harrison şova çıkıp "İmparator" olmakla ilgili sözlerine başladığında, Vonnegut'un tanımı bile korkulu bir figür hakkında olduğu için sözleri bu insanlarla bir iletişim kuramaz, ancak eşini ister istemez: "Ayağa kalkmaya cesaret eden ilk kadın, eşine ve tahtına sahip çıksın!", ve hanımefendiye nasıl "muhteşem bir incelik" ile muamele ederken, tüm yumuşaklığı, senkronize kalp atışları, neşe ve zarafetiyle tüm vücudundan konuşmasına başladı. Lewis'in dediği gibi, "ağırlıklarını ayak parmaklarına kaydurdılar" ve "havaya sıçradılar", bu sayede "Yalnızca kara kanunları değil, yerçekimi kanunu ve hareket kanunları da terk edildi". Dans deneyiminin bazı yönleri güç, kontrol, aşkınlık ve ilahi birliğin kinestetik duyularını doğurabilir, diğer yönler onu ideolojik bastırma veya tabi kılma paradigmaları içine yerleştirebilir (Lewis, 199). Lewis'in Afro-Brezilya kültürel stili üzerine araştırmasında, dans hareketlerini dansçıların "kaçma, özgürleşme ve özgürlük" ihtiyacını gösterme arzusunun gerçek gösterimi olarak görüyor. "Bir neşe ve zarafet patlamasıyla havaya fırladılar" sözleriyle uğruna savaşmadıkları özgürlüğü ararken, arzu ettikleri özgürlüğü beden dilleriyle gösteriyorlardı. "Aydaki geyikler gibi

sallanan, dönen, fırlayan, fırlıdayan, yalpalayan, kumar oynayan ve dönen ve sıçrayan” beden, “yerçekimini sevgi ve saf irade ile nötralize ederek” her istediğini yapabileceğini kanıtladı, havada inç olarak asılı kaldılar. Tavanın altında” ölümlerine neden olan; “İşte o zaman Handikap Generali Diana Moon Glampers, çift namlulu on kalibrelik bir av tüfeğiyle stüdyoya geldi. İki kez ateş etti ve İmparator ve İmparatoriçe daha yere düşmeden öldüler” diyerek daha önce belirlediği kuralları ileri sürdü.

Sömürge yönetimleri, yerli dans uygulamalarını genellikle sömürge rejimlerine hem siyasi hem de ahlaki bir tehdit olarak algıladı (Comaroff, 1985). HB’de en az bir kişinin protesto etmeye cüret ettiği, zorla eşitliğe dayalı bir toplum düşünüldüğünde, Harrison’ın dansını rejime yönelik bir tehdit olarak nitelendirebiliriz ki bu da Diana Moon’un kendisine daha fazla sorun çıkarabilecek dans eden çifti öldürmesine neden olan Reed rolündedir. “Dans aynı zamanda bir arzu alanıydı ve sömürgeci hesaplar, erkek sömürgecilerin genellikle ‘yerli dansçılar’ tarafından büyülendiğini, hatta bazen onlara danslara katıldıklarını söylüyor. Bu nedenle, birçok sömürge arenasında dans, çok sayıda ve çelişkili politika ve tutumlar üretme eğilimindeydi” (Reed, 1998), çünkü dans gösterisi balerinler sahnede olduğu sürece bir tehdit olarak görünmüyordu. Balerinlerin dansı, “birlik ve güç duygusunun yükseldiği, potansiyel olarak kolonyal yöneticilere veya köle efendilerine karşı ayaklanmaları doğuran” (Reed, 1998) oğlanın dansıyla birleştiği anda olduğu kadar önemli olmayacaktı. “Ben İmparatorum!” diye ağladığını duyduğumuzda dans, bireysel statü ve güç kazanmanın bir aracı olarak önemini korudu. “Duyuyor musun? Ben imparatorum! Herkes benim dediğimi yapmalı!” Ayağını yere vurdu ve stüdyo sallandı.

Bir yandan balerinler de güzelliklerini değiştiren daha ağır hatta daha ağır handikaplar takıyorlar ve bu şekilde herkes balerin olabilir ve daha güzel, daha yetenekli veya daha iyi dansçı olamazlardı. Öte yandan bu dans, esas olarak, vücudun ritmik hareketlerinin güzelliğini takdir etmek içindir. “Fizyolojik temellerini insana doğal ve yardımsever olmalarına borçludur” ama burada bunun sadece zamanlarını geçirmenin bir yolu olduğunu biliyoruz, aksi takdirde HG balenin tüm güzelliklerini ortadan kaldırmazdı.

Bölüm 1’de daha önce gördüğümüz gibi, radyo vericileri, insanların, Diana’nın onlardan olmasını beklediği felçli düşünce tarzlarında herhangi bir sapmaya sahip olmalarını engellemek için kullanılır ve burada, Diana Moon tarafından gerçek dansa izin verilemez, çünkü “Zevk, dans etmenin tek ya da ilk psikolojik güdüsü değildir” (Engel, 1920). “Harrison ve İmparatoriçe müziği bir süre dinlediler - sanki kalp atışlarını onunla senkronize ediyormuş gibi ciddi bir şekilde dinlediler” bu sahneyi izlemek bu insanların anormal

bedenlerini doğal yerlerine çeviriyor, gerçekten de Harrison gibi durdurulacaklar. Herhangi bir "saldırı tutumuna" girmelerini engellemek için dansın televizyon programı aracılığıyla deforme edilmesi gerekiyor.

Sonuç

Yaşamak demek diyaloga girmek, sorgulamak, dinlemek, cevap vermek, hem-fikir olmak demektir ama şu bir gerçektir ki toplumdaki egemen ideoloji sıklıkla tek bir birleştirici ve birleştirici dil olduğunu iddia eder. Bu hikâyede "Harrison Bergeron Vonnegut, medyanın kamusal dünya görüşü üzerindeki etkisine, yalnızca ne görmeleri gerektiğini değil, aynı zamanda gördükleri şeyler hakkında nasıl hissetmeleri gerektiğini de kontrol ederek bir eleştiri yazdı ve böyle yaparak şunu gösteriyor: Eşitlik kavramı hükümet tarafından insan toplumunu ruhsuz, robot benzeri yaratıklar yığınaına dönüştürmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Harrison Bergeron, normal diyalog hakkından yoksun bırakılan insanların, düşünce ve duygularını mümkün olduğunca iletmek için dans gibi sözel olmayan yolları kullandıkları ve hatta iktidar tarafından bastırıldığı distopik bir toplumun özlü bir tasviridir." Vonnegut, bu ideolojiyi gerçek bir insan gibi yaşama hakkı olmayan ve hatta kaçmasına bile izin verilmeyen bir hayatı tasvir ederek hicveder.

Kaynakça

- Andina-Diaz, A. (2007). Reinforcement vs. Change: The Political Influence of the Media. *Public Choice*, 131(1/2), 65 - 81.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Manchester: Manchester University press.
- Comaroff, J. (1985). *Body of Power. Spirit of Resistance. The Culture and History of a South African People*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Engel, C. (1920). Why Do We Dance? *The Musical Quarterly*, 6(4), 510 - 531.
- Game, J. (1998). Reflecting the Perpetual Present: Literature as Immanence in Bakhtin's Thought. *Netherlands: Kluwer Academic Publishers.*, 82, 499 - 511.
- Lazarsfeld, P. B. (1948). *The People Choice*. New York: Columbia University press.
- Poole, D. (1990). Accommodation and Resistance in Andean Ritual Dance. *Drama Rev.*, 34(2), 98 - 126.
- Reed, A. S. (1998). The Politics and Poetics of Dance. *Annual Review of Anthropology*, 27, 503 - 532.
- Vonnegut, J. K. (1961). *Harrison Bergeron*. www. campus.kellerisd.net. adresinden alındı.
- White, E. J. (2008). *A Philosophical and Methodological Route to Dialogue and Difference*. New Zealand: Victoria University of Wellington.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okuması, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayınlanmasına karar verdiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu inceleme için uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalıcık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40). (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalıcık'tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynaktaki yazarlar arasında "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasında virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşünürler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşeri ilerlemenin kaldıracağı ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topluluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topluluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). <i>Bilgi, Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	Siyaset. (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayımlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.

2022 N. Cenk Sayber İktisat Ödülü

 Liberal Düşünce Topluluğu
Association for Liberal Thinking

Master Tez Ödülü 5.000
Doktora Tez Ödülü 10.000

Son başvuru 15 Ekim 2022
www.liberal.org.tr

Müteşebbis N. Cenk Sayber'in katkılarıyla düzenlenen İktisat Ödülü'ne

- ✓ İnsanlık medeniyetinin gelişmesinde, zenginliğin ve refahın artışıında serbest piyasa ekonomisinin, mülkiyet hakkının, sözleşme hürriyetinin, işbölümünün, rekabet ve ticaret serbestisinin rolünü vurgulayan veya dikkate alan veya münhasıran göz ardı etmeyen;
- ✓ İktisat alanında yapılmış;
- ✓ 1 Ocak 2015 tarihinden sonra tamamlanmış
- ✓ Master tezi veya doktora tezi ile başvuru yapılabilir.

Master Tezi Ödülü
5.000 TL

Doktora Tezi Ödülü
10.000 TL

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Ahmet Uzun, Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Can Fuat Gürlesel, Ekonomist - Danışman

Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Son Başvuru Tarihi: 15 Ekim 2022
Sonuçlar **15 Aralık 2022**'de ilan edilecektir.

Ödül yönetmeliğinin ayrıntılarına, başvuru şartlarına ve başvuru formuna
www.liberal.org.tr sayfasından ulaşabilirsiniz.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

